

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Χρήστος Νικολόπουλος

*Η διαπίστωση της αγιότητας αυτοκρατόρων
και μελών αυτοκρατορικών οικογενειών
στο Βυζάντιο από τον 4^ο έως τον 10^ο αιώνα*

*Διδακτορική διατριβή
Αθήνα 2022*

Εικόνα εξωφύλλου: Απεικόνιση αυτοκρατόρων σε τοιχογραφία του 1774, στον ναλόφρακτο νάρθηκα, του Καθολικού της Ιεράς Μονής Ιβήρων αγίου Όρους.

Χρήστος Νικολόπουλος

*Η διαπίστωση της αγιότητας αυτοκρατόρων
και μελών αυτοκρατορικών οικογενειών
στο Βυζάντιο από τον 4^ο έως τον 10^ο αιώνα.*

Αθήνα 2022

*Αφιερώνεται στους αγίους γέροντες του αιώνα μας,
όσιο Παῖσιο Αγιορείτη,
όσιο Πορφύριο Κασοκαλυβίτη
και όσιο Ιάκωβο Ευβοίας.*

Περιεχόμενα

	Σελ.
Πρόλογος.....	4
<i>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</i>	
1. Το κείμενο των χρησιμοποιούμενων Συναξαρίων και Μηνολογίων.....	8
2. Η σημασία και ο ρόλος των συναξαρίων μέσα στη λειτουργική ζωή του Βυζαντίου (600-1000).....	23
<i>ΚΕΦ Α'. Αυτοκρατορικά πρόσωπα του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα.</i>	
1. Ιστορικά στοιχεία για τον Μέγα Θεοδοσίο Α' (379-395) και την Πλακίλλα.....	40
2. Η αναφορά του Μεγάλου Θεοδοσίου και της Πλακίλλας σε συναξάρια και αγιολόγια.....	50
3. Ιστορικά στοιχεία για τον Θεοδοσίο Β' (408-450), την Ευδοκία και την Πουλχερία.....	55
4. Η αναφορά του Θεοδοσίου Β' και της Ευδοκίας σε συναξάρια και αγιολόγια	71
5. Ιστορικά στοιχεία για τον Μαρκιανό (450-457) και την Πουλχερία.....	77
6. Η αναφορά του Μαρκιανού και της Πουλχερίας σε συναξάρια και αγιολόγια.....	84
7. Ιστορικά στοιχεία για τον Λέοντα Α' Θράκα (457-474) και την Αριάδνη.....	91

8. Η αναφορά του Λέοντα Α' Θράκα (457-474) και της Αριάδνης σε συναξάρια και αγιολόγια.....96

ΚΕΦ. Β'. Η εποχή του Ιουστινιανού και των επιγόνων του.

1. Ιστορικά στοιχεία για τον Ιουστινιανό Α' (527-565) και τη Θεοδώρα..... 101

2. Ιστορικά στοιχεία για τον Ιουστίνου Α' (518-527) και την Ευφημία.....116

3. Η αναφορά του Ιουστίνου Α', του Ιουστινιανού Α' και της Θεοδώρας σε συναξάρια και αγιολόγια.....123

4. Η αναφορά της Ευφημίας σε συναξάρια και αγιολόγια.....129

5. Ιστορικά στοιχεία για τον Μαυρίκιο (582-602), την Κωνσταντίνα και τη Σωπάτρα.....132

6. Η αναφορά του Μαυρικίου, της Κωνσταντίνας και της Σωπάτρας σε συναξάρια και αγιολόγια.....142

7. Ιστορικά στοιχεία για τη Φεβρωνία και η αναφορά της σε συναξάρια και αγιολόγια.....146

ΚΕΦ. Γ'. Η εποχή του Ηρακλείου.

1. Ιστορικά στοιχεία για τον Ηράκλειο – νέο Κωνσταντίνο Γ' (641)150

2. Ιστορικά στοιχεία για τον Κωνσταντίνο Δ' (668-685).....151

3. Η αναφορά του Κωνσταντίνου του νέου σε συναξάρια και αγιολόγια.....154.

4. Ιστορικά στοιχεία για τον Ιουστινιανό Β' (685-695, 705-711).....160

5. Η αναφορά του Ιουστινιανού Β' σε συναξάρια και αγιολόγια.....166

ΚΕΦ. Δ'. Αυτοκράτορες του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνα.

- 1. Ιστορικά στοιχεία για την Ανθούσα και η αναφορά της σε συναξάρια και αγιολόγια.....170*
- 2. Ιστορικά στοιχεία για την Ειρήνη Αθηναία (780-802).....175*
- 3. Η αναφορά της Ειρήνης Αθηναίας σε συναξάρια και αγιολόγια....184*
- 4. Ιστορικά στοιχεία για τη Θεοδώρα Παφλαγονίας (842-856).....187*
- 5. Η αναφορά της Θεοδώρας Παφλαγονίας σε συναξάρια και αγιολόγια.....194*

ΚΕΦ. Ε'. Οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας.

- 1. Ιστορικά στοιχεία για τον Βασίλειο Α' (867-886).....199*
- 2. Η αναφορά του Βασιλείου Α' σε συναξάρια και αγιολόγια.....202*
- 3. Ιστορικά στοιχεία για τη Θεοφανώ.....206*
- 4. Η αναφορά της Θεοφανούς (πρώτης συζύγου του Λέοντα Στ') σε συναξάρια και αγιολόγια.....210*

Συμπεράσματα.....215

Εικόνες.....226

Συνοτομογραφίες.....230

Βραχυγραφίες-Βιβλιογραφία

- 1. Πηγές.....233*
- 2. Βοηθήματα.....249*

Πρόλογος

Η διπλωματική εργασία του μεταπτυχιακού μου με τίτλο «Γυναίκες στο Ιερόν Παλάτιον. Μακεδονική δυναστεία» που εκπόνησα το 2012 -2013 στο γνωστικό αντικείμενο της Βυζαντινής ιστορίας, στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής σχολής των Αθηνών, με έφερε σε επαφή με ένα δραματικό πρόσωπο του 9^{ου} αι., την πρώτη γυναίκα του Λέοντα Στ' Σοφού, την Θεοφανώ¹. Ο Βίος² της και ο Λόγος³ του Νικηφόρου Γρηγορά μου αποκάλυψαν ένα νέο, άγνωστο και ταυτόχρονα πολύ ενδιαφέρον πεδίο ερευνών, αυτό της αυτοκρατορικής αγιότητας. Ήταν η πρώτη φορά που ενημερωνόμουν ότι τα συναξάρια της Εκκλησίας μας εγγράφουν ονόματα αυτοκρατόρων ή μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας. Αμέσως το θέμα μου κέντρισε το ενδιαφέρον και αποφάσισα να το μελετήσω. Στην πορεία της έρευνας δεν πίστευα ότι θα έβρισκα μέσα σε αγιολογικά κείμενα να αναφέρονται τόσα πολλά ονόματα αυτοκρατόρων.

Η έρευνά μου μετά το εθνικό αρχείο διδακτορικών διατριβών επεκτάθηκε σε ιδιωτικές και δημόσιες βιβλιοθήκες, όπως η βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Αθηνών, της εθνικής βιβλιοθήκης, της Γενναδίου που ανήκει στην Αμερικάνικη Σχολή Κλασικών Σπουδών και κυρίως των Πανεπιστημίων της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας. Ιδιαίτερα στοιχεία βρήκα στο Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών στην Ι.Μ. Βλατάδων στη Θεσσαλονίκη. Στο ίδρυμα αυτό μελέτησα συναξάρια, μηνολόγια και αγιολόγια σε μορφή χειρογράφων της Ι.Μ. Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους. Ευχαριστώ το προσωπικό για την αμέριστη στήριξή τους. Τους ευχαριστώ, για άλλη μια φορά, που δέχτηκαν να με εξυπηρετήσουν, χωρίς να ενδιαφέρονται να τηρήσουν αυστηρά τους κανόνες, που έχουν υιοθετήσει, στη μελέτη των μικροταινιών.

Η διατριβή είναι ένας συνδυασμός εκκλησιαστικής ιστορίας, που σπούδασα στη Θεολογική σχολή των Αθηνών και βυζαντινής ιστορίας που διδάχθηκα στο μεταπτυχιακό της Φιλοσοφικής σχολής. Η μελέτη ερευνά τα σημαντικότερα αγιολογικά κείμενα που αναφέρουν μέλη της βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας. Από τη μελέτη εξαιρείται το πρόσωπο του αυτοκράτορα Μεγάλου

¹ Στην εκκλησία του αγίου Γεωργίου του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, σώζεται το άλυτο σώμα της Θεοφανούς, η οποία τιμάται στις 16 Δεκεμβρίου.

² ἰ ἡ ἄ ἰ ἔ μ ὄ , έκδ. Ed. Kurtz, *Zwei griechische texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI*, Petersburg 1898, σ. 1-24.

³ ὄ ὄ ὄ ἄ ἰ ἡ ἄ ὠ ἡ , έκδ. Ed. Kurtz, *Zwei griechische texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI*, Petersburg 1898, σ. 25-45.

Κωνσταντίνου και της μητέρας του Ελένης, επειδή η ιδιαίτερη ιδιομορφία που παρουσιάζει η δράση του συγκεκριμένου αυτοκράτορα και της οικογένειάς του, θα κάλυπτε σχεδόν ολόκληρη ή ένα μεγάλο τμήμα της έκτασης της παρούσας μελέτης, εξοβελίζοντας τους υπόλοιπους αυτοκράτορες και τα μέλη των οικογενειών τους.

Η διατριβή ερευνά το ερώτημα της απουσίας ύπαρξης στερεοτύπων στα αυτοκρατορικά πρόσωπα που αναφέρονται στα συναξάρια. Κανένα συναξάριο δεν περιλαμβάνει τα ίδια πρόσωπα που αναφέρει το προηγούμενο ή το αμέσως επόμενο χρονολογικά έκδοσης συναξάριο. Επιπλέον, η έρευνα εστιάζει στους λόγους που ορισμένα αυτοκρατορικά πρόσωπα εγγράφηκαν σε αγιολογικά κείμενα ως άγιοι.

Κάποια πρόσωπα αναφέρονται με τη λέξη *μ μ*, ενώ άλλα με το χαρακτηριστικό επίθετο *ὄ* ή *ᾶ*. Η παράθεση μόνο της λέξης *μ μ* μπροστά από το όνομα, μπορεί να σημαίνει τη μνημόνευση ενός προσώπου χωρίς τη διακήρυξη της αγιότητάς του; Τι βαρύτητα αποδίδουν γενικά οι συγγραφείς συναξαρίων στην παράθεση της λέξης *μ μ* πριν από κάποιο αυτοκρατορικό πρόσωπο και ποιός ο σκοπός της αναφοράς του συγκεκριμένου προσώπου;

Οποσδήποτε η μελέτη ερευνά και αξιολογεί όλες τις κατηγορίες των αγιολογικών κειμένων όπως, τους βίους αγίων, τα αποφθέγματα, τις διηγήσεις, τα συναξάρια, τα μηνολόγια, τα αγιολογικά μυθιστορήματα ή συλλογές, τα εορτολόγια, τις ακολουθίες αλλά και την εικονογράφηση των ερευνώμενων προσώπων για την άντληση καίριων απαντήσεων στα παραπάνω ερωτήματα. Η ιστορικό-κριτική μέθοδος που εφαρμόζεται δεν θα είναι μόνο αναλυτική, αλλά και συνθετική. Χωρίζει τις πηγές σε κομμάτια, τα αναλύει και μετά ξανασυνδέει τα κομμάτια τους σε μια ενότητα για την ασφαλέστερη κριτική εξαγωγή συμπερασμάτων.

Στο τέλος, οφείλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη και τις ευχαριστίες μου σε ανθρώπους που συνέβαλαν, ο καθένας με τον δικό του ξεχωριστό τρόπο και κόπο, στην τελική διαμόρφωση αυτής της επιστημονικής μου προσπάθειας. Και πρώτα απ' όλα, οφείλω ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Μόσχο Δημήτριο, Τακτικό Καθηγητή του Ιστορικού Τμήματος, του Θεολογικού Τμήματος, της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Οι συμβουλές του ήταν πάντοτε χρήσιμες και απαραίτητες. Συμμερίστηκε τις δυσκολίες αυτού του εγχειρήματος και πάντοτε υπήρξε συμπαραστάτης μου. Θυμάμαι ότι μου είχε επιστήσει ιδιαίτερος την προσοχή να μην 'παίζω' τον 'ρόλο του Θεού', όπως χαρακτηριστικά μου έλεγε. Υπήρχε πάντοτε δηλαδή ο κίνδυνος να παρεκκλίνω από τον σκοπό της εργασίας και να κρίνω

αν τα πρόσωπα που διαπραγματευόμενα είναι άγια ή όχι. Επίσης, ιδιαίτερα ευγνώμων είμαι και στους καθηγητές κ. Παναγιωτόπουλο Ιωάννη, Αναπληρωτή Καθηγητή της Θεολογικής Σχολής των Αθηνών καθώς και στον κ. Υφαντή Παναγιώτη, Τακτικό Καθηγητή της Θεολογικής Σχολής της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι υπήρξαν ακούραστοι συμπορευτές και αρωγοί μου στη δύσκολη αυτή προσπάθεια.

Η παρούσα ερευνητική προσπάθεια υπήρξε για μένα ένα κουραστικό αλλά ωραίο και διαφορετικό ταξίδι μέσα στον παρελθόντα χρόνο. Ελπίζω να τήρησα τον λόγο του Ισοκράτη: *ἐὰ ἦ μ , ἔ μ* ⁴.

⁴ Ισοκράτης, *μ* , στ. 18.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*1.Το κείμενο των χρησιμοποιουμένων Συναξαρίων και Μηνολογίων *

Στην Ανατολή, όταν ο ιερέας τελούσε το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, μετά τα βιβλικά αναγνώσματα, ακολουθούσε ο πανηγυρικός λόγος, που εξυμνούσε και τον εορταζόμενο άγιο. Η καθιέρωση αυτή των συνάξεων των πιστών, την ώρα της θείας λατρείας, στους ναούς, με την ποικιλία των λατρευτικών ακολουθιών, από τους πρώτους αιώνες της Εκκλησίας, συνετέλεσε να διαμορφωθούν αργότερα τα λεγόμενα ‘Συναξάρια’⁵. Τα κείμενα αυτά που προέκυπταν από τις περιλήψεις του βίου των εορταζομένων αγίων ήταν κατάλληλα να αναγινώσκονται στις λατρευτικές συνάξεις.

Τα συναξάρια εντάχθηκαν με τον χρόνο στα λεγόμενα ‘Μηνολόγια’, δηλαδή σε συλλογές αγίων που απαρτίζαν κάθε μήνα ξεχωριστά. Στη Δύση ονομάστηκαν *Passionares* ή *Legendiers*⁶.

Τον 9^ο αι. άρχιζε να διαφαίνεται μία πνευματική άνθηση των γραμμάτων στο Βυζάντιο⁷. Εκείνη την εποχή, το Πανδιδακτήριο της Κωνσταντινούπολης εγκαταστάθηκε από τον Βάρδα, θείο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ’ (842-867) στον περίβολο του παλατιού, στη Μαγναύρα, υπό τη διεύθυνση του Λέοντα του Μαθηματικού. Η παραπάνω σχολή είχε τέσσερις έδρες, φιλοσοφίας, γραμματικής, γεωμετρίας, αστρονομίας⁸. Οι περισσότεροι μαθητές της σχολής της Μαγναύρας γίνονταν αξιωματούχοι του κράτους και ανώτεροι δημόσιοι λειτουργοί της αυτοκρατορικής γραμματείας και της κεντρικής διοίκησης αλλά και εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι και λειτουργοί της Μεγάλης Εκκλησίας⁹. Τον 10^ο αι. υπήρξε ανάπτυξη των σχολείων στην Κωνσταντινούπολη και μεγαλύτερο ενδιαφέρον από το κράτος για τις σχολές. Αναφέρονται τουλάχιστον τέσσερις μέσες σχολές στην

⁵ Η λέξη ‘συναξάριο’ προέκυπτε αρχικά από τη σύναξη (*collecta*) στους τάφους των αγίων μαρτύρων και αργότερα από τις συνάξεις της εκκλησίας την ώρα της θείας λατρείας. Περισσότερα για την έννοια και την προέλευση της λέξης ‘συναξάριο’ βλ. Noret, *Mémoires*. Οι Taft - Ševčenko (“Synaxarion”, σ. 1991) ορίζουν ως συναξάριο «ένα εκκλησιαστικό ημερολόγιο καθορισμένων εορτών με κατάλληλα κείμενα που υποδεικνύονται για την κάθε εορτή».

⁶ Βλ. Kalinke, *The Book of Reykjaholar*. Κορακίδης, , σ. 119. Η Ševčenko, (“Menologion”, σ. 1341) ορίζει ως μηνολόγιο «μία συλλογή βίων σύμφωνα με την ημερομηνία εορτασμού κάθε αγίου στο εκκλησιαστικό ημερολόγιο».

⁷ Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο Βυζάντιο μελετούσαν πιο πολύ βιβλία με θεολογικό περιεχόμενο (Αγία Γραφή, πατερικά, ασκητικά ή αγιολογικά έργα, λειτουργικά κείμενα) παρά βιβλία με κοσμικό χαρακτήρα. Τα πρώτα υπολογίζονται σε τουλάχιστον 89,18% του συνόλου των χειρογράφων που αναφέρονται στη συλλογή των Sautel – Leroy, *Répertoire*. Ο υπολογισμός του ποσοστού οφείλεται στη Maniaci, *Costruzione*, σ. 29.

⁸ Lemerle, *B* μ μ , σ. 217. Cunningham, *Faith*, σ. 69.

⁹ Για τη λίστα επαγγελματιών της ολιγάριθμης κοινωνικής ομάδας που απάρτιζε τους αποφοίτους της σχολής της Μαγναύρας βλ. Lemerle, *B* μ μ , σ. 229.

Κωνσταντινούπολη¹⁰. Γνωρίζουμε από τον Βίο του αγίου Αθανασίου Αθωνίτη ότι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (944-959) έδειχνε προσωπικό ενδιαφέρον για τα σχολεία. Ο άγιος Αθανάσιος (Αβραάμιος ήταν το κοσμικό του όνομα) είχε γνωρίσει ως καθηγητής τέτοια επιτυχία, ώστε από παντού συνέρρεαν μαθητές, ακόμα και από το σχολείο που μόλις είχε εγκαταλείψει, το οποίο προκάλεσε το θυμό του γέρου δασκάλου του που το διεύθυνε. Ο αυτοκράτορας, για να δώσει τέλος στη διαμάχη που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στους δύο δασκάλους και στα δύο σχολεία, αποφάσισε να μεταφέρει σε άλλη συνοικία το σχολείο στο οποίο δίδασκε ο νεαρός Αβραάμιος. Προφανώς για να αποθαρρύνει με την απόσταση τη μετακίνηση των μαθητών του άλλου σχολείου¹¹. Η παραπάνω ιδιαίτερη αυτοκρατορική επέμβαση δείχνει ότι «το κράτος είχε αρχίσει να ασκεί έλεγχο στα σχολεία, πράγμα που το θεωρώ σημάδι ότι είχε αυξηθεί η σημασία τους μαζί με τον αριθμό των μαθητών τους»¹². Ο ρόλος του Κωνσταντίνου Ζ΄, όπως φαίνεται και από το παρακάτω απόσπασμα, δεν περιορίστηκε μόνο στις μέσες σχολές αλλά και στην ανώτερη εκπαίδευση.

$\acute{\alpha} \acute{\alpha} \acute{\epsilon} \mu, \acute{\alpha} \mu, \mu, \acute{\alpha} \mu, \mu,$
 $\mu, \acute{\iota} \eta \acute{\epsilon} \acute{\epsilon}, \acute{\epsilon} \mu \tilde{\upsilon} \acute{\alpha} \mu \alpha \acute{\iota}$
 $\acute{\alpha} \mu \alpha \tilde{\omega} \acute{\alpha} \acute{\iota} \alpha \eta \acute{\alpha}, \upsilon \acute{\epsilon} \acute{\epsilon} \eta$
 $\acute{\alpha} \acute{\iota} \mu \acute{\alpha} \acute{\iota} \upsilon \tilde{\omega} \acute{\iota} \acute{\epsilon}$
 $\acute{\iota} \upsilon \acute{\alpha} \mu \acute{\iota} \tilde{\omega}. \acute{\omicron} \acute{\iota} \eta \acute{\alpha} \acute{\alpha}$
 $\upsilon \acute{\epsilon} \mu \tilde{\omega} \tilde{\omega} \varphi \acute{\epsilon} \acute{\iota} \acute{\omicron} \mu \mu \acute{\omicron} \mu. \acute{E} \mu \acute{\epsilon}$
 $\acute{\iota} \tilde{\omega} \acute{\iota} \tilde{\omega}, \acute{\iota} \acute{\iota} \mu \acute{\iota}$
 $\acute{\alpha}$

¹³. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ πρέπει να έδωσε λοιπόν νέα ζωή στη σχολή της Μαгнаύρας εγκαινιάζοντας και την κρατική επέμβαση, αφού ανέλαβε ο ίδιος τον διορισμό των καθηγητών των τεσσάρων κυρίων μαθημάτων¹⁴. Η στάση του προς τους φοιτητές ήταν πρωτοποριακή:

$\acute{\iota} \eta \acute{\epsilon} \mu \acute{\iota} \eta \acute{\iota} \upsilon$
 $\acute{\alpha} \acute{\omicron} \upsilon \acute{\epsilon} \acute{\iota}, \acute{\omicron} \mu \acute{\iota} \acute{\omicron} \acute{\epsilon}$
 $\tilde{\omega} \acute{\iota} \acute{\alpha} \acute{\iota} \acute{\omicron} \mu \acute{\iota} \upsilon \tilde{\omega} \acute{\iota} \mu$

¹⁵. Από τον 10^ο αι. η παιδεία παύει να είναι έργο μεμονωμένων ατόμων και το κράτος

¹⁰ Lemerle, B μ μ , σσ. 230-232.
¹¹ Βίος Αθανασίου, σ. 17₃₂₋₃₅: $\acute{\omicron} \acute{\epsilon} \upsilon \acute{\upsilon} \mu \acute{\iota} \acute{\iota} \acute{\iota} \mu \eta \acute{\iota} \acute{\alpha} \acute{\alpha}$
 $\upsilon \upsilon \acute{\epsilon} \tilde{\upsilon} \acute{\alpha} \mu, \acute{\omicron} \acute{\iota} \mu \acute{\omicron} \acute{\iota} \acute{\epsilon} \acute{\iota} \upsilon \acute{\epsilon} \acute{\epsilon}$
 $\acute{\alpha}$
¹² Lemerle, B μ μ , σ. 235.
¹³ Ιωάννης Σκυλίτζης, , σσ. 237₂₃-238₃₂.
¹⁴ Συνεχιστής Θεοφάνους, , σ. 446₉₋₁₀: $\acute{\alpha} \acute{\epsilon} \acute{\alpha}$
¹⁵ Ο. π., σ. 446₁₄₋₁₈.

ανακαλύπτει πόση σημασία είχαν τα σχολεία για την κατάρτιση της άρχουσας τάξης¹⁶. «Ο άμεσώτερος κρατικός έλεγχος τής ανωτάτης παιδείας έπισημαίνει τή βαρύτητα πού απέκτησε για τò κράτος ή μορφωμένη ύπαλληλία, πού προανήγγελλε και τήν εξέλιξή της σè ανωτέρα τάξη»¹⁷.

Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ έδωσε νέα ώθηση για ένα μακρόπνοο πρόγραμμα συγκέντρωσης και συγγραφής έργων που εντασσόταν στο πλαίσιο του εγκυκλοπαιδισμού της εποχής του¹⁸. Συνεισέφερε στην αγιολογία ως συγγραφέας και ως υποστηρικτής μίας σειράς έργων όπως μία θρησκευτική ομιλία για τα λείψανα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννη Χρυσοστόμου, μία αφήγηση για το άγιο Μανδήλιο της Έδεσσας και για τις αλυσίδες του αγίου Πέτρου και τέλος ένας πανηγυρικός λόγος για τα λείψανα του αγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνού¹⁹. Επιπλέον, όλη η βυζαντινή ιστορική γραμματεία συγκεντρώθηκε και κατατάχθηκε συστηματικά, σύμφωνα με το περιεχόμενό της, σε πενήντα τρεις ομάδες (υποθέσεις). Σήμερα δυστυχώς μόνο κάποια τμήματα υποθέσεων έχουν σωθεί²⁰. Στην πρωτοβουλία ή στη συγγραφή του αυτοκράτορα οφείλονται επίσης: μία συλλογή γεωπονικών γνώσεων ()²¹, ένα ιατρικό έργο (*Τ*) , ένα κτηνιατρικό έργο (*Τ*)²², μία εκτενής βιογραφία του παππού του (*δ*), μία ιστορία του 9^{ου} αι. (*δ*), ένα έργο που αναφέρεται στη βυζαντινή εξωτερική πολιτική και διπλωματία (*δ δ ι ιδ Ρ μ*), ένα βιβλίο που αφιερώνεται στην αυλική εθιμοτυπία, στον πατριάρχη, στους αυτοκρατορικούς τάφους κ.α. (*ι*) και ένα έργο για τη διοίκηση και την ιστορία των Θεμάτων (*ι μ*)²³. Στα παραπάνω έργα διακρίνεται η έμφυτη κλίση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ για τα αρχεία, τα παλαιά υπομνήματα και το ανεπεξέργαστο υλικό²⁴. «Η γνώση αυτού που υπήρξε καταλήγει να αποτελεί μία μορφή πράξης και μάλιστα την προϋπόθεση μίας δίκαιης και αποτελεσματικής πράξης. Ο συμπληρωματικός εγκυκλοπαιδισμός, τελείως ξένος προς την ιστορία όπως

¹⁶ Lemerle, *B* μ μ , σ. 240.

¹⁷ Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1΄, σ. 424.

¹⁸ Βλ. Dain, *L' encyclopédisme*, σσ. 65-75.

¹⁹ Kazhdan, *Byzantine literature*, σσ. 136-137.

²⁰ Ενδεικτικά αναφέρονται οι υποθέσεις: Έ *ι ι ω* , *ι μω* , *ι έ ω ά* *ω* και *ι ά* , βλ. Hunger, , σσ. 172-173.

²¹ Λεπτομέρειες για το έργο αυτό βλ. Lemerle, *B* μ μ , σσ. 264-267.

²² Lemerle, *B* μ μ , σσ. 272-273.

²³ Hunger, , σσ. 173-178. Πρβλ. Lemerle, *B* μ μ , σσ. 247-254 και Kazhdan – Ann Epstein, μ , σ. 45.

²⁴ Lemerle, *B* μ μ , σ. 254.

την εννούμε, ως μέθοδο και ως επιστήμη, εντάσσεται με τον τρόπο αυτό σε έναν τελικό σκοπό που τον εξυψώνει»²⁵.

Στον αιώνα του εγκυκλοπαιδισμού εντάσσεται και το πιο γνωστό συναξάριο, που αποτέλεσε και τη βάση όλων των μετέπειτα συναξαρίων, το Συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως (*Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*)²⁶. Το παραπάνω είχε χαθεί και ανακαλύφθηκε την τελευταία εκατονταετία από τον Γάλλο Ιησουΐτη Σιρμόνδο και γι' αυτό ονομάστηκε και Σιρμονδιανό συναξάριο²⁷. Δημιουργήθηκε και αυτό με διαταγή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου και υπό την καθοδήγηση του διάκου και βιβλιοθηκάρου Ευάριστου²⁸, ο οποίος αναφέρει ότι το έργο που εκπόνησε ήταν η δημιουργία ενός συναξαρίου από τη συγκέντρωση σκορπισμένων τμημάτων άλλων ήδη υπάρχοντων συναξαρίων: έ

μ μ , ύ ά '
 έ υ ι ύ έ υ ρ ω , ά ά ύ ω
 ά έ μ ι ά έ α ι α μ ²⁹. Το υλικό, όπως παραθέτει, το επεξεργάστηκε ως εξής: ά ω ι ά
 έ , μ έ μ̃ ά ω ι ι μ̃ ι̃ α̃ ά ά
 ήμ ά μ ³⁰. Δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί εάν

χρησιμοποιήθηκε ως λειτουργικό βιβλίο για την εκκλησία της αγίας Σοφίας ή ως συλλογή συνοπτικών βίων αγίων³¹. Είχε μεγάλη διάδοση στους χριστιανικούς πληθυσμούς και γι' αυτό τον λόγο σώζονται περισσότερα από τριακόσια χειρόγραφα του συναξαρίου³². Αν βασιστούμε στα λόγια που αναφέρει ο Ευάριστος στον πρόλογο, τότε ο λόγος που συντάχθηκε το Συναξάριο, θα πρέπει να ήταν η αυτοκρατορική προσπάθεια να μπει μία 'τάξη' στα πολλά ανεπίσημα ίσως συναξάρια

²⁵ Lemerle, *B* μ μ , σ. 254.

²⁶ Το συναξάριο αυτό το εξέδωσε ο Βέλγος αγιολόγος, H. Delehay, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, [Acta Sanctorum], Brussels 1902, βλ. επίσης και Luzzi, *Synaxaria*, σ. 200.

²⁷ Κορακίδης, , σ. 119.

²⁸ Το όνομα του Ευάριστου σώζεται μόνο στην αραβική μετάφραση του συναξαρίου, βλ. Sauget, *Premières recherches*, σσ. 32-35. Στη χρονολόγηση του συναξαρίου στον 10^ο αι. είναι και το στοιχείο, ότι οι μεταγενέστερες εξακριβωμένες χρονολογίες που προηγήθηκαν της σύνταξης του συναξαρίου (*terminus post quem*) είναι οι βίοι του Ιωσήφ Υμνογράφου (816-886) και του πατριάρχη Αντώνιου Καυλέα (829-901), βλ. Taft – Ševčenko, "Synaxarion", σ. 1991.

²⁹ / , στ. IX.

³⁰ Ο. π., στ. IX.

³¹ Efthymiadis, *Hagiography*, σ. 129. Ο Hogel (*Hagiography*, σ. 220) πιστεύει, ότι το βιβλίο αυτό δημιουργήθηκε για τις λειτουργικές ανάγκες της αγίας Σοφίας.

³² Luzzi, *Synaxaria*, σ. 202, υποσ. 26.

που κυκλοφορούσαν σε όλη τη βυζαντινή επικράτεια³³. Με τον λόγο αυτόν συμφωνεί και ο Γεδεών, ο οποίος παραθέτει πως υπήρχε η συνήθεια κάθε μονή, στην αυτοκρατορία, να έχει δικούς της αγίους και εορτολόγιο³⁴.

Στις τελευταίες δεκαετίες του ιδίου αιώνα χρονολογείται και το ημιτελές Μηνολόγιο του Συμεών Μεταφραστή (957;-1037;)³⁵. Η έκδοσή του πραγματοποιήθηκε την επόμενη εκατονταετία, μετά τον θάνατό του Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου (976-1025)³⁶, ίσως από τον αδελφό και διάδοχο του Κωνσταντίνο Η΄ (1025-1028)³⁷, λόγω της εύνοιας που έχασε ο Συμεών μέσα στην αυτοκρατορική αυλή την εποχή του Βασιλείου Β΄³⁸. Το μηνολόγιο αυτό δημιουργήθηκε κατόπιν αυτοκρατορικής εντολής³⁹, ενώ ο τεράστιος αριθμός χειρογράφων, πάνω από επτακόσια⁴⁰, δείχνει τη μεγάλη διάδοση που είχε σε όλον τον χριστιανικό κόσμο. Ο Συμεών, με τη βοήθεια μίας πλειάδας ερευνητών και αντιγράφων, μάζεψε το παλιό αγιολογικό υλικό, το επεξεργάστηκε, χρησιμοποιώντας νέο πιο επίσημο λεξιλόγιο και το καταχώρησε στο μηνολόγιό του⁴¹. «Το έργο δηλαδή που έπιχείρησε ο Συμεών ήταν ή γλωσσική κυρίως επεξεργασία και ο καλλωπισμός σε ύφος γλυκύ, έκκλησιαστικό, εϋανάγνωστο στην έκκλησιαστική σύναξη. Έγραψε στη λογιότερη γλώσσα με άπλη και ρέουσα ρητορική διήγηση, για να είναι κατάλληλα να αναγινώσκονται στις έκκλησιαστικές συνάξεις»⁴². Ο Θεόδωρος Βαλσαμών καταγράφει, με θετικά λόγια, την προσπάθεια ‘αποκάθαρσης’ των αγιολογικών κειμένων του Συμεών:

ὦ μ ἦ ἦ ὦ ἄ μ ἄ ὕ ἐ

³³ Ο Ευάριστος αναφέρει συγκεκριμένα στον πρόλογό του, ότι η εργασία που εκπόνησε ήταν η εξής:
ὕ ὦ ἄ ἐ μ .

³⁴ Γεδεών, , σ. 21 και 37.

³⁵ Ο Lemerle (B μ μ , σ. 269) αναρωτιέται αν το έργο αυτό υπήρξε μία θρησκευτική εγκυκλοπαίδεια του 10^{ου} αι. Ο Συμεών Μεταφραστής ήταν ηγούμενος στη μονή του αγίου Μάμαντα επιβάλλοντας αυστηρή πειθαρχία και υπακοή. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του ίδρυσε μία μικρή κοινότητα μοναχών στη θέση στην οποία βρίσκονταν τα ερείπια της εκκλησίας της αγίας Μαρίνας, βλ. Kazhdan – Ann Epstein, μ , σσ. 148-150 & Guillou, μ , σ. 394. Για την πνευματική αξιολόγηση του Συμεών, βλ. Beck, , σσ. 273-274.

³⁶ Paschalidis, *The Hagiography*, σ. 144.

³⁷ Hogel, *Hagiography*, σ. 223.

³⁸ Ο. π., σ. 223. Hogel, *Symeon Metaphrastes*, σσ. 114-120.

³⁹ Ο Μιχαήλ Ψελλός (Εγκώμιον, στ. 197B) στο εγκώμιό του για τον Συμεώνα αναφέρει το εξής:
ἐ ὄ ἐ ἰ ὄ . Οι Κορακίδης (, σ. 120) Γεδεών (, σ. 37) και Μέντζου (, σ. 69) πιστεύουν, ότι και ο Συμεών έλαβε εντολή, να δημιουργήσει το μηνολόγιο, από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο. Ο αυτοκράτορας σίγουρα, για την επιλογή του Συμεών, θα πρέπει να είχε επηρεαστεί επειδή ο τελευταίος υπήρξε σημαίνον πρόσωπο της αυτοκρατορικής αυλής, βλ. Morris, *The political saint*, σ. 43-50.

⁴⁰ Ehrhard, *Überlieferung*, vol. II, σσ. 306-659.

⁴¹ Hogel, *Hagiography*, σ. 221. Βλ. επίσης και Efthymiadis, *Hagiography*, σ. 130.

⁴² Κορακίδης, , σ. 172. Πρβλ. Μέντζου, , σ. 69.

$\tilde{\eta}$ $\acute{\alpha}$ $\mu\mu$ $\tilde{\iota}$ $\acute{\iota}$ $\tilde{\omega}$, $\acute{\iota}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\omega}$ $\acute{\iota}$
 $\acute{\iota}$ $\tilde{\omega}$ $\acute{\alpha}$ μ ⁴³. Κάποια κείμενα, που δεν τηρούσαν τις
προδιαγραφές του, γράφτηκαν εξ' ολοκλήρου από τον ίδιο⁴⁴. Ελάχιστοι βίοι δεν
υπέστησαν καμία μεταβολή⁴⁵. Άσκησε σημαντική επιρροή στη μετέπειτα πορεία της
αγιολογίας. Τα κείμενά του υποκατέστησαν τα παλαιότερα, τα οποία βαθμιαία
έπαυσαν να αντιγράφονται. Ο λόγιος τρόπος γραφής του αποκρυστάλλωσε και
καθιέρωσε τα γλωσσικά και υφολογικά χαρακτηριστικά της μετέπειτα αγιολογικής
παραγωγής⁴⁶. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ομάδα του Συμεώντα δούλεψε ως εξής: $\tilde{\eta}$
 $\tilde{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\omega}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\epsilon}$ μ , $\tilde{\upsilon}$, $\tilde{\omega}$
 $\acute{\epsilon}$ μ μ $\acute{\eta}$, $\acute{\iota}$ $\tilde{\omega}$ μ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\upsilon}$, $\acute{\iota}$ $\tilde{\alpha}$ $\acute{\epsilon}$ ' $\tilde{\alpha}$ ω , $\acute{\omicron}$ $\mu\acute{\epsilon}$ $\acute{\alpha}$
 $\tilde{\omega}$ $\tilde{\omega}$, $\acute{\omicron}$ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\alpha}$. $\acute{\iota}$ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\iota}$, $\acute{\iota}$ $\acute{\alpha}$ $\mu\mu$ $\acute{\epsilon}$ μ ,
 $\acute{\iota}$ ' $\acute{\omicron}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\upsilon}$, $\acute{\omicron}$ $\acute{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ μ $\acute{\epsilon}$ ⁴⁷.

Σήμερα σώζονται 693 χειρόγραφα του μηνολογίου τα οποία περιλαμβάνουν 148
κείμενα που αναφέρονται σε αγίους και εορτές όλου του έτους. Στο μηνολόγιο δεν
υπάρχουν Δεσποτικές εορτές, ενώ τα θερινά συναξάρια είναι συντομότερα των
χειμερινών⁴⁸. Το 'Τυπικό' και η 'Συναγωγή' της μονής Ευεργέτιδος επιβεβαιώνουν
την λειτουργική χρήση του μηνολογίου τον 11^ο αι⁴⁹ και την αποκλειστική ίσως χρήση
του από τα μοναστήρια⁵⁰. Η πιο πρόσφατη κριτική έκδοση του μηνολογίου έγινε από
τον Albert Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und
homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des
16 Jahrhunderts*, vol. II, Leipzig 1938, σσ. 306-659⁵¹.

Η εγκυκλοπαιδική κίνηση του 10^{ου} αι. βρήκε την ολοκλήρωσή της στο
αλφαβητικό και ετυμολογικό λεξικό Σουίδα ή Σούδα⁵². Το έργο αυτό αποτέλεσε το

⁴³ Ράλλης – Πότλης, μ , τ. 5', σ. 453.

⁴⁴ Ehrhard, *Überlieferung*, vol. II, σσ. 639-642.

⁴⁵ Κορακίδης, , σσ. 172-173.

⁴⁶ Σωτηρούδη, , σσ. 51-52. Για το θέμα αυτό βλ. και Hogel, *The redaction of Symeon*, σσ. 20-21.

⁴⁷ Μιχαήλ Ψελλός, *Εγκώμιον*, στ. 197B.

⁴⁸ Κορακίδης, , σ. 173.

⁴⁹ Βλ. Ševčenko, *The Evergetis synaxarion*.

⁵⁰ Hogel, *Hagiography*, σ. 224.

⁵¹ Είχε προηγηθεί η έκδοση του H. Delehay, *Bibliotheca hagiographica Graeca*, Bruxelles 1909.

⁵² Το έργο αυτό περιλάμβανε χιλιάδες άρθρα που είχαν έκταση από μία μόνο λέξη ως μία σελίδα και περισσότερο. Πρόκειται για μία εγκυκλοπαιδεια ιστορική και φιλολογική, όπου ταυτόχρονα παραθέτει μία συλλογή παροιμιών και ένα είδος λεξικού παραθεμάτων, βλ. Hunger, , σσ. 418-419.

επιστέγασμα του οικοδομήματος που άρχισε να υψώνεται αργά – αργά από τα μέσα του 9^{ου} αι⁵³.

Ο εγκυκλοπαιδισμός του 10^{ου} αι. αγνοούσε και απωθούσε το κριτικό πνεύμα. Ήταν αδιάφορος στο αρχαίο κάλλος. Δημιουργούσε την εντύπωση ενός κόσμου κλειστού όπου δεν διεισδύει η ζωντανή πραγματικότητα. Παρ' όλα αυτά τα επιτεύγματά του αποκτούσαν έναν αέρα μεγαλείου. Πέτυχαν να ξαναβρούν, να ανακτήσουν, να διασώσουν μία συμφιλίωση που δεν ήταν φανερό ότι μπορούσε να επιτευχθεί. Το Βυζάντιο μπόρεσε να σώσει το ελληνικό παρελθόν του από το γεγονός και μόνο ότι δεν το καταδίκασε⁵⁴. «Ο 10^{ος} αι. οροθετεί το τέλος της πρώτης από τις δύο μεγάλες περιόδους της ιστορίας της Αυτοκρατορίας, μίας περιόδου που κατά τη διάρκειά της ολοκληρώθηκε και ο κύκλος ενός πρώτου ουμανισμού»⁵⁵ στον οποίο η οικονομική, κοινωνική και πνευματική ζωή του Βυζαντίου ακολούθησε στο σύνολό της μία πορεία συστηματοποίησης⁵⁶.

Από τον 11^ο αι. ξεκινά η δεύτερη περίοδος της ιστορίας της Αυτοκρατορίας και θα καθορίσει τις βάσεις του δεύτερου βυζαντινού ουμανισμού με μία σημασία περισσότερο φιλολογική⁵⁷.

Το πιο γνωστό μηνολόγιο των αρχών του 11^{ου} αι. είναι το βυζαντινό ή αυτοκρατορικό Μηνολόγιο του Βασιλείου Β' που σώζεται στον κώδικα Vaticanus gr. 1613⁵⁸. Το όνομα του αυτοκράτορα εμφανίζεται σε ένα αφιερωμένο ποίημα στη σελίδα δεκατρία⁵⁹. Ο Βασίλειος Β' εξυμνείται ως ο τεύξας βίβλον στο ποίημα. Το συγκεκριμένο Μηνολόγιο εξιδανικεύεται άμεσα ως γήινο έργο δημιουργημένο από τον αυτοκράτορα και το οποίο στην περγαμηνή και στον ζωγραφισμένο διάκοσμο είναι η αντανάκλαση του ουρανού και των αστέρων των δημιουργημένων από τον Θεό⁶⁰. Αυτή η συλλογή καλύπτει τους μήνες από τον Σεπτέμβριο (η αρχή της Ινδίκτου) μέχρι τον Φεβρουάριο και αποτελεί μία παραλλαγή του συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως. Περιέχει 430 εικονογραφίες, μία σχεδόν σε κάθε σελίδα, όλες

⁵³ Lemerle, *B* μ μ , σ. 273.

⁵⁴ Ο. π., σσ. 275-276.

⁵⁵ Ο. π., σ. 282.

⁵⁶ Kazhdan – Ann Epstein, μ , σ. 58.

⁵⁷ Lemerle, *B* μ μ , σ. 283.

⁵⁸ Paschalidis, *The Hagiography*, σ. 145. Κορακίδης, , σ. 120. Βλ. επίσης και *Der Nersessian, Remarks*.

⁵⁹ Ševčenko, “Menologion of Basil II”, σ. 1341.

⁶⁰ Η έκδοση του ποιήματος έγινε στον τόμο Follieri, *Codices graeci*, σ. 34.

με χρυσό φόντο⁶¹. Κάθε εικόνα καλύπτει τη μισή σελίδα, το ίδιο και κάθε κείμενο (λεξάντα) της εικόνας. Έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε κάθε κείμενο να καταλαμβάνει δεκαέξι ακριβώς σειρές σε κάθε σελίδα. Οι εικόνες προβάλλουν κυρίως τις μεγάλες εορτές και φιγούρες αγίων και προφητών, σε πανέμορφα τοπία. Η μεγαλύτερη πλειοψηφία των εικόνων προέρχονται από σκηνές μαρτυριών και βασανιστηρίων⁶², ενώ φαίνεται να έχει επηρεαστεί από το / ⁶³. Η διάκριση ανάμεσα στον αντιγραφέα, τον χρυσογράφο και τον ζωγράφο δεν είναι πάντα τόσο ευδιάκριτη, αφού πολλά διακοσμημένα χειρόγραφα τα έφτιαξε ένας μόνος τεχνίτης⁶⁴. Μία από τις πιο γνωστές κριτικές εκδόσεις του μηνολογίου βρίσκεται στο *Il menologio di Basilio II*, vol I-II, Turin 1907’.

Σήμερα σώζονται και άλλα δύο μηνολόγια, τα οποία προέρχονται από το αυτοκρατορικό περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης και γι’ αυτό χαρακτηρίζονται αυτοκρατορικά. Το πρώτο μηνολόγιο περιέχει 176 κείμενα για τους μήνες Ιανουάριο με Αύγουστο⁶⁵. Όλους τους μήνες, εκτός από τον Ιανουάριο, τον οποίο εξέδωσε ο Βολλανδιστής Fr. Halkin⁶⁶, τους δημοσίευσε για πρώτη φορά ο Ρώσος αγιολόγος B. Latyšev⁶⁷. Ο A. Ehrhard εξέδωσε ένα δεύτερο μηνολόγιο όμοιου τύπου, που σώθηκε στον αθωνικό κώδικα της μονής Κουτλουμουσίου είκοσι τρία και περιέχει είκοσι οχτώ κείμενα για τους μήνες Φεβρουάριο και Μάρτιο⁶⁸. Το μηνολόγιο του B. Latyšev προσδιορίζεται ως Α’ αυτοκρατορικό μηνολόγιο (*kaiserliches Menologium A*)⁶⁹, ενώ το όμοιο του Κουτλουμουσίου ως Β’ (*kaiserliches Menologium B*)⁷⁰. Ο A. Ehrhard και ο Fr. Halkin, λόγω της ακροστιχίδας ΜΙΧΑΗΛ Π, που σχηματίζουν τα αρχικά των στίχων του επιλόγου, το κατέταξαν στον 11^ο αι. Πίστευαν, ότι η ακροστιχίδα υπέκρυπτε το όνομα του αυτοκράτορα, δηλαδή τον Μιχαήλ Δ’ Παφλαγόνα (1034-

⁶¹ Paschalidis, *The Hagiography*, σ. 145. Ševčenko, “Menologion of Basil II”, σ. 1341. Ο Γεδεών (, σ. 37) πιστεύει, ότι το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για το Μεταφραστικό Μηνολόγιο χρησιμοποιήθηκε και για το Βασιλειανό Μηνολόγιο, το οποίο αποτέλεσε τον κανόνα για όλα τα μηνολόγια των τοπικών εκκλησιών. Ο αγιολόγος Ευστρατιάδης το Βασιλειανό Μηνολόγιο το ονομάζει ‘αγιολόγιο’ και το χαρακτηρίζει ως «πτωχόν και άνεπαρκές», βλ. Ευστρατιάδης, , σ. θ.

⁶² Για λεπτομερή περιγραφή των εικόνων βλ. Barsanti, *Le architecture*.

⁶³ Paschalidis, *The Hagiography*, σ. 145.

⁶⁴ Guillou, μ , σ. 380.

⁶⁵ Detorakis, *Η χρονολόγηση*, σ. 46.

⁶⁶ Βλ. Halkin, ‘Menologe imperial’.

⁶⁷ Βλ. Latyšev, *Menologii anonymi*.

⁶⁸ Ehrhard, *Überlieferung*, vol. III, σσ. 407-442.

⁶⁹ Ο. π., σ. 342.

⁷⁰ Ο. π., σ. 407. Δέκα κείμενα του αυτοκρατορικού μηνολογίου Β εκδόθηκαν προσφάτως από τους Halkin – Festugière, *Dix textes*.

1041)⁷¹. «Ο έλεγχος της ακροστιχίδας αποσκοπεί στην αποκάλυψη του ονόματος του συγγραφέα και όχι του προσώπου στο οποίο το κείμενο αναφέρεται»⁷². Επιπλέον, οι συχνότερες αναφορές αραβικών επιδρομών στην ξηρά και στη θάλασσα συμβιβάζονται απολύτως με την ιστορική πραγματικότητα του δεύτερου μισού του 10^{ου} αι., όταν οι συγκρούσεις με τον αραβικό κόσμο ήταν πολύ συχνές και βίαιες⁷³. Τα δύο παραπάνω στοιχεία συνηγορούν ότι τα δύο μηνολόγια γράφτηκαν τον 10^ο αι., όπως είχε υποστηρίξει και ο Β. Latysev⁷⁴. Όπως υποστήριξε και ο Α. Ehrhard⁷⁵, οι σχέσεις των δύο αυτοκρατορικών μηνολογίων με το Μεταφραστικό μηνολόγιο είναι προφανείς και γι' αυτό τον λόγο είναι ενδεχόμενο τα δύο μηνολόγια να συντάχθηκαν στο περιβάλλον του Συμεώντα Μεταφραστή, από άνθρωπο του κύκλου του⁷⁶.

Το νέο ίδρυμα, η σχολή των Μαγγάνων, που δημιούργησε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος (1042-1055), γύρω στο 1045, αποτελούνταν από ένα τμήμα δικαίου που εγκαταστάθηκε στο μοναστήρι του αγίου Γεωργίου Μαγγάνων και ένα τμήμα φιλοσοφίας δίπλα στο Αυγουσταίο. Στο φιλοσοφικό τμήμα προϊστάμενος ήταν ο 'ύπατος των φιλοσόφων', ενώ στο νομικό τμήμα ο επικεφαλής αποκαλούνταν 'νομοφύλαξ'. Η σχολή αυτή είχε σκοπό τη μόρφωση των υπαλλήλων του κράτους και των δικαστών⁷⁷. Οι απόφοιτοι από το πρώτο τμήμα μπορούσαν να γίνουν δικηγόροι ή συμβολαιογράφοι ενώ η φοίτηση ήταν δωρεάν. Το δεύτερο τμήμα παρείχε την εγκυκλοπαιδική εκπαίδευση⁷⁸. Η αγιολογία άρχισε να χάνει τη σπουδαιότητα και την αίγλη της στο δεύτερο μισό του 11^{ου} αι. παραχωρώντας τη θέση της στο μυθιστόρημα και ιδιαίτερα στο ερωτικό βυζαντινό μυθιστόρημα σε στίχους που αποτελούνταν από ατελείωτες σκηνές έρωτος και χωρισμούς⁷⁹. «Η αποστέωση της αγιολογίας είναι αναμφισβήτητη παρά το γεγονός ότι φυσιογνωμίες όπως ο Ψελλός, ο Νικόλαος Κατασκευπηνός, ο Πρόδρομος, ο Νικόλαος Μεθώνης, ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο Ιωάννης Τζέτζης ασχολήθηκαν με το λογοτεχνικό αυτό είδος». Σχετική παρακμή παρουσίασε και η υμνογραφία. Οι ύμνοι που γράφτηκαν ήταν μηδαμινοί και ελάχιστα

⁷¹ Halkin, 'Menologe imperial', σσ. 228-230. Κορακίδης, , σ. 120.

⁷² Detorakis, Η χρονολόγηση, σ. 47.

⁷³ Ο. π., σσ. 48-49.

⁷⁴ Ο. π., σ. 47

⁷⁵ Ehrhard, *Überlieferung*, vol. III, σ. 341.

⁷⁶ Detorakis, Η χρονολόγηση, σ. 50.

⁷⁷ Καραγιαννόπουλος, , τ. 2', σ. 529,

⁷⁸ Guillou, μ , σσ. 389-390.

⁷⁹ Ο. π., σ. 407.

εκφραστικοί⁸⁰. Παρατηρήθηκε μία γενικότερη τάση εκκοσμίκευσης, μία επίδραση συνηθειών της καθημερινής ζωής στους θρησκευτικούς θεσμούς. Οι ποικίλες μορφές πνευματικότητας εκλαϊκεύονταν. Οι λόγιοι, τον 12^ο αι., με τη δυναστεία των Κομνηνών, περιφρονούσαν τους βίους των αγίων ως φιλολογικό είδος και απομυθοποιούσαν τον ασκητισμό. Τα αγιολογικά κείμενα της εποχής είναι ελάχιστα, ενώ τα ειρωνικά σχόλια για αυτά καταπλήσσουν με την ποσότητά τους⁸¹. Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της πτώσης αγιολογικών έργων της εποχής, παρά την κρυστάλλωση των περιεχομένων των μεγάλων συλλογών των συναξαρίων και των μηνολογίων, ήταν η αμφισβήτηση της εμφάνισης νέων αγίων. Υπήρχε διάχυτη η άποψη ότι δεν μπορούσε κάποιος να γίνει πλέον άγιος⁸². Ο 11^{ος} και ο 12^{ος} αι. μπορούν να χαρακτηριστούν ως ‘απογοητευτικοί’ για την αγιολογική τους παραγωγή μόνο αν συγκρηθούν με την προγενέστερη ή τη μεταγενέστερη περίοδο⁸³.

Τον 12^ο αι. ο Μαυρίκιος, διάκονος της Μεγάλης του Χριστού εκκλησίας, δηλαδή της αγίας Σοφίας, ίσως από πατριαρχική εντολή⁸⁴, συνέταξε τον *ἡ ὦ μ ὦ ὅ ε ὅ*⁸⁵. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο εξής καταχρηστικά θα χρησιμοποιείται ο όρος Συναξαριστής του Μαυρικίου ή το όνομα Μαυρίκιος επειδή αμβισβητείται έντονα η ύπαρξη αυτού του προσώπου. Ο Delehaye στην έκδοση του έργου αναφέρει τα εξής ιδιαίτερα αποκαλυπτικά στοιχεία: «Mauricius diaconus magna ecclesiae velut auctor synaxariorum passim praedicatur. Quisnam ille fuerit quare vixerit aetate, nemo adhuc enarravit; neque de eo quicquam in codicibus reperire contigit, et per litteras interrogatus v. cl. A. Papadopoulos-Kerameus, qui partium orientalium bibliothecas plerasque perlustravit, Mauricii nomen a se in nullo synaxario manu exarato lectum esse rescipsit. Mauricium diaconum, quem ipse Margunius ignoravit, in natura rerum nusquam exstitisse verisimile est»⁸⁶. Ο

⁸⁰ Kazhdan – Ann Epstein, *Μ*, σ. 304.

⁸¹ Ο. π., σσ. 154-155. Ο Paschalidis πιστεύει ότι η σκέψη ότι η εποχή αυτή θεωρείται ως περίοδος παρακμής δεν ευσταθεί σε απόλυτο βαθμό. Τα νέα δείγματα που έχουμε για την περίοδο 1000-1200 τουλάχιστον αναπροσανατολίζουν την επικρατούσα άποψη, βλ. Paschalidis, *The Hagiography*, σ. 143.

⁸² Paschalidis, *The Hagiography*, σ. 148.

⁸³ Ο. π., σ. 160.

⁸⁴ Γεδεών, *Μ*, σ. 38.

⁸⁵ Βλ. Κορακίδης, *Μ*, σ. 134, υποσ. 2: «ή πατρότητα αυτή του ‘Συναξαριστή’ μνημονεύεται κυρίως στα χειρόγραφα του κειμένου, χωρίς άλλη επί πλέον πληροφορία για το πρόσωπο του Μαυρικίου, για το οποίο λείπουν και γενικότερες πληροφορίες».

⁸⁶ *Μ* / *Μ*, στ. LVI. Πράγματι, ο Σακκελίον (*Μ*, σσ. 183-186) βρήκε 16 χειρόγραφα με αριθμούς 1029-1043, 1046 που «ἀποτελοῦσι τὸν λεγόμενον Συναξαριστὴν

Νικόδημος Αγιορείτης αναφέρει, ότι ο παραπάνω Μαυρίκιος χρησιμοποίησε ως πηγή κυρίως το έργο του Συμεώντα Μεταφραστή, την Ιστορία του Φιλοθέου και τις εκκλησιαστικές ιστορίες του Θεοδώρητου, του Ευσεβίου και του Σωζομενού⁸⁷. Ίσως σκοπός του Μαυρικίου ήταν να συμπληρώσει και να διορθώσει το Βασιλειανό μηνολόγιο⁸⁸. Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο το Βασιλειανό όσο και ο του Μαυρικίου περιορίζονται κυρίως στο εορτολόγιο της ‘Εκκλησίας’ της Κωνσταντινούπολης⁸⁹ και δεν περιλαμβάνουν τους αγίους άλλων τοπικών εκκλησιών.

Η γλώσσα του Συναξαριστή του Μαυρικίου φαινόταν, αργότερα, ακατανόητη στον υποδουλωμένο αγράμματο ελληνικό λαό. Για τον λόγο αυτό, ο επίσκοπος Κυθήρων, Μάξιμος Μαργούνιος (1549-1602) μετέφρασε τον Συναξαριστή σε απλούστερη ελληνική διάλεκτο, χωρίς να πραγματοποιήσει αλλαγές (συμπληρώσεις ή διορθώσεις)⁹⁰. Επειδή οι μοναχοί του αγίου Όρους διαπίστωσαν, ότι η μετάφραση αυτή ήταν $\acute{\alpha}$, $\iota\acute{\alpha}$, $\acute{\iota}$ $\acute{\omicron}$, $\iota\acute{\alpha}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\upsilon}$ $\acute{\alpha}$, $\acute{\alpha}$ μ $\acute{\iota}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\alpha}$ η $\acute{\iota}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\upsilon}$ η σταμάτησαν να τη διαβάζουν και παρακίνησαν τον αγιορείτη μοναχό Νικόδημο⁹¹ να επιχειρήσει νέα μετάφραση του συναξαρίου⁹². Μεταξύ αυτών ήταν και ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ε΄, ο οποίος εκείνη την εποχή βρισκόταν στη μονή Ιβήρων. Ο Νικόδημος, αναφέρει το εξής: $\acute{\alpha}$ $\acute{\alpha}$ μ , $\acute{\omicron}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\eta}\mu\acute{\iota}$, μ , $\acute{\alpha}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\epsilon}$ μ μ , $\acute{\alpha}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\epsilon}$ μ , $\acute{\alpha}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\alpha}$ ι $\acute{\alpha}$ μ μ μ $\acute{\iota}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\omega}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\eta}\mu\acute{\iota}$ $\acute{\epsilon}$ μ μ . $\acute{\alpha}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\upsilon}$ $\acute{\upsilon}$ \acute{E} , $\acute{\epsilon}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\iota}$ $\acute{\alpha}$ μ ⁹³. Ο αγιορείτης μοναχός προσπάθησε, χωρίς να παραμορφώσει το περιεχόμενο του του

Μαυρικίου του διακόνου». Επιπρόσθετα, ο Lampros (*Catalogue*, σ. 288) για τον κώδικα με αριθμό 5567 επισημαίνει ότι είναι «Μαυρικίου του Διακόνου Συναξαριστής εις τους κατά Μάρτιον μέχρι και Αυγούστου αγίους». Ο Delehayε έχει δίκιο αφού κανένας από τους παραπάνω καταλόγους δεν αναφέρει στοιχεία για τον Μαυρίκιο ή, το πιο σημαντικό, δεν φέρει την υπογραφή του ίδιου του Μαυρικίου.

⁸⁷ Νικόδημος, , τ. 1΄, σ. ιδ΄, υποσ. 2.

⁸⁸ Ευστρατιάδης, , σ. θ΄.

⁸⁹ Ο. π., σ. ι΄.

⁹⁰ Κορακίδης, , σσ. 134-135. Ο Νικόδημος (, σ. ιδ΄) παραθέτει ότι ο Μάξιμος Μαργούνιος μ $\acute{\alpha}$ $\acute{\upsilon}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\alpha}$, $\acute{\epsilon}$ $\acute{\upsilon}$ \acute{E} $\acute{\upsilon}$ $\acute{\iota}$ $\acute{\eta}$ $\acute{\eta}\mu\acute{\alpha}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\omicron}$ \acute{A} $\acute{\eta}$, μ $\acute{\omicron}$, $\acute{\omicron}$ μ \acute{E} .

⁹¹ Ο αγιορείτης μοναχός Νικόδημος ήταν ήδη γνωστός επειδή είχε ήδη προβεί και σε άλλες συγγραφές και επεξεργασίες σπουδαίων θεολογικών έργων, βλ. Ευστρατιάδης, Νικόδημος, σσ. 39-41.

⁹² Νικόδημος, , τ. 1΄, σ. ιδ΄. Είναι αξιοσημείωτο, ότι, όπως παραθέτει και ο Νικόδημος, το χειρόγραφο του Μαυρικίου που σωζόταν σε δύο τόμους, βρισκόταν στη μονή του Παντοκράτορος στο άγιο Όρος.

⁹³ Ο. π., τ. 1΄, σ. ιστ΄.

Μαυρικού, να επιφέρει εξωτερικές και άλλες προσθήκες, διορθώσεις και συμπληρώσεις με πλήθος υποσημειώσεων. Αφού οι χειρόγραφες συναξαριακές συλλογές που χρησιμοποιήθηκαν στον Συναξαριστή του Μαργουνίου αλλά και στον Συναξαριστή του Μαυρικού ανήκουν στις διάφορες οικογένειες του γνωστού σήμερα ως Συναξαρίου της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως, άρα και ο Νικόδημος Αγιορείτης χρησιμοποίησε κατά βάση το ίδιο κείμενο του Συναξαρίου της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως. Το τελευταίο διαπιστώνεται και από τα «ιδιαιτέρα χαρακτηριστικά τοῦ κειμένου ποῦ παραδίδεται, ὅπως ἡ συμπερίληψη τῶν συναξαριακῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Χριστοφόρου Μυτιληναίου, ὅτι ἀνήκει στὴν οἰκογένεια M*»⁹⁴. Η εργώδης προσωπική του προσπάθεια διήρκεσε δύο ολόκληρα χρόνια, από το 1805 μέχρι το 1807⁹⁵. Αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει επιπλέον συναξάρια που βρίσκονταν στο άγιο Όρος⁹⁶, όπως της βιβλιοθήκης της μονής του Παντοκράτορα⁹⁷, του ναού του Πρωτάτου και τις μονές του Διονυσίου και του Κουτλουμουσίου για να προσθέσει νέους βίους αγίων, να σβήσει τα διπλά, τριπλά συναξάρια και τις αντίστοιχες μνήμες αγίων, να προσθέσει ονομασίες και χρονολογίες όπου έλειπαν, να διαγράψει παράλογα και επείσακτα στοιχεία κ.α.⁹⁸. Για τη συμπλήρωση των συναξαριακών επιγραμμάτων του χρησιμοποίησε, ως πηγή, το σχετικό έργο του Χριστοφόρου Μυτιληναίου, το οποίο βρήκε ενσωματωμένο στο χειρόγραφο Συναξαριστή του οσίου Θεοφίλου⁹⁹. Ο ίδιος πραγματοποίησε σύνθεση αρκετών επιγραμμάτων για τη συμπλήρωση των σχετικών συναξαρίων, όπου αυτά δεν υπήρχαν¹⁰⁰. Επιπλέον, χρησιμοποίησε παραπομπές στα έντυπα βιβλία που κυκλοφορούσαν στην εποχή του στα οποία περιλαμβάνονταν εκτενείς βίοι κάποιων αγίων όπως: οι Λόγοι του Εφραίμ Σύρου, που εκδόθηκαν από τον όσιο Ιερόθεο Ιβηρίτη, ο Νέος Θησαυρός του Γεωργίου Σουγδουρή, ο Θησαυρός του Δαμασκηνού Στουδίτη, οι αγιολογικές συλλογές του Αγαπίου Λάνδου, οι αγιολογικές εκδόσεις των Κολλυβάδων κ.α. Ο Νικόδημος δεν παρέλειψε να διατηρήσει και τις αναφορές στους ναούς στους οποίους γίνονταν οι επιμέρους μνήμες των αγίων, όπως αυτές καταγράφονται στο Συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως και στο

⁹⁴ Πασχαλίδης, Όσιος Νικόδημος, σ. 263.

⁹⁵ Ο. π., σ. 259.

⁹⁶ Νικόδημος, , τ. 1', σ. ιδ', υποσ. 4.

⁹⁷ Πασχαλίδης, , σ. 132.

⁹⁸ Νικόδημος, , τ. 1', σ. ιδ' - ιστ'. Για τους κώδικες που χρησιμοποιήθηκαν από τη μονή Δονυσίου βλ. Καδάς, , σ. 29, 34, 35, 47-48.

⁹⁹ Για το έργο αυτό βλ. Παπαηλιοπούλου, Νικόδημος Αγιορείτης, σσ. 212-290.

¹⁰⁰ Νικόδημος, , τ. 1', σ. ιστ' - ιζ'.

μ , ě ō è ì à à μ ÷
 á à ÷ μ . ñ E é ÷ é
 ò μ , è é μ ή μ ¹¹³. Για τον λόγο αυτό ο
 Μ. Γεδεών προχώρησε στη σύνταξη ενός νέου συναξαρίου με τίτλο ‘Μ. Γεδεών,
 Βυζαντινό εορτολόγιο, Κωνσταντινούπολη 1899’. Ο Κ. Δουκάκης αντικατέστησε
 τους περιληπτικούς βίους των μεγάλων αγίων με εκτενέστερα κείμενα. Εκτός από τον
 Νικόδημο χρησιμοποίησε το Μεταφραστικό Μηνολόγιο και τον Αγάπιο. Η έκδοσή
 του *απαρτίζεται από δεκατέσσερις τόμους*¹¹⁴. Και οι νεότεροι εντούτοις επέκριναν το
 έργο του αγιορείτη μοναχού ως «*ατελέστερον, ασυνάρτητον, ἄκριτον, ἀκατάστατον,
 ἀδόκιμον*»¹¹⁵. Προχώρησαν λοιπόν στην κατάρτιση νέων συναξαρίων, περικλείοντας
 και αγίους από άλλες τοπικές εκκλησίες, όπως, ο Μ. Λαγγής, ο Χ. Τσολακίδης και ο
 Σ. Ευστρατιάδης.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και η προσπάθεια της Ιεράς Μονής Σίμωνος
 Πέτρας του Αγίου Όρους να εκδώσει αρχικά στη γαλλική γλώσσα και στη συνέχεια
 στην αγγλική μία σύγχρονη μετάφραση του συναξαριστού, για τις ανάγκες της
 απανταχού ορθοδόξου ιεραποστολής. Το σπουδαίο αυτό έργο ανέλαβε ο ιερομόχανος
 π.Μακάριος Σιμωνοπετρίτης, γνώστης ξένων γλωσσών αλλά και αγιολογικών
 θεμάτων. Για να δοθεί πανορθόδοξος χαρακτήρας συμπεριελήφθησαν και οι άγιοι
 των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών όπως, Ρωσία, Σερβία, Ρουμανία, Γεωργία,
 Βουλγαρία, καθώς επίσης και οι πρόσφατες διακηρύξεις αγίων όλων των Ορθοδόξων
 Εκκλησιών μέχρι το έτος 2000. Το κείμενο αυτό, με την παράκληση πολλών
 φιλαγίων Ελλήνων αναγνωστών μεταφράστηκε στην ελληνική γλώσσα από τις
 μοναχές του Ιερού Κοινοβίου Ευαγγελισμός της Θεοτόκου Ορμυλίας Χαλκιδικής
 αφού πρώτα έγινε μία νέα επεξεργασία του όλου αγιολογικού υλικού για να δοθεί στο
 κείμενο μία μορφή εγγύτερα στις απαιτήσεις του Έλληνα αναγνώστη¹¹⁶.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι ούτε υπήρξε, αλλά ούτε πρόκειται να
 υπάρξει, ποτέ, ένα πλήρες συναξάριο το οποίο θα εμπερικλείει πάντοτε το σύνολο του
 σώματος των αγίων της Εκκλησίας. Αλλά και το ίδιο το κείμενο δεν μπορεί να μην
 έχει ασάφειες, ελλιπή στοιχεία, λάθη, παραλείψεις, αντιφατικά και ανάρμοστα. Τα

¹¹³ Γεδεών, , σ.10.

¹¹⁴ Παπαδόπουλος, , σ. 23.

¹¹⁵ Ευστρατιάδης, , σ. θ'. Ο Ευστρατιάδης (, σ. ιζ') αναφέρει ότι ο Νικόδημος αγνοεί τους αγίους της Κυπριακής τοπικής Εκκλησίας.

¹¹⁶ Σιμωνοπετρίτης, , τ. Σεπτέμβριος, σσ. 9-10.

αγιολογικά κείμενα δεν είναι αιώνια και απαρασάλευτα αλλά εξελίσσονται με βάση τις εκάστοτε πνευματικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες κάθε εποχής. Για τον λόγο ότι είναι έργα ανθρώπων.

2. Η σημασία και ο ρόλος των συναξαρίων μέσα στη λειτουργική ζωή του Βυζαντίου (600-1000)

Τα συναξάρια, των οποίων το κείμενο είδαμε στην Εισαγωγή, ανάμεσα στα άλλα πρόσωπα, πολλές φορές, αναφέρουν τιμητικά και αυτοκράτορες ή αυτοκράτειρες καθώς και μέλη των αυτοκρατορικών οικογενειών της βυζαντινής περιόδου. Αυτή η αναφορά φαίνεται να συνάδει γενικά με τη θέση του αυτοκράτορα στη χριστιανική ρωμαϊκή αυτοκρατορία: «Ο αυτοκράτορας είναι εκείνος που διευθύνει, με τη θέληση του Θεού, αυτή τη μοναδική δυνατή εικόνα στη γη ενός μοναδικού βασιλείου των Ουρανών, που είναι η αυτοκρατορία. Η θεία προέλευση και η θρησκευτική ιδιότητα της αυτοκρατορικής δύναμης δημιουργούν κάθε φορά μία εξουσία, η οποία έχει την αρχή της από τον Θεό και μία εξουσία, η οποία είναι ή οφείλει να είναι εξασκημένη στην ευσέβεια, δηλαδή σύμφωνα με τη θεία βούληση»¹¹⁷.

Σύμφωνα με τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αντώνιο Δ' (1389-1390, 1391-1397), απευθυνόμενος προς τον Βασίλειο δούκα της Μοσχοβίας, ο λόγος είναι ότι: *ὁ ὁ ἄ ὁ ἔ ἰ ἦ ἐ ... ἄ ' ἄ ἦ ἰ ἱ ἐ ἰ ἐ ἦ ὁ ἰ ἄ ἦ ἰ μ , ἰ ἄ ἰ μ ἄ ἰ ἱ , ἰ ἄ ἰ ὦ ὁ ὦ μ ἰ ἄ ἰ ἦ ὦ ὦ , ἄ ἰ ἱ ἰ ἰ , ὁ ἰ ἐ ἰ ἐ μ , ἰ ἄ ἦ ἄ ὦ ἰ ... ' ἄ ἰ μ μὴ ἰ ἔ ἐ ἦ ἐ α*¹¹⁸. Για τους χριστιανούς εκείνης της εποχής φαίνεται ότι δεν υπάρχει Εκκλησία χωρίς αυτοκράτορα, αυτοκρατορία και Εκκλησία είναι στενά ενωμένα¹¹⁹.

Σύμφωνα με το Κανονικό Δίκαιο της Εκκλησίας, ο αυτοκράτορας τοποθετείται υψηλότερα από κάθε λαϊκό, αλλά σε καμία περίπτωση δεν εξισώνεται με τους κληρικούς¹²⁰. Αυτή τη θέση ο αυτοκράτορας κατέκτησε με τις υπηρεσίες του προς την Εκκλησία αφού σύμφωνα με τον ίδιο παραπάνω πατριάρχη ἡ ἰ

¹¹⁷ Pitsakis, Sainteté et empire, σ. 156.

¹¹⁸ Ο Βασίλειος, δούκας της Μοσχοβίας, ήθελε να πάψει να μνημονεύει τον αυτοκράτορα γιατί ήθελε να κάνει δική του «χριστιανική βασιλεία» βλ. MM, σ. 190. Ο Delehay (/ , στ. LXXV) απορεί αν αυτές οι αναφορές προς τους αυτοκράτορες είναι λειτουργικές, επικήδειες ή μείγμα και των δύο. Με τον πατριάρχη Αντώνιο συμφωνεί και ο Pitsakis, Sainteté et empire, σ. 161.

¹¹⁹ Pitsakis, Sainteté et empire, σ. 161.

¹²⁰ Κοτσώνης, , σ. 28.

άνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία της χριστιανικής Romanitas, δηλαδή τον Μεγάλο Κωνσταντίνο και τη μητέρα του αγία Ελένη. Μολονότι η ανάδειξη των προσώπων αυτών σε «ισαποστόλους» είναι καθοριστική για το πρότυπο του «αγίου αυτοκράτορα» η εργασία αυτή δεν ασχολείται με τον Μέγα Κωνσταντίνο επειδή αποτελεί μια ιδιαίτερη και όχι εύκολα ανασυντιθέμενη ιστορία, όπως φαίνεται από την ίδρυση του ναού των Αγίων Αποστόλων και τις πιθανές αντικρουόμενες ειδήσεις για την εξέλιξη αυτού του ναού, των σχεδίων του ίδιου του Μ. Κωνσταντίνου και των σχετικών πρακτικών της ταφής αυτοκρατόρων στο ναό¹²⁷.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις για το ρόλο του αυτοκράτορα δεν φαίνεται να εξηγούν πλήρως την τοποθέτηση των αυτοκρατορικών προσώπων στα συναξάρια. Η εργασία αυτή θα υποστηρίξει ότι η τοποθέτηση αυτή συναρτάται με την ίδια την ανάπτυξη των συναξαρίων και τη μετεξέλιξη που συμπίπτει χρονικά με την περίοδο μετά τον 4^ο αιώνα της «μνήμης» των αγίων που είναι τμήμα του σημαντικότερου τμήματος της χριστιανικής λατρείας, της ενότητας δηλαδή ζώντων και κεκοιμημένων στη Θεία Λειτουργία σε εορταστική τιμή και προσευχές τους αγίους. Αυτή η εξέλιξη ξεκινά από την πρώτη Εκκλησία αλλά αναπτύσσεται λειτουργικά, κειμενικά, και εορτολογικά, αλλά και μέσα από ιδιαίτερες εξελίξεις όπως ο ρόλος της πόλης της Κωνσταντινούπολης. Αυτά θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

• μ •

Τα συναξάρια περιέχουν την αναγραφή της μνήμης των διαφόρων αγίων, προφητών, προπατόρων, δικαίων, αποστόλων, μαρτύρων, ομολογητών, οικουμενικών διδασκάλων, ιεραρχών, βασιλέων, οσίων, ανδρών και γυναικών, οι οποίοι ευαρέστησαν τον Θεό με διάφορους τρόπους και έζησαν και έδρασαν σε ποικίλες περιοχές και εποχές¹²⁸. Φυσικά οι κυριότερες εορτές που αναγράφονται είναι οι Δεσποτικές και οι Θεομητορικές. Επιπλέον, περιλαμβάνει σημαντικά γεγονότα της ιστορίας μίας πόλης ή περιοχής, όπως την αφιέρωση ναών, πόλεων, τη θαυματουργική σωτηρία μίας πόλης από τους εχθρούς και τη διάσωση μίας περιοχής από ενδεχόμενα ακραία καιρικά φαινόμενα. Επιπρόσθετα επισημαίνει ορόσημα

¹²⁷Βλ. όλη τη σχετική προβληματική στο Dagron, , σσ. 457-466.

¹²⁸ Φουντούλης, , σ. 46. Κεσελόπουλος, Η τιμή, σ. 86.

γεγονότα στη ζωή της Εκκλησίας, όπως τη μεταφορά λειψάνων και τη σύγκληση οικουμενικών συνόδων¹²⁹.

Οι άγιοι αρχικά είναι όλη χριστιανική κοινότητα που μετέχει του Σώματος και του Αίματος του Ιησού Χριστού στην ευχαριστιακή σύναξη και συγκροτεί την «communio sanctorum». Ο εορτασμός κυρίως των μαρτύρων γίνεται με την τέλεση επί του τάφου τους της Θείας Λειτουργίας που ακριβώς δηλοί αυτή την ενότητα στην Βασιλεία του Θεού που προαναγγέλλεται. Έτσι, διαμορφώνεται το Εορτολόγιο που σταδιακά άρχισε να συγκροτείται με τη σύσταση των πρώτων εορτών προς τιμή των μαρτύρων στην αρχαία Εκκλησία, στον δεύτερο αιώνα. Η αρχαιότερη μαρτυρία για την καθιέρωση ετήσιου εορτασμού της μνήμης των μαρτύρων προέρχεται από το Μαρτύριο του επισκόπου αγίου Πολυκάρπου¹³⁰. Σημαντικό ρόλο στην καθιέρωση της εορτής ενός μάρτυρα διεδραμάτιζε ο επίσκοπος της τοπικής εκκλησίας, αφού κύρια μέριμνά του ήταν και η διαφύλαξη του ποιμνίου του από την απόδοση τιμής σε μάρτυρες προερχόμενους από αιρετικές ομάδες¹³¹. Μέσα στην ποιμαντική στόχευση του επισκόπου ήταν αυτή η ‘νομοθέτηση’ των εορτών να καταπολεμήσει και να εξαλείψει τις εορτές των ειδώλων. Ο άγιος Γρηγόριος Νεοκαισαρείας αναφέρει ότι ὁ ὁ ἄ ἰ ὦ μ μ (ενν. τα είδωλα), ἐ ἦ ὕ ἱ ἱ ὦ ἄ μ ἐμ μ μ ἰ ὕ ἱ ἰ ἄ¹³². Η θέσπιση λοιπόν των χριστιανικών εορτών εντάσσεται και στη συστηματική προσπάθεια των ποιμένων της Εκκλησίας για τη διαμόρφωση ενός πλαισίου, με το οποίο θα αντισταθμίζονταν οι υπάρχουσες ειδωλολατρικές εορτές¹³³. Σταδιακά λοιπόν αντικαταστάθηκε όλη η σειρά των ηλιακών ειδωλολατρικών εορτών του ρωμαϊκού ημερολογίου, της εαρινής ισημερίας (25 Μαρτίου) με τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, της φθινοπωρινής (23 Σεπτεμβρίου) με τη Σύλληψη του Ιωάννη Βαπτιστή, του θερινού ηλιοστασίου (24 Ιουνίου) με το Γενέθλιο του Προδρόμου και του χειμερινού ηλιοστασίου (25 Δεκεμβρίου) η κατ’ εξοχήν εορτή του ‘ανικητού ήλιου’, με τη γέννηση του Κυρίου¹³⁴.

¹²⁹ Nassis, A liturgical commemoration, σ. 189.

¹³⁰ Στο κείμενο αυτό για πρώτη φορά η μέρα αποβίωσης ενός μάρτυρα ονομάζεται ἡμ , η γενέθλιος δηλαδή ημέρα του μάρτυρα στον παράδεισο, βλ. Musurillo, *Christian martyrs*, σ. 16¹¹⁻¹³.

¹³¹ Φυτράκης, Αί αντιδράσεις, σσ. 188-190.

¹³² Γρηγόριος Νύσσης, μ , σ. 53¹³⁻¹⁴.

¹³³ Θεοδώρητος Κύρου, Ε ὦ , σ. 335⁶⁻¹⁶.

¹³⁴ Φουντούλης, , σ. 45.

Μέσα από αυτόν τον εορτασμό χαιρόμαστε και για τους αγίους αλλά και για τα δώρα που αυτοί έλαβαν από τον Κύριο. Έχει δίκιο ο νηπτικός Νικόλαος Καβάσιλας όταν λέει ότι: *Ὁ ἀ ἀ ἦ ὅ ὅ ἀ ἐ ἰ , ὕ ἀ ἦ ὦ ἀ ἀ ὅ . Ὁ μὲ ἀ ὅμ ὅ ὅ , ἀ ὅ ὦ ἀ ἀ ἦμ μ , ἰ μ ὅ ἰ ἦ ὅ μ , ὦ ἰ ὅ ἰ μ ὦ ἀ ὦ . ὕ ἐ ἰ ἀ ὅ μ ὅ ἰ ἰ , ὅ ὅμ ὦ , ἰ ἀ μ ὦ* ¹³⁵.

Στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες για τη διακήρυξη της αγιότητας των αγίων δε χρειαζόταν κάποια ιδιαίτερη επίσημη εκκλησιαστική πράξη. Η κοινή συνείδηση των πιστών της Εκκλησίας έκανε το έργο της αναγνώρισης. Οι μάρτυρες γράφονταν στα Δίπτυχα της Εκκλησίας, η οποία το γνωστοποιούσε στις γειτονικές εκκλησιαστικές κοινότητες. Από την περιοχή της Τοπικής Εκκλησίας, η τιμητική αναφορά του μάρτυρα γινόταν με την πάροδο του χρόνου κτήμα της ευρύτερης χριστιανικής κοινότητας ή οικουμένης. Υπήρχε συμφωνία κλήρου και λαού και όλοι μαζί συνεργάζονταν για την μεγαλοπρεπή τέλεση της εορτής του αγίου. Όταν ο λαός της Κωνσταντινούπολης αξίωσε να γραφτεί στα Δίπτυχα το όνομα του ιερού Χρυσοστόμου, σε λίγο γενικεύτηκε η τιμή του ως αγίου σε όλη την οικουμένη¹³⁶.

Το παραπάνω δίκτυο διάδοσης και στήριξης της μνήμης ενός αγίου υπήρχε και για την ίδια τη Θεοτόκο. Στα τέλη του 5^{ου} αι. εμφανίστηκαν οι πρώτες παραδόσεις για την Παναγία στο ρεύμα του ορθόδοξου χριστιανικού λόγου από ένα κατά τα άλλα αβέβαιο παρελθόν. Υπήρξε αρκετή υπόθεση σχετικά με την προέλευσή τους μάλλον μέσα σε κάποιο είδος εβραϊκού χριστιανισμού. Τα πρώτα λειτουργικά και αρχαιολογικά στοιχεία επιβεβαιώνουν ότι η εποχή κατά την οποία οι παραδόσεις σχετικά με το τέλος της ζωής της Μαρίας εισήλθαν στην ορθόδοξη χριστιανική σκέψη και πρακτική ήταν στα τέλη του 5^{ου} αι.¹³⁷. Η τιμή στην Παναγία, στους αγίους Τόπους ξεκίνησε στην εκκλησία του Καθίσματος, η οποία βρισκόταν ανάμεσα στα Ιεροσόλυμα και τη Βηθλεέμ. Αργότερα, ίσως στα τέλη του 5^{ου} αι. το κέντρο της λατρείας της Παναγίας βαθμιαία μετατοπίστηκε στην εκκλησία του τάφου της Παναγίας δίπλα στη Γεθσημανή. Τελικά με την ολοκλήρωση της Νέας Βασιλικής το 543 αυτό το επιβλητικό ιερό της Θεοτόκου έγινε το τρίτο επίκεντρο της λατρείας της Μαρίας στην Παλαιστίνη. Η εκκλησία αυτή αντιπροσωπεύει την τελική ανάπτυξη της

¹³⁵ Νικόλαος Καβάσιλας, *Θεία Λειτουργία*, στ. 472B-C.

¹³⁶ Πάσχος, , σσ. 121-125.

¹³⁷ Γενικότερα για το θέμα αυτό βλ. Φίλιας, μ . Shoemaker, *Mary*, σσ. 76-77.

Παλαιστινιακής λατρείας της Παναγίας. Από την εποχή αυτή ξεκινά και η βυζαντινοποίηση της λατρείας της Θεοτόκου¹³⁸.

Όλη αυτή η περίοδος της ανάπτυξης με συγκεκριμένους τόπους, τρόπους και δίκτυα της τιμής των αγίων χαρακτηρίζεται από τη μετατόπιση από την ενσωμάτωση ζώντων και κεκοιμημένων αγίων στην αγιότητα του Κοινού Ποτηρίου (από τη λατρεία των αγίων προς τον Θεό Πατέρα δια του Ιησού Χριστού) προς μια λατρευτική τιμή και προσευχή τους αγίους που έχουν ήδη αναδειχθεί¹³⁹. Έτσι, η «μνήμη» των αγίων που τελείτο μέσα στη Θεία Ευχαριστία θα εξελιχθεί σε επίσημη «τιμή» προς συγκεκριμένους αγίους. Αυτό θα συμφυρθεί με την μνημόνευση κτητόρων και δωρητών μέσα στη Λειτουργία και θα σημαδευτεί από την εξέλιξη των κειμένων, του εορτολογικού χρόνου και των προσκυνηματικών δικτύων που θα αναπτυχθούν και στο τέλος θα ομογενοποιηθούν από το κωνσταντινουπολιτικό κέντρο. Όπως θα δούμε, η μεταβολή αυτή εξηγεί και την εξέλιξη της επιτέλεσης της μνήμης¹⁴⁰ των αυτοκρατόρων (πολλοί από τους οποίους ήταν δωρητές) σε τιμή προς αγίους αυτοκράτορες και είναι το βασικό ερμηνευτικό μας πρίσμα που θα αποτυπωθεί στα αυτοκρατορικά επιμέρους πρόσωπα που θα παρουσιασθούν στα επόμενα κεφάλαια και θα ερμηνεύσει την παρουσία τους στα συναξάρια.

μ

Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της τιμής των αγίων μετά τον 4^ο αι. έπαιξε η ανάπτυξη και του γραμματολογικού είδους των Συλλογών θαυμάτων (π.χ. Θέκλας, αγίου Αρτεμίου, Κύρου και Ιωάννου στην Αίγυπτο). Τα κείμενα αυτά περιγράφουν θαύματα που οι άγιοι επιτέλεσαν, κατά κανόνα, μετά το θάνατό τους, στον χώρο τιμής τους. Ένας τέτοιος χώρος ήταν η εκκλησία που φιλοξενούσε λείψανά τους ή θαυματουργές εικόνες τους. Τα θαύματα σχετίζονται άμεσα με την εκκλησία αυτή, καθώς θα γινόντουσαν οι καλύτεροι διαφημιστές της για την προσέλκυση πιστών. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι εκκλησίες διάσημες για τα θαύματα των αγίων τους έγιναν πανίσχυρα κέντρα συσσώρευσης πλούτου¹⁴¹, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούσαν

¹³⁸ Shoemaker, *Mary*, σσ. 140-141. Βλ. και Φίλιας, Οι Θεομητορικές.

¹³⁹ Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στην κατανόηση της μνημόνευσης στην ευχή της Αναφοράς, βλ. Taft, *Prayer*, σσ. 439-455.

¹⁴⁰ Γιάγκου,

¹⁴¹ Βλ. όπου και πολλά σχετικά παραδείγματα.

ένα είδος χριστιανικής «ταυτότητας» για τη νέα πόλη που αναδύοταν από την παρακμή της υστεροαρχαϊκής πόλεως¹⁴².

Στη διαφύλαξη της μνήμης των αγίων έπαιξαν ρόλο και κάποιες σημαντικές μαρτυρολογικές συλλογές που εμφανίστηκαν με τη μορφή εορτολογικών καταλόγων, από τα μέσα του 4^{ου} αι. και εξής. Αξίζει να αναφερθούν το Συριακό Μαρτυρολόγιο, η *Depositio Martyrum*, η *Depositio Episcoporum*, τα Μαρτυρολόγια της Καρθαγένης, της Οξυρύγχου και το ονομαζόμενο ψευδεπιγράφως Ιερωνυμικό¹⁴³. Τα Μαρτυρολόγια αυτά αργότερα έγιναν γνωστά και ως Ημερολόγια, Μηνολόγια, Αγιολόγια και Συναξάρια.

ὄ ἐ ἀ μ ἰ ὀ ὕ μὸ
 μ μ μ ἀ ἔ ἰ ἱ ἑ ἑ φ μ ῶ φ ὀ
 μ μ . ὀ ἀ μ ἰ ἡ ἡμᾶ ἰ μ ἰ ὕ
 , ἀ ἀ ἰ Ἰ μ ἱ ἰ ἰ Ἀ μ ἰ ὀ ἰ
 Ἰ ἰ Ὀ μ ἱ ἰ ἰ ἑ ἑ¹⁴⁴. Με τα λόγια αυτά στα μέσα περίπου

του 5^{ου} αι. εκκλησιαστικός ιστορικός Θεοδώρητος Κύρου περιγράφει τους προσκυνητές που πήγαιναν, για συμβουλές και θεραπεία, στον άγιο Συμεών Στυλίτη τον Πρεσβύτερο, στο ιερό του Qalat Semam, στη βόρεια Συρία. Το ταξίδι με σκοπό την απόδοση τιμής σε κάποιο ιερό θα πρέπει, ήδη στις αρχές του 4^{ου} αι., να είχε διαδοθεί στον χριστιανικό κόσμο¹⁴⁵. Οι πρώτοι προσκυνηματικοί προορισμοί ήταν οι περιοχές στους οποίους διαδραματίστηκαν τα γεγονότα της Βίβλου, ενώ γρήγορα προστέθηκαν και οι τάφοι μαρτύρων¹⁴⁶. Στη βάση της λατρευτικής αυτής πράξης βρισκόταν η ευρύτατα διαδεδομένη αντίληψη ότι στα λείψανα ή στα μέρη στα οποία έζησε και έδρασε ένας άγιος, παρέμενε ζωντανή η θαυματουργική τους δύναμη¹⁴⁷. Σε όλη τη διάρκεια των πρώτων βυζαντινών χρόνων πιστοί συνέρρεαν στα προσκυνήματα της Ανατολής συντελώντας με τον τρόπο αυτό στη διάδοση των κατά τόπους αγιολογικών λατρειών σε μεγαλύτερες περιοχές. Π.χ. η ευρύτατη γεωγραφικά διάδοση της φήμης του αιγύπτιου μάρτυρα Μηνά επιβεβαιώνεται και από τα πήλινα φιαλίδια που κατασκευάζονταν στα κεραμικά εργαστήρια του ιερού που

¹⁴²Dagron, *Le christianisme*, σσ. 5-10.

¹⁴³ Πασχαλίδης, *Ε Α*, σ. 295.

¹⁴⁴ Θεοδώρητος Κύρου, *Τ μ ῶ*, σ. 182.

¹⁴⁵ Maraval, *Christian pilgrimage*, σσ. 65-70.

¹⁴⁶ Maraval, *Lieux saints*, σσ. 30-50.

¹⁴⁷ Vikan, *Pilgrims' Art*, σσ. 231-233.

προορίζονταν για τη μεταφορά ελαίου από τον τάφο του, κοντά στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, τα οποία βρέθηκαν στην Παλαιστίνη και τη Μαύρη Θάλασσα¹⁴⁸.

Όσον αφορά την υμνολογική πλευρά, από τον 6^ο αι. έχουμε τα Κοντάκια που αναπαριστούν δραματικά τα γεγονότα και «παροντοποιούν» και προσωποποιούν τη ζωή του αγίου επιτρέποντας στον πιστό να την ενσωματώσει στη δική του ζωή. Δημιουργός του Κοντακίου φέρεται να είναι ο Ελληνο-Σύρος Ρωμανός Μελωδός. Το Κοντάκιο είτε ήταν συριακό δημιούργημα το οποίο εισήγαγε στο Βυζάντιο ο Ρωμανός Μελωδός, είτε καθαρό ελληνικό εύρημα αφού κάποιοι ύμνοι θεωρήθηκαν πρόδρομοι του Κοντακίου. Επιπρόσθετα, πολλά κοντάκια εμπνέονται από ομιλίες Πατέρων της Εκκλησίας¹⁴⁹. Η αλήθεια πρέπει να βρίσκεται κάπου στη μέση και θα πρέπει να δεχτούμε ότι στην ποίηση του κοντακίου η συριακή παραγωγή γονιμοποίησε στοιχεία της ελληνικής παράδοσης που προϋπήρχαν και με αυτόν τον τρόπο προέκυψε το κοντάκιο. Η αλήθεια λοιπόν βρίσκεται στη γόνιμη σύζευξη των ξένων επιδράσεων με την Ελληνική παράδοση, όπως διατύπωσε ο Κ. Μητσάκης¹⁵⁰. Σήμερα στον Όρθρο, μετά την 5^η ωδή του Κανόνα αναγιγνώσκεται το προοίμιο (κοντάκιο) και ο 1^{ος} οίκος, κατάλοιπα ενός Κοντακίου· ακολουθεί το Συναξάριο της ημέρας.

Ο εορτολογικός κύκλος σχηματοποιείται κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο και ειδικότερα τον 9^ο αι. με τη δημιουργία μαρτυρολογικών συλλογών με μνηολογικό πλέον χαρακτήρα, κατά την ακολουθία δηλαδή της εορτολογικής τάξης των μηνών του λειτουργικού έτους. Έχουμε «τη σχηματοποίηση μίας αγιολογικής γραμματείας προορισμένης για λειτουργική ανάγνωση κατά τις μεγάλες Δεσποτικές, Θεομητορικές και αγιολογικές εορτές ολόκληρου του εκκλησιαστικού έτους»¹⁵¹. Την ίδια εποχή ο βυζαντινός κανονογράφος, όσιος Ιωσήφ Υμνογράφος, επιχειρεί την πρώτη συστηματική σύνθεση σχεδόν τετρακοσίων Κανόνων για τις περισσότερες εορτές αγίων του λειτουργικού έτους¹⁵².

Η ανάγνωση του συναξαρίου του αγίου γίνεται στην Ακολουθία του Όρθρου, μεταξύ της έκτης και έβδομης ωδής του Κανόνα. Αυτό πιστοποιείται και στα μεσοβυζαντινά αγιολογικά κείμενα, στα οποία καταγράφεται η $\alpha \delta \delta$,

¹⁴⁸ Bangert, Menas Ampullae, σσ. 29-31.

¹⁴⁹ Krueger, *Liturgical subjects*, σσ. 1-28.

¹⁵⁰ Μητσάκης, μ , σσ. 180-185. Βλ. επίσης και Mitsakis, *Romanos the Melodist*.

¹⁵¹ Πασχαλίδης, *Έ Α* , σ. 299.

¹⁵² Για το υμνογραφικό έργο του Ιωσήφ Υμνογράφου, βλ. Τωμαδάκης, μ .

... ἰ ἰ ἔ ανάγνωση του συναξαρίου¹⁵³. Οι εορτές των αγίων συνδυάζονται λοιπόν με τη λειτουργική τους μνήμη, αφού καταγράφονται τροπάρια και τυπικές διατάξεις που σχετίζονται με την Ακολουθία τους ή τις λιτές, τις λιτανείες δηλαδή που πραγματοποιούνταν από τους ναούς. Το παραπάνω καταγράφεται στο και στο Τυπικό της μονής της Ευεργέτιδος του 11^{ου} αι. στα οποία απαντάται μία αναλυτική καταγραφή της τυπικής διάταξης της εορτής κάθε μέρας. Η επισήμανση των ψαλλομένων κανόνων και των αγιολογικών αναγνωσμάτων, με την παράθεση μάλιστα και της αρχής τους, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός σταθερού εορτολογικού κύκλου¹⁵⁴.

Με τα συναξάρια λοιπόν το ημερολόγιο γίνεται εορτολόγιο. Ο κατάλογος των ημερών μετατρέπεται σε κατάλογο εορτών. Η διαδοχή των ημερών γίνεται διαδοχή εορτών. Όλες οι ημέρες του έτους επενδύονται με ένα ιερό περιεχόμενο. Ο πιστός ζει μία συνεχή εορτή. Τα συναξάρια στην ουσία δεν μεταμορφώνουν τον κοσμικό χρόνο αλλά τον καταργούν, αφού παρελθοντικά γεγονότα έρχονται στη μνήμη του πιστού κάθε χρόνο και κάθε ημέρα μυστηριακά επαναλαμβανόμενα. Όταν όλο το σώμα της Εκκλησίας γιορτάζει τη εορτή ενός αγίου ή τα Πάθη του Κυρίου, δεν τα γιορτάζει απλώς για να τα ξαναθυμηθεί, αλλά για να τα ζήσει. Βιωματικά συμμετέχει στις εορτές¹⁵⁵.

Αυτή η υπέρβαση του κοσμικού χρόνου διαχέεται στον καθημερινό βίο της Εκκλησίας με τη συνεχή επανάληψη του 'σήμερον'. Η Ανάσταση του Κυρίου δε γιορτάζεται, κάθε χρόνο, μόνο την Κυριακή του Πάσχα, αλλά και κάθε Κυριακή. Το ίδιο και η Σταύρωση του Κυρίου. Δε γιορτάζεται μόνο κάθε Μεγάλη Παρασκευή αλλά κάθε Παρασκευή¹⁵⁶.

Τα συναξάρια συμβάλλουν στη βιωματική προσέγγιση των ιερών σωτηριωδών γεγονότων και αγίων. Η επανάληψη των γεγονότων και των προσώπων αυτών κάθε χρόνο, κατά την καθιερωμένη ημέρα της ετήσιας μνήμης τους, γίνεται αφορμή οικειώσεως του μηνύματος που μεταφέρουν. Το διδακτικό περιεχόμενό τους μυεί τους πιστούς στο μυστήριο της σωτηρίας με όλα τα αισθητά σημεία, όπως

¹⁵³ Βλ. ενδεικτικά στα θαύματα του οσίου Πέτρου Ατρώα (Laurent, *La Vita de S. Pierre*, παρ. 98₄₋₉). Κεσελόπουλος, Η τιμή, σ. 87.

¹⁵⁴ Βλ. Jordan, *Theotokos Evergetis*.

¹⁵⁵ Φουντούλης, , σσ. 113-114. Βλ. και Φουντούλης, , σσ. 34-35.

¹⁵⁶ Φουντούλης, , σσ. 114-115. Βλ. και Φουντούλης, , σσ. 35-36.

εικόνα, υμνολογία¹⁵⁷. Η αδιάλειπτη επαναφορά των ίδιων εορτολογικών θεμάτων δεν αποτελεί αιτία κορεσμού και υπόθεση ρουτίνας, «ἀλλὰ ἀφορμὴ ἀνανεώσεως τῆς κατηχήσεως καὶ ἐμπεδώσεώς της διὰ τῆς ἐπαναλήψεως πὺ εἶναι ἡ μητέρα τῆς μαθήσεως», νέων ἐμβαθύνσεων στὰ θέματα τῆς πίστεως καὶ ἐνδεχομένως νέων ἀποφάσεων καὶ προαγωγῆς στὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ». Ὅπως οἱ εἰκόνες εἶναι τὸ βιβλίον τῶν ἀγραμμάτων, με τὸν ἴδιον τρόπο καὶ τὸ εορτολόγιον εἶναι σχολεῖον τῶν πιστῶν, ἀνεξαρτήτως ἐπιπέδου θύραθεν σοφίας¹⁵⁸.

Οἱ μῆνες τῶν ἁγίων καθορίζονται κυρίως τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου τους. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γενέθλια ἐν Θεῷ ἡμέρα τους. Για τὸν λόγο αὐτὸν τὴν ἴδια ἡμερομηνία ἀναγράφεται ἡ μνήμη παλαιῶν καὶ νεωτέρων μαρτύρων. Δὲν υπήρχε καμία διάκριση παρὰ μόνον ὅτι ἡ κοίμησή τους συνέπεσε τὴν ἡμέρα αὐτή. Ἐτσι τὴν 1^η Ἰανουαρίου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Περιτομὴ τοῦ Κυρίου, ἡ ὁποία ἐγένετο τὸν 1^ο αἰ., ἔχουμε τὴ μνήμη τοῦ Μ. Βασιλείου, ὁ ὁποῖος κοιμήθηκε τὸν 4^ο αἰ., ἀλλὰ γιορτάζουμε καὶ τὴ μνήμη τοῦ ἁγίου Πέτρου Πελοποννησίου, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε τὸν 18^ο αἰ. Παρατηρεῖται λοιπὸν μία υπέρβαση τοῦ κοσμικοῦ χρόνου, ἡ ὁποία προφυλάττει «ἀπὸ τὴν ἀπολυτοποίηση καὶ τὴν εἰδωλοποίησή του καὶ τὴ μετατροπὴ του ἀπὸ φέρον σὲ φερόμενο, ἀπὸ ἵππον σὲ ἀναβάτη»¹⁵⁹.

Δὲν ἦταν ἀσυνήθιστο πολλές εορτὲς νὰ μετατίθενται ἀπὸ καθημερινὲς σὲ Κυριακὲς γιὰ τὴν προβολὴ καὶ τὴν ἀνάδειξή τους ἀλλὰ κυρίως γιὰ νὰ δίνεται ἡ δυνατότητα στὸν λαὸ νὰ μετέχει στὶς συνάξεις τῆς εορτῆς. Αὐτὸ κατὰ κόρον γίνεται γιὰ τὶς μῆνες τῶν Πατέρων τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων. Π.χ. ἡ μνήμη τῶν Πατέρων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου εορτάζεται τὴν Κυριακὴ πρὶν ἀπὸ τὴν εορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐνῶ ἡ μνήμη τῶν Πατέρων τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου εορτάζεται τὴν Κυριακὴ μετὰ 13 καὶ 19 Ἰουλίου κάθε ἐτους. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ γιὰ τὶς μῆνες διακεκριμένων ἁγίων. Τους εορτάζουμε πάντοτε Κυριακὴ ὅπως τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμά (τὴ Β΄ Κυριακὴ τῶν Νηστειῶν τῆς Μεγάλῆς Τεσσαρακοστῆς), τοῦ ἁγίου Ἰωάννη Κλίμακας (τὴ Δ΄ Κυριακὴ τῶν Νηστειῶν τῆς Μεγάλῆς Τεσσαρακοστῆς) καὶ τῆς ἁγίας Μαρίας Αἰγυπτίας (τὴ Ε΄ Κυριακὴ τῶν Νηστειῶν τῆς Μεγάλῆς Τεσσαρακοστῆς)¹⁶⁰. Εἰδικὲς περιπτώσεις οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ τὶς προσπάθειες καταγραφῆς τῆς κανονιστικῆς μῆνης τῶν Συνόδων (πὺ ὀρίζαν καὶ τὸ περιεχόμενο

¹⁵⁷ Κεσελόπουλος, Η τιμή, σ. 85.

¹⁵⁸ Φουντούλης, , σ. 116. Βλ. καὶ Φουντούλης, , σσ. 36-37.

¹⁵⁹ Φουντούλης, , σσ. 38-39.

¹⁶⁰ Βλ. καὶ ὁ. π., σ. 47.

της Ορθοδοξίας και εμπλέκονταν στην επιβολή της Χαλκηδόνειας Χριστολογίας μετά τον 6^ο αιώνα) και μετά προχώρησαν στη μνήμη των Πατέρων των Συνόδων.

Όλες οι εορτές της Εκκλησίας δεν έχουν την ίδια ηλικία. Άλλες είναι αρχαίες, άλλες νεώτερες και άλλες νεώτατες. Αυτό δείχνει ότι η διαμόρφωση του εορτολογίου έγινε βαθμιαία και συνεχίζεται και θα συνεχίζεται μέχρι τη συντέλεια των αιώνων αφού η Εκκλησία δεν παύει να γεννά αγίους. Τα συναξάρια λοιπόν δείχνουν ότι η αγιότητα δεν είναι υπόθεση και προνόμιο μιας συγκεκριμένης εποχής, αλλά κάθε εποχής, κάθε φυλής και γένους.

Η Κωνσταντινούπολη από μία μικρή πόλη που ήταν ως Βυζάντιο, η οποία σταδιακά έγινε η καρδιά της αυτοκρατορίας, άρχισε να παίζει κεντρικό ρόλο στα αγιολογικά τεκταινόμενα. Όταν η πόλη του Κωνσταντίνου ιδρύθηκε τον 4^ο αι. υστερούσε σε αγιολογικά στοιχεία. Δεν είχε καν ιδρυθεί από αποστόλους. Η ιστορία ότι ο απόστολος Ανδρέας έχρισε τον πρώτο επίσκοπο της πόλης ήταν μεταγενέστερη, τον 6^ο ή 7^ο αι. και οι μόνοι ντόπιοι άγιοι ήταν δύο μάρτυρες, ο άγιοι Ακάκιος και Μώκιος. Την άνοδό της στο επίπεδο της ιερής πόλης από το δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. και η αναγνώρισή της ως 'Δεύτερη' ή 'Νέα Ιερουσαλήμ' το όφειλε στη μεγάλη ποσότητα λειψάνων και άλλων θρησκευτικών θησαυρών που μεταφέρθηκαν σε πλούσιες διακοσμημένες εκκλησίες και λίγο στην παρουσία αγίων ανδρών και γυναικών¹⁶¹. Στα μέσα του 6^{ου} αι, είχε ήδη ολοκληρωθεί μία τεράστια συγκέντρωση λατρευτικών παραδόσεων και λειψάνων από όλα τα μέρη της αχανούς αυτοκρατορίας. Μετανάστες στην πρωτεύουσα είχαν φέρει μαζί τους λατρείες από τη Μικρά Ασία, τη Συρία, την Ιταλία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Χωρίς αμφισβήτηση η Κωνσταντινούπολη είχε μεταμορφωθεί σε μία αγία πόλη και σε έναν μικρόκοσμο του χριστιανικού κόσμου¹⁶². Στο παραπάνω βοήθησε και η δημιουργία δύο τοπικών συλλογών θαυμάτων¹⁶³.

Στις αρχές του 7^{ου} αι. η Κωνσταντινούπολη θεωρούνταν η θεοφρούρητη πόλη κάτω από την επίσημη προστασία της Παναγίας και ο ομφαλός της οικουμένης η οποία θα έπαιζε κεντρικό ρόλο στο αποκαλυπτικό δράμα της Δευτέρας Παρουσίας¹⁶⁴.

¹⁶¹ Efthymiadis, Greek hagiography, σ. 54.

¹⁶² Whittow, *Byzantium*, σ. 127.

¹⁶³ Efthymiadis, Greek hagiography, σ. 66.

¹⁶⁴ Fenster, *Constantinopolitanae*, σσ. 97-131.

Οι επίσκοποι οι οποίοι, για διάφορους λόγους, επισκέπτονταν την πρωτεύουσα συμπεριφέρονταν ως ένας αγωγός μεταφοράς των ιδεών της Κωνσταντινοπολίτικης ελίτ στις περιοχές της επαρχίας και διαχέαν την ιδέα ότι χριστιανική σωτηρία και αυτοκρατορική διακυβέρνηση ήταν στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους. Στις επαρχίες υπήρχαν τοπικές διαφοροποιήσεις αλλά ως σύνολο διακρινόταν η προφανής ομοιομορφία της κοσμικής εκκλησίας. Οι επίσκοποι διέδωσαν τα δόγματα και τους κανόνες που εισήγαγαν από την Κωνσταντινούπολη. Σιγά-σιγά άρχισαν οι τοπικές εκκλησίες να ακολουθούν Κωνσταντινοπολίτικες πρακτικές στη Θεία Λειτουργία. Οι εικόνες και οι τοιχογραφίες των εκκλησιών τους πρόβαλαν το μήνυμα ότι ο ουρανός ήταν ένας θεός αρχέτυπος του αυτοκρατορικού παλατιού. Οι άγγελοι π.χ. στις απεικονίσεις ήταν ντυμένοι ως ευνούχοι του ιερού παλατιού¹⁶⁵.

Το παραπάνω φάνηκε κυρίως με την κανονική υποχρέωση των ‘επαρχιωτών’ του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως να συνέρχονται κάθε χρόνο σε μία τουλάχιστον συνοδική συνέλευση με τον Οικουμενικό πατριάρχη. Σε αυτήν την Ενδημούσα σύνοδο¹⁶⁶ ο πατριάρχης ενεργούσε ως ένας απλός μητροπολίτης που συγκαλούσε τους ‘επαρχιώτες’ του αρχιερείς, όπως ο μητροπολίτης συγκαλούσε τους ‘επαρχιώτες’ επισκόπους του στην Επαρχιακή σύνοδο. Ο κανόνας 28 της Δ’ Οικουμενικής συνόδου απέδωσε στον θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως υπερμητροπολιτική δικαιοδοσία στις επαρχίες των διοικήσεων Ασίας, Πόντου και Θράκης¹⁶⁷. Αυτοί λοιπόν οι μητροπολίτες ήταν άμεσα διαθέσιμοι να συμπεριφερθούν ως αγωγοί της Κωνσταντινοπολίτικης επιρροής στις επαρχίες τους¹⁶⁸. Οι μητροπολίτες αυτοί είχαν εκτεθεί στην πλήρη διδακτική δύναμη της αυτοκρατορικής τελετής και επέστρεφαν πίσω στις επαρχίες τους με το σαφές μήνυμα ότι η ορθοδοξία ζητούσε προσκόλληση σε αυτό που κήρυττε η Κωνσταντινούπολη. Έτσι άμεσα περνούσε το μήνυμα της ενότητας της Εκκλησίας και του κράτους¹⁶⁹. Ο ρόλος λοιπόν των κληρικών που επισκέπτονταν την πρωτεύουσα αλλά κυρίως το πατριαρχείο και το παλάτι ήταν $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\omega}$ $\tilde{\omega}$ $\acute{\upsilon}$ $\acute{\alpha}$. Χωρίς το μήνυμά τους η αυτοκρατορική

¹⁶⁵ Jolivert, *Les églises*, σσ. 4, 5, 8.

¹⁶⁶ Η σύνοδος ονομάστηκε Ενδημούσα επειδή η χειροτονία του πατριάρχη παρέτεινε το αρχαίο έθος της πρόσκλησης των μητροπολιτών και επισκόπων των επαρχιών της Θράκης και της Βιθυνίας, καθώς επίσης και των από σύμπτωση επισκόπων που παρευρίσκονταν (‘ενδημούντων’) στην πρωτεύουσα από άλλες επαρχίες. Φειδάς, μ , σσ. 30-39. Hajjar, *Le Synode*, σσ. 21-44.

¹⁶⁷ Φειδάς, τ . 2’, σσ. 197-204.

¹⁶⁸ Darrouzès, σ , σσ. 28-32.

¹⁶⁹ Ostrogorsky, *Byzantine cities*, σσ. 55-60.

διακυβέρνηση για πολλούς στη Μικρά Ασία και στα Βαλκάνια θα ήταν κάτι περισσότερο από στρατιωτική ηγεμονία, η οποία απέφερε υψηλούς φόρους και περιορισμένη ασφάλεια. Με τον τρόπο αυτό η αυτοκρατορία απολάμβανε μία κοινή ταυτότητα και έδινε την αίσθηση ότι η τωρινή αφοσίωση θα μπορούσε να βεβαιώσει σωτηρία στις μελλοντικές γενιές¹⁷⁰.

Η ιδιαίτερη προβολή της Κωνσταντινούπολης σε σχέση με την επαρχία οφείλεται και στην αιτία ότι εντός των τειχών της υπήρχε η έδρα του αυτοτελούς κρατικού οργανισμού. Όταν ο Μ. Κωνσταντίνος, το 330 μ.Χ., μετέφερε την πρωτεύουσα από την Παλαιά Ρώμη στη Νέα Ρώμη, η συνέχεια του κράτους δε διεκόπει, αλλά η οικουμενική πολιτική ιδεολογία μεταφέρθηκε και αυτή στη νέα πρωτεύουσα, η οποία μάλιστα ενισχύθηκε από την πτώση της Παλαιάς Ρώμης στους βαρβάρους (476 μ.Χ.). Ο ακρογωνιαίος λίθος του βυζαντινού πολιτειακού οικοδομήματος ήταν ο αυτοκράτορας, ο τεταγμένος από τον Θεό άρχοντας της οικουμένης, ο φορέας κάθε εξουσίας, ο οποίος διατηρούσε, υπό τον έλεγχό του, το σύνολο του κρατικού μηχανισμού¹⁷¹. Επιπλέον, μέσα στην πόλη υπήρχαν και τέσσερις καθεστωτικοί παράγοντες, αυτός του οικουμενικού πατριάρχη ο οποίος προστέθηκε μετά τον 7^ο αιώνα και έλεγχε την Ορθοδοξία που ήταν στο job description του αυτοκράτορα, αλλά ο ίδιος ο πατριάρχης δεν ήταν καθεστωτικός παράγοντας με την κλασική έννοια, της συγκλήτου, του δήμου και του στρατού (οι τρεις τελευταίοι μάλιστα επευφημούσαν τον αυτοκράτορα), οι οποίοι αποτελούσαν, κατά τη χιλιόχρονη ιστορία της αυτοκρατορίας, πολιτικούς φραγμούς στην απολυταρχία του αυτοκράτορα¹⁷². Όλοι αυτοί οι παράγοντες που υπήρχαν για την αμεσότερη θεσμική έκφραση στη λειτουργία του οργανισμού της αυτοκρατορίας, είχαν την έδρα τους στην πρωτεύουσα.

Μετά από την παρουσίαση των παραπάνω παραγόντων, κατανοούμε ότι ο ρόλος της Κωνσταντινούπολης στη διαμόρφωση ενός σώματος αγιολογικών κειμένων υπήρξε καθοριστικός για τη χριστιανική λατρεία και αντιστρόφως η διαδικασία αυτή ενίσχυε και το εκκλησιαστικό αλλά και το πολιτικό βάρος της πόλεως στη διαμόρφωση της ευσέβειας, του τρόπου ζωής και τελικά της ταυτότητας των υπηκόων. Στην αρχή τα αγιολογικά αυτά κείμενα της πρωτεύουσας αναφέρονταν σε

¹⁷⁰ Whittow, *Byzantium*, σσ. 132-133.

¹⁷¹ Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1', σσ. 332-333.

¹⁷² Φειδάς, , σσ. 156-158.

περιστατικά αγίων πατέρων, μητέρων και ασκητών που δραστηριοποιούνταν σε περιοχές γύρω αλλά και μέσα στην πρωτεύουσα. Αργότερα το ενδιαφέρον επεκτάθηκε και σε πατριάρχες και κληρικούς. Παράλληλα η προσοχή επεκτάθηκε και στη συγγραφή συλλογών θαυμάτων με αυτούς που αναζήτησαν μία θαυματουργική θεραπεία σε ιερά της Κωνσταντινούπολης τα οποία ήταν αφιερωμένα στην Παναγία και σε μάρτυρες¹⁷³.

«Η Κωνσταντινούπολη λοιπόν κατέστη το αυθεντικό κέντρο, το οποίο έδινε απαντήσεις σε λειτουργικές απορίες και λύσεις σε λειτουργικά προβλήματα τόσο σε εκκλησίες και πρόσωπα που ανήκαν στη δικαιοδοσία της όσο και σε άλλες δικαιοδοσίες»¹⁷⁴. Είναι γνωστή η απόκριση του κανονολόγου και πατριάρχη Αντιοχείας, Βαλσαμόνα (1190-1195), ο οποίος διέμενε στην Κωνσταντινούπολη και συχνά στα σχόλιά του υπερμαχούσε για τα δίκαια της πρωτεύουσας, προς τον πατριάρχη Αλεξανδρείας Μάρκο. Ο τελευταίος του είχε υποβάλλει το ερώτημα για το αν ήταν δεκτές ή όχι

ί ι ά μ η Ά ι ω Ι μ
ά μ ι μ η ά ω ά ά
Ι δ Α ι ¹⁷⁵. Ο Βαλσαμόνας τάχθηκε κατά της τέλεσης των δύο αυτών λειτουργιών λέγοντας:

μ ...μή ι ά υ ά ...ό
α ί έ δ δ ά ι φ ε η μ , η η

¹⁷⁶.

Δώδεκα βιβλία, σύμφωνα με τους δώδεκα μήνες του έτους, τα οποία περιέχουν τις καθημερινές ακολουθίες, δηλαδή τις ακολουθίες των εορτών και των αγίων όλου του έτους ονομάζονται Μηναία. Τα βιβλία αυτά εκπροσωπούν την εορτολογική παράδοση της Κωνσταντινούπολης λόγω του κεντρικού ρόλου της, όπως επισημάνθηκε διεξοδικώς παραπάνω, στα αγιολογικά τεκταινόμενα. Εκεί πήραν την τελική τους διαμόρφωση και από εκεί διαδόθηκαν σ' όλο τον Βυζαντινό κόσμο. Γι' αυτό και εορτές, άγιοι και συνάξεις που είχαν κάποια ιδιαίτερη σχέση με την Κωνσταντινούπολη είχαν ιδιάζουσα θέση μέσα στα μηναία. Οι περισσότερες όμως και οι σημαντικότερες εορτές γεννήθηκαν σε άλλες περιοχές, μακριά από την πρωτεύουσα, όπως στη Ρώμη, στα Ιεροσόλυμα, στην Αλεξάνδρεια κ.α. Σε αυτά αναγράφονται μνήμες αγίων από όλο τον χριστιανικό κόσμο, όπως Εβραίοι, Ρωμαίοι,

¹⁷³ Efthymiadis, Greek hagiography, σ. 54.

¹⁷⁴ Γιάγκου, Κανονική παράδοση, σ. 437.

¹⁷⁵ Ράλλης – Ποτλής, μ , τ. 4', σ. 448.

¹⁷⁶ Ο. π, τ. 4', σ. 449.

Έλληνες, Αιγύπτιοι, Σύροι κ.α. Το βυζαντινό εορτολόγιο κατέστη οικουμενικό, γέννημα και θρέμμα της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας¹⁷⁷.

Στην αρχή υπήρχαν δύο διαφορετικά τυπικά. Το τυπικό των ενοριακών ναών το οποίο αποκαλούνταν με τον όρο ασματικό ή κοσμικό ή ενοριακό και αναφερόταν στον τρόπο τέλεσης και στο περιεχόμενο των ιερών ακολουθιών των ενοριών και μάλιστα των πόλεων και το μοναχικό τυπικό που αφορούσε τις μονές και τους μοναχούς. Το πρώτο τυπικό γεννήθηκε στην Αντιόχεια της Συρίας¹⁷⁸. Λόγω ιστορικών, πολιτικών και πολιτισμικών συνθηκών η πόλη αυτή εξελίχθηκε σε μεγάλο χριστιανικό κέντρο με σαφή την επιρροή στα λειτουργικά πράγματα των άλλων πόλεων της Συρίας¹⁷⁹. Το τυπικό αυτό είχε δεχθεί επιδράσεις από τη γειτνιάζουσα πόλη των Ιεροσολύμων. Αυτή η λειτουργική πράξη της Αντιόχειας μεταφέρθηκε στην πρωτεύουσα η οποία λόγω της ιδιαίτερης περίοπτης θέσης της, ως πρωτεύουσας του Βυζαντινού κράτους, αναδείχθηκε σε μεγάλο λειτουργικό κέντρο επιρροής ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Το τυπικό αυτό αναχωνεύθηκε και συγκεράστηκε μαζί με άλλα πλούσια τοπικά λειτουργικά χαρακτηριστικά μέσα στις νέες συνθήκες της πρωτεύουσας, με αποτέλεσμα να γίνει αποδεκτό στη συνέχεια και από τις άλλες σημαίνουσες πόλεις της πολιτείας. Αυτό το Τυπικό πια της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας επιβλήθηκε από τον Ιουστινιανό με νόμο, το 530, στους ιερούς ναούς ολόκληρης της αυτοκρατορίας¹⁸⁰. Για την τέλεση των ασματικών ακολουθιών απαιτούνταν η παρουσία του κλήρου και ικανού αριθμού ψαλτών, ενώ είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό ότι οι ακολουθίες αυτές ήταν ψαλτές.

Παράλληλα, στους μοναχικούς κύκλους της Παλαιστίνης και πιο συγκεκριμένα στη μονή του αγίου Σάββα γεννήθηκε το πρώτο οργανωμένο μοναχικό τυπικό. Ο άγιος κωδικοποίησε τα υπάρχοντα στοιχεία της προηγούμενης από αυτόν λειτουργικής μοναχικής παράδοσης¹⁸¹. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του τυπικού αυτού ήταν η εισαγωγή, τον 9^ο αι., των κανόνων της 'Παρακλητικής' από τον αγιοσαββίτη μοναχό Ιωάννη Δαμασκηνό¹⁸². Το τυπικό αυτό αφού συναντήθηκε με τη μοναστική παράδοση των Στουδιτών μοναχών βιώθηκε αρχικά από τους ίδιους στην

¹⁷⁷ Φουντούλης, , σσ. 47-48.

¹⁷⁸ Touliatos, *The Byzantine Anomos*, σ. 50.

¹⁷⁹ Φειδάς, , τ. 1', σσ. 38-41.

¹⁸⁰ Αντωνιάδου, *Περί του Ασματικού*, σ. 527.

¹⁸¹ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Διάλογος*, στ. 556C: ὁ ἰ ἡμῶ ἡ ,
ὁ ἡ ἄ ὁ ὕ ἔ ἄ μ ἰ .

¹⁸² , σ. 16.

εγκαταβίωσή τους στη μονή του Σακκουδίωνος στον Όλυμπο της Βιθυνίας. Στη συνέχεια με τη μετακίνηση του οσίου Θεοδώρου στη μονή του Στουδίου, στα τέλη του 8^{ου} αι. μέσα στην Κωνσταντινούπολη, δέχτηκε επιδράσεις από το ενοριακό τυπικό, τις ενσωμάτωσε και τελικά ικανοποίησε τις ανάγκες των μοναχών οι οποίοι εγκαταβιούσαν μέσα ή δίπλα σε αστικό περιβάλλον. Το ίδιο τυπικό έγινε ευρύτερα αποδεκτό στα μοναστικά περιβάλλοντα και στα αστικά κέντρα της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τον Arranz τα μοναστήρια των περιοχών της Κάτω Ιταλίας χρησιμοποιούσαν το στουδίτικο τυπικό μέχρι το τέλος του 16^{ου} αι¹⁸³.

Βαθμιαία το ασματικό τυπικό υποχώρησε έναντι του μοναχικού και μάλιστα αυτού του στουδίτικου μοναστηριού αφού ο ηγούμενος της μονής, Θεόδωρος Στουδίτης, συνέδεε την τέλεση του ενοριακού τυπικού με τους εικονομάχους¹⁸⁴. Το τυπικό λοιπόν του αγίου Σάββα κατέληξε να γίνει η λειτουργική πράξη ολόκληρης της Εκκλησίας στη σημερινή του μορφή. Αυτό θα αποτελέσει το λειτουργικό χώρο για την ανάπτυξη και χρήση του «Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως».

¹⁸³ Arranz, *Les priers presbytérales*, σ. 67.

¹⁸⁴ Θεόδωρος Στουδίτης, *Προς πατριάρχη Ιεροσολύμων*, στ. 1164B.

ΚΕΦ Α'.

*Αυτοκρατορικά πρόσωπα του 4^{ου} και 5^{ου}
αιώνα.*

*1. Ιστορικά στοιχεία για τον Μέγα Θεοδόσιο Α' (379-395) και την
Πλακίλλα*

Ο Θεοδόσιος βαπτίστηκε σε μεγάλη ηλικία, παρόλο που ήδη πρέπει να ήταν αφοσιωμένος οπαδός του Συμβόλου της Νίκαιας¹⁸⁵, στη Θεσσαλονίκη από τον επίσκοπο Αχόλιο¹⁸⁶, ο οποίος πραγματοποίησε και την κατήχηση του νέου αυτοκράτορα¹⁸⁷.

Το διάταγμα (Edictum) της 28^{ης} Φεβρουαρίου 380¹⁸⁸, με το οποίο όχι μόνο δήλωσε ο Θεοδόσιος Α' επίσημα την αφοσίωσή του στο Σύμβολο της Νίκαιας, αλλά και «ώρισεν επίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους τὴν χριστιανικήν»¹⁸⁹, θα πρέπει να ήταν προϋπόθεση για να δεχθεί ο επίσκοπος Θεσσαλονίκης να βαπτίσει τον νέο αυτοκράτορα¹⁹⁰. Είναι η πρώτη φορά, που σε νόμο του Βυζαντινού κράτους, αλλά και στην εκκλησιαστική ορολογία¹⁹¹, χρησιμοποιήθηκε ο όρος «καθολικός» για να εκφράσει την παγκόσμια αποστολική ορθόδοξη Πίστη¹⁹². Για πρώτη φορά η ενότητα μεταξύ των χριστιανών επιβλήθηκε απευθείας με νόμο¹⁹³. Παρόλα τα παραπάνω χαρακτηρίζεται υπερβολή η πεποίθηση του ιερού Αυγουστίνου ότι ο Θεοδόσιος ἐ ἰ ἦ¹⁹⁴.

Ήταν αναμενόμενο λοιπόν, μετά το διάταγμα, να διώξει τον αρειανόφρονα αρχιεπίσκοπο της Κωνσταντινουπόλεως Δημόφιλο¹⁹⁵, να απαγορεύσει στους

¹⁸⁵ Williams – Friell, *Theodosius*, σ. 34

¹⁸⁶ Σωζομενός, , σ. 305₃₋₇. Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 77₄₋₅: ὁ ὕ
ἐ ἠ ὁ Ἄ ὕ ὦ ὕ ἐ ὦ ἐ . Williams –

Friell, *Theodosius*, σ. 17. King, *Theodosius*, σ. 30.

¹⁸⁷ Σωζομενός, , σ. 305₃₋₄.

¹⁸⁸ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 77₆₋₇: ἰ μ ὕ ὦ ἔ ὕ ἐ ὦ
Ὅμ ἰ ὕ ἰ ἐ ἰ ἐ . Θεοφάνης, , σ. 68₆.

¹⁸⁹ Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 63₇₋₈. Ὅλο το κείμενο του διατάγματος βρίσκεται στο *Codex Theodosianus*, XVI.1.2.

¹⁹⁰ Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1', σ. 175.

¹⁹¹ Οι Williams – Friell (*Theodosius*, σ. 35) πιστεύουν πως το βάπτισμα επιβεβαίωσε την ορθόδοξη πίστη του Θεοδοσίου.

¹⁹² Καραγιαννόπουλος, , τ. 1', σ. 184.

¹⁹³ Πρβλ. Boyd, *The Ecclesiastical Edicts*.

¹⁹⁴ Williams – Friell, *Theodosius*, σ. 35. Περισσότερα για το διάταγμα της Θεσσαλονίκης, βλ. Lippold, *Theodosius*, σσ. 17-20.

¹⁹⁵ Μελέτιος, , τ. 1', σ. 405.

¹⁹⁶ Είναι αξιοσημείωτο, ότι ο αρειανισμός είχε τόσο πολύ εξαπλωθεί στην πρωτεύουσα της Βυζαντινής πολιτείας που ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός, ο μόνος ορθόδοξος ιερέας μέσα στην πόλη, ἐ μ ὦ ὕ ὦ ἄ ἄ ἐ ἰ . Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 77₁₄₋₂₂. Σωζομενός, , σ. 306₂₁₋₃₀₇₈.

αιρετικούς το δικαίωμα της ελεύθερης λατρείας¹⁹⁶, ενώ τους ναούς τους, τους επέστρεψε στους οπαδούς του δόγματος της Νίκαιας¹⁹⁷.

Κύριος σκοπός, στη συνέχεια, του Θεοδοσίου ήταν η «κανονική πλήρωση του ‘έπισημοτάτου’ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Μετά τον διωγμό του αρειανόφρονα Δημόφιλου και την αντικανονική εκλογή του ευνοούμενου του Πέτρου Αλεξανδρείας, Μαξίμου του Κυνικού ως αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ο θρόνος της πόλης ήταν κενός.

Στην πρώτη, λοιπόν, περίοδο των εργασιών της, η σύνοδος συγκλήθηκε και λειτούργησε ως Ενδημούσα σύνοδος, αφού αντιμετώπισε το ζήτημα της κανονικής πλήρωσης του θρόνου της Κωνσταντινουπόλεως και συγχρόνως, με τον πρώτο κανόνα επιβεβαίωσε την αμετακίνητη εμμονή της στο Σύμβολο της Νίκαιας και επικύρωσε την καταδίκη του Αρειανισμού, των Πνευματομάχων και του Απολιναρισμού¹⁹⁸. Στη συνέχεια επειδή η παραπάνω καταδίκη, όσο και το διάταγμα της Θεσσαλονίκης (380), έπρεπε να εφαρμοστούν στην πράξη, με συγκεκριμένες εκκλησιαστικές διαδικασίες, κρίθηκε αναγκαία η διεύρυνση της σύνθεσης της συνόδου με επισκόπους των περιοχών της Αιγύπτου και του Ανατολικού Ιλλυρικού¹⁹⁹. Η διεύρυνση αυτή της αποστολής θα πρέπει να θεωρηθεί έργο του, μεγάλου θεολόγου και Πατέρα της Εκκλησίας, Γρηγορίου Ναζιανζηνού και όχι του νεοφώτιστου αυτοκράτορα Θεοδοσίου²⁰⁰. Τελικά, η σύνοδος, μετά την παραίτηση του Γρηγορίου, ολοκληρώθηκε με πρόεδρο τον νέο αρχιεπίσκοπο Νεκτάριο και τη συμμετοχή εκατόν πενήντα επισκόπων του ανατολικού τμήματος του Βυζαντινού

¹⁹⁶ Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 306_{5,6}: (Ο Θεοδόσιος) μ ὑ ὀ ἔ ὀ ὠ ἰ ὠ . Σωκράτης, , σ. 282_{1,2}.

¹⁹⁷ Ο Καραγιαννόπουλος (, τ. 1', σ. 186) τις κινήσεις αυτές τις αποδίδει στον ζήλο του νεοφώτιστου (επειδή μόλις είχε βαπτιστεί) Θεοδοσίου.

¹⁹⁸ Mansi 3, 558E-559A. Βλ. επίσης και Lippold, *Theodosius*, σσ. 20-24 και Williams – Friell, *Theodosius*, σ. 36 και King, *Theodosius*, σ. 41.

¹⁹⁹ Φειδάς, , τ. 1', σ. 525.

²⁰⁰ Όπως θα αναφερθεί παρακάτω, επειδή η σύγκληση της Δ' Οικουμενικής συνόδου ήταν αποκλειστική πρωτοβουλία του αυτοκράτορα Μαρκιανού και της Πουλχερίας και όχι κάποιου εκκλησιαστικού ιεράρχη, όπως μάλλον συνέβη στη Β' Οικουμενική σύνοδο, γι' αυτό και το αυτοκρατορικό ζεύγος, για αυτήν του την πρωτοβουλία, αποκλήθηκε νέος Κωνσταντίνος και νέα Ελένη αντίστοιχα. Επιπλέον, ο Μαρκιανός, για λόγους που θα εξηγηθούν παρακάτω, επευφήμησε από τους επισκόπους ως ιερέας, ενώ τον Θεοδόσιο Β', στη σύνοδο του 448, τον επευφήμησαν με τις λέξεις: ᾤ ἄ ἱ ἱ. Πιστεύω, ότι αν η σύγκληση μίας Οικουμενικής συνόδου ήταν καθαρά ιδέα του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α', είναι σίγουρο ότι η θεωρία, περί εξουσίας κατά την τάξιν Μελχισεδέκ, του αγνεαλόγητου άρχοντα της Π.Δ., ο οποίος συγκέντρωσε στον εαυτό του και τη βασιλική και την ιερατική εξουσία, θα είχε ξεκινήσει με τον Μέγα Θεοδόσιο και όχι με τον εγγονό του, Θεοδόσιο Β'.

κράτους και την αποκατάσταση της ενότητας της πίστης και της κανονικής τάξης με βάση το Σύμβολο της Νίκαιας²⁰¹.

Δύο χρόνια αργότερα ο αυτοκράτορας συγκάλεσε νέα σύνοδο, μετά από εισήγηση του αρχιεπισκόπου Νεκταρίου, για να συζητηθεί το ζήτημα της μη επιστροφής στους κόλπους της Εκκλησίας, των κορυφαίων εκπροσώπων των διαφόρων αιρετικών παρατάξεων²⁰². Ο Θεοδοσίος, με την ενέργεια αυτή, πίστευε πως θα μπορούσε να πείσει τους αιρετικούς να δεχθούν την ορθόδοξη πίστη²⁰³. Ο αυτοκράτορας είχε το προνόμιο να συγκαλεί συνόδους, να παίρνει μέρος στις συζητήσεις, χωρίς δικαίωμα ψήφου, ενώ είχε το προνόμιο να επικυρώνει ή να δημοσιεύει τις συνοδικές αποφάσεις, ένα προνόμιο αναγνωρισμένο ομόφωνα από τους βυζαντινούς κανονολόγους²⁰⁴. Στη σύνοδο, όλοι οι ηγέτες που κλήθηκαν, των αιρετικών παρατάξεων, αντέδρασαν και υπέβαλαν χωριστές Ομολογίες πίστης²⁰⁵. Ο αυτοκράτορας έσχισε όλες τις αιρετικές Ομολογίες πίστης, ενώ διακήρυξε την αμετακίνητη εμμονή του στην πίστη της Α΄ Οικουμενικής συνόδου και στις αποφάσεις της Β΄ Οικουμενικής συνόδου²⁰⁶.

Ο Θεοδοσίος, στη συνέχεια, εξέδωσε σειρά νόμων $\acute{\omega}$ $\grave{\alpha}$ η φ $\tilde{\omega}$ $\acute{\epsilon}$ δ $\acute{\epsilon}$ δ $\tilde{\nu}$ $\acute{\alpha}$ ²⁰⁷ και για να εξαλείψει τη δύναμη των αιρετικών ομάδων. Απαγόρευσε στους Αρειανούς και στους Ευνομιανούς να χτίζουν εκκλησίες²⁰⁸. Επιπρόσθετα, οι Αρειανόφρονες δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τους αυτοκρατορικούς νόμους για τη δημόσια υπεράσπισή τους²⁰⁹, ενώ οι Ευνομιανοί ευνούχοι δεν μπορούσαν να συντάξουν διαθήκη²¹⁰. Οι Μανιχαίοι, των οποίων οι συγκεντρώσεις απαγορεύονταν, μπορούσαν να κληροδοτήσουν την περιουσία τους μόνο στις οικογένειές τους, παρά σε άλλους

²⁰¹ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 77₂₆₋₂₈. Λεπτομέρειες για τους επτά κανόνες που θέσπισε η Β΄ Οικουμενική σύνοδος καθώς και το Σύμβολο Νίκαιας-Κωνσταντινούπολης, βλ. Φειδάς, , τ. 1΄, σσ. 530-539 και Στεφανίδης, , σσ. 200-202. Πρβλ. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1΄, σσ. 176-177 και Μόσχος, μ , σ. 124 και King, *Theodosius*, σσ. 36-46.

²⁰² Σωκράτης, , σ. 282₈₋₂₆. Σωζομενός, , σ. 314₁₉₋₂₂.

²⁰³ Ο. π., σ. 314₂₂₋₂₃.

²⁰⁴ Pitsakis, *Sainteté et empire*, σ. 160.

²⁰⁵ Σωκράτης, , σ. 284₂₀₋₂₃.

²⁰⁶ Ο. π., σ. 284₂₃₋₂₆.

²⁰⁷ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 79₅₋₆. Είναι η πρώτη φορά όπου οι αποφάσεις μίας Οικουμενικής συνόδου γίνονταν νόμος του κράτους, βλ. *Codex Theodosianus*, XVI.1.3.

²⁰⁸ *Codex Theodosianus*, XVI.5.8. King, *Theodosius*, σσ. 34-35.

²⁰⁹ *Codex Theodosianus*, XVI.5.16.

²¹⁰ Ο. π., XVI.5.17.

οπαδούς της ίδιας αίρεσης²¹¹. Επιπλέον, οι οπαδοί της ίδιας αιρετικής παράταξης δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν επίσημες ταφές²¹², ενώ, σε αντίθετη περίπτωση, η περιουσία τους δεσμευόταν από την κυβέρνηση ή κληροδοτούταν μόνο στους συγγενείς τους²¹³. Νέος νόμος, μετά από οχτώ χρόνια, απαγόρευε σε όλες τις αιρετικές παρατάξεις να πραγματοποιήσουν επίσημες ταφές γύρω από τις πόλεις²¹⁴. Οι Αρειανόφρονες, οι Πνευματομάχοι, οι Αποτακτίτες, οι Σακκοφόροι, οι Εγκρατίτες και οι Υδροπαραστάτες έχαναν το δικαίωμα των συγκεντρώσεων των πιστών τους²¹⁵.

Για τον Θεοδοσίο, χριστιανισμός και ρωμαϊκή υπηκοότητα ήταν όμορα στοιχεία. Δεν μπορούσε να συγχωρεθεί αυτός που πρόδιδε την αυτοκρατορία και τον Χριστό. Οι νόμοι υποδείκνυαν ότι οι αποστάτες, με τις πράξεις τους, έθεταν τον εαυτό τους εκτός νόμου²¹⁶.

Με τους νόμους αυτούς διαφύλαξε και εδραίωσε περισσότερο την ορθόδοξη πίστη, ενίσχυσε το κύρος της Εκκλησίας, διασφάλισε την περιουσία της και δίωξε αποτελεσματικά κάθε αιρετική πίστη. Παράλληλα εντούτοις, αρκετοί οπαδοί των αιρετικών παρατάξεων εισήλθαν στους κόλπους της Εκκλησίας, όχι από καθαρή συνειδητή πίστη, αλλά από υλική ωφέλεια και καιροσκοπικό συμφέρον. Αυτοί δεν αποτελούσαν ενσυνείδητα μέλη της Εκκλησίας και θα ήταν και οι πρώτοι οι οποίοι θα μπορούσαν, στο μέλλον, με ευχέρεια, να παρασυρθούν με κάποια υλικά κυρίως αντίτιμα, σε μία καινούρια αιρετική παράταξη²¹⁷. Επιπρόσθετα, ο Θεοδοσίος με τις παραπάνω νομοθεσίες ταύτισε την αιρετική πίστη με την εγκληματική πρόθεση και την υπακοή στην Εκκλησία με την υπακοή στην πολιτεία²¹⁸. Κρίνεται ανυπόστατο το συμπέρασμα του ιστορικού Jones, ότι η εκκλησιαστική πολιτική επιτυχία του αυτοκράτορα βασίστηκε στην ήδη ουσιώδη ενότητα που είχε πετύχει η Εκκλησία στην αρχή της βασιλείας του²¹⁹.

Επιπρόσθετα, με αποκλειστικές ενέργειες του Θεοδοσίου συγκεντρώθηκαν στη βασιλεύουσα πολλά λείψανα όπως, του Παύλου του Ομολογητή, που υπήρξε

²¹¹ Ο. π., XVI.5.9.

²¹² Ο. π., XVI.5.7

²¹³ Ο. π., XVI.7.3.

²¹⁴ Ο. π., XVI.5.19.

²¹⁵ Ο. π., XVI.5.11.

²¹⁶ King, *Theodosius*, σ. 53.

²¹⁷ Οι Williams – Friell (*Theodosius*, σσ. 37-38) πιστεύουν ότι η πληθώρα αυτών των νόμων δείχνει ότι υπήρχε αστάθεια στην επιβολή τους, ενώ ο σκοπός του Θεοδοσίου θα πρέπει να ήταν η πειθώ και η απειλή των αιρετικών, παρά η εφαρμογή των νόμων του.

²¹⁸ Williams – Friell, *Theodosius*, σ. 38.

²¹⁹ Jones, *Roman empire*, σ. 169.

επίσκοπος Άγκυρας²²⁰, η κάρα του αγίου Ιωάννη Προδρόμου²²¹ και των αγίων μαρτύρων Τερεντίου και Αφρικάνου²²². Επιπλέον, την εποχή της βασιλείας του βρέθηκαν τα λείψανα των προφητών Αββακούμ και Μιχαίου²²³.

Εκτός εντούτοις από αυτήν την πληθώρα ευρέσεων και μεταφορά λειψάνων στην πρωτεύουσα, ο αυτοκράτορας δεν είχε να επιδείξει και αντίστοιχο πλήθος ανεγέρσεων ναών. Γνωρίζουμε ότι έχτισε τις εκκλησίες του αγίου Ιωάννη Προδρόμου²²⁴, τους αγίους Νοταρίους²²⁵, τους αγίους Μανοήλ, Σαβέλ και Ισμαήλ²²⁶, και τον άγιο Μάρκο²²⁷. Ίσως ο Θεοδόσιος να θεωρούσε ικανοποιητική την παραχώρηση πληθώρας εκκλησιών πάλι, πίσω στους Ορθόδοξους, αντί της ανέγερσης νέων ναών.

Οι εκκλησιαστικοί ιστορικοί του 5^{ου} και 6^{ου} αι. συμφωνούν ότι ο Θεοδόσιος Α' ἄ ἡ Ε ἡ μ ἡ ἡ ἰ μ ἔ ἄ ὦ ἰ μ ἡ²²⁸. Τα ίδια στοιχεία παρέθεσαν και οι ιστορικοί των επόμενων αιώνων, ίσως επηρεαζόμενοι από τους προηγούμενους εκκλησιαστικούς ιστορικούς, τους οποίους φαίνεται ότι χρησιμοποίησαν ως κύρια πηγή για το θέμα αυτό²²⁹. Από την πλευρά των παγανιστών, ο εθνικός ιστορικός Ζώσιμος δεν αναφέρει καταστροφή αλλά κλείσιμο ειδωλολατρικών ναών, Ο Λιβάνιος επισημαίνει ότι ο Θεοδόσιος όχι μόνο δεν εξέδωσε ποτέ νόμο για καταστροφή ναών αλλά τους παγανιστές ἐ ὦ μῶ ἄ , ἄ ἄ ἰ ἄ ἄ ἔ ἰ ἔ ἰ ὄ ἰ ὄ²³⁰. Ο Λιβάνιος

²²⁰ Σωζομενός, , σ. 313₁₉₋₂₂. Σωκράτης, , σ. 281₁₄₋₁₅. Θεοφάνης, , σ. 69₃₀₋₃₁. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 122₃₇₋₃₉.

²²¹ , σ. 564₁₃₋₁₅. Γεώργιος Μοναχός, , σ. 582₁₅₋₁₆.

²²² Συμεών Μάγιστρος, , σ. 120₁₀₋₁₂. Λέων Γραμματικός, , σ. 101₂₁₋₂₂.

²²³ Σωζομενός, , σ. 345₁₁₋₁₄. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 916B.

²²⁴ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 83₂₃₋₂₄. , σ. 564₁₆₋₁₉. Γεώργιος Μοναχός, , σ. 583₄. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1', σ. 563₁₋₃.

²²⁵ , τ. 2', σ. 275₃₋₄.

²²⁶ Ο. π., τ. 2', σ. 275₈₋₁₂.

²²⁷ Ο. π., τ. 2', σ. 277₁₀₋₁₂.

²²⁸ Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 317₉₋₁₁. Σωζομενός, , σ. 332₁₂₋₁₃. Ο Φιλοστόργιος (, σ. 134₄₋₅) αναφέρεται μόνο στον θερμό ζήλο που είχε ο αυτοκράτορας εναντίον των ειδώλων.

²²⁹ Ιωάννης Μαλάας, , σ. 266₆₀₋₆₁. Θεοφάνης, , σ. 71₁₅₋₁₆. Γεώργιος Μοναχός, , σ. 583₁₃₋₁₅. Λέων Γραμματικός, , σ. 102₈₋₁₀.

²³⁰ Λιβάνιος, ὁ , σ. 117₄₋₇. Williams – Friell, *Theodosius*, σ. 39. Ο Millar (*Theodosius II*, σ. 117) ισχυρίζεται ότι οι βιαιότητες εναντίον των ναών έγιναν με την υποστήριξη των αυτοκρατορικών δυνάμεων.

τελειώνει με την απορία: $\tilde{\omega} \acute{\epsilon} \quad \tilde{\upsilon} \quad ; \quad \acute{\alpha} \acute{\iota} \acute{\epsilon} \quad \tilde{\delta} \quad \acute{\alpha}$
 $\acute{\epsilon}$ ²³¹.

Η διαταγή της καταστροφής ειδωλολατρικών ναών, από τον αυτοκράτορα Θεοδοσίο, θα είχε πρωτίστως καταγραφεί στους ιστορικούς και στους λόγιους παγανιστές της εποχής του και δευτερευόντως στους νόμους του κράτους. Ο Ζώσιμος και ο Λιβάνιος κατηγορηματικά το αρνούνται. Επιπλέον, δε διασώθηκε κάποιο διάταγμα που να όριζε την καταστροφή των ειδωλολατρικών ναών. Επομένως, οι όποιες καταστροφές ιερών έγιναν από ομάδες χριστιανών και μοναχών²³². Παρόλα αυτά ο Θεοδοσίος δεν υπήρχε περίπτωση να μη γνώριζε την ύπαρξη τέτοιων γεγονότων, των οποίων και δεν έλαβε μέτρα να εμποδίσει. Αυτή η ήπια στάση του αυτοκράτορα, μέχρι το 391, δείχνει την πολιτική του Θεοδοσίου να αποφύγει μία άμεση σύγκρουση με τους παγανιστές πολίτες της αυτοκρατορίας του, σε μία εποχή όπου η αντιμετώπιση των αιρέσεων ήταν η επείγουσα θρησκευτική γραμμή του²³³.

Τον Φεβρουάριο του 391, αφού έκλεινε δύο χρόνια παραμονής στο Μεδιόλανο και σίγουρα υπό την καθοδήγηση και την επιρροή του επισκόπου Αμβροσίου²³⁴, εξέδωσε τον πρώτο αυστηρό αντιπαγανιστικό νόμο, σύμφωνα με τον οποίο απαγορεύονταν οι αιματηρές θυσίες, η προσέγγιση σε βωμούς, ο καθαγιασμός των ναών και η προσφορά ευλάβειας σε είδωλα που είχαν φτιαχτεί από ανθρώπους²³⁵. Με τους νόμους αυτούς απαγορεύτηκε κάθε είδος παγανιστικής θρησκευτικής πρακτικής χωρίς να επιβληθούν αυστηρές τιμωρίες, όπως η θανατική ποινή²³⁶. Επίσης, δεν υπήρχαν αποδείξεις ότι οι νόμοι αυτοί υπερίσχυσαν και στη Δύση²³⁷.

Το πιο γνωστό δυσμενές επεισόδιο της βασιλείας του Θεοδοσίου ήταν η διαταγή του για τη σφαγή του λαού της Θεσσαλονίκης, ως αντίποινα, επειδή σκότωσαν έναν Γότθο στρατιωτικό της φρουράς της πόλης²³⁸. Το γεγονός αυτό δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον αυτοκράτορα ως προσωπικότητα βιαστικής

²³¹ Λιβάνιος, δ , σ. 117₁₅₋₁₆.

²³² Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η καταστροφή του ναού του Σεραπείου, στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

²³³ Πρβλ. Williams – Friell, *Theodosius*, σ. 90.

²³⁴ Jones, *Roman empire*, σ. 168.

²³⁵ Για τα διατάγματα των αντιπαγανιστικών νόμων βλ. *Codex Theodosianus*, XVI.10.10 & *Codex Theodosianus*, XVI.10.11 & *Codex Theodosianus*, XVI.10.12. King, *Theodosius*, σσ. 77-78. Williams – Friell, *Theodosius*, σ. 91. Χριστοφιλοπούλου, τ . 1', σ. 176.

²³⁶ King, *Theodosius*, σσ. 84-85. Williams – Friell, *Theodosius*, σ. 94.

²³⁷ King, *Theodosius*, σ. 85.

²³⁸ Θεοδώρητος Κύρου, σ , σ. 307₂₋₁₂. Σωζομενός, σ , σ. 339₃₋₁₂. Θεόδωρος Αναγνώστης, σ , σ. 84₁₋₃.

ιδιοσυγκρασίας. Θα πρέπει να εντάσσεται μέσα σε ένα πλαίσιο πολιτικής διπλωματίας. Η δολοφονία ενός υψηλόβαθμου Γότθου στρατιωτικού από τους Βυζαντινούς κατοίκους της πόλης έπρεπε να τιμωρηθεί παραδειγματικά, αλλιώς κινδύνευε η ισορροπημένη πολιτική έγχυσης νέου (Γότθικου κυρίως) αίματος στην αυτοκρατορία²³⁹.

Το έτερο μέλος του αυτοκρατορικού ζευγαριού, η σύζυγος δηλαδή του Θεοδοσίου, Πλακίλλα (Αιλία Φλάβια Φλακίλλα), πρέπει να ήταν ισπανικής καταγωγής και παντρεύτηκε τον Θεοδόσιο πριν ανακηρυχθεί συναυτοκράτορας του Γρατιανού²⁴⁰. Η αυτοκράτειρα, όπως αναφέρει, κυρίως, ο εκκλησιαστικός ιστορικός Θεοδώρητος Κύρου, δεν απέκτησε έπαρση λόγω του υψηλού αξιώματος που κατέκτησε *ἀ ἀ ὀ ἱ ἐ*²⁴¹. Κύριο γνώρισμα της φιλανθρωπίας της Πλακίλλας ήταν η φροντίδα των πληγών των λεπρών με τα ίδια της τα χέρια, *ὀ ἱ ὀ ἐ ὀ ἱ μ*²⁴². Επισκεπτόταν τα σπίτια των χανσενικών *ἱ ἐ φ ἥ*²⁴³. Πολλοί φυλακισμένοι επίσης αξιώθηκαν την πλήρη συγχώρεση και απαλλαγή από την τιμωρία που τους είχε επιβληθεί, ενώ χάρη στις φροντίδες της ανακλήθηκαν οι θανατικές καταδίκες κρατουμένων²⁴⁴. Φρόντιζε τους αρρώστους που φιλοξενούσε η Εκκλησία στους ξενώνες της πραγματοποιώντας όλες τις κοπιαστικές υπηρεσίες όπως, το μαγείρεμα, το σερβίρισμα, το γέμισμα των ποτηριών, το μοίρασμα των άρτων *ἱ ἀ ἄ ἐ μ ὄ ἱ ὦ ἱ ἔ μ*²⁴⁵. Για την Πλακίλλα δεν επαρκούσε να μοιράσει απλώς χρυσάφι στους φτωχούς, αλλά προτιμούσε, για χάρη της βασιλείας που κατείχε, να προσφέρει τον εαυτό της υπηρεσία στον Θεό²⁴⁶. Στον σύζυγό της δεν παρέλειπε να υπενθυμίζει ποιός ήταν και τι έγινε, για να μην φανεί ποτέ αχάριστος στον ευεργέτη τους, τον Θεό. Τον προέτρεπε να κυβερνά με δίκαιο

²³⁹ King, *Theodosius*, σ. 68.

²⁴⁰ Holum, *Empresses*, σ. 22.

²⁴¹ Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 314₂₋₃. Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 146, στ. 900B.

²⁴² Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 314₆. Ο Θεόδωρος Αναγνώστης, (, σ. 84₁₇₋₁₈) και ο Θεοφάνης (, σ. 72₉₋₁₀) την Πλακίλλα την αποκαλούν ευσεβή και φιλόπτωχη. Βλ. επίσης και Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 87₃₋₄. Κωνσταντέλος, , σ. 180.

²⁴³ Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 314₈. Cunningham, *Faith*, σ. 72.

²⁴⁴ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς Πλακίλλαν*, στ. 889D-892A.

²⁴⁵ Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 314₁₂₋₁₃. Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 146, στ. 900C. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1', σ. 560₁₋₄. Κωνσταντέλος, , σ. 219.

²⁴⁶ Η Πλακίλλα συνήθιζε να λέει: *ὀ μὲ μ ἥ α , ἐ ὦ ἐ ὀ ἐ ὀ ἥ ἥ ἥ ὀ ὦ*, βλ. Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 314₁₄₋₁₅. Κωνσταντέλος, , σ. 180.

τρόπο ἰ ἥ ὀ²⁴⁷. Ἡ αυτοκράτειρα διακρίνοντας τη ρητορική δεινότητα, του αρειανόφρονα Εὐνομίου, στις συνομιλίες, προέτρεψε τον σύζυγό της, με θερμά λόγια, να μην τον συναντήσει. Φοβήθηκε μήπως πλανηθεί από τις αιρετικές ιδέες του Αρειανού²⁴⁸. Ἡ ἴδια ἐξυμνήθηκε ὡς φύλακας τῆς καθολικῆς πίστεως τοῦ Συμβόλου τῆς Νίκαιας²⁴⁹. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, στὸν ἐπιτάφιο ποῦ συνέθεσε γιὰ τὴν αυτοκράτειρα, παραθέτει ὅτι στὴν Πλακίλλα συνέπεσε κάθε σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀρετὴ καὶ παρουσίασε ἀπίστευτο θαῦμα γιὰ τὸ πόσα ἀγαθὰ χώρεσε μίᾳ ψυχῇ σὲ ἓνα σῶμα²⁵⁰. Τὸ αυτοκρατορικό ζευγάρι ἀνταγωνίζοταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο στὴν εὐσέβεια, στὴν προνοητικότητα, στὸ δίκαιο καὶ στὶς ἀγαθοεργίες²⁵¹. Ὁ μέγας αὐτὸς θεολόγος φανερώνει τὶς μεγάλες ἀρετὲς τῆς βασιλίσσας ὅπως, ἡ δικαιοσύνη, ἡ φιλανθρωπία, ἡ σεμνότητα, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἡμερότητα, ἡ ὑψηλὴ ταπεινοφροσύνη, ἡ θαρρετὴ ντροπαλότητα, ὁ πλοῦτος τῶν φτωχῶν, τὸ λιμάνι τῶν καταπονουμένων. Ἡ Πλακίλλα, στὸ ἀποκορύφωμα τῶν ἀρετῶν, χαρακτηρίζεται ὡς τὸ κόσμημα τῶν θυσιαστηρίων, ἡ φλόγα τῆς πίστεως, ὁ στύλος τῆς Ἐκκλησίας²⁵². Μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν χαρισμάτων τῆς καταλήγει στὸ συμπέρασμα νὰ τὴ χαρακτηρίσει οσία²⁵³. Εἶναι πολὺ οὐσιαστικό ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης εἶναι ὁ πρῶτος, σύγχρονος τῆς αυτοκράτειρας, ποῦ τὴν ἀποκαλεῖ οσία καὶ πιστεύει ὅτι κατέκτησε τὸν παράδεισο, ἐκεῖ ὅπου, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος, ἀ ὕ , ἡ ὕ , ὕ ἔ , ὅ ὕ μ , ἡ ἰ , ἰ ἰ , ἰ ἰ ὅ , ἰ ἰ²⁵⁴. Στὸ τέλος, ὁ Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τονίζει τὸ στοιχεῖο γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ αυτοκράτειρα ἀγαπήθηκε πιο πολὺ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Τὸ μῖσος ποῦ ἐξέτρεφε γιὰ τὰ εἰδῶλα καὶ ἡ πίστη τῆς ὅτι ἡ αρειανικὴ ἀπιστία εἶναι βδέλυγμα ἴδια με τὴν εἰδωλολατρία. Ἡ ἴδια, ἡ ὁποία δὲν ἄφησε τὴν ἐπαρση νὰ τὴν ἐπηρεάσει, ἐπειδὴ πάντοτε ἐβλεπε πρὸς τὰ μέσα στὸν εαυτὸ τῆς καὶ ὄχι στὴν ἐπιφάνεια²⁵⁵, μ , ἡ ἔ ἰ ἰ ἰῶ ἰ μ

²⁴⁷ Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 314₁₆₋₁₉. Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 66₂₆₋₃₀. Ξανθόπουλος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, PG 146, στ. 900D.

²⁴⁸ Σωκράτης, , σ. 307₁₉₋₂₃. Holum, *Empresses*, σ. 23.

²⁴⁹ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 66₂₂. Ξανθόπουλος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, PG 146, στ. 769C.

²⁵⁰ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς Πλακίλλαν*, στ. 861B. BHG 1548. Γιὰ τὸ κείμενο τοῦ ἐπιταφίου λόγου, βλ. καὶ Πατούσας, , σσ. 183-193.

²⁵¹ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς Πλακίλλαν*, στ. 861C.

²⁵² Ὁ. π., στ. 884B.

²⁵³ Ὁ. π., στ. 885B.

²⁵⁴ Ὁ. π., στ. 889B.

²⁵⁵ Ὁ. π., στ. 892B.

ἀ φ μ²⁵⁶. ὁ ἦ μ ἦ μ μ μ ῶ (εννοεί τον αυτοκράτορα)²⁵⁷, η πιστή στον Θεό ψυχή (fidelis anima Deo)²⁵⁸, η οποία απέβαλε το στεφάνι από πέτρες και φόρεσε το στεφάνι της δόξας, ξεντύθηκε την πορφύρα και ντύθηκε τον Χριστό²⁵⁹, απεβίωσε ένα ή δύο χρόνια μετά το θάνατο της κόρης της, Πουλχερίας και αρκετά χρόνια πριν τον θάνατο του συζύγου της²⁶⁰.

Αξιίζει να αναφερθούν και κάποιοι ιδιαίτεροι χαρακτηρισμοί και ιδιώματα που αποδίδουν οι Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι στον Θεοδόσιο Α΄. Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Θεοδώρητος Κύρου αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας είχε την πίστη καθαρή²⁶¹, πάντοτε επιζητούσε ἡ ἐ²⁶², ενώ με τις πράξεις του δημιούργησε ἀ μ²⁶³. Ο Σωζομενός στην εκκλησιαστική του ιστορία τονίζει τα συναισθήματα φιλανθρωπίας και το έλεος του αυτοκράτορα²⁶⁴, ενώ ο έτερος εκκλησιαστικός ιστορικός Σωκράτης μνημονεύει την ευλάβεια του Θεοδοσίου προς τον χριστιανισμό²⁶⁵. Ο εθνικός λόγιος Λιβάνιος αποδίδει στον αυτοκράτορα τα γνωρίσματα της φιλανθρωπίας και του πράου ανθρώπου²⁶⁶. Τα ίδια γνωρίσματα του αποδίδει και ο ρήτορας Πακάτος²⁶⁷. Ο ιστορικός Ιωάννης Μαλάλας τον αποκαλεί ὁ ἰ μ ἰ ὁ ἦ ἰ ἐ²⁶⁸, ενώ οι σύντομοι χρονογραφικοί κατάλογοι τον χαρακτηρίζουν ως χριστιανό²⁶⁹. Τέλος, ο Γρηγόριος Νύσσης τον αποκαλεί ὁ μ ο οποίος με τις αρετές του ως κλαδιά απλώνεται πάνω από όλη την οικουμένη και καλύπτει τα πάντα²⁷⁰. Όλους τους παραπάνω τους επισκιάζει ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων με τη βεβαιότητα ότι στον Θεοδόσιο θα δοθεί, από τον Κύριο, η τέλεια ανάπαυση που προετοιμάζεται για τους αγίους²⁷¹, αφού

²⁵⁶ Ο. π., στ. 892C.

²⁵⁷ Γρηγόριος Νύσσης, Εις Πουλχερίαν, στ. 865D. Για το κείμενο του επιταφίου λόγου, βλ. και Πατούσας, , σσ. 172-182.

²⁵⁸ Ambrosii, De obitu Theodosii, στ. 1462B.

²⁵⁹ Γρηγόριος Νύσσης, Εις Πλακίλλαν, στ. 889C.

²⁶⁰ Holum, *Empresses*, σ. 23.

²⁶¹ Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 313₁₀₋₁₁.

²⁶² Ο. π., σ. 327₁₁₋₁₂.

²⁶³ Ο. π., σ. 327₁₉.

²⁶⁴ Σωζομενός, , σσ. 336₂₃-337₂.

²⁶⁵ Σωκράτης, , σ. 288₁₉₋₂₀ ὁ ἐ ὁ ὕ ἦ ἰ ὁ μὲ ὁ .

²⁶⁶ Λιβάνιος, ὁ , σ. 88₁₃₋₁₄.

²⁶⁷ Pacatus, Panegyric of Theodosius, σσ. 510₄ & 511₃.

²⁶⁸ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 266₅₆.

²⁶⁹ Οἱ βασιλεύσαντες ἐν Κωνσταντινουπόλει, σ. 249.

²⁷⁰ Γρηγόριος Νύσσης, Εις Πουλχερίαν, στ. 865D.

²⁷¹ Ambrosii, De obitu Theodosii, στ. 1460A.

κρίθηκε άξιος της κοινωνίας των αγίων²⁷². Ο Θεοδόσιος, τώρα πια, αναφέρει ο επίσκοπος, μετά τον θάνατό του, περιτριγυρίζεται από πλήθος αγγέλων και αγίων²⁷³. Ο Θεοφάνης στη χρονογραφία του επανειλημμένως τον χαρακτηρίζει ευσεβή²⁷⁴ και χριστιανικώτατο²⁷⁵, ενώ ο Γεώργιος Κεδρηνός προτιμά να τον χαρακτηρίσει ως ό²⁷⁶.

Ενώ λοιπόν για την Πλακίλλα υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία για την πολιτεία της που προέρχονται από τον Γρηγόριο Νύσσης και τον Θεοδώρητο Κύρρου, για τον Θεοδόσιο Α΄ έχουμε μόνο την τιμή αλλά και τα ιδιώματα αγιότητας που αυθαίρετα δημιούργησε ο Νικόδημος Αγιορείτης.

²⁷² Ο. π., στ. 1458D.

²⁷³ Ο. π., στ. 1468B.

²⁷⁴ Θεοφάνης, , σ. 70₂₇. Τον ίδιο χαρακτηρισμό του αποδίδει και ο ιστορικός Γεώργιος Κεδρηνός (, σ. 552₉), ενώ στα *Chronica Breviora* (σ. 131) αποκαλείται *ὁ* .

²⁷⁵ Θεοφάνης, , σ. 73₃₃.

²⁷⁶ Γεώργιος Κεδρηνός, , σ. 552₁₀.

*2. Η αναφορά του Μεγάλου Θεοδοσίου και της Πλακίλλας σε
συναξάρια και αγιολόγια*

Το πρώτο σωζόμενο Συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως τοποθετεί τη μνήμη του αυτοκράτορα Μ. Θεοδοσίου στις εννέα Νοεμβρίου: $\mu \mu \tilde{\upsilon} \mu \tilde{\upsilon} \acute{\epsilon} \tilde{\iota} \tilde{A} \tilde{A}$ ²⁷⁷. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να ξεκαθαριστεί ότι η καταχώρηση κάποιου προσώπου στο εορτολόγιο δε συνεπάγεται και ταυτόχρονη εγγραφή στον κύκλο των εορταζομένων αγίων²⁷⁸. Επιπλέον, η μνήμη έχει την έννοια του μνημοσύνου – θανάτου και ταφής του αυτοκράτορα στον συγκεκριμένο χώρο, δηλαδή στον ναό των αγίων Αποστόλων²⁷⁹. Η μνήμη της αυτοκράτειρας Πλακίλλας (δεν αναφέρεται πουθενά ως Φλακίλλα) μνημονεύεται στις δεκατέσσερις Σεπτεμβρίου: $\tilde{\eta} \acute{\upsilon} \tilde{\eta} \acute{\eta} \mu \alpha \mu \mu \tilde{\eta} \acute{\upsilon} \mu \tilde{\upsilon} \mu$.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι ενώ στον αυτοκράτορα αποδίδεται μόνο ο χαρακτηρισμός Μέγας, στην Πλακίλλα τις αποδίδει αρετές όπως: την ευσέβεια του βίου και την επιμέλεια των φτωχών συναθρώπων της²⁸⁰.

Στο Τυπικό των Ιεροσολύμων, ένα κείμενο του 5^{ου} αι.²⁸¹, ο Θεοδόσιος Α΄ μνημονεύεται ως μέγας στις δεκαεννέα Ιανουαρίου. Σύμφωνα με το κείμενο, η μνήμη του γινόταν στον ναό της Ανάστασης στην πόλη των Ιεροσολύμων²⁸². Στην ίδια ημερομηνία αναφέρεται η μνήμη του και στο Παλαιστινογεωργιανό συναξάριο του

²⁷⁷ / , στ. 205²⁴⁻²⁵. Στο Codex Patmiacus 266 η μνήμη του αναφέρεται στις δέκα Νοεμβρίου, βλ. / , στ. 209²⁷. Στις εννέα Νοεμβρίου τοποθετεί τη μνήμη του αυτοκράτορα και το / , σ. 96¹⁵⁻¹⁶. Σε άλλο σημείο το / (στ. 275³⁶) τον αποκαλεί ευσεβέστατο. Υπάρχει και η αναφορά στον Budge (*The Ethiopian Synaxarium*, σ. 388) ότι ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος απεβίωσε στις δεκαέξι Μαρτίου (στο Αιθιοπικό ημερολόγιο η αντίστοιχη ημερομηνία είναι Megabit 07). Δυστυχώς δε διασαφηνίζει αν πρόκειται για τον Μ.Θεοδόσιο ή τον Θεοδόσιο Β΄.

²⁷⁸ Γιάγκου, , σ. 95.

²⁷⁹ Ο. π., σ. 123.

²⁸⁰ / , στ. 46¹⁷⁻²²: $\tilde{\eta} \acute{\upsilon} \tilde{\eta} \acute{\eta} \mu \alpha \mu \mu \tilde{\eta} \acute{\upsilon} \mu \tilde{\upsilon} \mu$, $\tilde{\eta} \acute{\upsilon} \tilde{\eta} \acute{\eta} \mu \alpha \mu \mu \tilde{\eta} \acute{\upsilon} \mu \tilde{\upsilon} \mu$, $\tilde{\eta} \acute{\upsilon} \tilde{\eta} \acute{\eta} \mu \alpha \mu \mu \tilde{\eta} \acute{\upsilon} \mu \tilde{\upsilon} \mu$.

²⁸¹ Με την πάροδο των αιώνων διαμορφώθηκαν δύο κύριες παραδόσεις εκκλησιαστικού τυπικού, το Τυπικό της Κωνσταντινουπόλεως (ενοριακός τύπος) και το Τυπικό των Ιεροσολύμων (μοναστικός τύπος). Άλλες τοπικές παραδόσεις (Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Σινά, Ανατολικών Εκκλησιών κ.λπ.) συγχωνεύτηκαν ή απορροφήθηκαν σ' αυτά τα δύο Τυπικά ή και παρήκμασαν. Από τον 9^ο -10^ο περίπου αιώνα έχουμε μία σύνθεση του Κωνσταντινουπολίτικου και του Ιεροσολυμίτικου Τυπικού, από την οποία προήλθε γύρω στον 11^ο -12^ο αιώνα το Τυπικό της Λαύρας του αγίου Σάββα Ιεροσολύμων. Αυτό θεωρείται η βάση του σημερινού εκκλησιαστικού Τυπικού. Επικράτησε και εφαρμόστηκε σε όλη την Ορθόδοξη Εκκλησία. Οι διάφορες τοπικές παραλλαγές του, έδωσαν τα σημερινά Τυπικά (Αγίου Όρους, Σλαβικών Εκκλησιών, Πάτμου κ.λπ.)

²⁸² Renoux, *Le codex Jérusalem*, σ. 227.

Στα Μηναιά του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως αναφέρεται μόνο η αυτοκράτειρα Πλακίλλα και τονίζεται η επιμέλεια που έδειχνε στη φροντίδα των νοσούντων²⁹⁰.

Οι συναξαριστές Κωνσταντίνος Δουκάκης και Ματθαίος Λαγγής αντιγράφουν τυφλά τα στοιχεία που παραθέτουν ο Μαυρίκιος και ο Νικόδημος Αγιορείτης, για το αυτοκρατορικό ζευγάρι, χωρίς να συμπληρώσουν ή να αφαιρέσουν οτιδήποτε²⁹¹.

Ο Μανουήλ Γεδεών χαρακτηρίζει τον αυτοκράτορα ευσεβή, μέγα και ως θετικά του προσάπτει την προστασία της ορθής πίστης και τη σύγκληση της Β΄ Οικουμενικής συνόδου. Τονίζει ιδιαίτερα την ευλάβειά του προς τους κληρικούς, ενώ τοποθετεί τη μνήμη του στις δεκαεπτά Ιανουαρίου²⁹². Για την ευσεβή, όπως αναφέρει, Πλακίλλα, προτιμά να παραθέσει τα κύρια στοιχεία από τον επιτάφιο του Γρηγορίου Νύσσης, παρά να προσθέσει ο ίδιος νέα στοιχεία²⁹³.

Ο συναξαριστής Σωφρόνιος Ευστρατιάδης κινείται στην ίδια γραμμή με τους προηγούμενους συναξαριστές. Αναφέρεται σε κάποια θετικά σημεία της βασιλείας του Θεοδοσίου Α΄ όπως, στην προστασία της ορθόδοξης πίστης, στην ευλάβειά του προς τον κλήρο και στη σύγκληση της Β΄ Οικουμενικής συνόδου. Τονίζει, ότι η μνήμη του μεγάλου αυτοκράτορα γιορτάζεται στις δεκαεπτά Ιανουαρίου, σύμφωνα με τον Νικόδημο Αγιορείτη και στις εννιά Νοεμβρίου, σύμφωνα με το

του 10^{ου} αι.²⁹⁴. Για την Πλακίλλα τονίζεται μόνο, όπως στα Μηναιά του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως, η επιμέλεια που έδειχνε στη φροντίδα των νοσούντων²⁹⁵. Τα ίδια στοιχεία για το αυτοκρατορικό ζευγάρι παραθέτει ο Χρήστος Τσολακίδης και ο Μακάριος Σιμωνοπετρίτης με μόνη διαφορά ότι τον Θεοδόσιο τον χαρακτηρίζουν άγιο²⁹⁶. Μάλιστα ο τελευταίος αναφέρει και ένα θαύμα του αυτοκράτορα που πραγματοποίησε όταν επισκέφθηκε τα Ιεροσόλυμα²⁹⁷.

Τα περισσότερα συναξάρια και αγιολόγια, που αναφέρθηκαν παραπάνω, ενώ αποφεύγουν να χαρακτηρίσουν τον Βυζαντινό αυτοκράτορα με τις λέξεις «όσιος» ή «άγιος», παρόλα αυτά τον χαρακτηρίζουν ευσεβή ή ευσεβέστατο. Εξ' άλλου η

²⁹⁰ μ μ , σ. 92.

²⁹¹ Δουκάκης, , τ. Ιανουάριος, σσ. 316-318 & τ. Σεπτέμβριος, σσ. 185-187. Λαγγής, , τ. Ιανουάριος, σ. 511 & τ. Σεπτέμβριος, σσ. 344-345.

²⁹² Γεδεών, , σ. 60.

²⁹³ Γεδεών, , σσ. 168-169.

²⁹⁴ Ευστρατιάδης, , σ. 175.

²⁹⁵ Ο. π., σ. 394.

²⁹⁶ Τσολακίδης, , σ. 74 & 881. Σιμωνοπετρίτης, , τ. Ιανουάριος, σ. 181.

²⁹⁷ Σιμωνοπετρίτης, , τ. Ιανουάριος, σ. 183.

καταχώρηση κάποιου προσώπου στα συναξάρια δε συνεπάγεται και ταυτόχρονη εγγραφή στον κύκλο των εορταζομένων αγίων²⁹⁸. Μόνο δύο συναξαριστές με διαφορά δύο αιώνων, δηλαδή οι Νικόδημος και Τσολακίδης τον αποκάλεσαν άγιο.

Ο Θεοδοσίος Α΄ ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που κήρυξε τον χριστιανισμό ως την επίσημη θρησκεία και την ορθοδοξία ως το επίσημο δόγμα του κράτους. Για τον ίδιο, το Σύμβολο της Α΄ Οικουμενικής συνόδου αρκούσε για την κατοχύρωση της ορθοδοξίας. Η Β΄ Οικουμενική σύνοδος επιβεβαίωσε την αμετακίνητη εμμονή του στο παραπάνω Σύμβολο. Ο αυτοκράτορας, κατά τη διάρκεια της δεκαεξάχρονης βασιλείας του, έδειξε πολλές φορές υπακοή στην ανωτερότητα της ιερατικής εξουσίας, την οποία φαίνεται ότι και συμεριζόταν. Την πρώτη φορά, με τον επίσκοπο Αχόλιο της Θεσσαλονίκης, ο οποίος και θα του υπόδειξε την έκδοση του διατάγματος (Edictum) της 28^{ης} Φεβρουαρίου 380. Τη δεύτερη φορά, με τον αρχιεπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο Ναζιανζηνό και την αναγκαιότητα της διεύρυνσης της σύνθεσης της Ενδημούσας συνόδου του 380. Την τρίτη φορά, με τον αρχιεπίσκοπο Νεκτάριο και τη σύνοδο του 382, για να συζητηθεί το ζήτημα της μη επιστροφής στους κόλπους της Εκκλησίας, των κορυφαίων εκπροσώπων των διάφορων αιρετικών παρατάξεων. Ο αυτοκράτορας, σε αυτή τη σύνοδο, έσχισε όλες τις αιρετικές Ομολογίες πίστης και διακήρυξε την αμετακίνητη εμμονή του στην πίστη της Α΄ Οικουμενικής καθώς και στις αποφάσεις της Β΄ Οικουμενικής συνόδου. Τέλος, την τέταρτη φορά, με τον επίσκοπο Αμβρόσιο Μεδιολάνων και την σειρά των αντιπαγανιστικών νόμων που εξέδωσε μετά το έτος 391 και φυσικά με την έμπρακτη μετάνοια που έδειξε για τη σφαγή του λαού της Θεσσαλονίκης, συναινώντας να εκδώσει και τον νόμο που όριζε αναβολή για τριάντα μέρες της τιμωρίας εκείνων που είναι καταδικασμένοι σε θάνατο²⁹⁹.

Οι περισσότερες εκκλησιαστικές ενέργειες του Θεοδοσίου Α΄ εξυμνήθηκαν ικανοποιητικά από τους αγιολόγους των μετέπειτα αιώνων³⁰⁰, παραμένοντας βαθιά στη μνήμη της Εκκλησίας και του πληρώματός της. Για τις παραπάνω ενέργειες, που βοήθησαν την ανάδειξη της ορθοδοξίας, οι περισσότεροι βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι δε δίστασαν να τον αποκαλέσουν Μέγα³⁰¹, αλλά στην πραγματικότητα

²⁹⁸ Γιάγκου, , σ. 95.

²⁹⁹ Pitsakis, Sainteté et empire, σ. 163.

³⁰⁰ Νικόδημος, , τ. 2΄, σ. 38. Γεδεών, , σ. 60.

³⁰¹ Σωκράτης, , σ. 356²³. Θεοφάνης, , σ. 68²³. Γεώργιος Μοναχός, , σ. 561²⁰. Ο Ξανθόπουλος (Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 921A) είναι ο μοναδικός που τον

μόνον οι συγγραφείς συναξαρίων μετά τον Νικόδημο Αγιορείτη τον απεκάλεσαν και άγιο. Οι παρατηρήσεις αυτές δείχνουν ότι επί μακρόν η ένταξη της «μνήμης» επιφανών προσώπων στο Συναξάριο δεν ήταν ακόμη συνώνυμη της ανακήρυξής τους σε αγίους. Αυτή ακολούθησε μέσα από την «κανονιστική» χρήση που απέκτησαν το Κωνσταντινουπολιτικό Συναξάριο μετά τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

αυτοκράτορα τον αποκαλεί μέγιστο: μ ὦ ' ὕ ἡ Ε ὶ ὀ μ .
Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 62₂₅.

3. Ιστορικά στοιχεία για τον Θεοδόσιο Β' (408-450), την Ευδοκία και την Πουλχερία

Η Πουλχερία ήταν κόρη του αυτοκράτορα Αρκαδίου (395-408) και της Ευδοξίας και εγγονή του Μεγάλου Θεοδοσίου Α' ³⁰². Η Πουλχερία εκπαίδευσε με βασιλικό τρόπο τον αυτοκράτορα - αδελφό της Θεοδόσιο Β' ³⁰³. Η ίδια ή

ὶ ὁ ὦ ἀ ἡ Ρ μ ἰ Ε ³⁰⁴.

Μία από τις πρώτες ενέργειές της ήταν να διαλέξει, σύζυγο, για τον Θεοδόσιο, την Αθηναΐδα, κόρη του Αθηναίου φιλοσόφου Λέοντα, η οποία στη συνέχεια βαπτίστηκε Ευδοκία ³⁰⁵. Η κόρη του Λέοντα από την αρχή έδειξε τον φιλόανθρωπο χαρακτήρα της, μη επιθυμώντας να τιμωρήσει τα αδέλφια της, τα οποία αρνήθηκαν να περιλάβουν και την αδελφή τους στην δίκαιη διανομή της περιουσίας του πατέρα τους. Όχι μόνο δεν τους τιμώρησε, αλλά και τους αντάμειψε πλουσιοπάροχα ³⁰⁶. Η Ευδοκία, λόγω του πατέρα της, ήταν πολύ μορφωμένη ³⁰⁷. Έγραψε εγκωμιαστικούς λόγους για τον άνδρα της ³⁰⁸, για την Αντιόχεια ³⁰⁹, ποιήματα, σε δακτυλικό ή ηρωικό εξάμετρο, για τη ζωή του αγίου Κυπριανού ³¹⁰, για την Οκτάτευχο, για τους προφήτες Ζαχαρία και Δανιήλ ³¹¹ και τέλος, ευαγγελική ιστορία σε ομηρικούς στίχους, τα Ομηρόκεντρα ³¹².

Τα σημαντικότερα στοιχεία για τη ζωή και τις πράξεις της αυτοκράτειρας τα αντλούμε από τα δύο προσκυνηματικά ταξίδια που πραγματοποίησε στους Αγίους

³⁰² , σ. 566₉₋₁₁. Σωζομενός, , σ. 390. Θεοφάνης, , σ. 81₄₋₇.
³⁰³ Σωζομενός, , σ. 391. Θεοφάνης, , σ. 81₈₋₉. Ιωάννης Ζωναράς, μ
, σ. 100₇₋₈: ὁ ἐ μ ὁ ἐ ἡ ἰ ἄ
ἀ ἡ ἡ . Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1', σ. 190. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1',
σ. 241. Αγγελίδη, Pulcheria, σ. 254.
³⁰⁴ Σωζομενός, , σ. 391. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 1060B.
Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1', σ. 191.
³⁰⁵ Ιωάννης Μαλάλας, , σσ. 273₁-275₈₂. , σσ. 575₄-578₈. Θεοφάνης,
, σ. 83₁₉₋₂₁. Bury, *later roman empire*, v. 1', σ. 220.
³⁰⁶ Ιωάννης Μαλάλας, , σσ. 273-275.
³⁰⁷ Σωκράτης, , σ. 368₆: ἡ ἄ ἐ μ .
³⁰⁸ Ο. π., σ. 368₅₋₆.
³⁰⁹ Ευάγριος, , σ. 29₁₋₇. , σ. 585₉₋₁₀.
³¹⁰ Φώτιος, , σσ. 183-184. Holm, *Empresses*, σ. 118. Η Ιμβριώτη (, σ. 117)
αναφέρει ότι το συγκεκριμένο έργο θεωρήθηκε από μεγάλους σύγχρονους κριτικούς όμοιο με τα έργα
«Απωλεσθέντα Παράδεισο» και «Θεία Κωμωδία».
³¹¹ Φώτιος, , σσ. 183-184.
³¹² Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 111₁₀₋₁₆. Όλο το συγγραφικό έργο της αυτοκράτειρας
Ευδοκίας έχει εκδοθεί στο A. Ludwich (έκδ.), *Eudociae Augustae procli lycii claudiani carminum
graecorum reliquia*, Lipsiae 1897. Πρβλ. Deun, *Empress Eudocia*.

Τόπους³¹³. Θα πρέπει να αναφερθεί, ότι η Ευδοκία ήταν το πρώτο μέλος μίας αυτοκρατορικής οικογένειας, μετά την αγία Ελένη και την Ευτροπία, μάνα και πεθερά αντίστοιχα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, που πραγματοποίησε προσκύνημα στους αγίους Τόπους³¹⁴.

Το πρώτο ταξίδι πραγματοποιήθηκε το 438, για να προσφέρει ύμνους ευχαριστίας στον Θεό, για τον γάμο της κόρης της, Ευδοξίας. Τότε ευεργέτησε και τις εκκλησίες της περιοχής με πολλά νέα οικοδομήματα³¹⁵. Μην ξεχνάμε ότι τα μνημεία ήταν ένα είδος δημόσιας επικοινωνίας με τα οποία προωθούνταν ειδικά σχέδια των πλουσίων γυναικών με τον λαό³¹⁶. Η αυτοκράτειρα δεν ήταν όμως και το πρώτο μέλος της Θεοδοσιανής δυναστείας που έκανε δωρεές σε αυτές τις περιοχές. Η μάνα του Θεοδοσίου Β', Ευδοξία, ίδρυσε μία εκκλησία στη Γάζα, η οποία ονομάστηκε Ευδοξιανή³¹⁷. Σε αυτό το ταξίδι η Ευδοκία συνάντησε και την οσία Μελάνη την οποία ὁ ὠ ἄ ὦ μ ἦ μ³¹⁸. Στη γιορτή εγκαινίων ενός ναού του μοναστηρίου της οσίας Μελάνης, η αυτοκράτειρα είχε ένα ατύχημα εξάρθρωσης του γόνατος. Η θεραπεία της επιτεύχθηκε ως εκ θαύματος, χάρη στα λείψανα του πρωτομάρτυρα Στεφάνου³¹⁹. Κατά την επιστροφή της στη βασιλεύουσα, χορήγησε την κατασκευή ναού στη Θεοδορούπολη προς τιμήν του αγίου, στην οποία εκκλησία δώρησε το λείψανο του ποδιού του³²⁰. Στην Κωνσταντινούπολη έφερε τα υπόλοιπα λείψανα του πρωτομάρτυρα Στεφάνου³²¹, τα οποία τοποθέτησε στην εκκλησία του αγίου Λαυρεντίου³²² και επιπλέον έχτισε ένα μικρό ναό προς τιμήν του αγίου Πολυεύκτου³²³. Θα ήταν υπερβολικό να πιστέψουμε ότι η Ευδοκία όταν βαπτίστηκε

³¹³ Ευάγγριος, , σ. 29₁₈₋₁₉: ἔ ἡ ὁ ἔ Ι μ ἰ ἄ ἱ .

³¹⁴ Klein, Aelia Eudokia, σ. 86. Η Brubaker (Memories of Helena, σ. 62) πιστεύει ότι οι σύγχρονοι ακόλουθοι της Ευδοκίας σίγουρα θα είχαν συσχετίσει το πρόσωπό της με αυτό της αγίας Ελένης. Τον 7^ο αι. οι δύο αυτοκράτειρες είχαν τόσο πολύ συσχετιστεί μεταξύ τους όπου μία πηγή απόδωσε την ανακάλυψη του Τιμίου Σταυρού στην Ευδοκία, βλ. Drake, Holy Sepulchre, σσ. 381-392.

³¹⁵ Σωκράτης, , σ. 394₁₄₋₁₆. Ζαχαρίας Μυτιλήνης, , σ. 38. Θεοφάνης, , σ. 92₂₅₋₂₉. Η Holum (Empresses, σ. 184) πιστεύει, ότι ο Θεοδόσιος έστειλε την Ευδοκία στους Αγίους Τόπους, για να είναι μακριά από την αυτοκρατορική αυλή.

³¹⁶ Brubaker, Memories of Helena, σ. 53.

³¹⁷ Μάρκος Διάκονος, , σσ. 75-92.

³¹⁸ , σ. 242.

³¹⁹ , σ. 244.

³²⁰ Livrea, Eudocia, σσ. 72-73. Η Αναστασιάδου (, τ. 2', σσ. 420-421) παραθέτει όλη την εγχάρακτη αφιερωματική επιγραφή που έχει εντοπιστεί στον συγκεκριμένο ναό του αγίου Στεφάνου.

³²¹ Μαρκελλίνος, , σ. 80₄₋₈. Holum, Empresses, σ. 189.

³²² Brubaker, Memories of Helena, σ. 56.

³²³ ἡ , σ. 4₂₋₃. Harrison, A temple for Byzantium, σ. 33.

έγινε ζηλωτής χριστιανός³²⁴. Η Ευδοκία, ενδέχεται να ήθελε, με το κύρος που κέρδισε από αυτό το ταξίδι, να κατοχυρώσει τον εαυτό της στο Παλάτι. Ίσως, γι' αυτό τον λόγο και επέστρεψε στη βασιλεύουσα φέρνοντας και τα λείψανα ενός αγίου, μία ενέργεια που είχε πραγματοποιήσει και θα συνέχιζε να πραγματοποιεί συχνά, στο μέλλον, η Πουλχερία³²⁵. Η Πουλχερία, πριν την αναχώρηση της Ευδοκίας για το πρώτο ταξίδι στους Αγίους Τόπους, είχε φέρει με πανηγυρική τελετή, τα λείψανα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Χρυσοστόμου. Η μεταφορά λειψάνων στην πρωτεύουσα μπορεί να ήταν μία ενέργεια ταύτισής της με την μητέρα του μεγάλου Κωνσταντίνου, Ελένη, η οποία πριν από έναν αιώνα έφερε τον Τίμιο Σταυρό³²⁶.

Το δεύτερο και τελευταίο ταξίδι πραγματοποιήθηκε το 443³²⁷. Έμεινε στους Αγίους Τόπους δεκαεπτά χρόνια, μέχρι την αποβίωσή της, το 460³²⁸. Κατά τη διάρκεια της παραμονής της η Ευδοκία παρασύρθηκε σε αίρεση από τον μονοφυσίτη μοναχό Θεοδόσιο: ὁ ἐὼ ἐ ἠ ἡ ὕ ὕ

ῥ³²⁹. Ο ίδιος μοναχός κατόρθωσε ῶ ῶ να ανέβει στον πατριαρχικό θρόνο των Ιεροσολύμων ἰ ῶ

ἐ ἐ ῶ ἐ ἔ ὄ ἐ ἦ ῶ, ὕ ἐ ἰ μ ἐ μ ἶ ἐ ἰ ἶ μῆ ἦ³³⁰. Όλες οι παραπάνω παράνομες ενέργειες δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν και να επικρατήσουν για τόσο μεγάλο διάστημα, αν οι μονοφυσίτες δεν είχαν βρει στο πρόσωπο της Ευδοκίας, έναν ισχυρό σύμμαχο, ο οποίος και τους προστάτευε από

³²⁴ Holum, *Empresses*, σ. 175.

³²⁵ Με την παραπάνω άποψη συμφωνεί και ο Klein, *Aelia Eudokia*, σ. 87.

³²⁶ Ο Klein (*Aelia Eudokia*, σ. 88) δίκαια υποστηρίζει ότι μόνο η πόλη των Ιεροσολύμων μπορούσε να προσφέρει στην Ευδοκία την πιθανότητα να διατηρήσει τον ρόλο της χριστιανής αυτοκράτειρας. Τελικά, τον 5^ο αι., μόνο η Πουλχερία, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, κατάφερε να επευφημηθεί ως νέα Ελένη (*Pulcheria noua Helena*) στην έκτη συνεδρία της Δ' Οικουμενικής συνόδου (25 Οκτωβρίου 451), όταν η Ευδοκία είχε ήδη συμπληρώσει οκτώ χρόνια απουσίας από την αυτοκρατορική αυλή.

³²⁷ Ο φιλόδοξος ευνούχος Χρυσάφιος, στην προσπάθειά του να κυριαρχήσει στην πολιτική σκηνή, θα πρέπει να επηρέασε τον αυτοκράτορα, κατηγορώντας την Ευδοκία για παράνομη σχέση με τον Παυλίνο. Ο ευνούχος ίσως έπεισε τον Θεοδόσιο Β', ότι η σχέση αυτή, μπορεί να αποσκοπούσε στη δολοφονία του και στην ανάδειξη του Παυλίνου ως νέου αυτοκράτορα. Μην ξεχνάμε ότι το παραπάνω συνάδει με το ευμετάβλητο του χαρακτήρα του αυτοκράτορα, βλ. Θεοφάνης, , σ. 101₁₃₋₁₄ και την αναφορά ότι ο Θεοδόσιος επηρεαζόταν πολύ από τους ευνούχους, βλ. Ιωάννης Αντιοχείας, , [FHG 4], σ. 612.

³²⁸ Δεν συμμερίζομαι, την αυθαίρετη και χωρίς στήριξη στις πηγές, άποψη του Beck (, σ. 39) ότι η Ευδοκία αποσύρθηκε στην Παλαιστίνη «για να ύποκινήσει εκεί, γεμάτη μνησικακία, την αντίσταση κατά της αυτοκράτειρας Πουλχερίας».

³²⁹ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, μ , σ. 41₂₃₋₂₄.

³³⁰ Ο. π., σ. 42₃₋₆.

εκκλησίες και τα μοναστήρια να τα εμπλουτίσει και με τα ανάλογα ιερά κειμήλια³⁴². Μεταξύ των ιδρυμάτων που έχτισε η αυτοκράτειρα ήταν και ένα ειδικό πτωχοκομείο για επιληπτικούς, με εξοπλισμό για τετρακόσια άτομα. Βρισκόταν στην περιοχή Φορδίσια της Παλαιστίνης³⁴³. Κάποιο Πάσχα δώρισε στην εκκλησία της Αναστάσεως δέκα χιλιάδες λίτρα λαδιού για τα καντήλια και τετρακόσια νομίσματα στους ψάλτες της εκκλησίας³⁴⁴. Οι ιστορικοί, θέλοντας να εξάρουν το μοναδικό σε έκταση φιλανθρωπικό της έργο που πραγματοποίησε στους Αγίους Τόπους, τόνισαν ότι ο προφήτης Δαβίδ όταν έγραφε *Ā ē ḥ ō ā ḥ*³⁴⁵ εννοούσε την αυτοκράτειρα Ευδοκία³⁴⁶.

Η Ευδοκία απεβίωσε στις είκοσι Οκτωβρίου³⁴⁷. Τους τελευταίους τέσσερις μήνες περιφερόταν σε όλες τις εκκλησίες και τα μοναστήρια που είχε αναστηλώσει ή ιδρύσει και τους χορηγούσε προσόδους³⁴⁸. Λίγο πριν αποβιώσει επισήμανε ότι δεν γνώριζε ότι ο Παυλίνος κατηγορήθηκε και εκτελέστηκε λόγω υποψίας για παράνομη σχέση μαζί της³⁴⁹.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στις μέρες μας σώζεται μία εικόνα (βλ. εικ. 1) από την εκκλησία (συνήθως χαρακτηρίζεται ως Βόρεια Εκκλησία) της Θεοτόκου Παναχράντου στη μονή Λιβός, η οποία είχε κτιστεί το 907, σε ερείπια ναού του 6^{ου} αι.³⁵⁰. Η μαρμάρινη εικόνα παριστάνει μία γυναίκα με φωτοστέφανο και από τις δύο πλευρές του κεφαλιού υπάρχει η ακόλουθη εγχάρακτη επιγραφή «Η ΑΓΙΑ ΕΥΔΟΚΗΑ». Η εικόνα δείχνει την γυναίκα σε όρθια στάση, με ένα κιτρινωπό φωτοστέφανο, να φοράει ένα μακρύ σκούρο κόκκινο ένδυμα πλούσια διακοσμημένο

³⁴² Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 146, στ. 1240B. Μέντζου, *Ευαγή ιδρύματα*, σ. 275.

³⁴³ Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 146, στ. 1240B. Milik, *La Topographie*, σ. 150, υποσ. 2. Μέντζου, *Ευαγή ιδρύματα*, σ. 275.

³⁴⁴ Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 146, στ. 1240C.

³⁴⁵ Ψαλμ. 50'.

³⁴⁶ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 278³⁸⁻³⁹. , σ. 585¹⁸⁻¹⁹. Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 146, στ. 1240D.

³⁴⁷ Ο Κύριλλος Σκυθοπολίτης (μ , σ. 53²⁰⁻²¹) αναφέρει ότι ο μέγας Ευθύμιος είχε προβλέψει στην Ευδοκία την αποβίωσή της λίγους μήνες νωρίτερα: *ὁ μὲν ὁ μὲν ὁ μὲν ἄ μ ἰ*. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1', σ. 271. Το λείψανο της Ευδοκίας ενταφιάστηκε στον ναό του αγίου Στεφάνου στην Παλαιστίνη, που η ίδια είχε χτίσει, βλ. Ευάγγριος, , σ. 32²⁷⁻³¹.

³⁴⁸ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, μ , σ. 54⁶⁻⁷.

³⁴⁹ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 278.

³⁵⁰ Το μοναστήρι του Λιβού αποτελούταν από δύο γειτονικές εκκλησίες. Την εκκλησία της Θεοτόκου Παναχράντου (η Βόρεια Εκκλησία), η οποία χτίστηκε το 907 (στα χρόνια του αυτοκράτορα Λέοντα Στ'), υπό την αιγίδα του αριστοκράτη Κωνσταντίνου Λιβού και την εκκλησία του αγίου Ιωάννη Προδρόμου, η οποία χτίστηκε στα τέλη του 13^{ου} αι. από την αυτοκράτειρα Θεοδώρα (1240-1303), γυναίκα του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, βλ. Krautheimer, *Architettura*, σσ. 400-409 και Wolfgang, *Topographie Istanbuls*, σσ. 120-128.

με χρυσό και πολύτιμους λίθους. Οι κίτρινοι λίθοι δηλώνουν το χρυσό, ενώ τα πράσινα πετράδια αντιπροσωπεύουν τα σμαράγδια. Το πρόσωπό της, τα χέρια και ο λαιμός έχουν το ίδιο χρώμα. «Σε κάθε χέρι και στο επίπεδο του γόνατος το ένδυμα είναι διακοσμημένο με ένα κυκλικό τμήμα, το ένα πάνω από το δεξιό γόνατο να κρύβεται από το θώρακα. Στο κεφάλι της η αγία φέρει ένα αυτοκρατορικό στέμμα διακοσμημένο με μαργαριτάρια και μια σειρά πολύτιμων λίθων. Η βάση του λαιμού περικλείεται από ένα μανιάκιον που έχει μια διπλή σειρά μαργαριταριών»³⁵¹.

Ο Enrico Livrea και ο Theodore Macridy πιστεύουν ότι η γυναικεία αυτή μορφή θα πρέπει να αποδοθεί στην αυτοκράτειρα Ευδοκία του 5^{ου} αι., της οποίας το όνομα έχει εισαχθεί, όπως πιστεύουν και στο / ³⁵². Η Sharon Gerstel όμως έχει τελείως διαφορετική άποψη, την οποία συμμερίζομαι. Πιστεύει, ότι επειδή ο αυτοκράτορας Λέοντας Στ' Σοφός (886-912) είχε αφιερώσει δύο εκκλησίες, για τις πρώτες του αντίστοιχα δύο συζύγους του, τη Θεοφανώ³⁵³ και τη Ζωή Ζαούτσαϊνα³⁵⁴, δεν θα άφηνε χωρίς αντίστοιχες τιμές την τρίτη του γυναίκα, την Ευδοκία Βαϊανή. Σε αυτήν την περίπτωση, δεν μπορούσε να αφιερώσει πάλι έναν ναό, επειδή η Εκκλησία είχε ήδη διαφωνήσει με τις αφιερώσεις των δύο παραπάνω εκκλησιών. Το ελάχιστο που θα μπορούσε λοιπόν να αφιερώσει σε αυτήν ήταν μία ολόσωμη εικονογράφηση, σε μία μαρμάρινη διακοσμημένη πλάκα, με την ένδειξη 'αγία'³⁵⁵. Επιπλέον, η χρήση ίδιου καλουπιού, στην εκκλησία, με αυτό που χρησιμοποιήθηκε για την απεικόνιση του Χριστού και της Παναγίας δείχνει την αφιέρωση ενός προσευχηταρίου σε ένα σημαντικό πρόσωπο της εποχής εκείνης³⁵⁶. Η Βαϊανή απεβίωσε, ένα χρόνο μετά τον γάμο τους, την ώρα του τοκετού, μαζί με το γεννηθέν άρρενα παιδί τους³⁵⁷. Η τρίτη σύζυγος του Λέοντα απεβίωσε το 901, έξι μόλις χρόνια, πριν την ανέγερση της εκκλησίας της Παναχράντου, από τον Κωνσταντίνο Λίβα, έναν υψηλό αξιωματούχο της αυτοκρατορικής αυλής του Λέοντα Στ'³⁵⁸. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στα εγκαίνια του ναού ο αυτοκράτορας

³⁵¹ [Ανώνυμος], Icon Eudokia.

³⁵² Livrea, Eudocia santa?, σσ. 52-54. Macridy, Monastery of Lips, σ. 274.

³⁵³ Ιωάννης Σκυλίτζης, , σ. 180₁₄₋₁₆.

³⁵⁴ Ψευδο-Συμεών, , σ. 703₆₋₇.

³⁵⁵ Gerstel, Saint Eudokia, σ. 705.

³⁵⁶ Ο. π., σ. 700.

³⁵⁷ Συνεχιστής Θεοφάνους, , σ. 364₁₈: ἔ ἦ ἰ ἐ ἄ , ἐ ὠ ἰ ὕ ἦ ἰ ὀ
ἐ ἐ .

³⁵⁸ Gerstel, Saint Eudokia, σσ. 704-707.

ήταν παρών³⁵⁹. Επιπρόσθετα, ο Livia και ο Macridy δεν σκέφτηκαν ότι το 907 ελάχιστοι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης, όταν θα επισκέπτονταν τον ναό, θα μπορούσαν να συσχετίσουν το εικονιζόμενο πρόσωπο με την πριν από τέσσερις και ήμισυ αιώνες, αυτοκράτειρα Αθηναΐδα - Ευδοκία. Ενώ στον λαό ήταν ακόμη ζωντανή η μνήμη της προσφάτως τραγικώς αποβιωσάσης Ευδοκίας Βαϊανής.

Επιστρέφοντας πίσω στις ενέργειες της αδελφής του Θεοδοσίου Β΄, Πουλχερία, όλοι οι ιστορικοί και χρονογράφοι συμφωνούν ότι η διοίκηση του κράτους ασκούνταν στην πραγματικότητα από την ίδια και όχι από τον αδελφό της³⁶⁰. Η Πουλχερία που φαίνεται να ήταν φιλόδοξη και να διακατέχεται από ισχυρή θέληση, έγινε, de facto και όχι διορισμένη, επίτροπος του ασθενή χαρακτήρα του αδελφού της. Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα και από τις επεμβάσεις της στην ιδιωτική του ζωή³⁶¹.

Με αποκλειστικές ενέργειες της Πουλχερίας συγκεντρώθηκαν στη βασιλεύουσα πολλά λείψανα αγίων, όπως των τεσσαράκοντα μαρτύρων της Σεβάστειας της Αρμενίας³⁶², του προφήτη Ησαΐα³⁶³, του προφήτη Ζαχαρία³⁶⁴, του προφήτη Σαμουήλ³⁶⁵, του Ιωσήφ³⁶⁶, του μάρτυρα Λαυρεντίου³⁶⁷, της Αγνής³⁶⁸, της Αναστασίας της Φαρμακολύτριας³⁶⁹, του πρωτομάρτυρα Στεφάνου³⁷⁰, του πρώην πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανού (446-449)³⁷¹ και τέλος του Ιωάννη Χρυσοστόμου (398-404), όπου στις είκοσι επτά Ιανουαρίου 438 η λάρνακα με το λείψανό του μεταφέρθηκε με λαμπρή και συγκινητική πομπή στη βασιλεύουσα και

³⁵⁹ Ιωάννης Σκυλίτζης, , σ. 186₄₁₋₄₃.

³⁶⁰ Σωζομενός, , σ. 390. Φιλοστόργιος, , σ. 145₇₋₈. Θεοφάνης, , σ. 82₄₋₅.

³⁶¹ Χριστοφιλοπούλου, Αντιβασιλεία, σ. 11.

³⁶² Σωζομενός, , σ. 394. , σ. 590₁₆₋₂₀. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 1080D. Holm, *Empresses*, σ. 137.

³⁶³ Συμεών Μάγιστρος, , σ. 128₆₋₇. Λέων Γραμματικός, , σ. 111₂₁₋₂₂.

³⁶⁴ Θεοφάνης, , σ. 86₂₀₋₂₁. , σ. 572₁₅₋₂₁. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 592₁. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 1080C.

³⁶⁵ Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 1089.

³⁶⁶ , σ. 572₁₆.

³⁶⁷ Συμεών Μάγιστρος, , σ. 125₇. Λέων Γραμματικός, , σ. 107₂₃. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 592₂. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 1089C.

³⁶⁸ Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 1089C.

³⁶⁹ Ο. π., PG 146, στ. 1089C.

³⁷⁰ Θεοφάνης, , σ. 86₂₁₋₂₄. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 125₂₀. Λέων Γραμματικός, , σ. 107₂₂. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 592₈₋₁₀: *ὁ ἐ ἀ* (Ιεροσολύμων) *ἀ ἀ ἦ ᾱ ὀ ῶ μ* .

Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, στ. 1080D. Hunt, Saint, σ. 171.

³⁷¹ ACO 2, 1, 1, 9₉₋₁₁. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 602₄₋₅. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 79₂₋₅. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 1233A. Friend, *Monophysite Movement*, σ. 46.

τοποθετήθηκε στο Άγιο Βήμα του ναού των αγίων Αποστόλων³⁷². Με τον τρόπο αυτό φάνηκε ευθέως η αντίθεση της κόρης, των διωκτών του Χρυσοστόμου, προς τη θρησκευτική πολιτική της μητέρας της και πραγματοποιήθηκε συμφιλίωση με τους (Ιωαννίτες), οπαδούς του πρώην πατριάρχη. Εκείνος που παρείχε στην κοινωνία τα λείψανα ή τα διάσημα ενός μάρτυρα, θεωρούνταν ότι είχε πραγματοποιήσει την υψηλότερη μορφή χριστιανικής ευεργεσίας και εξασφάλιζε δύναμη και κοινωνική αναγνώριση³⁷³. Πιστεύω, ότι η κίνηση αυτή θα πρέπει να ενταχθεί, κατά ένα μεγάλο μέρος, μέσα στο πλαίσιο της αγνής θρησκευτικής πίστης της Πουλχερίας και στην επιθυμία για διόρθωση των σφαλμάτων του παρελθόντος των συγγενικών της προσώπων.

Εκτός όμως από αυτήν την πληθώρα ευρέσεων και μεταφορά λειψάνων στην πρωτεύουσα, η Πουλχερία είχε να επιδείξει και πλήθος ανεγέρσεων ναών. Αφιέρωσε μία χρυσή Τράπεζα στην Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως για χάρη της παρθενίας της και για την ηγεμονία του αδελφού της³⁷⁴. Προς την Παναγία ανέγειρε τρεις ναούς. Τον ναό των Χαλκοπρατείων, στον οποίο τοποθέτησε την Τιμία Ζώνη της Θεοτόκου³⁷⁵. Τον ναό των Οδηγών στην οποία τοποθέτησε ἡ ἰ ἦ μ , ἦ ὁ ἄ ἄ ³⁷⁶ και τέλος τον ναό των Βλαχερνών³⁷⁷. Σε μία εποχή έντονων Χριστολογικών αιρέσεων όπου αμφισβητούταν και το όνομα της Παναγίας ως «Θεοτόκος», η ίδρυση τόσων ναών και μάλιστα μεγαλόπρεπων στο όνομά της, έδειχνε την αποφασιστικότητα της Πουλχερίας να υπερασπίσει το όνομα της Μητέρας του Θεού.

³⁷² Σωκράτης, , σ. 392₂₃₋₂₄: ὁ ... ἰ ἦ ἔ μ ἰ ἰ ὅ τ μ ὁ . Θεοφάνης, , σσ. 92₃₇₋₉₃₅. Ζαχαρίας Μυτιλήνης, , σ. 38. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 125₁₇₋₁₉. Kirsch, Pulcheria, σ. 562. Χρυσός, Ηγέτης, σσ. 71-72. Αγγελίδη, Pulcheria, σσ. 258-259.

³⁷³ Duval-Pietri, Évergétisme, σσ. 381-384.

³⁷⁴ Ο Σωζομενός (, σ. 391) και ο Ξανθόπουλος (Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 146, στ. 1060B) αναφέρουν, ότι την Αγία Τράπεζα την έφτιαξε ἰ ἦ ὅ ἄ ὅ . Πρβλ. Limberis, *Divine heiress*, σσ. 54-60. Αγγελίδη, Pulcheria, σσ. 255-256.

³⁷⁵ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 102₂₄. Θεοφάνης, , σ. 102₁₀₋₁₂. Γεώργιος Μοναχός, , σ. 604₁₀₋₁₂. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 128₈₋₉. Λέων Γραμματικός, , σ. 112₂. Βλ. επίσης PG 147, στ. 41D. , τ. 2', σσ. 226-227 & 263.

³⁷⁶ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 100₉₋₁₀ & 102₂₄. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 44A. Η εικόνα αυτή της Παναγίας στη μονή των Οδηγών στην Κωνσταντινούπολη από νωρίς συνδέθηκε με την θεραπεία τυφλών ανθρώπων βλ. Λάμπρος, Πουλχερία, σ. 135.

³⁷⁷ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 102₂₄. Θεοφάνης, , σ. 105₁₃₋₁₆. Holum, *Empresses*, σ. 142, υποσ. 120 όπου και πλούσια βιβλιογραφία για τους τρεις ναούς της Παναγίας. Ο James, *Making a name*, σ. 64, υποστηρίζει ότι ιδρύοντας κάποιος μία εκκλησία, εγκαθίδρυε με αυτόν τον τρόπο την ευσέβειά του και επιδείκνυε, αν ήταν αυτοκράτορας ή αυτοκράτειρα, την αυτοκρατορική ευσέβεια και φιλανθρωπία του στο λαό.

Στην ημιεπίσημη απογραφή του 425 στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν δώδεκα εκκλησίες. Σύμφωνα με την απογραφή υπήρχαν τρία μαρτύρια, ο άγιος Μηνάς, ο άγιος Ακάκιος και οι άγιοι Απόστολοι, επιπλέον, υπήρχαν τρεις εκκλησίες που ήταν αφιερωμένες στην αγία Ειρήνη, στην αγία Αναστασία και στην Ομόνοια, τρεις εκκλησίες που είχαν περιγραφικό όνομα, όπως Μεγάλη Εκκλησία, Παλαιά Εκκλησία και Καινόπολις και τέλος δύο ανώνυμες εκκλησίες και μία εκκλησία του επισκόπου Παύλου³⁷⁸. Καμία εκκλησία δεν ήταν αφιερωμένη στη Θεοτόκο μέχρι τη στιγμή που η Πουλχερία εισήγαγε τη λατρεία της Παναγίας.

Επίσης, ανέγειρε έναν ναό προς τιμή του πρωτομάρτυρα Στεφάνου, όπου τοποθέτησε και τα λείψανά του³⁷⁹ και μία εκκλησία, όπου τοποθέτησε τα λείψανα του αγίου Λαυρεντίου³⁸⁰. Επιπλέον, ανοικοδόμησε έναν ναό για το λείψανο του προφήτη Σαμουήλ³⁸¹ και έναν άλλο ναό για τα λείψανα των τεσσαράκοντα μαρτύρων της Σεβάστειας³⁸². Ο ρόλος της χριστιανής ευεργέτιδος ενίσχυε την έννοια της χριστιανικής δυναστείας³⁸³.

Το πιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Πουλχερίας, το οποίο το αναφέρουν όλοι ανεξαιρέτως οι ιστορικοί και χρονογράφοι, ήταν η απόφασή της να διατηρήσει την παρθενία της σε όλη τη διάρκεια του βίου της και να την αφιερώσει στην Παναγία³⁸⁴. Ἦθελε ἡ ἄ ἄ ὁ μῶ³⁸⁵. Γι' αυτό τον λόγο χαρακτηρίστηκε ως ἄ³⁸⁶. Δεν υπέκυψε σε αυτό που είχε βάλει θείο σκοπό της ζωής της, ούτε και όταν αποφάσισε για το καλό της πολιτείας να μην αφήσει ακέφαλη την εξουσία, αλλά να την μοιραστεί με έναν στρατιωτικό ηγέτη, τον Μαρκιανό. Τον ανάγκασε να της υποσχεθεί ότι θα τον ανέβαζε στο θρόνο, μόνο και εφόσον θα προστάτευε την παρθενία της³⁸⁷.

³⁷⁸ Notitia urbis Constantinopolitanae, σσ. 227-244. Βλ. επίσης και Mango, Η Κωνσταντινούπολη, σ. 17 και Γεδεών, , σ. 126.

³⁷⁹ Θεοφάνης, , σ. 87₄₋₅. Holum, *Empresses*, σ. 137.

³⁸⁰ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 102₂₅. Holum, *Empresses*, σ. 137.

³⁸¹ Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 146, στ. 1089D.

³⁸² Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 92₃. , σ. 590₁₆₋₂₀.

³⁸³ Herrin, , σ. 59.

³⁸⁴ Σωζομενός, , σ. 390. Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 273₂₇. , σ. 590₁₁₋₁₂. Ο Λέων Γραμματικός (, σ. 109₁₅₋₁₆) αναφέρει, ότι αφιέρωσε την παρθενία της στον Θεό. Μιχαήλ Γλυκάς, , σ. 484₁₋₂.

³⁸⁵ Κωνσταντίνος Μανασσής, , στ. 2538.

³⁸⁶ Ευάγγριος, , σ. 38. Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 147, στ. 13B.

³⁸⁷ Ο Θεοφάνης (, σ. 103₁₁₋₁₄) είναι συγκεκριμένος με το ποια ήταν η απαίτηση της Πουλχερίας από τον Μαρκιανό: ἔ ἡ ὁ ὕ ἔ , ἔ ὠ ἔ ἔ μ ἔ ἡ , ὠ ἔ , ὁ μ , ὄ ἡ μ , ἡ ᾠ ᾠ ἄ μ , ἰ ἄ .

Κάποιοι ιστορικοί αναφέρουν ότι η Πουλχερία είχε και οράματα. Αναφέρουν τρεις φορές ότι παρουσιάστηκε μπροστά της ο μάρτυρας Θύρσος³⁸⁸, μία οι τεσσαράκοντα μάρτυρες³⁸⁹ και μία ο πρωτομάρτυρας Στέφανος³⁹⁰.

Η Πουλχερία δεν ευεργέτησε μόνο την Εκκλησία ιδρύοντας ναούς, αλλά επιδόθηκε σε ένα ευρύ φιλανθρωπικό έργο με δικά της έξοδα. Ενδιαφέρθηκε για τους φτωχούς ανθρώπους του κράτους, ιδρύοντας πτωχοκομεία αλλά και πανδοχεία για ξένους ταξιδιώτες. Όταν απεβίωσε, όλα τα υπάρχοντά της, με εντολή της, μοιράστηκαν στους φτωχούς ἄ ὀ ἱ ὄ μ³⁹¹. Στήριξε τους φτωχούς με ποικιλόμορφες φιλανθρωπίες και ελεημοσύνες³⁹². Η βαθιά θρησκευτική πίστη της Πουλχερίας εκφραζόταν και έμπρακτα με το ύψιστο αγαθό της ελεημοσύνης.

Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Σωζομενός αναφέρει ότι η Πουλχερία και οι αδελφές της αποστρέφονταν την ησυχία και την αργία. Ασχολιόντουσαν με τον αργαλειό και με την εξύμνηση του Θεού μέρα και νύχτα³⁹³. Ιδιαίτερα η Πουλχερία είχε μεγάλη σύνεση ἰ ἄ ὦ ἐ μ ὕ ἄ ὕ ἄ με ἐ , ἄ ἐ³⁹⁴. Ήταν σεμνή και αγνή στο χαρακτήρα και στη ζωή και ακτινοβόλουσε με τις χάρες της εσωτερικής αρμονίας³⁹⁵. Ο ιστορικός Θεόδωρος Αναγνώστης την αποκαλεί ευσεβή³⁹⁶, ενώ δεν της έλειπε η αρετή και η πολιτική φρόνηση αφού ήταν σοφότερη από την ηλικία της³⁹⁷. Αυτός που διεξοδικά αναφέρθηκε στο ήθος της αυτοκράτειρας ήταν ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Κύριλλος με δύο επιστολές του. Οι παρακάτω φράσεις απευθύνονταν και προς τις τρεις αδελφές (Πουλχερία, Αρκαδία, Μαρίνα). Τις αποκαλεί μ μ ἰ μ ὀ , μ ὦ ἄ Ἐ ὦ , ἰ ἐ μ , ὀ ἰ³⁹⁸, ἄ ,

³⁸⁸ Σωζομενός, , σ. 393. Θεοφάνης, , σ. 81₁₄₋₁₅.

³⁸⁹ Σωζομενός, , σ. 393.

³⁹⁰ Θεοφάνης, , σ. 86-87. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1', σ. 592₁₀₋₁₂. Νικόδημος, , τ. 3', σ. 229.

³⁹¹ Θεοφάνης, , σ. 106₂₇. Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 102₂₁₋₂₂. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1', σ. 281. Η Πουλχερία πρέπει να πέθανε το 453, βλ. Bury, *later roman empire*, v. 1', σ. 238 και Holm, *Empresses*, σ. 226.

³⁹² Ο Καραγιαννόπουλος (, τ. 1', σ. 240) και ο Cameron (, σ. 54) θεωρούν, ότι η Πουλχερία ήταν χαρακτήρας έντονης αφελής θρησκευτικότητας και μεστής προλήψεων.

³⁹³ Σωζομενός, , σ. 395.

³⁹⁴ Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 109₁₃₋₁₄.

³⁹⁵ Κωνσταντίνος Μανασσής, , στίχ. 2533-2541. Εφραίμ Αίσιος, I , στίχ. 794-797.

³⁹⁶ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 102₂₁.

³⁹⁷ Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 146, στ. 1060A.

³⁹⁸ Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Πρώτος Λόγος*, στ. 1201A.

ὅ³⁹⁹, γυναῖκες που ὀρθοφρονούν και στέκονται στα δόγματα της πίστεως⁴⁰⁰. Το κάλλος της αρετῆς τους διαπρέπει με ὀρθή πίστη και δεν ἔχει σαλευθεῖ⁴⁰¹. Φροντίζουν να πιστεύουν και να κάνουν ὅσα ἀρέσουν στον Χριστό διαπρέποντας σε ἔργα και ἀμεμπτη πίστη με την παρθενική τους δόξα⁴⁰². ἅ
ὕμῃ ἡ μ ἰ ὕ ὄ ἰ , ὀμ ὕ ἰ ἡ
ὅ ὅ μ , ἰ ἡ ἰ ὀ ἅ ὀ ἅ . Ἡ μὲ
ὕ ἰ ἅ μ ὕμῶ ἐ μ ἰ , ἰ ἅ ὕμᾶ ὅ ὦ
ὄ⁴⁰³.

Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας ἦταν ὁ μοναδικός της εποχῆς του λόγιος που χρησιμοποίησε τις λέξεις «αγία» και «οσία» για την Πουλχερία και τις ἀδελφές της. Ἐνώ ὅλοι οἱ ιστορικοί της εποχῆς της, ἀκόμη και οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ιστορικοί, ἀναφέρονταν με τα πιο ἀγνά αἰσθήματα για την ἀδελφή του Θεοδοσίου του Μικροῦ, ἐν τούτοις ἀπέφευγαν να χρησιμοποιήσουν αὐτές τις λέξεις. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ χαρακτηρισμοὶ του Κυρίλλου συναρτῶνται με τα ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα στην καταπολέμηση του Νεστοριανισμοῦ και των Ἀνατολικῶν ἐπισκόπων.

Το ἴδιο ἔκαναν και οἱ μετέπειτα χρονικά ιστορικοί και χρονογράφοι, ἐκτός ἀπὸ τον Κεδρηνό (11^ο αἰ.). Ο ιστορικός Κεδρηνός ἦταν ὁ μοναδικός, σε ἓνα φάσμα εἴκοσι και πλέον ιστορικῶν και χρονογράφων, που σε μία περίπτωση ἀναφέρθηκε στην Πουλχερία με τον χαρακτηρισμό αγία: (Ο Θεοδόσιος Β΄) ἡ ἐ ἅ
μ ἅ ἡ ἰ ἰ ἅ⁴⁰⁴. Ο Γεώργιος Κεδρηνός ἔζησε τον 11^ο αἰῶνα. Ἐναν αἰῶνα μετὰ την ἐκδοση και κυκλοφορία του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως, το ὁποῖο θα πρέπει να σημειωθεῖ ὅτι δεν την ἀνέφερε ως αγία. Μέχρι τον 12^ο αἰῶνα, μόνο ὁ σύγχρονος με την Πουλχερία Κύριλλος Αλεξανδρείας και ὁ μετέπειτα ιστορικός Γεώργιος Κεδρηνός χαρακτήρισαν την Πουλχερία αγία. Δυστυχῶς δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ἀν ὁ Κεδρηνός γνώριζε τις ἐπιστολές που ἀπεύθυνε ὁ πατριάρχης Αλεξανδρείας προς την Πουλχερία και ἀν να σε ποῖό βαθμό αὐτές τον ἐπηρέασαν για να προβεῖ σε αὐτόν τον χαρακτηρισμό.

Ἀπὸ τα στοιχεῖα που μας παρέθεσαν οἱ ιστορικοί και χρονογράφοι, φανερώνουν μία Πουλχερία ἀγνή και συνετή. Ευαίσθητη για τα πολιτικά και τα

³⁹⁹ Κύριλλος Αλεξανδρείας, Δεύτερος Λόγος, στ. 1341Α.

⁴⁰⁰ Κύριλλος Αλεξανδρείας, Πρώτος Λόγος, στ. 1204Β.

⁴⁰¹ Κύριλλος Αλεξανδρείας, Πρώτος Λόγος, στ. 1201Α.

⁴⁰² Ο. π., στ. 1204Α.

⁴⁰³ Κύριλλος Αλεξανδρείας, Δεύτερος Λόγος, στ. 1337D.

⁴⁰⁴ Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 602₂₋₃.

θηρσκευτικά ζητήματα της Πολιτείας. Προσφέρθηκε ψυχικά και σωματικά να υπερασπίσει το αληθινό και ορθόδοξο δόγμα της Εκκλησίας από καινοφανείς αιρέσεις. Ξεκίνησε να στηρίζει τη βασιλεία του αδελφού της με την αφιέρωση μίας χρυσής αγίας Τραπέζης. Το γεγονός αυτό θυμίζει ένα λόγο του Γρηγορίου Θεολόγου: *ἐ ἡ ἰ ἄ ὀ ἄ μ φ ἰ ἰ μ , ἐ ὄ ἄ , ἰ ἰ ὀ ἄ*⁴⁰⁵. Με την αφιέρωσή αυτή και με την απόφασή της να παραμείνει για πάντα αείπαις, η Πουλχερία φαίνεται ότι ήθελε να καθαγιάσει τη διακυβέρνηση του αδελφού της.

Την εποχή της διακυβέρνησης του Θεοδοσίου Β΄, ο πατριάρχης της Κωνσταντινουπόλεως, Νεστόριος (428-431), είχε φέρει ταραχή στον εκκλησιαστικό χώρο επειδή χαρακτήριζε την Παναγία ‘Χριστοτόκο’⁴⁰⁶. Ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β΄, εξέδωσε στις δεκαεννέα Νοεμβρίου 430, βασιλικό διάταγμα (σάκρα), με το οποίο συγκαλούσε, μετά το Πάσχα του 431, σύνοδο στην Έφεσο, για την ειρήνευση της Εκκλησίας⁴⁰⁷. Από τα πρακτικά πληροφορούμαστε ότι ο αυτοκράτορας δε συμμετείχε στις εργασίες της συνόδου, ούτε και στην εναρκτήρια συνεδρία της⁴⁰⁸. Ίσως πάλι η αδελφή του να τον είχε παροτρύνει να απέχει από τις συνεδρίες της συνόδου φοβούμενη την επιρροή του Νεστορίου πάνω του. Γι’ αυτό και ο εκπρόσωπος Κανδιδιανός, ο οποίος αντιπροσώπευσε τον αυτοκράτορα στη σύνοδο, είχε περιορισμένες αρμοδιότητες, σύμφωνα με σχετικό αυτοκρατορικό διάταγμα⁴⁰⁹. Ήταν η πρώτη και τελευταία φορά, κατά την οποία, ο αυτοκράτορας εκπροσωπήθηκε αποκλειστικά από εκπρόσωπό του, σε Οικουμενική σύνοδο⁴¹⁰.

Κατά την έναρξη των εργασιών της συνόδου (22 Ιουνίου 431) είχαν προσέλθει ελάχιστοι επίσκοποι στην Έφεσο⁴¹¹. Ο αυτοκράτορας, στην προσπάθειά του για ειρήνευση της Εκκλησίας, οδήγησε σε εκθρόνιση και περιορισμό και των

⁴⁰⁵ Γρηγόριος Θεολόγος, Απολογητικός, στ. 408Α. Βλ. Φειδάς, , σ. 147, με το απόσπασμα αυτό ξεκινά και ο Α΄ Κανόνας της Πενθέκτης εν Τρούλλω Οικουμενικής Συνόδου (691).

⁴⁰⁶ Μόσχος, μ , σ. 129.

⁴⁰⁷ ACO, I, 1, 1, 120₃₋₉.

⁴⁰⁸ Κουκουσάς, , σ. 111: «Για να θεωρείται έγκυρη μία σύνοδος, πρέπει να έχει συγκληθεί από τον αυτοκράτορα. Ωστόσο, η μη συμμετοχή του ιδίου ή εκπροσώπων του στις εργασίες της δεν επηρεάζει την οικουμενικότητά της».

⁴⁰⁹ ACO, I, 1, 1, 120₁₁₋₁₅.

⁴¹⁰ Κουκουσάς, , σ. 111.

⁴¹¹ Η ημερομηνία έναρξης της Γ΄ Οικουμενικής συνόδου δείχνει την προσπάθεια των διοργανωτών αυτοκρατόρων να τοποθετήσουν τέτοιες συνόδους ‘κοντά’ στην εορτή της Πεντηκοστής, βλ. Μόσχος, Συλλογικό χάρισμα, σ. 42.

τριών (Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Μέμνος και Νεστορίου)⁴¹². Επικοινωνία του Κυρίλλου με σημαίνοντα πρόσωπα της αυτοκρατορικής αυλής, οδήγησε τον αυτοκράτορα να διαπιστώσει, ότι η στήριξη του Νεστορίου δεν μπορούσε να οδηγήσει σε γαλήνη τα εκκλησιαστικά πράγματα. Σε αυτό το σημείο, πιστεύω ότι θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη η επέμβαση της Πουλχερίας υπέρ του Κυρίλλου και του Μέμνος. Ο Θεοδοσίος Β΄ αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την καθαίρεση του Νεστορίου, τον οποίο και εξόρισε, στα βάθη της ερήμου της Αιγύπτου, ενώ ταυτόχρονα απελευθέρωσε τον παραπάνω πατριάρχη και μητροπολίτη αντίστοιχα⁴¹³.

Η Γ΄ Οικουμενική σύνοδος δεν μπορεί να απαριθμηθεί ανάμεσα στις επιτυχίες του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β΄. Η Πουλχερία, η οποία έκκλινε προς τον Κύριλλο Αλεξανδρείας⁴¹⁴, κινούσε τα νήματα πίσω από τον προσφιλή προς τον αιρετικό Νεστόριο, αδελφό της. Αυτό φαίνεται και στις τρεις συνολικά επιστολές (ένας απολογητικός και δύο προσφωνητικοί λόγοι) που έστειλε ο Κύριλλος Αλεξανδρείας στον αυτοκράτορα. Πουθενά δεν επαινεί τον Θεοδοσίο για την αμερόληπτη στάση που κράτησε κατά τη διάρκεια των Νεστοριανικών έριδων και των εργασιών της Γ΄ Οικουμενικής συνόδου. Επιπλέον, ενώ το διάταγμα της εξορίας του Νεστορίου έφερε την υπογραφή του αυτοκράτορα⁴¹⁵, ο Νεστόριος κατηγορήσε την Πουλχερία για τη δριμύτητά της να τον απομονώσει σε άγονες και επικίνδυνες περιοχές, με σκοπό τη φυσική εξόντωσή του⁴¹⁶. Ακόμα και ο αρχιδιάκονος Επιφάνιος της Εκκλησίας της Αλεξάνδρειας σε επιστολή του προς τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Μαξιμιανό, υποστηρίζει ότι η Πουλχερία κατεύθυνε τον αυτοκράτορα σε όλες τις πράξεις του και εξασφάλισε τη συγκατάθεσή του, για την εκστρατεία, να επιβάλει ενότητα στην εκκλησία⁴¹⁷.

Τις επόμενες δεκαετίες η Εκκλησία κλονίστηκε από νέες αιρέσεις. Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Φλαβιανός, συγκάλεσε το 448 Ενδημούσα σύνοδο

⁴¹² Mansi 4, 1396D: , ἰ , ἰ μ ἔ μ .

⁴¹³ Για το σχετικό αυτοκρατορικό διάταγμα που απέλυε όλους τους επισκόπους στις περιοχές τους και που αποκαθιστούσε και τους δύο άνδρες βλ. ACO, I, 1, 7, 142₂₄₋₂₈. Μόλις το 433, μετά από πολλές διαβουλεύσεις και δυσκολίες, επιτεύχθηκε μία συμβιβαστική λύση, βλ. Beck, , σ. 247.

⁴¹⁴ Barhadbesabba, Histoire, στ. 566.

⁴¹⁵ ACO, I, 4, 203₇₋₁₆.

⁴¹⁶ Ο Barhadbesabba (Histoire, στ. 568) αναφέρει ότι ο Νεστόριος κατηγορούσε την Πουλχερία, ότι τον έστειλε σε μία περιοχή στην οποία έλειπαν τα βασικά αγαθά όπως, το νερό, η τροφή και οι κατάλληλοι δρόμοι. Επιπλέον, κατάσκοποι είχαν κατακλύσει όλη την περιοχή για να ελέγχουν την επικοινωνία του με τον υπόλοιπο κόσμο.

⁴¹⁷ ACO, I, 4, 222-223.

στη βασιλεύουσα για να αντιμετωπιστούν, μεταξύ άλλων και οι νέες αιρετικές δοξασίες του αρχιμανδρίτη Ευτυχούς. Ο Ευτυχής, όπως φανέρωσε στη σύνοδο, είπε: *Ὁ μὲν ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ ἦ ἐ, μὰ ἐ ἡ ἔ μ ὁμ ὦ*⁴¹⁸. Για τον ίδιο, η θεία φύση του Χριστού αφομοίωσε τελείως την ανθρώπινη. Οι απόψεις αυτές ονομάστηκαν Μονοφυσιτισμός. Η σύνοδος τελικά τον καθαίρεσε από την ιερωσύνη και τον αφόρισε από την εκκλησιαστική κοινωνία ως οπαδό της πλάνης του Ουαλεντίνου και του Απολιναρίου⁴¹⁹. Στο τέλος της συνόδου, για πρώτη φορά, στην ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ο αυτοκράτορας επευφημήθηκε ως αρχιερέας⁴²⁰.

Απουσία της Πουλχερίας⁴²¹, ο δυναμικός ευνούχος της παλατιανής αυλής, Χρυσάφιος, κρυφός υποστηρικτής του Ευτυχί, έπεισε τον άβουλο αυτοκράτορα Θεοδοσίο Β΄ να συγκαλέσει μία μεγάλη σύνοδο στην Έφεσο. Με τον τρόπο αυτό ήθελε να εκδικηθεί τον πατριάρχη Φλαβιανό για τον ρόλο του στην Ενδημούσα σύνοδο του 448 και να αποκαταστήσει τον φίλο του Ευτυχί⁴²². Εκεί, σε κλίμα βίας από φανατισμένους οπαδούς του Μονοφυσιτισμού, ο Ευτυχής δικαιώθηκε και υιοθετήθηκαν οι μονοφυσιτικές του ιδέες, ενώ ο πατριάρχης Διόσκορος Αλεξανδρείας, σε κλίμα αυθαιρεσίας και τρομοκρατίας, εξόρισε τον Φλαβιανό, ο οποίος και απεβίωσε στην εξορία, από την κακοποίηση που υπέστη στη σύνοδο. Ο πάπας Ρώμης Λέοντας χαρακτήρισε τη σύνοδο ως *latrocinium Ephesinum*⁴²³ παρότι ο αυτοκράτορας επικύρωσε τις αποφάσεις της⁴²⁴. Επτά χρόνια απουσίασε από την πολιτική σκηνή η Πουλχερία και οι εκκλησιαστικές επιλογές του άβουλου, επιρρεπή και θεολογικά μη καταρτισμένου Θεοδοσίου Β΄ ταυτίστηκαν με αιρετικές δοξασίες. Ο αυτοκράτορας δεν μπόρεσε να εκτιμήσει σωστά την εκκλησιαστική πραγματικότητα, γι' αυτό και δεν μπόρεσε να αξιολογήσει πλήρως τις συνέπειες των πράξεών του, μέχρι την αποβίωσή του, στις είκοσι Ιουλίου 450⁴²⁵.

⁴¹⁸ Mansi 6, 743B.

⁴¹⁹ Mansi 6, 746A-754A. Στεφανίδης, , σ. 221.

⁴²⁰ ACO 2, 1, 1, 138₂₈: *ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ ἦ ἐ*. Ο ιδιότυπος αυτός χαρακτηρισμός του αυτοκράτορα και η θεωρία περί εξουσίας «κατά την τάξη Μελχισεδέκ» σχολιάζεται παρακάτω, σε συσχετισμό και με τον μετέπειτα αυτοκράτορα Μαρκιανό, όταν και και αυτόν, στο τέλος της έκτης συνεδρίας της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου, τον επευφήμησαν με τον τίτλο του ιερέα.

⁴²¹ Ο φιλόδοξος Χρυσάφιος προσπάθησε και πέτυχε, το 443, να απομονώσει την Πουλχερία στο Έβδομο Παλάτι.

⁴²² Φειδάς, , τ. 1΄, σ. 635. Στεφανίδης, , σ. 222.

⁴²³ Mansi 6, 138D. Κονιδάρης, , σ. 486.

⁴²⁴ Mansi 7, 495.

⁴²⁵ Θεοφάνης, , σ. 103₈. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1΄, σ. 212.

Όσον αφορά τους μεταγενέστερους συγγραφείς, ο χρονογράφος Θεοφάνης αποδίδει στον Θεοδόσιο Β΄ έναν συνηθισμένο χαρακτηρισμό, αυτό του θεοφιλή⁴²⁶, το ίδιο και ο Ιωάννης Μαλάλας, που τον προσδιορίζει ως ⁴²⁷. Ο χρονογράφος Λέοντας Γραμματικός αναφέρει το δυσμενές στοιχείο ότι ο αυτοκράτορας $\tilde{\upsilon}\mu$ $\tilde{\eta}$ ⁴²⁸. Η πλειοψηφία των ιστορικών και χρονογράφων συμφωνούν με τον παραπάνω χρονογράφο, αφού τονίζουν ένα ιδιαίτερο αρνητικό χαρακτηριστικό του αυτοκράτορα. Ο Θεοδόσιος γινόταν υποχείριος των ευνούχων του και ιδιαίτερα του τελευταίου, του Χρυσάφιου. Θεωρήθηκε ότι λόγω της μαλθακότητάς του, άφηνε τη διοίκηση των κρατικών υποθέσεων στους ευνούχους του⁴²⁹. Μόνο ο σύγχρονός του, εκκλησιαστικός ιστορικός, Θεοδώρητος Κύρου αναφέρεται στη φιλανθρωπία, στην πραότητα, στη γαλήνη ψυχής, όπως επισημαίνει, αλλά και στην ακραιφνή πίστη του Θεοδοσίου. Τα παραπάνω όμως χαρακτηριστικά δεν τα στηρίζει στην εκκλησιαστική πολιτική του αυτοκράτορα (Γ΄ Οικουμενική σύνοδος – αντιπαγανιστικοί και αντιαρειτικοί νόμοι – προάσπιση της Ορθοδοξίας) αλλά σε ένα προσωπικό συμβάν υπακοής που είχε προς έναν μοναχό⁴³⁰. Τα ίδια στοιχεία τονίζει πληρέστερα και ο έτερος εκκλησιαστικός ιστορικός Σωκράτης. Ενώ όμως και αυτός τονίζει τη φιλανθρωπία, το αμνησικάκο, την καρτερικότητα, την έλλειψη οργής, την ευσέβεια προς το ιερατείο και την ευλάβεια του αυτοκράτορα προς τον Θεό, στοιχεία που σίγουρα είχε υιοθετήσει, από την ανατροφή που του παρείχε η αδελφή του Πουλχερία, παρόλα αυτά δεν του προσάπτει ως θετικό τη σύγκληση της Γ΄ Οικουμενικής συνόδου, την καταπολέμηση των αιρέσεων και την εδραίωση της Ορθοδοξίας⁴³¹. Τέλος, οι σύντομοι χρονογραφικοί κατάλογοι τον χαρακτηρίζουν απλά ως χριστιανό⁴³².

Οι παραπάνω χαρακτηρισμοί των περισσότερων χρονογράφων και ιστορικών για τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β΄ είναι άνευ σημασίας αφού προέρχονται από τη σταθερή ρωμαϊκή νομενκλατούρα (nomenclatura) σε όλα τα βασιλικά πράγματα που χαρακτηρίζονταν ιερά (sacra). Όταν όμως γίνεται πραγματική πολιτική κριτική αυτή η ιερότητα ξαφνικά εξαφανίζεται και οι χαρακτηρισμοί γίνονται πιο ρεαλιστικοί και

⁴²⁶ Θεοφάνης, , σ. 84₂₃.

⁴²⁷ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 272.

⁴²⁸ Λέων Γραμματικός, , σ. 110.

⁴²⁹ Συμεών Μάγιστρος, , σ. 127₅₅₋₅₆. Λέων Γραμματικός, , σ. 107₁₈₋₁₉.

Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 112₈₋₁₂.

⁴³⁰ Θεοδώρητος Κύρου, , σ. 339₆₋₂₁.

⁴³¹ Σωκράτης, , σσ. 368₁₉-372₇.

⁴³² Οι βασιλεύσαντες εν Κωνσταντινουπόλει, σ. 249.

ακριβείς. Τότε γίνεται αναφορά στη φιλανθρωπία, στην πραότητα και στην πίστη αλλά ποτέ στην αγιότητα. Εξάιρεση στα παραπάνω αποτελεί η περίπτωση του ημινεστοριανού Θεοδορήτου Κύρου, ο οποίος εξαρτά την αγιότητα του αυτοκράτορα από τη «μοναχοποίηση», την εφαρμογή δηλαδή κάποιων βασικών αρχών του μοναχισμού.

Από τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό, ότι τα περισσότερα θετικά στοιχεία της βασιλείας του Θεοδοσίου, τα οποία αναφέρουν οι πηγές, θα πρέπει να αποδοθούν στην αδελφή του Πουλχερία. Ακόμα και οι δύο ενέργειες, με τις οποίες, ο εκκλησιαστικός ιστορικός Σωζομενός, δικαιολογεί την ευχαρίστηση του Θεού με τη διακυβέρνηση του Θεοδοσίου Β΄, οι υπόλοιποι ιστορικοί και χρονογράφοι τις αποδίδουν μόνο στην Πουλχερία. Την αποκάλυψη και τη μεταφορά στην πρωτεύουσα, όπως έχει ήδη αναφερθεί και παραπάνω, των ιερών λειψάνων του προφήτη Ζαχαρία και του πρωτομάρτυρα Στεφάνου⁴³³. Σίγουρα, ο αυτοκράτορας θα πρέπει να κατεχόταν από κάποια θετικά στοιχεία στον χαρακτήρα, τα οποία μηδενίζονταν μπροστά στην ευμεταβλητότητα και στην τυφλή εμπιστοσύνη που έδειχνε στους ευνούχους, με τα ολέθρια αποτελέσματα. Όλες οι αρνητικές κατευθύνσεις του, όπως η υποστήριξη που παρείχε προς τον αιρετικό πατριάρχη Νεστόριο και η σύγκληση της ληστρικής συνόδου του 449 διορθώθηκαν από τη δυναμική και ορθόδοξη Πουλχερία, με την καταδίκη του Νεστοριανισμού και του Μονοφυσιτισμού, το τελευταίο μάλιστα μετά την αποβίωση του αδελφού της. Άρα, οι σωζόμενες πηγές δεν περιέχουν σοβαρά στηρίγματα ώστε να μπορεί να διακηρυχθεί η αγιότητά του.

⁴³³ Σωζομενός, , σ. 407₂₋₈.

**4. Η αναφορά του Θεοδοσίου Β' και της Ευδοκίας σε συναξάρια και
αγιολόγια^{434*}*

Το όνομα του Θεοδοσίου Β' επισημαίνεται στο Συναξάριο της Κωνσταντινουπόλεως, στις τριάντα και στις δεκαεπτά Ιουλίου, με μία λιτή πρόταση $\iota \ \upsilon \acute{\epsilon} \ \upsilon \ \tilde{\iota} \ \tilde{\eta} \ \mu \ \mu\eta \ \mu \ \upsilon$ ⁴³⁵. Το ίδιο και στο μ ⁴³⁶. Ο συναξαριστής Μαυρίκιος επαναλαμβάνει την παραπάνω λιτή αναφορά του Τυπικού, αλλά στις είκοσι εννέα Ιουλίου, ίσως από λάθος αντιγραφή, ενώ ο Νικόδημος Αγιορείτης πρόσθεσε αργότερα και κάποια δικά του προσωπικά σχόλια. Σε αυτά παραθέτει ότι την καλή ανατροφή την απέκτησε από την αδελφή του Πουλχερία και ότι απατήθηκε πολλές φορές από τους ευνούχους του. Μνημονεύει και τη σύγκληση της Γ' Οικουμενικής συνόδου αλλά κυρίως εστιάζει, όπως και ο προαναφερθείς εκκλησιαστικός ιστορικός, Θεοδώρητος Κύρου, σε ένα διαφορετικό, από άποψης περιεχομένου, προσωπικό συμβάν του αυτοκράτορα με έναν Αιγύπτιο μοναχό⁴³⁷. Είναι άξιο αναφοράς, ότι το δίστιχο που του αφιερώνει είναι ακριβώς το ίδιο με αυτό που αφιερώνει και στον Μέγα Θεοδόσιο Α'. Ο αγιολόγος Μανουήλ Γεδεών αφού μνημονεύει το όνομα του Θεοδοσίου Β', με τον ίδιο τρόπο, όπως και στο μ , αναφέρει τα ίδια προσωπικά χαρακτηριστικά που του απέδωσε ο εκκλησιαστικός ιστορικός, Θεοδώρητος Κύρου. Τέλος, παραθέτει και αυτός λιτά: $\acute{\epsilon} \ ' \ \upsilon \ \upsilon \ \eta \ \acute{\iota} \ \mu \ \eta$. $E \ \acute{\epsilon} \ \tilde{\iota} \ A \ A \ \tilde{\iota}$ ⁴³⁸. Σε υποσημείωση υπογραμμίζει τις γνωστές πηγές που, ήδη, έχουν χρησιμοποιηθεί παραπάνω.

Ενώ, μέχρι στιγμής, όλοι οι αγιολόγοι χρησιμοποιούν μόνο τη λέξη 'μνήμη' όταν αναφέρονται στον αυτοκράτορα, οι συγγραφείς συναξαρίων του 20^{ου} αιώνα, Χρήστος Τσολακίδης και Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, αναφέρουν ότι λόγω της σύγκλησης της Γ' Οικουμενικής συνόδου, «ή Ἐκκλησία γιά τήν σπουδαία αὐτή

⁴³⁴ Η Πουλχερία, επειδή συσχετίστηκε από τους αγιολόγους, κυρίως με τον αυτοκράτορα Μαρκιανό, γι' αυτό και δεν αναφέρεται στο παρόν κεφάλαιο. Η διαπραγμάτευση του ονόματός της, στο αγιολογικό υλικό που επισημαίνεται, γίνεται παρακάτω.

⁴³⁵ / , στ. 856₁₂₋₁₃, 825₅₃.

⁴³⁶ , σ. 354₈₋₉.

⁴³⁷ Νικόδημος, , τ. 3', σσ. 215-216. Ο Δουκάκης (, τ. Ιούλιος, σ. 473) αντιγράφει πιστά την αναφορά του Μαυρικίου και τα σχόλια του Νικοδήμου στον Συναξαριστή τους. Το μ , σ. 140 επαναλαμβάνει απλώς τη λιτή αναφορά του Τυπικού της Μεγάλης Εκκλησίας για τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β'.

⁴³⁸ Γεδεών, , σ. 142.

ύπηρεσία πρὸς τὴν Ὁρθοδοξία, τὸν κατέταξε στὸν χορὸ τῶν Ἁγίων της»⁴³⁹. Δηλαδή, οἱ συγγραφεῖς συναξαρίων τοῦ 20^{ου} αἰῶνα προχώρησαν σε μία αυθαίρετη ‘αγιοποίηση’ τοῦ Θεοδοσίου Β΄, με μόνο γνώμονα τὴ σύγκληση μίας Οικουμενικῆς συνόδου καὶ παραγνωρίζοντας τὴν υποστήριξη ποὺ παρείχε ὁ αυτοκράτορας στὸν Νεστόριο καὶ τὸν Ευτυχί. Ὅμως, υπάρχουν καὶ φωνές ποὺ ἀμφισβητοῦν σοβαρά ὅτι σύγκληση μίας συνόδου ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ «τὰ ἀντικειμενικὰ ἐκεῖνα γνωρίσματα, τὰ ὅποια μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ ἐντασσόμενου στὸ Ἑορτολόγιο ἐκλεκτοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ»⁴⁴⁰.

Ὅταν ὁ πατριάρχης Ρουμανίας Μύρωνας (1925-1939) ζήτησε τὸ 1931 νὰ μάθει ποια διαδικασία ἔπρεπε νὰ ἀκολουθεῖται γιὰ τὴ διακήρυξη τῶν αγίων, ἔλαβε ἓνα κείμενο ἀπὸ τὸν τότε Οικουμενικὸ πατριάρχη Φώτιο Β΄ (1929-1935), τὸ ὁποῖο περιεῖχε καὶ τὸν παρακάτω ἐνδεικτικὸ ὄρο: «ἡ ἐξέλεξις περιττεύει περὶ τῶν ἱερῶν ἐκείνων προσώπων, ἅπερ ἢ γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις ποιμένων καὶ ποιμαινομένων ἀνεγνώρισεν ὡς ἀγίους καὶ ὡς τοιοῦτους ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον τιμᾶ καὶ γεραίρει»⁴⁴¹.

Οἱ συγγραφεῖς συναξαρίων λοιπὸν Χρήστος Τσολακίδης καὶ Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, με μόνο κριτήριον τὴ σύγκληση μίας Οικουμενικῆς συνόδου, καθόρισαν ὅτι «ἡ γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις ποιμένων καὶ ποιμαινομένων» ἔχει διαπιστώσει ὅτι ὁ Θεοδόσιος Β΄ εἶναι ἅγιος. Ἐνῶ ἡ πρὸς αὐτὸν τιμὴ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσει μίαν αυθόρμητη πράξη τῶν πιστῶν⁴⁴². Οἱ δύο δηλαδή συγγραφεῖς συναξαρίων καθόρισαν αυθαίρετα τὴν ὁμολογία τῆς συνειδήσεως ὅλης τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ γνωρίζουν ὅτι: «Ἡ τυχὸν ἐξ ἀποκλειστικῆς πρωτοβουλίας τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἀνακήρυξις προσώπου τινὸς ὡς μάρτυρος καὶ ἀγίου, ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἐγίνετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ τούτου»⁴⁴³.

Ὅσον ἀναφορὰ τὴν αυτοκράτειρα Ευδοκία, τὸ / , στις δεκατρεῖς Αυγούστου, ἀναφέρει: ἰ ἦ ἐ ὕ ἰ ἦ μ μῆ μ

⁴³⁹ Τσολακίδης, , σ. 722. Βλ. ἐπίσης καὶ Ευστρατιάδης, , σ. 175.

⁴⁴⁰ Τσέτσης, , σ. 87. Τα γνωρίσματα αὐτὰ εἶναι: ἡ ἐνταξὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλους τῆς Ἐκκλησίας με τὸ μυστήριον τοῦ ἱεροῦ Βαπτίσματος, τὸ ὀρθόδοξο φρόνημά του, ἡ εὐσεβὴς ζωὴ, ἡ ἰκανότητά του προσώπου νὰ διενεργεῖ θαύματα καὶ τὸ ἀδιάφθορο καὶ ἄλυτο τοῦ σώματος. Τα δύο τελευταῖα γνωρίσματα δὲν ἀποτελοῦν ἀπαραίτητο παράγοντα γιὰ τὴ διαπίστωση τῆς ἀγιότητος ἐνὸς προσώπου, βλ. Τσέτσης, , σσ. 87-95.

⁴⁴¹ Γράμμα πατριάρχου Φωτίου Β΄, σσ. 284-285.

⁴⁴² Τσέτσης, , σ. 87.

⁴⁴³ Ἀλιβιζάτος, Ἡ ἀναγνώρισις τῶν αγίων, σ. 25.

Αθηναΐδας-Ευδοκίας στον ναό, που ίδρυσε, του αγίου Στεφάνου της Παλαιστίνης⁴⁵². Με αυτό συνηγορεί και ο Μανουήλ Γεδεών ο οποίος παραθέτει ότι ἡ μ ἡ ἄ ὦ ἰ μ ὦ ὄ ὀ μ ἄ ἰ ἦ ἰ ὀ Ε⁴⁵³.

Δεν προκαλεί εντύπωση ότι στα υπόλοιπα μηνολόγια και συναξάρια του 10^{ου}, 11^{ου} και 12^{ου} αι. δεν αναφέρεται το όνομα της Ευδοκίας Βαϊανής⁴⁵⁴. Η εγγραφή του ονόματός της, σε κάποιο συναξάριο, έγινε από τον σύζυγό της, Λέοντα Στ' και το υλοποίησε ο γυιος του, ο Κωνσταντίνος Ζ', εισάγοντάς την επίσημα στο

/ . Ήταν ένα αυθαίρετο μονομέρες γεγονός για το οποίο ευθυνόταν αποκλειστικά η Μακεδονική δυναστεία⁴⁵⁵.

Δυστυχώς, η έλλειψη στοιχείων σχετικά με το όνομα της Ευδοκίας στο Συναξάριο της βασιλεύουσας, οδήγησε τους μεταγενέστερους συναξαριστές, να υποθέσουν αυθαίρετα, ότι πρόκειται για την Ευδοκία, τη σύζυγο του Θεοδοσίου Β'. Ο αγιορείτης μοναχός Νικόδημος Αγιορείτης είναι ο πρώτος που πρόσθεσε το όνομά της, στις δεκατρείς Αυγούστου, στο συναξάριο της Εκκλησίας και συγκεκριμένα στον Συναξαριστή του Μαυρικίου. Την αποκαλεί αγία και απλώς αναφέρει την ημερομηνία αποβίωσής της. Σε υποσημείωση που παραθέτει κάνει, βασιζόμενος πάντοτε στις πηγές, μία απλή και σύντομη αναφορά, στα λίγα στοιχεία που έχουμε για τη ζωή της, χωρίς να την επαινεί ή να εκθειάζει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του βίου της. Δεν διασαφηνίζει στον αναγνώστη τον λόγο που την εισήγαγε στο Συναξάριό του⁴⁵⁶.

Ο Μανουήλ Γεδεών είναι ο πρώτος αγιολόγος που αναρωτήθηκε για το αληθινό πρόσωπο το οποίο κρύβεται πίσω από το όνομα Ευδοκία, παραθέτοντας, στην ημερομηνία δεκατρείς Αυγούστου, δύο Ευδοκίες. Επιγραμματικά αναφέρει ελάχιστα στοιχεία για την Αθηναΐδα – Ευδοκία αλλά και για την εγγονή της που αποκαλείται και αυτή Ευδοκία. Η τελευταία, όπως αναφέρει, εγκατέλειψε τον αρειανόφρονα άνδρα της και πήγε στα Ιεροσόλυμα και τάφηκε δίπλα στη γιαγιά της, αφού πρώτα δώρισε την περιουσία της στους φτωχούς και στην εκκλησία της

⁴⁵² Garitte, *Le calendrier*, σ. 361: *19 Octobre: in sacro Stephano, commemoration Eudociae reginae*. Ο σύγχρονος αγιολόγος Σωφρόνιος Ευστρατιάδης είναι ο μοναδικός που επαναλαμβάνει το στοιχείο αυτό, όταν αναφέρεται στο πρόσωπο της Ευδοκίας.

⁴⁵³ Γεδεών, , σ. 17.

⁴⁵⁴ Μηνολόγιο Συμεών Μεταφραστή, Μηνολόγιο Βασιλείου Β', Αυτοκρατορικά Μηνολόγια Α' και Β' και Συναξαριστής του Μαυρικίου.

⁴⁵⁵ Ο Λέοντας Στ' είχε προχωρήσει και σε άλλα αυθαίρετα γεγονότα, όπως η αφιέρωση δύο εκκλησιών στις πρώτες δύο συζύγους του.

⁴⁵⁶ Νικόδημος, , τ. 3', σ. 253.

Αναστάσεως⁴⁵⁷. Ενώ αναφέρει ότι η πρώτη Ευδοκία απεβίωσε τον μήνα Οκτώβριο, παρόλα αυτά δεν αναρωτιέται γιατί παρεισέφρυνε η μνήμη της σε άλλη ημερομηνία⁴⁵⁸.

Ο Νικόδημος λοιπόν είναι ο πρώτος που πρόσθεσε το όνομα της Αθηναΐδας - Ευδοκίας, στις δεκατρείς Αυγούστου, στο συναξάριο της Εκκλησίας και ο Γεδεών ο πρώτος που αναρωτήθηκε για το αληθινό πρόσωπο, που κρύβεται, πίσω από το όνομα Ευδοκία. Ο σύγχρονος συγγραφέας συναξαρίων Χρήστος Τσολακίδης χαρακτηρίζει και αυτός, χωρίς να το αιτιολογήσει, την Αθηναΐδα – Ευδοκία, αγία. Πιστεύει ότι η αυτοκράτειρα δεν ασχολήθηκε με τις βασιλικές υποθέσεις επειδή «τήν εΐλκυσε περισσότερο ή αλήθεια του Χριστού»⁴⁵⁹. Τονίζει ιδιαίτερα ότι έζησε «έν πάση εϋσεβεία καὶ σεμνότητι»⁴⁶⁰ μέχρι τέλους⁴⁶¹.

Η Αθηναΐδα – Ευδοκία επειδή τα τελευταία και πιο εποικοδομητικά χρόνια της ζωής της τα έζησε στην Παλαιστίνη, αλλά και επειδή εκεί τάφηκε, θα πρέπει, μέχρι τον 10^ο αι., να μνημονεύταν μόνο στο ιεροσολυμίτικο συναξάριο και όχι σε κάποιο άλλο συναξάριο της αυτοκρατορίας και κυρίως της πρωτεύουσας. Σε αυτό θα πρέπει να βοήθησε και η άσχημη διαπροσωπική σχέση που είχε με την Πουλχερία, μία γυναικεία παρουσία που κυριάρχησε στα βασιλικά ζητήματα τον 5^ο αι. Αργότερα η αυθαίρετη εισαγωγή του ονόματος της Ευδοκίας Βαϊανής στο

/ , εξομοίωσε τη σύζυγο του Θεοδοσίου Β΄ με την παραπάνω Ευδοκία Βαϊανή. Η ταύτιση εξάλειψε το όνομα της αυτοκράτειρας Ευδοκίας Βαϊανής για πάντα από τα συναξάρια της Εκκλησίας. Έτσι άρχισε να μνημονεύεται η Αθηναΐδα - Ευδοκία

Κανένας από τους προαναφερθέντες αγιολόγους δεν εξύμνησε την αυτοκράτειρα Ευδοκία του 5^{ου} αι. για το ουσιαστικότερο στοιχείο της ζωής της, την ευσεβή ζωή της, τις πολυάριθμες δηλαδή και μοναδικές σε έκταση φιλανθρωπίες που

⁴⁵⁷ Ο Σιμωνοπετρίτης (, τ. Σεπτέμβριος, σ. 152) είναι ο μοναδικός που αναφέρει τη μνήμη της εγγονής Ευδοκίας σε ξεχωριστή ημερομηνία, δηλαδή δέκα Σεπτεμβρίου. Την αποκαλεί αγία και παραθέτει τα ίδια στοιχεία με τον έτερο αγιολόγο Μανουήλ Γεδεών.

⁴⁵⁸ Ο Γεδεών (, σ. 152) τα στοιχεία για την εγγονή της Ευδοκίας τα αντλεί από τον Ξανθόπουλο (Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 40B). Οι συναξαριστές Κωνσταντίνος Δουκάκης και Ματθαίος Λαγγής δεν θα αναφερθούν, επειδή στους συναξαριστές τους παραθέτουν μία πιστή αντιγραφή των στοιχείων που γνωστοποιεί ο Νικόδημος Αγιορείτης.

⁴⁵⁹ Το παραπάνω δε στηρίζεται πουθενά στις πηγές.

⁴⁶⁰ Η φράση αυτή είναι από την Α΄ Τιμ. 2, 2.

⁴⁶¹ Τσολακίδης, , σ. 770. Ο Ευστρατιάδης (, σσ. 142-143) και ο Σιμωνοπετρίτης (, τ. Αύγουστος, σσ. 128-129) σύγχρονοι του Τσολακίδη, δε χαρακτηρίζουν την Ευδοκία αγία αλλά και δεν παραθέτουν κάποιο διαφορετικό στοιχείο, το οποίο αξίζει να αναφερθεί.

πραγματοποίησε στους αγίους Τόπους. Το παραπάνω αποτελεί και ένα από τα γνωρίσματα που μαρτυρούν την αγιότητα ενός προσώπου⁴⁶². Επιπλέον, ποτέ δεν διασαφήνισαν την αιτία της παρουσίας της στα συναξάρια τους. Η αυθαίρετη ένταξη της Ευδοκίας Βαϊανής στο / , τον 10^ο αι., από τη Μακεδονική δυναστεία, εισήγαγε μία συνονόματη γνωστότερη αυτοκράτειρα, που έζησε όμως τον 5^ο αι., στα νεώτερα αγιολογικά κείμενα, εξοβελίζοντας τη Βαϊανή. Το γεγονός αυτό πέρασε απαρατήρητο στους σημερινούς αγιολόγους μέχρι τις ημέρες μας.

⁴⁶² Τσέτσης, , σ. 89.

5. Ιστορικά στοιχεία για τον Μαρκιανό (450-457) και την Πουλχερία

Μετά τον θάνατο του αδελφού της, Θεοδοσίου Β΄, η Πουλχερία παντρεύτηκε τον ηλικιωμένο στρατιωτικό Μαρκιανό⁴⁶³. Η άρνηση της Πουλχερίας να θυσιάσει την παρθενία της συνδυάζεται με την υποχρεωτική κοινωνικά σύναψη γάμου. Η αντινομία αυτή λύνεται με τη χρήση του μοτίβου, που συναντάμε συχνά στα αγιολογικά κείμενα της εποχής: *intactam sponsam reliquans*⁴⁶⁴.

Ο αυτοκράτορας αυτός στα τέλη του 450, λίγους μήνες αφότου είχε ανέβει στην εξουσία, έστειλε επιστολή στον πάπα Ρώμης Λέοντα διαβεβαιώνοντάς τον ότι

ἡ ἁ ἡ μ μ ἰ ἁ ὦ μ
ὀ ἱ⁴⁶⁵. Ο αυτοκράτορας φαίνεται ότι τοποθετούσε τον εαυτό

του στην τάξη του κλήρου και να νιώθει υποχρέωσή του να διαφυλάξει το δόγμα της Εκκλησίας. Γι' αυτό το λόγο και αποκάλυψε στον Λέοντα Ρώμης ότι σκέφτεται, μαζί με την Πουλχερία, να συγκαλέσουν Οικουμενική σύνοδο για την επίλυση των χριστολογικών αιρέσεων⁴⁶⁶. Άρα η σύγκληση της συνόδου ήταν καθαρά πρωτοβουλία του αυτοκρατορικού ζεύγους. Την άποψη του Μαρκιανού, να διαφυλάξουν την πίστη, συμμεριζόταν και η Πουλχερία αφού σε επιστολή της προς τον πάπα Ρώμης ανέφερε ότι:

ἐὼ ἐὼμ ἰὸ ὀ ὀ ἱ μ μ ἰ μ μ ,
ἁ ἱ μ μὸ ἰ μ ἐ⁴⁶⁷. Η πίστη και η

χριστιανική μας ευσέβεια, υποστήριζε η Πουλχερία, απαιτεί να γίνει σύνοδος για να εκφρασθεί η καθολική ομολογία. Και στο παρελθόν ο Λέοντας είχε ζητήσει από την Πουλχερία να επέμβει για να βοηθήσει ὀ ὀ ἡ ἐ ἁ μ⁴⁶⁸. Ο

Λέοντας χάρηκε με τη φύλαξη της εκκλησιαστικής ειρήνης και ένωσης, σύμφωνα με το ευαγγελικό κήρυγμα, από τον αυτοκράτορα. Πίστευε ότι οι ενέργειες του Μαρκιανού βοηθούσαν να αυξηθεί η δόξα της πίστες, όχι μόνο στη δημόσια διοίκηση, αλλά και στα εκκλησιαστικά πράγματα⁴⁶⁹. Και οι ιστορικοί συμφωνούσαν

⁴⁶³ Friend, *Monophysite Movement*, σ. 45. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1΄, σ. 212. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1΄, σ. 275.

⁴⁶⁴ Παραδείγματα αυτού του μοτίβου αναφέρει ο Gaiffier (*Intactam*, σσ. 157-195).

⁴⁶⁵ ACO 2, 1, 1, 8₂₇₋₂₈.

⁴⁶⁶ Ο. π., 1, 1, 8. Βλ. επίσης Baynes – Moss, *Byzantium*, σ. 99. Δοσίθεος, , σ. 280.

⁴⁶⁷ ACO 2, 1, 1, 9₂₀₋₂₂.

⁴⁶⁸ Ο. π., 1, 1, 46₂₄₋₂₅.

⁴⁶⁹ Ο. π., 1, 2, 62₂₈₋₄₀.

ότι \acute{o} \grave{o} δ \acute{u} $\grave{\iota}$ η $\tilde{\omega}$ ⁴⁷⁰, \acute{o} $\acute{\alpha}$ $\grave{\iota}$ $\grave{\alpha}$ $\tilde{\upsilon}$ ⁴⁷¹, \acute{o}
 $\grave{\epsilon}\mu$ ⁴⁷², \acute{o} μ δ δ ⁴⁷³, \acute{o} ⁴⁷⁴, \acute{o}
 δ $\tilde{\upsilon}$ \acute{u} δ ⁴⁷⁵, \acute{o} ⁴⁷⁶, \acute{o} δ $\tilde{\upsilon}$ ⁴⁷⁷,
 αυτοκράτορας διαφύλαξε την ένωση της Εκκλησίας⁴⁷⁸. Οι ενέργειες αυτές του
 αυτοκρατορικού ζεύγους οδήγησαν τον Θεοφάνη να αποκαλέσει $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\iota}$ $\acute{\alpha}$ $\grave{\epsilon}$
 $\tilde{\alpha}$ ⁴⁷⁹.

Στις είκοσι τρεις Μαΐου 451, ο Μαρκιανός, με επιστολή (σάκρα), συγκάλεσε
 για την πρώτη Σεπτεμβρίου σύνοδο στην πόλη της Νίκαιας. Η επιλογή της Νίκαιας
 για τη σύγκληση της συνόδου δεν ήταν τυχαία. Ο Μαρκιανός φαίνεται ότι ήθελε να
 μιμηθεί τον αυτοκράτορα Μέγα Κωνσταντίνο και να ολοκληρώσει τον κύκλο των
 εργασιών των Οικουμενικών Συνόδων που είχε ξεκινήσει ο ιδρυτής της
 Κωνσταντινούπολης⁴⁸⁰. Στο γράμμα του, ως αφορμή της συνόδου, ανέφερε τις
 αμφιβολίες που υπήρχαν για την ορθοδοξία, ενώ ως σκοπό, την απομάκρυνση όσων
 διετάραζαν την Εκκλησία και την διατύπωση για πάντα της αληθούς πίστεως⁴⁸¹.
 Αξιοσημείωτη ήταν η φράση στην αρχή της επιστολής όπου ανέφερε ότι: $\tilde{\omega}$
 μ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\iota}$ $\mu\tilde{\alpha}$ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\iota}$ ⁴⁸². Τελικά η σύνοδος πραγματοποιήθηκε
 στη Χαλκηδόνα⁴⁸³.

Στην πέμπτη (22 Οκτωβρίου 451) συνεδρία⁴⁸⁴ καταδικάστηκε ο
 μονοφυσιτισμός και συντάχθηκε ο Όρος⁴⁸⁵, ο οποίος επικυρώθηκε επίσημα στην έκτη

⁴⁷⁰ Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 13B.

⁴⁷¹ , σ. 132.

⁴⁷² Ό. π., σ. 132.

⁴⁷³ Θεοφάνης, , σ. 109₂₆.

⁴⁷⁴ Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 48B.

⁴⁷⁵ Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 121₉₋₁₀.

⁴⁷⁶ Συμεών Μάγιστρος, , σ. 128₃.

⁴⁷⁷ Μιχαήλ Γλυκάς, , σ. 487₄.

⁴⁷⁸ Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 13B.

⁴⁷⁹ Θεοφάνης, , σ. 108₁₄. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 48B: $\acute{\omega}$ $\grave{\iota}$
 $\tilde{\alpha}$ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\eta}$ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\eta}$ $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\eta}\mu$ $\tilde{\iota}$.

⁴⁸⁰ Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 16A. Μελέτιος, , τ. 2', σ. 43. Η Holm (*Empresses*, σ. 213) σωστά υποστηρίζει ότι θα ήταν αδύνατο στον Μαρκιανό να παρακολουθήσει τις εργασίες της συνόδου, αν αυτή πραγματοποιούνταν μακριά από την πρωτεύουσα. Γι' αυτό και ο αυτοκράτορας επέλεξε τη συγκεκριμένη τοποθεσία.

⁴⁸¹ ACO 2, 1, 1, 27-28.

⁴⁸² ACO 2, 1, 1, 27₂₃. Λεπτομέρειες για τις συνεδρίες της Συνόδου βλ. Φειδάς, , τ. 1', σσ. 638-656 και Κουκουσάς, , σσ. 71-83.

⁴⁸³ *Liber Pontificalis* (αγγλ.), σ. 98. Μόσχος, μ , σ. 137. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1', σ. 212. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1', σσ. 277-280. Κονιδάρης, , σσ. 487-489. Φειδάς, , σσ. 61-65.

⁴⁸⁴ ACO 2, 1, 2, 121-130.

⁴⁸⁵ Ό. π., 1, 2, 128-130.

(25 Οκτωβρίου 451) συνεδρία⁴⁸⁶, παρουσία του Μαρκιανού και της Πουλχερίας⁴⁸⁷. Κατά την είσοδο του αυτοκρατορικού ζεύγους, ο Μαρκιανός προσφωνήθηκε ως γιος Κωνσταντίνου και ως νέος Κωνσταντίνος⁴⁸⁸. Στις περιπτώσεις στις οποίες ο εν ενεργεία αυτοκράτορας, ο οποίος ήταν παράδειγμα ευσεβείας και δικαιοσύνης, προστάτης της Εκκλησίας και της ορθοδοξίας, πρότυπο του ορθόδοξου χριστιανού πολίτη, είχε προβεί σε αναγέννηση ή αναζωογόνηση της αυτοκρατορίας, εκαλείτο Νέος Κωνσταντίνος⁴⁸⁹. Μετά την προσφώνησή του προς τους Πατέρες της συνόδου, οι σύεδροι τον προσφώνησαν ξανά ως ω ω , ω και α η \acute{o} ⁴⁹⁰. Στη συνέχεια ο αυτοκράτορας απευθύνθηκε με έναν εμπνευσμένο λόγο και στο τέλος οι σύεδροι τον αποκάλεσαν ξανά νέο Κωνσταντίνο αλλά και επιπλέον νέο Παύλο και νέο Δαβίδ⁴⁹¹. Αντίστοιχα την Πουλχερία, ως πρώτη γυναικεία παρουσία σε Οικουμενική σύνοδο⁴⁹², την αποκάλεσαν νέα Ελένη και: η E η \acute{u} \acute{e} . η E \acute{o} η \acute{u} \acute{e} . Επιπροσθέτως είπαν για τον Μαρκιανό ότι: η \acute{o} \acute{u} \acute{e} . Ω i \acute{a} , \acute{u} . Και οι δύο σύζυγοι αποκλήθηκαν η η \acute{o} ⁴⁹³.

Ο Μαρκιανός, στο τέλος της έκτης συνεδρίας, επευφημήθηκε από τους επισκόπους ως ιερέας και ως βασιλιάς⁴⁹⁴. Το ίδιο είχε γίνει, όπως έχει ήδη αναφερθεί και με τον προηγούμενο αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β', στη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης του 448, που τον επευφήμησαν με τις λέξεις: $\tilde{\omega}$ \acute{a} \acute{i} \acute{i} ⁴⁹⁵. Υπάρχει λοιπόν η θεωρία περί εξουσίας κατά την τάξη Μελχισεδέκ⁴⁹⁶, του

⁴⁸⁶ ACO 2, 1, 2, 130-158. Ευάγγριος, , σσ. 91-92. Δοσίθεος, , σ. 267. Παπαδόπουλος, Δ' Οικουμενική, σ. 459.

⁴⁸⁷ Ιωάννης Ζωνάρας, μ , σ. 117₅. Ζαχαρίας Μυτιλήνης, , σ. 47. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 20C & 28A. Στεφανίδης, , σ. 225. Frend, *Monophysite Movement*, σ. 50. Μάξιμος, μ , σσ. 131-132. *Liber Pontificalis* (αγγλ.), σ. 99.

⁴⁸⁸ ACO 2, 1, 2, 139₂₃₋₂₄. Δοσίθεος, , σ. 267. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1', σ. 213.

⁴⁸⁹ Pitsakis, *Sainteté et empire*, σσ. 183-184.

⁴⁹⁰ ACO 2, 1, 2, 140₂₇₋₂₉.

⁴⁹¹ ACO 2, 1, 2, 155₁₂₋₁₃: $\tilde{\omega}$ ω ω ω ω ω . $\acute{\alpha}$ $\acute{\epsilon}$ \acute{u} $\tilde{\omega}$ \acute{i} .

⁴⁹² Runciman, , σ. 46.

⁴⁹³ ACO 2, 1, 2, 155₁₇₋₁₈. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1', σ. 213, υποσ. 4. Ο Holm (*Empresses*, σσ. 213-214) πιστεύει, ότι η Πουλχερία είχε αναλάβει ενεργό ρόλο στις εργασίες της Δ' Οικουμενικής Συνόδου και παρείχε υποστήριξη στον πατριάρχη Ανατόλιο για τη σύνταξη του 28^{ου} Κανόνα. Για τη συμμετοχή και την επευφημία της Πουλχερίας στη σύνοδο βλ. Αγγελίδη, Pulcheria, σ. 261.

⁴⁹⁴ ACO 2, 1, 2, 157₂₈: $\acute{\alpha}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\omega}$ i \acute{i} , $\tilde{\omega}$ \acute{i} . Δοσίθεος, , σ. 267. Στεφανίδης, , σ. 150. Χρήστου, , τ. 4', σ. 331. Μάξιμος, μ , σ. 132. Κουκουσάς, , σ. 94.

⁴⁹⁵ ACO 2, 1, 1, 138₂₈. Χρήστου, , τ. 3', σ. 47. Ο Κουκουσάς (, σ. 94, υποσ. 61) παρατηρεί, ότι οι χαρακτηρισμοί που απονέμονται στον Μαρκιανό είναι πιο συντηρητικοί σε σχέση με τους αντίστοιχους του Θεοδοσίου Β', επειδή δεν χαρακτηρίζεται ως αρχιερέυς αλλά ως ιερέας.

αγενεαλόγητου άρχοντα της Π.Δ. ο οποίος συγκέντρωνε στον εαυτό του και την βασιλική και την ιερατική εξουσία⁴⁹⁷. Ο αυτοκράτορας θεωρείται το ίδιο υπεύθυνος τόσο για την ορθοδοξία όσο και για την ενότητα του δόγματος, θεμελιώδες στοιχείο της ενότητας της αυτοκρατορίας⁴⁹⁸. Ο πάπας Λέοντας Α΄ ήταν σύμφωνος με τον χαρακτηρισμό του αυτοκράτορα ως αρχιερέα. Σε επιστολή προς τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο είχε πει: *ut vobis non solum regium, sed etiam sacerdotalem inesse animum gaudeamus*⁴⁹⁹. Την ίδια άποψη είχε εκφράσει και στην Πουλχερία: *quoniam Principibus temporis nostril non solum potentiam regiam, sed etiam sacerdotalem cognoseimus inesse doctrinam*⁵⁰⁰, αλλά και στον επίσκοπο της Κώ Ιουλιανό, όπου είχε αποδώσει ιερατική ιδιότητα και στην Πουλχερία: *ut omnibus excellentiam ipsorum non solum regii culminis, sed etiam sacerdotalis esse appareat sancitatis*⁵⁰¹. Ο Μ. Κωνσταντίνος ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που είχε απευθυνθεί προς τους επισκόπους ως εξής: $\acute{\alpha} \text{ } \acute{\upsilon} \mu \acute{\iota} \mu \acute{\epsilon} \tilde{\omega} \acute{\iota} \tilde{\eta} \acute{\epsilon}$, $\acute{\epsilon} \tilde{\omega} \acute{\epsilon} \tilde{\omega} \acute{\epsilon} \acute{\omicron} \acute{\upsilon} \acute{\omicron}$ $\tilde{\upsilon}$ μ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\iota}$ ⁵⁰². Γι' αυτό και ο Ευσέβιος Καισαρείας αναφέρει, ότι όταν υπήρχε κάποια διαφωνία στην Εκκλησία ο Μ. Κωνσταντίνος $\acute{\iota}$ $\acute{\omicron} \acute{\epsilon}$ $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\upsilon}$ μ $\tilde{\omega}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\omega}$ ⁵⁰³. Σε εποχή λοιπόν που οι ιερείς δεν μπορούσαν να σταθούν στο ύψος των περιστάσεων, ο αυτοκράτορας αναλάμβανε την υπεράσπιση της Εκκλησίας, επειδή αυτή έδινε την ευκαιρία στην Πολιτεία να επεμβαίνει στα εσωτερικά της, όταν χρειαζόταν την αυτοκρατορική προστασία, κυρίως για την αντιμετώπιση των

⁴⁹⁶ Γέν, 14, 18: $\acute{\iota}$ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\eta} \mu \acute{\epsilon}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\iota}$ $\acute{\iota}$ $\tilde{\eta}$ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\omicron}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\upsilon}$ $\acute{\upsilon}$

⁴⁹⁷ Χρήστου, Βασιλεύς – Ιερεύς, σ. 6.

⁴⁹⁸ Pitsakis, Sainteté et empire, σ. 159.

⁴⁹⁹ Mansi 5, 1241B.

⁵⁰⁰ Mansi 6, 233B.

⁵⁰¹ Mansi 6, 235B.

⁵⁰² Ευσέβιος Καισαρείας, , σ. 126₉₋₁₁.

⁵⁰³ Ο. π., σ. 28₁₉₋₂₁. Στην εικονομαχική σύνοδο της Ιερείας (754) οι επίσκοποι είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι: $\tilde{\omega} \acute{A}$ $\acute{\epsilon}$ μ $\acute{\omicron}$ $\acute{\upsilon}$ $\acute{\eta} \mu \tilde{\omega}$ $\acute{\iota}$ $\acute{\epsilon}$ (ο Θεός) $\tilde{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ $\acute{\upsilon}$ $\tilde{\upsilon}$ μ μ , $\acute{\omicron}$ $\mu \acute{\omicron}$ $\mu \acute{\epsilon}$ $\acute{\eta} \mu \tilde{\omega}$ $\acute{\iota}$, $\acute{\epsilon}$ μ $\acute{\omicron}$ μ , βλ. Mansi 13, 225D. Για αυτόν τον λόγο, οι αυτοκράτορες είχαν κηρυχθεί ισαπόστολοι και τους προσφωνούσαν «αγίους», ενώ το παλάτι και τα αυτοκρατορικά γράμματα ονομαζόντουσαν «ιερό» και «θεία γράμματα» αντίστοιχα. Σε ορισμένες εορταστικές εκδηλώσεις μπροστά στον αυτοκράτορα τοποθετούσαν το «διβάμπουλο» το οποίο περιείχε μία μεγάλη αναμένη λαμπάδα. Το ίδιο τοποθετείται σήμερα μπροστά στις εικόνες των αγίων, βλ. Ο Pitsakis (Sainteté et empire) σ. 156 επισημαίνει ότι λόγοι, νόμοι ή νομοθετικά διατάγματα, επιστολές, ανάκτορα, ενδύματα, στολισμός και έπιπλα είχαν χαρακτηριστεί με επίθετα 'θεία', 'αγία' ή 'ιερά' και έπαυσαν να αναφέρονται με τα απλά κοσμικά επώνυμα 'αυτοκρατορικά' γεγονός που συχνά έδινε τόπο σε παρεξηγήσιμες ερμηνείες. Βλ. επίσης Στεφανίδης, , σ. 151. Treitinger, *Die Ostromische Kaiser*, σ. 50.

η δόξα της πίστεως σε όλη την οικουμένη⁵⁰⁹. Αλλά και νέο Δαβίδ επειδή ζήτησε από τον Θεό να υπερασπιστεί την πίστη και έλαβε αυτό που ποθούσε⁵¹⁰. Η Εκκλησία με αυτόν τον τρόπο «ανακήρυξε τους αυτοκράτορες φύλακες, προστάτες και διδασκάλους της πίστεως»⁵¹¹.

Αξίζει να γίνει και μία αναφορά στις απεικονίσεις των νομισμάτων του πρώτου μισού του 5^{ου} αι. Στην μπροστινή όψη των νομισμάτων (βλ. εικ. 2) υπάρχει η μορφή της Πουλχερίας συνήθως με την επιγραφή AEL(IA) PVLCHERIA AVG(USTA). Η Πουλχερία εικονίζεται με μαργαριταρένιο στέμμα, περιδέραιο, σκουλαρίκια και περίτεχνα περιποιημένα μαλλιά.

Σε αρκετές περιπτώσεις εικονίζεται η Πουλχερία, όρθια, να πιάνει ένα μεγάλο σταυρό ή ο σταυρός εικονίζεται μόνος του μέσα σε ένα στεφάνι. Συνήθως στο κάτω μέρος (βλ. εικ. 3) αναγράφεται και η λέξη CONOB (=Constantinopoli obryzum)⁵¹². Στην περίπτωση του Μαρκιανού, στην μπροστινή όψη των νομισμάτων υπάρχει η μορφή του αυτοκράτορα συνήθως με την επιγραφή AD D N MARCIANVS AVG(USTUS). Φοράει στέμμα, κράνος και κρατάει ένα δόρυ στο δεξί χέρι. Στην πίσω μεριά συνηθίζεται να υπάρχει η επιγραφή VICTORIA AVGGG με τον αυτοκράτορα, όρθιο, να κρατά ένα μεγάλο διακοσμημένο σταυρό, όπως η Πουλχερία, και ένα αστέρι στα αριστερά του. Και εδώ αναγράφεται η λέξη CONOB. Και στις δύο περιπτώσεις αυτοκρατόρων, ως κεντρική παράσταση της οπίσθιας όψης των νομισμάτων τους, χαράσσεται ένας σταυρός, ενώ δείγματα τέτοιων νομισμάτων άρχισαν να κατασκευάζονται κατά την εποχή της αυτοκρατείας Πουλχερίας⁵¹³.

Σε ολόκληρο το πρώτο μισό του 5^{ου} αι. (408-457) επικρατούσε η έντονη γυναικεία παρουσία της Πουλχερίας. «Στην παραδεδομένη και καταξιωμένη γυναικεία μορφή της ευσεβούς ή αλλιώς φιλοθέου δέσποινας η Πουλχερία αντιπαρέθεσε το πρότυπο της μοναχικής και μαχητικής παρθένου που αφιερώνει τη ζωή της στην επί γής εκπλήρωση της ουράνιας κοινωνίας⁵¹⁴». Διεύθυνε αποκλειστικά τις υποθέσεις της Πολιτείας για μισό αιώνα. Παρόλο που ήταν κόρη της σκληρής, άδικης και αδίστακτης αυτοκρατείας Ευδοξίας, καμία πράξη της δεν ταυτίστηκε με το ήθος και τη συμπεριφορά της μητέρας της. Δεν δίστασε να αναγνωρίσει την αδικία

⁵⁰⁹ Βλ. επιστολή Λέοντα προς Μαρκιανό ACO 2, 1, 2, 62.

⁵¹⁰ Βλ. επιστολή Μαρκιανού προς Λέοντα ACO 2, 1, 1, 8.

⁵¹¹ Κουκουσάς, , σ. 114.

⁵¹² Whitting, *Coins*, σ. 35.

⁵¹³ Hendy, *Byzantine Economy*, πιν. 12.

⁵¹⁴ Αγγελίδη, *Pulcheria*, σ. 263.

της μητέρας της απέναντι στο πρόσωπο του πρώην πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Χρυσοστόμου. Προτίμησε την παρθενία, ακόμα και όταν κατάλαβε ότι έπρεπε να παντρευτεί, για να βοηθήσει στη συνέχιση του έργου της Πολιτείας και της διωκομένης Εκκλησίας. Άσκησε κάθε είδους φιλανθρωπίες⁵¹⁵. Ευεργέτησε την Εκκλησία όσο καμία άλλη γυναίκα, στη χιλιόχρονη ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Έγινε υπέρμαχος της ορθοδοξίας με τη σύγκληση δύο Οικουμενικών Συνόδων και την καταπολέμηση δύο μεγάλων αιρέσεων. Είναι άξιο αναφοράς ότι οι ιστορικοί δεν της προσάψανε κανένα αρνητικό στοιχείο.

Τον 5^ο αι. χάρη στην Πουλχερία, η οποία ήταν η κατεξοχήν ευσεβής αυτοκράτειρα των συνόδων και πνευματικός καθοδηγητής, παρθένος ως τύπος της Θεοτόκου συντελείται μία αλλαγή. Η ρωμαία – χριστιανή αυτοκράτειρα μεταβάλλεται σε αγία χριστιανή παρθένο αυτοκράτειρα⁵¹⁶, προσθέτοντας ένα ακόμη στοιχείο στο σύνολο προτύπων των «αυτοκρατόρων-αγίων» και μάλιστα ειδικά με το στοιχείο της γυναικείας αγιότητας που θα αξιοποιηθεί με την ανάπτυξη του κωνσταντινουπολιτικού συναξαρίου.

⁵¹⁵ Αναφέρεται ότι ίδρυσε και 'ξενοτάφεια' δηλαδή νεκροταφεία ειδικά για τους πτωχούς ξένους, βλ. Κωνσταντέλος, , σ. 342, καθώς και ένα γηροκομείο στην περιοχή Πράσινα της Κωνσταντινούπολης, βλ. Κωνσταντέλος, , σ. 291.

⁵¹⁶ Αγγελίδη, Pulcheria, σ. 268.

6. Η αναφορά του Μαρκιανού και της Πουλχερίας σε συναξάρια και αγιολόγια

Η μνήμη της αυτοκράτειρας Πουλχερίας άρχισε να επιτελείται αμέσως μετά τον θάνατο του Μαρκιανού, όταν ανέλαβε την εξουσία ο Λέοντας Α΄ Θράκας (457-474) ο επικληθείς Μακέλλης ή Μέγας. Η μοναδική πηγή που μας το αναφέρει προέρχεται από τη συλλογή *Collectio canonum in usum sacrosanctae Romanae ecclesiae*. Το απόσπασμα αναφέρει ότι ο Λέοντας *α̅ η̅ α̅ ε̅ μ̅ ο̅ ι̅ μ̅ μ̅ υ̅ η̅ η̅ ε̅*⁵¹⁷. Δεν μας αναφέρει για ποιους λόγους ξεκίνησε την τελετουργική της λατρεία, αλλά ούτε και σε ποια ημερομηνία τελούσε την επιτέλεση της τιμής της. Το σίγουρο είναι ότι θα πρέπει να είχε δοθεί εντολή να γραφτεί ένας σύντομος βίος της, όπως γράφονταν τότε οι βίοι αγίων, από κάποιο αυτοκρατορικό χέρι για να διαβάζεται την ημέρα της εορτής της⁵¹⁸. Την τίμησε και με άλλους τρόπους. Στον τάφο της *ι̅ ο̅ ι̅ μ̅*⁵¹⁹. Επιπλέον, μετέφερε τη στήλη του Μαρκιανού και της Πουλχερίας *ε̅ ι̅ υ̅ ε̅ μ̅*. Δεν υπάρχουν στοιχεία, αν αυτή η λατρεία της Πουλχερίας που ξεκίνησε με τον Λέοντα Α΄ συνεχίστηκε και στους διαδόχους του. Ίσως η λατρεία της να ασκήθηκε για ένα σύντομο και μεμονωμένο διάστημα. Οι πηγές από το τελευταίο τέταρτο του 5^{ου}, μέχρι τα τέλη του 10^{ου} αι., σιωπούν πάνω σε αυτό το θέμα.

*ι̅ μ̅ μ̅ ω̅ ε̅ υ̅ ι̅ η̅ μ̅ μη̅ μ̅ ο̅ ι̅*⁵²⁰. Το πρώτο επίσημο συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως τοποθετεί τη μνήμη του αυτοκρατορικού ζεύγους στις δεκαοχτώ Φεβρουαρίου. Αναφέρει ξανά τη μνήμη της αυτοκράτειρας Πουλχερίας μαζί με την αυτοκράτειρα Ειρήνη Αθηναία στις επτά Αυγούστου⁵²¹. Τέλος, για τρίτη και τελευταία φορά παραθέτει τη μνήμη της Πουλχερίας τη 10^η Σεπτεμβρίου⁵²². Μόνο στην τελευταία περίπτωση αναφέρονται λεπτομέρειες του χαρακτήρα και της

⁵¹⁷ *Collectio canonum in usum sacrosanctae Romanae ecclesiae*, σ. 52.

⁵¹⁸ Holum, *Empresses*, σ. 227.

⁵¹⁹ *Collectio canonum in usum sacrosanctae Romanae ecclesiae*, σ. 52. Η Holum (*Empresses*, σ. 227) πιστεύει, ότι οι παραπάνω ενέργειες του Λέοντα Α΄, θα πρέπει να κριθούν παράλληλα και με την τοποθέτηση στον ναό των Βλαχερνών, τον οποίο έκτισε η Πουλχερία, της τιμής Εσθήτας της Παναγίας. Αγγελίδη, Pulcheria, σ. 253.

⁵²⁰ *Collectio canonum in usum sacrosanctae Romanae ecclesiae*, σ. 472³⁶⁻³⁷. Στο Codex Parisiensis 1594 η μνήμη του Μαρκιανού και της Πουλχερίας αναφέρεται στις δεκαεπτά Φεβρουαρίου.

⁵²¹ *Collectio canonum in usum sacrosanctae Romanae ecclesiae*, σ. 871²⁹-872³: *η̅ υ̅ η̅ ή̅ μ̅ α̅ μ̅ μ̅ ω̅ ε̅ υ̅ ι̅ η̅ μ̅ μη̅ μ̅ ο̅ ι̅*. *Βλ. επίσης* *Collectio canonum in usum sacrosanctae Romanae ecclesiae*, σ. 103 και 39, 228v.

⁵²² *Collectio canonum in usum sacrosanctae Romanae ecclesiae*, σσ. 33-34.

ζωής της όπως, η σωφροσύνη της⁵²³, η ευσεβεία της⁵²⁴, η πλούσια φιλανθρωπία της⁵²⁵ και η συνεισφορά της στην Δ΄ Οικουμενική σύνοδο (451)⁵²⁶. Την πρώτη φορά η μνήμη της αναφέρεται μαζί με τον σύζυγό της Μαρκιανό. Τη δεύτερη φορά η μνήμη της καταγράφεται μαζί με μία άλλη γυναίκα αυτοκράτειρα, που συγκάλεσε και αυτή Οικουμενική σύνοδο, ενώ την τελευταία φορά μνημονεύεται μόνη της.

Αξίζει να αναφερθεί ότι στις δεκαοχτώ Φεβρουαρίου αναφέρεται και η μνήμη του $\acute{\epsilon} \acute{\alpha} \delta \acute{\omicron} \acute{\eta} \mu \acute{\omega}$ μ ⁵²⁷ υπέρμαχου της Οικουμενικής συνόδου της Χαλκηδόνας. Δεδομένου ότι κανένας ιστορικός δεν αναφέρει την ακριβή ημερομηνία θανάτου της Πουλχερίας, ενώ για τον Μαρκιανό αναφέρονται οι τελευταίες μέρες του Ιανουαρίου⁵²⁸, θα πρέπει η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως να τοποθέτησε τη μνήμη του αυτοκρατορικού ζεύγους τη μέρα της 18^{ης} Φεβρουαρίου για να τους εορτάζει μαζί με τον άλλο υπέρμαχο της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου, πάπα Λέοντα Ρώμης. Ενώ όμως για τον πάπα Ρώμης μετά τη λέξη «μνήμη» αναφέρεται και η λέξη «άγιος», δεν αναγράφεται η ίδια λέξη και για το αυτοκρατορικό ζεύγος. Επιπλέον, το / , σε καμία από τις άλλες δύο ημερομηνίες που αναφέρεται στην Πουλχερία, δεν προτάσσει τη λέξη «άγιος» για την ευσεβή, όπως έλεγε, αυτοκράτειρα. Ο Μαρκιανός αρκετές φορές μέσα στο συγκεκριμένο συναξάριο αποκαλείται ευσεβέστατος⁵²⁹ ή ευσεβής⁵³⁰.

Ενώ όμως η Πουλχερία, στο / , δεν αναφέρεται ως αγία, δεν ακολουθείται το ίδιο και στα μετέπειτα συναξάρια. Στον Συναξαριστή του διακόνου Μαυρικού, τον οποίο επιμελήθηκε, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Νικόδημος Αγιορείτης, μνημονεύεται στις δέκα Σεπτεμβρίου: $\acute{\eta} \acute{\alpha} \delta \acute{\omicron} \acute{\eta}$, $\acute{\epsilon}$

⁵²³ Ο. π., σ. 33: $\mu \acute{\upsilon} \mu \acute{\eta} \acute{\epsilon} \acute{\eta}$.

⁵²⁴ Ο. π., σ. 33: $\iota \acute{\eta} \acute{\upsilon} \acute{\alpha}$.

⁵²⁵ Ο. π., σσ. 33-34: $\acute{\alpha} \mu \acute{\epsilon} \acute{\omega} \iota \acute{\omega} \acute{\alpha} \acute{\eta}$.

⁵²⁶ Ο. π., σ. 34: $\iota \acute{\eta} \acute{\epsilon} \acute{\alpha}$.

⁵²⁷ Ο. π., σ. 471.

⁵²⁸ Ο Θεόδωρος Αναγνώστης (, σ. 103₁₈) αναφέρει, ότι ο Μαρκιανός απεβίωσε στις 27 Ιανουαρίου. Το (σ. 592₁₈) αναφέρει, ότι ο Μαρκιανός απεβίωσε στις 25 Ιανουαρίου: $\acute{\epsilon} \iota \acute{\omega} \acute{\upsilon} \acute{\epsilon} \acute{\omicron} \acute{\upsilon} \acute{\omega} \acute{\epsilon} \acute{\omega} \iota \acute{\epsilon} \acute{\omicron} \mu$ $\acute{\upsilon} \acute{\upsilon} \acute{\delta} \acute{\upsilon} \acute{\epsilon} \mu \iota \varphi \acute{\delta} \iota \acute{\omega}$. Ο Θεοφάνης (, σ. 109₂₃₋₂₄) αναφέρει ότι ο Μαρκιανός απεβίωσε στις 30 Απριλίου: $\varphi \acute{\omega} \acute{\epsilon}$

$\acute{\epsilon} \acute{\delta} \acute{\omega} \acute{\iota}$. Στο AASS (Pulcheria, σσ. 536-537) αναφέρεται, ότι η Πουλχερία απεβίωσε τον μήνα Ιούλιο. Ο Gregory (“Marcian”, σ. 1296) αναφέρει την 27^η Ιανουαρίου ως ημερομηνία αποβίωσης του Μαρκιανού. Ο Gregory (“Pulcheria”, σ. 1757) αναφέρει αυθαίρετα δύο ημερομηνίες αποβίωσης της Πουλχερίας, την 10^η Σεπτεμβρίου και την 11^η Ιουλίου.

⁵²⁹ / , στ. 33₁₃, 127₆, 494₁₅.

⁵³⁰ / , στ. 826₅.

ι *ϥ*⁵³¹. Ο Μαυρίκιος τονίζει τη διαφύλαξη της παρθενίας της⁵³², την
 ευσεβή ζωή της⁵³³, τη φιλανθρωπία της⁵³⁴ και την εκ μέρους της συγκρότηση της Δ΄
 Οικουμενικής συνόδου⁵³⁵. Στον ίδιο συναξαριστή, αλλά στις δεκαεπτά και όχι στις
 δεκαοχτώ Φεβρουαρίου, ίσως από παράβλεψη του συναξαριστή, αναφέρεται και η
*μ μ ω έ υ ι ϣ μ ϥ ι*⁵³⁶.
 Πιστεύω, ότι ο λόγος που είχε τοποθετηθεί η μνήμη του αυτοκρατορικού ζεύγους την
 ίδια μέρα με τον πάπα Ρώμης, δηλαδή στις δεκαοχτώ Φεβρουαρίου, θα πρέπει να είχε
 ήδη ξεχασθεί, αλλιώς ο συναξαριστής δεν θα τους τοποθετούσε σε λάθος
 ημερομηνία. Στις σημειώσεις που πραγματοποίησε ο Νικόδημος Αγιορείτης
 αναφέρονται η ευσέβεια και η ευλάβεια του Μαρκιανού⁵³⁷.

Το λάθος του Μαυρικίου συνεχίστηκε και στα Μηναία του Πατριαρχείου της
 Κωνσταντινουπόλεως (19^{ος} αι.). Η μνήμη του αυτοκρατορικού ζεύγους παρέμεινε
 στις δεκαεπτά Φεβρουαρίου⁵³⁸, ενώ η Πουλχερία στην εορτή της μνήμης της, στις
 δέκα Σεπτεμβρίου, αναφέρεται πάλι ως αγία⁵³⁹.

Η εορτή της μνήμης του ζεύγους συνεχίστηκε να παραμένει στις δεκαεπτά
 Φεβρουαρίου και στο Συναξάριο του Δουκάκη (19^{ος} αι.). Είναι η πρώτη φορά που
 στην εξιστόρηση λεπτομερειών για τον χαρακτήρα και τη ζωή του Μαρκιανού, του
 πρόσδιδε το επίθετο άγιος⁵⁴⁰. Και στην περίπτωση της εορτής της μνήμης της
 Πουλχερίας στις δέκα Σεπτεμβρίου αντιγράφει πιστά τον Συναξαριστή του
 Μαυρικίου⁵⁴¹.

Στις δεκαεπτά Φεβρουαρίου, τοποθετεί και ο Μεγάλος Χαρτοφύλακας της
 Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως Μανουήλ Γεδεών, την εορτή του
 αυτοκρατορικού ζεύγους. Αναφέρει ως διακριτικά του χαρακτήρα του Μαρκιανού
 την ευλάβεια και τη σωφροσύνη⁵⁴². Είχε υπόψιν του το συναξάριο του 10^{ου} αι. (το

⁵³¹ Νικόδημος, , τ. 1΄, σ. 37.

⁵³² Ο. π., σ. 37: *η έ υ ϣ μ ϥ ι α*.

⁵³³ Ο. π., σ. 37: *η μ ϥ ε ϥ με υ η η*.

⁵³⁴ Ο. π., σ. 37: *ε υ υ ι μ*.

⁵³⁵ Ο. π., σ. 37: *ε η έ Α ι μ η*.

⁵³⁶ Ο. π., τ. 2΄, σ. 134. Στην ίδια ημερομηνία τοποθετεί τη μνήμη του αυτοκρατορικού ζεύγους και το
 , σ. 234¹⁹⁻²⁰.

⁵³⁷ Ο. π., σ. 135: *α υ μ υ , α α ι υ*.

⁵³⁸ *μ*, σ. 110.

⁵³⁹ *μ μ*, σ. 69. Ο Μελέτιος (, τ. 2΄, σσ. 38 & 43) και ο Δοσίθεος
 (, σ. 285) κ.ε. δεν χαρακτηρίζουν την Πουλχερία αγία.

⁵⁴⁰ Δουκάκης, , τ. Φεβρουάριος, σ. 285.

⁵⁴¹ Βλ. Δουκάκης, Συναξαριστής, τ. Σεπτεμβρίου, σσ. 125-126.

⁵⁴² Γεδεών, , σ. 74.

αποκαλούσε Βασιλειανό Μηνολόγιο)⁵⁴³ και μνημονεύει τη μνήμη της Πουλχερίας μαζί με την Ειρήνη Αθηναία στις επτά Αυγούστου⁵⁴⁴. Επίσης την αναφέρει μόνη της στις δέκα Σεπτεμβρίου επαναλαμβάνοντας τις λεπτομέρειες του χαρακτήρα και της ζωής της που αναφέρει το / . Είναι ο πρώτος αγιολόγος που προσπάθησε να διαπραγματευθεί και να εξηγήσει το θέμα των μνημονεύσεων των αυτοκρατόρων στα συναξάρια. Διαχώρισε τα δύο πρόσωπα του αυτοκρατορικού ζεύγους. Πιστεύει ότι τον Μαρκιανό, τον εισήγαγε στο εορτολόγιο η Εκκλησία, επειδή συγκάλυψε την Δ΄ Οικουμενική σύνοδο⁵⁴⁵. Για την Πουλχερία αναφέρει άλλο λόγο. Οι ναοί και οι μονές που ανέγειρε την μνημόνευαν σε κάθε εορτή επετείου των ιδρυμάτων αυτών. Η μνημόνευση αυτή την εισήγαγε εξ' αρχής σε τοπικά εορτολόγια και μετά στο γενικό εορτολόγιο⁵⁴⁶. Το επιχείρημά του θα μπορούσε να κριθεί σωστό αλλά δεν εξηγεί ποια μονή ή ναός γιόρταζε στις δέκα Σεπτεμβρίου την επέτειο της ίδρυσής της.

Ο συγγραφέας συναξαρίων Ματθαίος Λαγγής (20^{ος} αι.) κρίνει σωστό να αναφερθεί με λεπτομέρειες στη ζωή του αυτοκρατορικού ζεύγους, λόγω, όπως αναφέρει, παράλειψης λεπτομερών στοιχείων από τους παλαιότερους συναξαριστές⁵⁴⁷. Και τους δύο τους ονομάζει «ορθοδοξότατους και αγίους». Ως «δείγματα της ευσέβειας και της ευλάβειας των αγίων αυτών βασιλέων Μαρκιανού και Πουλχερίας» γνωστοποιεί τη σύγκληση της Οικουμενικής συνόδου της Χαλκηδόνας⁵⁴⁸, το πλούσιο φιλανθρωπικό τους έργο⁵⁴⁹, τον θεοφιλή τρόπο ζωής τους και τη διατήρηση της παρθενίας τους⁵⁵⁰. Την Πουλχερία την παραθέτει ξανά μόνη της και στις δέκα Σεπτεμβρίου.

Στην ίδια γραμμή κινείται και ο αγιολόγος Χρήστος Τσολακίδης (20^{ος} αι.). Και τα δύο μέλη του αυτοκρατορικού ζεύγους τα αποκαλεί αγίους επειδή «ξεπλήρωσαν με τον ιερότερο τρόπο τα βασιλικά τους καθήκοντα, τόσο προς το κράτος, όσο και προς την Ορθόδοξη του Χριστού Εκκλησία»⁵⁵¹. Η Πουλχερία

⁵⁴³ Ο. π., σ. 37.

⁵⁴⁴ Ο. π., σ. 150.

⁵⁴⁵ Ο. π., σ. 37.

⁵⁴⁶ Ο. π., σ. 20, 23, 25, 37. Ο Kirsch (Pulcheria, σ. 562) αναφέρει, ότι η Πουλχερία λατρεύεται ως αγία στις 10 Σεπτεμβρίου στην «Ελληνική και Λατινική Εκκλησία, ενώ στις 7 Αυγούστου στις Ανατολικές Εκκλησίες».

⁵⁴⁷ Λαγγής, , τ. Φεβρουάριος, σ. 392, υποσ. 1.

⁵⁴⁸ Ο. π., σ. 396.

⁵⁴⁹ Ο. π., σ. 398.

⁵⁵⁰ Ο. π., σ. 398.

⁵⁵¹ Τσολακίδης, , σσ. 192-193.

μνημονεύεται μαζί με τον Μαρκιανό στις δεκαεπτά Φεβρουαρίου και μόνη της στις δέκα Σεπτεμβρίου.

Χωρίς εκπλήξεις είναι και το Αγιολόγιο του Ευστρατιάδη και ο Συναξαριστής του Σιμωνοπετρίτη (20^{ος} αι.). Στις δεκαεπτά Φεβρουαρίου παραθέτουν την Πουλχερία μαζί με τον Μαρκιανό και στις δέκα Σεπτεμβρίου μόνη της. Εξαίρουν τη σωφροσύνη, την παρθενία και το πλούσιο φιλανθρωπικό της έργο, όπως ακριβώς έπραξαν και οι προηγούμενοι συγγραφείς συναξαρίων. Για τον Μαρκιανό δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην ευσέβεια, στη θεοφιλή ζωή του και στη θερμή προστασία που έδειξε μαζί με τη σύζυγό του στην Εκκλησία με τη συγκρότηση της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου⁵⁵².

Όπως αναφέρθηκε διεξοδικά παραπάνω, ούτε στις δεκαεπτά αλλά ούτε και στις δεκαοχτώ Φεβρουαρίου αποβίωσαν ο Μαρκιανός και η Πουλχερία. Η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, τον 10^ο αι., τους ενέταξε στο εορτολόγιο, στη δεύτερη ημερομηνία, για να γιορτάζουν με τον άλλο μεγάλο πρωτεργάτη και Πατέρα της Οικουμενικής συνόδου της Χαλκηδόνας, τον πάπα Λέοντα Α΄. Από λάθος ίσως του αγιολόγου Μαυρικίου, δύο αιώνες αργότερα, η μνήμη του ζευγαριού μετατέθηκε μία μέρα νωρίτερα και παγιώθηκε στη συνέχεια σε αυτήν την ημερομηνία. Ενώ ο Λέοντας Ρώμης χαρακτηρίστηκε ως ἄ και της Εκκλησίας, δεν έγινε το ίδιο και για το ευσεβές αυτοκρατορικό ζεύγος. Σε καμία αναφορά του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως (10^{ος} αι.) για το ζεύγος δεν έγινε χρήση των λέξεων αυτών. Στις επτά Αυγούστου η Εκκλησία θα πρέπει να τοποθέτησε τη μνήμη της Πουλχερίας για να εορτάζει μαζί με μία άλλη αυτοκράτειρα που συγκάλεσε και αυτή Οικουμενική σύνοδο, την Ειρήνη Αθηναία. Η εβδόμη Αυγούστου έγινε η μέρα μνήμης των δύο μοναδικών αυτοκρατειρών που συγκάλεσαν Οικουμενική σύνοδο για να υπερασπίσουν το Ορθόδοξο δόγμα.

Όπως φάνηκε και στην διεξοδική αναφορά των ιστορικών και χρονογράφων της βυζαντινής περιόδου, ενώ όλοι εξήραν διάφορα στοιχεία της ζωής και του χαρακτήρα του ζεύγους, απέφευγαν (εκτός από τον Κύριλλο Αλεξανδρείας και τον Γεώργιο Κεδρηνό) να χρησιμοποιήσουν και να χαρακτηρίσουν το ζευγάρι με λέξεις, όπως Πατέρας της Εκκλησίας ή άγιος ή όσιος. Αυτό δεν εμπόδισε τους συναξαριστές τα μετέπειτα χρόνια και συγκεκριμένα τον μεθεπόμενο κίολας αιώνα (12^ο) να αποκαλέσουν μόνο την Πουλχερία, την ημέρα που γιορτάζεται μόνη της στις δέκα

⁵⁵² Ευστρατιάδης, , σσ. 300 & 400. Σιμωνοπετρίτης, , τ. Φεβρουάριος, σσ. 150-152.

Σεπτεμβρίου, αγία. Ο χαρακτηρισμός αυτός παγιώθηκε και στους επόμενους συναξαριστές, φθάνοντας μέχρι τις ημέρες μας. Ίσως επειδή οι συγγραφείς συναξαρίων διέκριναν ότι η Πουλχερία είχε τα γνωρίσματα εκείνα τα οποία μαρτυρούσαν την αγιότητά της όπως, το ιερό Βάπτισμα, το ορθόδοξο φρόνημά της και η ευσεβής βιοτής της καθώς και η προς τον κόσμο πνευματική της ακτινοβολία. Από τα τέλη του 19^{ου} αι. άρχισαν να αποκαλούν και τον Μαρκιανό ως άγιο (Δουκάκης, Λαγγής, Τσολακίδης). Αξίζει να σημειωθεί ότι κανένας αγιολόγος ή συναξάριο δεν συνέλαβε και δεν απόρησε για αυτήν τη ξαφνική και χωρίς αιτιολογία αλλαγή στον χαρακτηρισμό των προσώπων ως αγίων.

Συνοψίζοντας, η λατρεία που απέδιδε στην Πουλχερία ο αυτοκράτορας Λέοντας Α΄ θα πρέπει να ήταν μοναδικό γεγονός και δεν θα συνεχίστηκε από τους μετέπειτα αυτοκράτορες. Το ίδιο και οι χαρακτηρισμοί αγία και οσία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας. Γι' αυτό και το πρώτο επίσημο συναξάριο του 10^{ου} αι. δεν την ανέφερε ως αγία. Από τον 11^ο αι. με τον ιστορικό Γεώργιο Κεδρηνό και στη συνέχεια με τον συναξαριστή του Μαυρικού, η Πουλχερία άρχισε να αποκαλείται αγία, το οποίο συνεχίστηκε μέχρι τις ημέρες μας.

Η πρώτη ημερομηνία εορτασμού (δεκαοχτώ Φεβρουαρίου) δημιουργήθηκε για να εορτάζεται η μνήμη όλων των προσώπων εκείνων που συνέβαλαν στη σύγκληση της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου και στην καταπολέμηση του μονοφυσιτισμού. Η δεύτερη ημερομηνία εορτασμού (επτά Αυγούστου) σχηματίστηκε για να εορτάζεται η μνήμη των δύο γυναικών που προάσπισαν το Ορθόδοξο δόγμα με τη σύγκληση Οικουμενικών συνόδων⁵⁵³. Τέλος, η τρίτη ημερομηνία εορτασμού (δέκα Σεπτεμβρίου) θα πρέπει να ήταν η ημέρα εκδημίας της Πουλχερίας, γι' αυτό και το / την τοποθέτησε μόνη της εκείνη την συγκεκριμένη ημερομηνία, σε αντίθεση με τις άλλες ημερομηνίες που την είχε μαζί με άλλα σημαίνοντα πρόσωπα⁵⁵⁴. Άρα έχουμε την κλασική «τιμή της μνήμης» ατομικά στις

⁵⁵³ Σε αυτό συμφωνεί και ο Σιμωνοπετρίτης (, σ. 67, τ. Αύγουστος, υποσ. 11.).

⁵⁵⁴ Καμία από τις τρεις εκκλησίες που ίδρυσε η Πουλχερία, προς τιμήν της Παναγίας, δε γιόρταζε στις δέκα Σεπτεμβρίου. Επιπλέον, κανένας από τους παραπάνω ναούς δε γιόρταζε κάποια θαυμαστή είδηση σωτηρίας ή ενθύμηση γεγονότος στις δέκα Σεπτεμβρίου. Π.χ. Ο ναός των Χαλκοπρατειών ή Σορού γιόρταζε στις τριάντα μία Αυγούστου την $\acute{\alpha} \mu \eta \acute{\epsilon} \eta \acute{\alpha} \alpha \tilde{\omega} \eta \mu$ $\eta \acute{\upsilon} \acute{\epsilon} \tilde{\omega} \mu \varphi \acute{\upsilon} \eta \acute{\iota} \varphi \tilde{\omega} \acute{\omicron} \acute{\epsilon} \acute{\iota}$ καθώς $\acute{\iota} \acute{\alpha}$ $\acute{\alpha} \tilde{\upsilon} \acute{\epsilon} \acute{\iota}$ $\tilde{\upsilon}$, βλ. / , στ. 935₁-936₃, ενώ στις δύο Ιουλίου γιόρταζε $\eta \acute{\alpha} \mu \eta \acute{\epsilon} \eta \acute{\alpha} \tilde{\omega} \eta \mu \acute{\epsilon} \eta \eta \acute{\alpha}$ $\eta \mu \acute{\omega}$ $\acute{\iota} \acute{\alpha}$, βλ. / , στ. 793₅₋₈. Στις τριάντα μία Ιουλίου εορταζόταν $\eta \acute{\alpha} \mu \tilde{\omega} \acute{\epsilon} \tilde{\upsilon} \mu \acute{\iota} \eta \acute{\upsilon}$

δέκα Σεπτεμβρίου και στις άλλες δύο αναφορικά με τη Σύνοδο. Είναι περίπτωση «πολιτικής Ορθοδοξίας».

Ο μοναχός και υμνογράφος Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συνέταξε ένα μεγαλυνάριο για την Πουλχερία⁵⁵⁵.

ἡμῶ ἰ ἀ ὅ ἐ , βλ. / , στ.

858₂₅₋₂₈.

⁵⁵⁵ Ο μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης (1905-1991) ασκήτευσε στην Καλύβη Τιμίου Προδρόμου στη σκήτη της Μικράς αγίας Άννης. Το πλούσιο υμνογραφικό του έργο υπολογίζεται σε περισσότερες από δύο χιλιάδες ιερές ακολουθίες, οι περισσότερες αδημοσίευτες.

*7. Ιστορικά στοιχεία για τον Λέοντα Α΄ Θράκκα (457-474) και την
Αριάδνη*

Μετά τον θάνατο του Μαρκιανού, ο λαός της Κωνσταντινούπολης δεν ήθελε να εκλέξει τον Γότθο στρατηγό Άσπαρα για αυτοκράτορα, επειδή ήταν οπαδός της αίρεσης του Αρείου. Για τον λόγο αυτό ο πανίσχυρος Άσπαρ ανέδειξε τον Λέοντα Α΄⁵⁵⁶, ο οποίος είχε καταγωγή από τη Σηλυβρία της Θράκης, με την υπόσχεση ο τελευταίος να στέψει καίσαρα τον γιο του Γότθου στρατηγού⁵⁵⁷.

Οι πρώτες ενέργειες του Λέοντα Α΄ ήταν να καθιερώσει για όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας ἄ ἄ ἄ ἴ ἴ μ ὕ ὀ ἦ ἦ ἄ μ ὀ ἐ ἦ, ἄ ἄ ἄ ἴ ἰ ἄ ἄ ἦ⁵⁵⁸. Κατά τον ιστορικό Καραγιαννόπουλο ο Λέοντας αποκλήθηκε ευσεβής λόγω της παραπάνω πράξης του⁵⁵⁹. Επιπλέον, μετά τη δολοφονία του Άσπαρος, ο Λέοντας κινήγησε τους Αρειανούς και ὕ ὕ ἐ ἦ⁵⁶⁰.

⁵⁵⁶ μ , σ. 65₅₋₆: ὀ ὀ μ ὀ μ ἐ , ὀ ἄ ἴ ἴ μ .

⁵⁵⁷ Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 121₆₋₁₈. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1΄, σ. 216. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1΄, σ. 284. Η στέψη έγινε στις 7 Φεβρουαρίου 457, βλ. Bury, *later roman empire*, v. 1΄, σ. 315.

⁵⁵⁸ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 293₁₃₋₁₆. Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 106₁₄₋₁₆: ἐ μ ἦ ἦ ἄ ἴ ἄ ἄ ἄ ἴ ἰ μ . , σ. 596. Μιχαήλ Γλυκάς, , σσ. 489₁₉-490₁. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 84₂₁₋₂₆. Πρώτος ο Μ. Κωνσταντίνος με διάταξη που εξέδωσε, στις 3 Μαρτίου 321, όρισε τα παρακάτω για την ημέρα της Κυριακής ή την ημέρα του Ήλιου, όπως αποκαλούνταν τότε: *Omnes iudices urbanaeque plebs et artium officia cunctarum venerabili die solis quiescat. Ruri tamen positi agrorum culturae libere licenterque inserviant, quoniam frequenter evenit, ut non alio aptius die frumenta sulcis aut vineae scrobibus commendentur, ne occasione momenti pereat commoditas caelesti provisione concessa*, βλ. Codex Justinianus III.XII.2. Επειδή όμως είχε ατονήσει, στο μεταξύ, ο νόμος του, οι αυτοκράτορες Λέοντας Α΄ και Ανθέμιος εξέδωσαν, τον Δεκέμβριο του 469, νέο νόμο που περιείχε πολύ εκτεταμένες απαγορεύσεις. Από νομικής απόψεως αποκλειόταν οποιαδήποτε διαδικαστική ενέργεια ή πράξη εκτέλεσης και κάθε επαγγελματική απασχόληση των δικηγόρων. Επιτρεπόταν μόνο κάθε ενέργεια που οδηγούσε σε επίλυση των διαφορών, όπως η σύναψη συμφώνων και συμβιβασμών. Χαρακτηριστικό της αυστηρότητας της διάταξης ήταν ότι επέβαλε αναβολή του εορτασμού των γενεθλίων του αυτοκράτορα ή της επετείου ανόδου του στον θρόνο, αν συνέπιπταν ημέρα Κυριακή: *Dominicum itaque diem semper honorabilem ita decernimus venerandum, ut a cunctis executionibus excusetur, nulla quemquam urgeat admonitio, nulla fideiussionis flagitetur exactio, taceat apparitio, advocatio delitescat, sit idem dies a cognitionibus allienus, praeconis horrida vox silesca, respirent a controversiis litigantes, habeant foederis intervallum, ad se veniant adversarii non timentes, subeat animos vicaria praenitudo, pacta conferant, transactiones loquantur*, βλ. Codex Justinianus III.XII.9.1.

⁵⁵⁹ Καραγιαννόπουλος, , τ. 1΄, σ. 297.

⁵⁶⁰ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 295₃₁₋₃₃: ο Λέοντας κινήγησε ιδιαίτερα την παράταξη των Εξακιοτιτών. , σ. 597. Ο Θεόδωρος Σκουταριώτης (, σ. 85₂₀₋₂₂) προσθέτει την πληροφορία ότι ο αυτοκράτορας έδωξε όλους τους Αρειανούς από την πρωτεύουσα του Βυζαντινού κράτους.

Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του παρόντα αυτοκράτορα ἡ μ ἐ ἡ ἦ
 ὕ ἡμῶ μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη και
 αποτέθηκε στον ναό των Βλαχερνών ἔ ὁ ὐ ὀ ἰ μ ἦ
 μ ἰ ὀ ἐ ὕ ἰ ἄ 561.

Επιπλέον, μεταφέρθηκε και το λείψανο της αγίας Αναστασίας και τοποθετήθηκε στον ναό της, στην Κωνσταντινούπολη⁵⁶². Επιπρόσθετα, είναι αξιόλογο να αναφερθεί ότι ο χρονογράφος Λέοντας Γραμματικός είναι ο μοναδικός που αναφέρει, ότι ο αυτοκράτορας Λέοντας Α΄ είχε επαφές και πίστευε στα χαρίσματα του αγίου Δανιήλ Στυλίτη, που ασκήτεψε στις ακτές της Προποντίδας⁵⁶³.

Την ίδια εποχή, ο νέος πατριάρχης Αλεξάνδρειας, Τιμόθεος Αΐλουρος (457-460, 475-477), εκμεταλλεύτηκε τη δολοφονία του προκατόχου του και το θάνατο του αυτοκράτορα Μαρκιανού και άρχισε αθρόες χειροτονίες επισκόπων και κληρικών, από τους κύκλους των αντιχαλκηδονίων, με αντίστοιχη εκθρόνιση επισκόπων της συνόδου της Χαλκηδόνας⁵⁶⁴. Οι εκθρονισθέντες επίσκοποι κατέφυγαν στον αυτοκράτορα Λέοντα, ο οποίος σκέφτηκε τη σύγκληση Οικουμενικής συνόδου αλλά ο πατριάρχης Ανατόλιος τον έπεισε να ζητήσει, με εγκύκλιο γράμμα, τη γνώμη των επισκόπων όλων των μητροπόλεων ἡ ἐ ἰ ἡ μ
 ὕ ἐ ἰ , μ μ ἰ ἄ ἴ ὦ ἐ μ ὕ ὦ
 ἔ ἡ μ ἔ ἡ μ ὕ ἰ 565. Το
 αποτέλεσμα ήταν ἰ ὦ ἄ ἐ ἐ ἴ ἐ ἴ

⁵⁶¹ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 111₇₋₁₂. Ο ίδιος εκκλησιαστικός ιστορικός είναι και ο μοναδικός που δίνει και μία λεπτομερή περιγραφή της σορού: ἡ ἐ ἐ ὐ ἐ μ , ἰ ὁ μ ὀμ ἡ ἰ ὀμ . , τ. 2΄, σ. 242₅₋₁₀: ἡ ἐ ἄ ὀ ἄ , ἐ ἴ ὐ ὕ ἡ ἐ ἴ ἄ ἰ μ ἰ ἡ . Ὁ ὐ ὀ ἐ ἔ ἰ ὀ ὕμ ἰ ἐ μ ἄ ἰ , σ. 130₁₀₋₁₂. Βλ. επίσης και Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 147, στ. 45D. Holm, *Empresses*, σ. 227.

⁵⁶² Λέων Γραμματικός, , σ. 114₆₋₇. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 87₅₋₆. Ο ναός της αγίας Αναστασίας θα πρέπει να κτίστηκε από την δημευθείσα περιουσία του δολοφονηθέντα Άσπαρος, που δώρισε, ο αυτοκράτορας Λέοντας Α΄, στον όσιο Μαρκιανό, βλ. , τ. 2΄, σ. 233₉₋₁₂.

⁵⁶³ Λέων Γραμματικός, , σ. 114₁₁₋₁₃.

⁵⁶⁴ Φειδάς, , τ. 1΄, σ. 661.

⁵⁶⁵ Ευάγριος, , σ. 59₂₀₋₂₄. Ζαχαρίας Μυτιλήνης, , σ. 69. Φειδάς, , τ. 1΄, σ. 661. Μόσχος, μ , σ. 165. Στεφανίδης, , σ. 227. Jones, *Roman empire*, σ. 221. Οι Μελέτιος (, τ. 2΄, σ. 45) και Χρήστου (, τ. 4΄, σ. 332) εσφαλμένα αναφέρουν, ότι το 458 ή το 459 πραγματοποιήθηκε σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη για την αποδοχή της συνόδου της Χαλκηδόνας. Ο Beck (, σ. 40) διερωτάται με ποιον τρόπο πραγματοποιήθηκε αυτή η δημοσκόπηση, όπως την αποκαλεί και κατά πόσο ήταν πραγματικά αντιπροσωπευτική.

ἐ μ , ἰ ἦ μ ἄ⁵⁶⁶. Πρέπει να επισημανθεί, ότι η Οικουμενική σύνοδος της Χαλκηδόνας χαρακτηρίστηκε από πολλούς μεταγενέστερους ιστορικούς και χρονογράφους ως αγία⁵⁶⁷. Ο αυτοκράτορας υπακούοντας στην καθολική άποψη των επισκόπων της Εκκλησίας διέταξε την εκθρόνιση και την εξορία του Τιμοθέου, ενώ στη θέση του ανέβηκε ο Τιμόθεος Β΄ Σαλοφακίολος (460-476, 477-482) ο οποίος ήταν μετριοπαθής υποστηρικτής της συνόδου της Χαλκηδόνας⁵⁶⁸.

Αξίζει να αναφερθούν και κάποιοι ιδιαίζοντες χαρακτηρισμοί που αποδίδουν οι Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι στον Λέοντα Α΄. Ο ιστορικός Ιωάννης Ζωναράς αναφέρει ότι τον χαρακτήρα του αυτοκράτορα τον κοσμούσε πνεύμα ευσπλαχνίας. Μάλιστα, όπως ο ίδιος επισημαίνει, του απέδιδε και την παρακάτω φράση: ὡ ὁ ἦ ἰ ἔ μ , ἦ μ ὕ ὕ μ , ὕ ἰ ἰ ὀ , ἰ ἄ ἔ η, ἰ ὕ ὀ ἄ ὕ⁵⁶⁹. Οι χρονογράφοι Λέοντας Γραμματικός και Συμεών Μάγιστρος, καθώς και ο ιστορικός Γεώργιος Κεδρηνός, συμφωνούν, ότι ο Λέοντας Α΄ ήταν κοσμημένος με πολλές αρετές, αλλά μόνο το γνώρισμα της ορθοδοξίας του επιλέγουν να αναφέρουν⁵⁷⁰. Αυτός μάλιστα ήταν και ο λόγος, όπως επισημαίνουν, για τον οποίο ο λαός της Κωνσταντινούπολης συμφώνησε στην εκλογή του ως διάδοχος αυτοκράτορας του Μαρκιανού⁵⁷¹. Για την ορθοδοξία του, πάλι, ο χρονογράφος Ιωάννης Μαλάλας τον αποκαλεί⁵⁷², ενώ και ο ιστορικός Κωνσταντίνος Μανασσής υπογραμμίζει μόνο την ορθή του πίστη⁵⁷³. Με τους προαναφερθέντες συμβαδίζουν και τα που τον προσφωνούν ὕ ἦ ἰ⁵⁷⁴.

⁵⁶⁶ Ευάγριος, , σ. 61₂₄₋₂₇. Βλ. επίσης και Θεόδωρος Αναγνώστης, , σ. 105₁₅₋₁₉ & Θεοφάνης, , σσ. 111₂₉-112₃. Στεφανίδης, , σ. 227. Για το κείμενο της απάντησης των επισκόπων, βλ. ACO 2, 5, 29-98.

⁵⁶⁷ Ο Θεοφάνης (, σ. 112₁) και ο μετέπειτα Γεώργιος Κεδρηνός (, τ. 1΄, σ. 609₁₄) παραθέτουν ότι οι επίσκοποι αποκάλεσαν τη σύνοδο αγία. Ο Ιωάννης Ζωναράς (μ , σ. 129₈) είναι ο μοναδικός που επισημαίνει ότι μόνο ο λαός της Κωνσταντινούπολης αποκάλεσε τη σύνοδο αγία.

⁵⁶⁸ Φειδάς, , τ. 1΄, σ. 661.

⁵⁶⁹ Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 127₁₅₋₁₉.

⁵⁷⁰ Λέων Γραμματικός, , σ. 113₂₋₄. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 129₃. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 607₁₁.

⁵⁷¹ Λέων Γραμματικός, , σ. 113₂₋₄. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 129₂₋₄.

⁵⁷² Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 290₆₆.

⁵⁷³ Κωνσταντίνος Μανασσής, , στίχ. 2821.

⁵⁷⁴ , σ. 132₁₂. Στο Οί βασιλεύσαντες ἐν Κωνσταντινουπόλει (σ. 249) χαρακτηρίζεται χριστιανός.

Για την πρώτη κόρη του Λέοντα Α΄, την Αριάδνη, οι ιστορικοί δεν αναφέρουν αρκετά στοιχεία ώστε να μας βοηθήσουν να εκφέρουμε μία τεκμηριωμένη άποψη για την ίδια⁵⁷⁵. Ο γάμος της με τον πανίσχυρο άνδρα, από την επαρχία της Ισαυρίας και κατόπιν αυτοκράτορα, Ζήνωνα (474-491), ήταν μία πράξη αντιπερισπασμού του πατέρα της προς την παντοδυναμία του αυλικού Άσπαρος⁵⁷⁶. Μετά τον θάνατο του Ζήνωνα, η Αριάδνη παντρεύτηκε τον διάδοχό του, αυτοκράτορα Αναστάσιο Α΄ (491-518)⁵⁷⁷. Οι μόνες πληροφορίες που έχουμε για την κόρη του Λέοντα Α΄, είναι κυρίως η ευσπλαχνία που έδειξε στον εχθρό του συζύγου της, Ζήνωνα, τον καίσαρα Βασιλίσκο. Με δική της παρέμβαση, ο καίσαρας σώθηκε από τη δολοφονία που είχε προγραμματίσει εναντίον του, ο αυτοκράτορας⁵⁷⁸. Επιπλέον, μόνο μία ανέγερση εκκλησίας από την Αριάδνη είναι γνωστή. Η ίδια μαζί με τον σύζυγό της ανέγειραν ναό προς τιμήν του αγίου Ηλία, τον οποίον στόλισαν με πολύ χρυσάφι, διότι ο άγιος τούς εμφανίστηκε, κατά την επιστροφή τους, από μία εκστρατεία κατά της Περσίας⁵⁷⁹.

Οι ιστορικοί αφήνουν την υπόνοια ότι η Αριάδνη πρέπει να υπέφερε από την ακόλαστη ζωή του πρώτου άνδρα της. Ο Ζήνωνας είχε ξεπέσει σε αιρέσεις και σε αθέμιτες πράξεις. Για τον λόγο αυτό, όταν λιποθύμησε από το μεθύσι, επειδή έμοιαζε νεκρός, τον τοποθέτησαν σε βασιλικό φέρετρο, το οποίο και σφράγισαν. Όταν ο αυτοκράτορας συνήλθε και άρχισε να φωνάζει, η Αριάδνη δεν επέτρεψε σε κανέναν να ανοίξει το μνήμα του και τον άφησε να πεθάνει⁵⁸⁰.

Η Αριάδνη και η σύγκλητος, μετά τον θάνατο του Ζήνωνα, κατόπιν πίεσης του επισκόπου Ευφημίου, απαίτησαν, από τον νέο αυτοκράτορα και σύζυγο της Αριάδνης, Αναστάσιο Α΄, να υποβάλει Ομολογία πίστης, ότι δέχεται τον Όρο της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου της Χαλκηδόνας⁵⁸¹. Μάλιστα, την ίδια εποχή, της αποδίδεται

⁵⁷⁵ Η πρώτη κόρη του Λέοντα Α΄, Αριάδνη, γεννήθηκε πριν από την έναρξη της βασιλείας του αυτοκράτορα. Ο Λέοντας Α΄, όμως, είχε και μία δεύτερη κόρη την Λεοντία, η οποία ήταν πορφυρογέννητη και την οποία πάντρεψε με τον Μαρκιανό, βλ. Bury, *later roman empire*, v. 1΄, σ. 395.

⁵⁷⁶ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 299⁷. Ευάγριος, , σ. 66¹⁻². Θεοφάνης, , σ. 111²⁰⁻²¹. Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. Bury, *later roman empire*, v. 1΄, σσ. 317-318.

⁵⁷⁷ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 319⁷⁻⁹. Ευάγριος, , σ. 125²⁵⁻²⁶. Bury, *later roman empire*, v. 1΄, σ. 432.

⁵⁷⁸ Θεοφάνης, , σ. 125¹¹⁻¹³.

⁵⁷⁹ , τ. 2΄, σσ. 239¹⁷⁻²⁴⁰².

⁵⁸⁰ Ιωάννης Ζωναράς, μ , σσ. 132⁵-133⁵.

⁵⁸¹ Θεόδωρος Αναγνώστης, , σσ. 125²⁶-126¹⁵. Ευάγριος, , σ. 130²⁻¹⁰. Θεοφάνης, , σ. 136⁵⁻¹¹. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1΄, σ. 341. Στεφανίδης, , σ. 229.

και ο χαρακτηρισμός του σώφρονα ανθρώπου⁵⁸². Λόγω της προσθήκης της φράσης *ὁ ἡμᾶς* *ἰ* στον Τρισάγιο ύμνο, ο λαός και οι ορθόδοξοι μοναχοί της Κωνσταντινούπολης ξεσηκώθηκαν εναντίον του νέου αυτοκράτορα. Τόσο μεγάλη ήταν η ταραχή ώστε ο Αναστάσιος αναγκάστηκε να κρυφθεί επιτιμώμενος από την Αριάδνη ότι έγινε *ὦ ὦ ἴ* *ἴ*⁵⁸³. Απ' όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι τα ιστορικά στοιχεία που θα στήριζαν μια διαιώνιση της μνήμης της Αριάδνης ως αγίας είναι ελάχιστα.

⁵⁸² *μ*, σ. 70₁₄.

⁵⁸³ Θεόδωρος Αναγνώστης, σ. 145₁₈₋₁₉. Καραγιαννόπουλος, τ. 1', σ. 348.

*8. Η αναφορά του Λέοντα Α΄ Θράκα (457-474) και της Αριάδνης σε
συναξάρια και αγιολόγια*

Το πρώτο επίσημο συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως τοποθετεί τη μνήμη του Λέοντα Α΄ στις είκοσι Ιανουαρίου: $\dot{\iota} \mu \mu \quad \ddot{\upsilon} \mu$

⁵⁸⁴. Η αναφορά προς το πρόσωπο του αυτοκράτορα είναι λιτή και εκτός από τον χαρακτηρισμό μέγας, δεν του προσάπτουν άλλα στοιχεία ή γνωρίσματα. Το ίδιο συμβαίνει και με την κόρη του την Αριάδνη, της οποίας η μνήμη τοποθετείται στις είκοσι δύο Αυγούστου: $\eta \acute{\upsilon} \eta \acute{\eta} \mu \alpha \mu \mu \eta$

⁵⁸⁵. Και εδώ η αναφορά προς την αυτοκράτειρα είναι απέριτη.

Στον Συναξαριστή του διακόνου Μαυρικού, ο αυτοκράτορας Λέοντας Α΄ δεν αναφερόταν και προστέθηκε αργότερα από τον Νικόδημο Αγιορείτη. Ο τελευταίος χαρακτηρίζει τον αυτοκράτορα ευσεβέστατο και μέγα και σε υποσημείωση τονίζει

ότι: $\acute{\epsilon} \quad \acute{\alpha} \acute{\alpha} \quad \acute{\alpha} \quad \acute{\alpha} \acute{\omicron} \quad \acute{\upsilon} \quad \acute{\omicron} \acute{\upsilon} \quad \ddot{\upsilon} \quad \acute{\iota} \quad \acute{\alpha} \acute{\omega}$
 $\acute{\iota} \quad \acute{\omega} \quad \mu \quad \acute{\iota} \quad \acute{\omicron} \quad \acute{\alpha} \quad \eta \quad \acute{\epsilon}$
 μ ⁵⁸⁶.

Ο Μεγάλος Χαρτοφύλακας Μανουήλ Γεδεών είναι πιο αναλυτικός. Αφού αναφέρει ως αξιόλογα έργα του Λέοντα Α΄, την ανοικοδόμηση της Ζωοδόχου Πηγής⁵⁸⁷, την καθιέρωση της Κυριακής, ως αργίας και την προάσπιση της Δ΄

⁵⁸⁴ / , στ. 407³⁸. Ο αυτοκράτορας Λέοντας Α΄ δεν αναφέρεται στο Τυπικό της Μεγάλης Εκκλησίας. Ο Θεοφάνης (, σ. 120³) αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας Λέοντας Α΄ πέθανε τον μήνα Ιανουάριο, χωρίς να αναφέρει συγκεκριμένη ημερομηνία. Στο Codex Patmiacus 266 η μνήμη του Λέοντα Α΄ αναφέρεται στις δεκαπέντε Ιανουαρίου, βλ. / , στ. 393⁵⁰.

⁵⁸⁵ / , στ. 916²⁸⁻²⁹. Τα ίδια λόγια αναφέρει και το , σ. 380²³: $\dot{\iota} \eta \acute{\upsilon} \eta \acute{\eta} \mu \alpha, \mu \mu \eta \quad \acute{\Lambda}$.

⁵⁸⁶ Νικόδημος, , τ. 2΄, σ. 49, υποσ. 1. Στον Συναξαριστή του διακόνου Μαυρικού – Νικόδημου δεν αναφέρεται καθόλου η Αριάδνη. Ο Δουκάκης (, τ. Ιανουάριος, σσ. 464-465) δεν διαφοροποιείται καθόλου, αφού αντιγράφει απόλυτα τον παραπάνω συναξαριστή για τον αυτοκράτορα Λέοντα Α΄.

⁵⁸⁷ Για τον ναό της Ζωοδόχου Πηγής, ο Ξανθόπουλος (Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 72A-73D) εξιστορεί ότι, όταν ο αυτοκράτορας Λέοντας ερχόταν ως απλός στρατιώτης στην Κωνσταντινούπολη, συνάντησε στη Χρυσή Πύλη έναν τυφλό που του ζήτησε νερό. Ψάχνοντας για νερό, μια φωνή του υπέδειξε μία πηγή. Πίνοντας ο τυφλός και ερχόμενο το λασπώδες νερό στα μάτια του θεραπεύτηκε. Όταν αργότερα έγινε αυτοκράτορας, του είπε η προφητική φωνή (δηλαδή η Παναγία), πως θα έπρεπε να χτίσει δίπλα στην πηγή μια εκκλησία. Ο Λέοντας έκτισε μια μεγαλοπρεπή εκκλησία προς τιμή της Θεοτόκου στο χώρο εκείνο, την οποία και ονόμασε ‘Πηγή’. Ο Ξανθόπουλος είναι ο μοναδικός που αναφέρει ότι ο ναός αυτός χτίστηκε από τον Λέοντα Α΄. Ο Ξανθόπουλος (Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 73D-77C) περιγράφει τη μεγάλη αυτή εκκλησία με πολλές λεπτομέρειες. Σώζεται και μία ιστορία, που αναφέρει ότι, πάνω σε αυτό το οικοδόμημα, ο Ιουστινιανός ανοικοδόμησε νέο μεγαλύτερο, βλ. , τ. 2΄, σσ. 259¹⁴-260⁷.

Οικουμενικής συνόδου⁵⁸⁸, στη συνέχεια, εκφράζει την άποψη ότι το όνομα του αυτοκράτορα έχει εισαχθεί στο εορτολόγιο λόγω της οικοδομής, από τον ίδιο, του ναού της Ζωοδόχου Πηγής⁵⁸⁹. Το παραπάνω αποτελεί κατά βάσιν έκφραση κωνσταντινοπολιτικού πατριωτισμού και συμβολή της χριστιανικής τοπογραφίας της Κωνσταντινούπολης στη διακήρυξη της αγιότητας κάποιου.

Το παραπάνω θα μπορούσε να επιβεβαιωθεί, σίγουρα από τις πηγές, αν η μνήμη του είχε εισαχθεί στο εορτολόγιο την ημερομηνία εγκαινίων του ναού της Ζωοδόχου Πηγής, για την οποία γνωρίζουμε, ότι εορταζόταν στις εννιά Ιουλίου⁵⁹⁰. Το ίδιο θα μπορούσαμε να υποθέσουμε και αν το όνομα του αυτοκράτορα είχε εισαχθεί στο εορτολόγιο, λόγω της ανάμνησης της κατάθεσης της Τιμίας Εσθήτας της Θεοτόκου, στον άλλο σημαντικό ναό που ανήγειρε, της αγίας Σορού. Η ανάμνηση όμως αυτού του γεγονότος εορταζόταν στις δύο Ιουλίου⁵⁹¹.

Οι συγγραφείς συναξαρίων του 20^{ου} αι., Ματθαίος Λαγγής⁵⁹², Σωφρόνιος Ευστρατιάδης⁵⁹³ και Μακάριος Σιμωνοπετρίτης⁵⁹⁴ αντιγράφουν αυστηρά και οι δύο τον Νικόδημο Αγορείτη, χωρίς να παραθέσουν επιπλέον στοιχεία. Ο πρώτος, μάλιστα, δίνει ιδιαίτερη έμφαση, χωρίς να εξετάσει με κριτικό πνεύμα, στην ιστορία, που εξιστορεί με λεπτομέρειες σχετικά με την ανέγερση της Ζωοδόχου Πηγής, ο Νικηφόρος Κάλλιστος στην Εκκλησιαστική του Ιστορία⁵⁹⁵. Στο τέλος, χωρίς να επισημάνει τον λόγο, χαρακτηρίζει τον Λέοντα και άγιο. Ο αγιολόγος Χρήστος Τσολακίδης κάνει απλή αντιγραφή αυτών που παραθέτει ο Ματθαίος Λαγγής⁵⁹⁶. Ολοκληρώνοντας, ο Τσολακίδης και ο Ευστρατιάδης αναφέρουν ότι δεν γνωρίζουν ποια είναι η βασίλισσα Αριάδνη που αναφέρεται στο / ⁵⁹⁷.

Η εισαγωγή του αυτοκράτορα Λέοντα Α', στο εορτολόγιο, θα πρέπει να πραγματοποιήθηκε λόγω της ανοικοδόμησης ενός από των δύο τόσο σημαντικών

⁵⁸⁸ Και ο Γεδεών (/ , σ. 61) αναφέρει τη μνήμη του στις είκοσι Ιανουαρίου.

⁵⁸⁹ Γεδεών, / , σ. 17. Ο Γεδεών δεν αναφέρει καθόλου την Αριάδνη.

⁵⁹⁰ / , στ. 810₂₀₋₂₄: ἡ ὕ ἡ ἡ μ α μ μ ὦ ἐ ὦ μ ἰ ἡ ἄ ἡμῶ ἰ ἄ , ὦ ὄ ἐ ἡ ἡ. Βλ. και / , σ. 334₇₋₉.

⁵⁹¹ / , στ. 793₅₋₉: ἡ ἄ μ μ ἡ ἐ ἡ ἄ α ῶ ἡ μ ἐ ἰ ἡ ἡ ἄ ἡμῶ ἰ ἄ , μ ἰ ἡ ἡ . Βλ. και / , σ. 328₁₃.

⁵⁹² Λαγγής, / , τ. Ιανουάριος, σ. 513.

⁵⁹³ Ευστρατιάδης, / , σ. 274.

⁵⁹⁴ Σιμωνοπετρίτης, / , τ. Ιανουάριος, σ. 229.

⁵⁹⁵ Λαγγής, / , τ. Ιανουάριος, σ. 513.

⁵⁹⁶ Τσολακίδης, / , σ. 87.

⁵⁹⁷ Ο. π., σ. 798. Ευστρατιάδης, / , σ. 54.

Λέοντας δεν παρέλειπε κάθε μέρα να φροντίζει να προβαίνει σε αποφάσεις και λύσεις για κάθε ένα από τα παραπάνω αιτήματα που του έφερναν από τους υπηκόους της αυτοκρατορίας. *Ὁ ἐὶ ὁ* ⁶⁰².

Λόγω των προαναφερθέντων στοιχείων, ο ιστορικός Μάλχος δεν διστάζει να παραθέσει ότι ο Λέοντας Α' *ὄ ἔ ὦ ὀ ὕ ὦ ἄ ὕ ἱ ἰ μὲ ἱ ἱ ἦ* ⁶⁰³. Αναφέρει μάλιστα και ένα αξιοσημείωτο γεγονός που δείχνει την απέχθειά του αυτοκράτορα προς τον πόλεμο και τον θαυμασμό του προς τα γράμματα. Ο Λέοντας Α' ζήτησε να δοθεί, ως επίδομα, στον φιλόσοφο Ευλόγιο, το ποσό που αντιστοιχεί στην ημερήσια διατροφή ενός στρατιώτη. Όταν ο αυλικός του απάντησε ότι αυτό δίνεται μόνο στους στρατιώτες, τότε ο αυτοκράτορας με μία φυσικότητα του απάντησε: *ἴ ἐ ἰ ὕ ἐμ ὦ , ὦ ἄ ὦ ὦ ἰ* ⁶⁰⁴.

Τα παραπάνω στοιχεία, πιστεύω ότι δίνουν εναύσματα ώστε οι περισσότεροι ιστορικοί και χρονογράφοι να μη διστάσουν τον συγκεκριμένο αυτοκράτορα να τον αποκαλέσουν, εκτός των άλλων και μέγα ⁶⁰⁵.

⁶⁰² , τ. 2', σ. 167₁₋₂₀.

⁶⁰³ Μάλχος Φιλαδελφείας, , σ. 114.

⁶⁰⁴ Ὁ. π., σ. 114.

⁶⁰⁵ Οι ιστορικοί Ιωάννης Μαλάλας (, σ. 290₆₆) Γεώργιος Μοναχός (, σ. 616₅) Συμεών Μάγιστρος (, σ. 129₂) και Γεώργιος Κεδρηνός (, τ. 1', σ. 607₁₁) αντιγράφουν ο ένας τον άλλον ως προς τον συγκεκριμένο χαρακτηρισμό. , σ. 132₁₂. Ο Λέοντας Α' χαρακτηρίζεται πολλές φορές και στο / ως μέγας, βλ. / , στ. 299₄, 369₂₆, 405₂₆₋₂₇, 793₈₋₉, 936₁₅.

ΚΕΦ. Β'.

*Η εποχή του Ιουστινιανού και των
επιγόνων του.*

1. Ιστορικά στοιχεία για τον Ιουστινιανό Α' (527-565) και τη Θεοδώρα

Το ιδιαίτερο θρησκευτικό συναίσθημα του Ιουστινιανού Α' και η αγάπη του για τα οικοδομήματα βρήκαν την έκφρασή τους στην ανέγερση περικαλλών εκκλησιών και μοναστηριών σε όλη τη βυζαντινή επικράτεια⁶⁰⁶. Ανάμεσα στα πολλά δείγματα που σώζονται ξεχωρίζουν οι ναοί της αγίας Σοφίας⁶⁰⁷, της αγίας Ειρήνης⁶⁰⁸, της αγίας Άννας⁶⁰⁹, της αγίας Ζωής⁶¹⁰ και του αρχαγγέλου Μιχαήλ⁶¹¹ στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης, εκτός της βασιλεύουσας έκτισε την Θεοτόκο της Πηγής⁶¹², την Θεοτόκο στο Ηραίο⁶¹³, τον ναό του αγίου Ιωάννη στην Έφεσο⁶¹⁴ και το μοναστήρι της αγίας Αικατερίνης στο όρος Σινά⁶¹⁵.

Ο Ιουστινιανός Α', από την αρχή που ανέλαβε τα ηνία του κράτους, επικέντρωνε την ενωτική πολιτική του στην προσπάθεια να κερδίσει τους μονοφυσίτες. Στην πρώτη περίοδο της εκκλησιαστικής του πολιτικής ανακάλεσε τους εξόριστους μονοφυσίτες⁶¹⁶, ενώ στη συνέχεια εξέδωσε το Θεοπασχητικό διάταγμα (533) στο οποίο επέβαλε τη θεοπασχητική φράση των Σκυθών μοναχών: $\delta \epsilon \eta$ ⁶¹⁷. Μετά την παραίτηση, το 536, του μονοφυσίτη πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Ανθίμου, και την αποφυγή να επιδώσει λίβελλο πίστης, ανεδείχθηκε ένας νέος πατριάρχης στη βασιλεύουσα. Ενδημούσα σύνοδος του ίδιου έτους με πρόεδρο τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μηνά και πολλών

⁶⁰⁶ Χριστοφιλοπούλου, τ. 1', σ. 300.

⁶⁰⁷ Λεπτομερή περιγραφή της παρουσίασης και του τρόπου ανέγερσης της εκκλησίας μάς παρέχει ο ιστορικός Προκόπιος (μ , σσ. 8₁₆-18₂₅). Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 405₆₄.

⁶⁰⁸ Προκόπιος, μ , σ. 19₁₋₅. Ιωάννης Μαλάλας, , σσ. 414₉₀-415₉₅.

⁶⁰⁹ Προκόπιος, μ , σ. 21₁₇₋₂₀.

⁶¹⁰ Ο. π., σ. 21₂₂₋₂₄.

⁶¹¹ Ο. π., σσ. 21₂₅-22₁₅.

⁶¹² Ο. π., σσ. 20₂₈-21₁₄. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 159₃₋₄.

⁶¹³ Προκόπιος, μ , σ. 21₁₄₋₁₆.

⁶¹⁴ Ο. π., σ. 150₃₋₁₆.

⁶¹⁵ Προκόπιος, μ , σσ. 167₂₄-169₁₂. Είναι αξιοσημείωτο ότι μέχρι σήμερα, στη δέηση, ο πιστός ακούει, στην ελληνική γλώσσα, τα ονόματα του Ιουστινιανού Α' και της Θεοδώρας, βλ. Άμαντος, , σ. 2: "Ε μ υ ε ω μ ι α μ υ ι υ ή μ ω μ Ι υ ι . Πουθενά δε φαίνεται η μονή να μνημονεύει την αγιότητα του Ιουστινιανού, όπως αναφέρει ο καθηγητής νομικής Πιτσάκης, βλ. Pitsakis, Sainteté et empire, σσ. 212-213. Επιπλέον, σώζεται μέχρι και σήμερα στη δοκό της οροφής στο μοναστήρι η επιγραφή: υ ε μ μ ι α η μ ή μ ω , βλ. Άμαντος, , σ. 12. Αξίζει να αναφερθεί η μνημειώδης σύνθεση της Μεταμόρφωσης στο όρος Θαβώρ η οποία καταλαμβάνει την αψίδα του ιερού. Πλαισιώνεται από μετάλλια με πορτρέτα των αποστόλων, των προφητών και του βασιλικού προγόνου του Χριστού, Δαβίδ, στη μορφή του οποίου, σύμφωνα με τους μελετητές, αναγνωρίζονται προσωπογραφικά χαρακτηριστικά του ίδιου του Ιουστινιανού.

⁶¹⁶ Χριστοφιλοπούλου, τ. 1', σ. 293.

⁶¹⁷ Codex Justinianus I. I. 7.

επισκόπων, ηγουμένων και μοναχών της Ανατολής και της Δύσης αναθεμάτισε τον Άνθιμο⁶¹⁸. Επιπλέον, ανανέωσε τον αναθεματισμό του Σεβήρου, ενώ στον παπικό θρόνο προωθήθηκε ο Βιγίλιος (537-555), ο οποίος είχε την αμέριστη υποστήριξη του Ιουστινιανού Α΄ και στον θρόνο της Αλεξάνδρειας εκλέχθηκε ο μοναχός Παύλος (538-540)⁶¹⁹. Η Ενδημούσα σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως υπήρξε θρίαμβος των ορθοδόξων και αφητηρία νέων σκληρών μέτρων εναντίον των μονοφυσιτών.

Το 543 με ειδικό διάταγμα ανακοινώθηκαν δέκα αναθεματισμοί (οι δέκα αναθεματισμοί αργότερα αναπτύχθηκαν σε δεκαπέντε εκτενέστερους και θεολογικά πληρέστερους αναθεματισμούς) κατά των ωριγενείων δοξασιών⁶²⁰. Το διάταγμα έγινε αποδεκτό και από τους πέντε πατριαρχικούς θρόνους. Στη συνέχεια εκδόθηκε διάταγμα και κατά των «Τριών Κεφαλαίων»⁶²¹.

Ο Ιουστινιανός Α΄, επειδή συνειδητοποίησε ότι ήταν πολύ δύσκολο να κλείσει μία θεολογική έριδα, αποφάσισε να προβεί σε μία συνοδική καταδίκη των «Τριών Κεφαλαίων». Οι εργασίες της Ε΄ Οικουμενικής συνόδου έγιναν στο «σεκρετάριο» (secretarium) του ναού της αγίας Σοφίας. Ξεκίνησαν στις 5 Μαΐου και περατώθηκαν στις 2 Ιουνίου 553. Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι για πρώτη φορά στη σύνοδο δεν ήταν παρών ο αυτοκράτορας, αλλά και δεν εκπροσωπήθηκε από κάποιον. Γι΄ αυτό και οι επίσκοποι τον προσφώνησαν με λιτούς χαρακτηρισμούς⁶²², οι οποίοι δε συγκρίνονται με τους αντίστοιχους των προηγούμενων συνόδων και ειδικότερα της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου στην οποία, ο Μαρκιανός προσφωνήθηκε ως γιος Κωνσταντίνου και ως νέος Κωνσταντίνος⁶²³, αλλά και ως ιερέας και ως βασιλιάς⁶²⁴. Για τη Θεοδώρα δεν υπήρξαν καθόλου επευφημίες ή προσφωνήσεις, όπως είχε γίνει με την Πουλχερία, στη σύνοδο της Χαλκηδόνας, την οποία αποκάλεσαν νέα Ελένη⁶²⁵. Λειτουργήσε πλήρως ο θεσμός της Πενταρχίας των Πατριαρχών⁶²⁶. Η προεδρία της

⁶¹⁸ Mansi 8, 887 και 948 και εξής.

⁶¹⁹ ACO 3, 154 και εξής. Στεφανίδης, , σ. 233. Μόσχος, μ , σ. 167.

⁶²⁰ Mansi 9, 533. Στεφανίδης, , σ. 233.

⁶²¹ Τα «Τρία Κεφάλαια» ήταν η καταδίκη του προσώπου και των έργων του Θεόδωρου Μοψουεστίας, των έργων του Θεοδώρητου Κύρου κατά του πατριάρχη Κυρίλλου Αλεξανδρείας και της επιστολής του Ίβα Εδέσσης προς Μάριν, βλ. Cesaretti, , σ. 489 και Evans, , σ. 221.

⁶²² ACO 4, 1, 182₉₋₁₀: *multis annis imperatorem. Orthodoxum imperatorem multis annis*. Πρβλ. Χρυσός, , σ. 125.

⁶²³ ACO 2, 1, 2, 139₂₃₋₂₄.

⁶²⁴ Ο. π., 1, 2, 157₂₈: ἄ ἄ ἔ ῶ ἰ ἱ, ῶ ἱ.

⁶²⁵ Ο. π., 1, 2, 155₂₆₋₂₇: Ἐ ἡ Ἐ ἡ ὑ ἔ ἡ Ἐ ὀ ἡ ὑ ἔ .

⁶²⁶ Μόσχος, μ , σ. 169. Για τις εργασίες της Ε΄ Οικουμενικής συνόδου βλ. Ευάγγριος, , σσ. 186₂₃-189₂₉ και Θεοφάνης, , σσ. 228₂₈-229₃.

συνόδου ασκήθηκε από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ευτύχιο, αλλά τη διεύθυνση των εργασιών της συνόδου την είχαν συλλογικά οι τέσσερις πατριάρχες της Ανατολής⁶²⁷. «Ὁ ἀπώτερος ἐνωτικὸς σκοπὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ τελικὰ δὲν ἐπιτεύχθηκε, πράγμα πὸν ἀπέδειξε τὸ μάταιο τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου. Ἴσως δὲ νὰ ἦταν προτιμότερο νὰ μὴν εἶχε συγκληθεῖ, δεδομένου ὅτι τίποτε τὸ οὐσιῶδες δὲν πρόσφερε στὴν ὑπόθεση τῆς ὀρθοδοξίας. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τῶν πρωτότυπων ἑλληνικῶν Πρακτικῶν της. Ἡ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος ἐκ μέρους τῶν μεταγενεστέρων γιὰ τὰ θέματα πὸν ἀπασχόλησαν τὴ Σύνοδο, ἴσως δὲν διευκόλυνε τὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν Πρακτικῶν της μὲ ἀντιγραφὴ»⁶²⁸.

Ὁ Ἰουστινιανὸς Α΄ κατοχύρωσε ἐπίσης θεσμικὰ τὰ νέα δομικὰ στοιχεῖα τῆς πολιτειολογίας τῆς αυτοκρατορίας. Στὴν Νεαρά 6 ταύτισε τὴν πολιτικὴ θεολογία τῆς Εκκλησίας με τὴν πολιτικὴ θεωρία τῆς αυτοκρατορίας⁶²⁹. Οἱ δύο ἐξουσίες εἶχαν κοινὴ πρωτογενὴ πηγὴ (τὸν Θεό) καὶ κοινὴ ἀναφορὰ (τὸν ἄνθρωπο). Ἀφοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία ἔχει ἀμεσότερη σχέση με τὴν πηγὴ καθίσταται ἀυθεντικότερη, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς Α΄ ἀναγνώρισε, στὴ Νεαρά 109, τὸ κανονικὸ δίκαιο τῆς Εκκλησίας ὡς πηγὴ τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου, ἐνῶ στὴ Νεαρά 137 κατοχύρωσε νομοθετικὰ τὴν υπεροχὴ τῆς αυθεντίας τοῦ κανονικοῦ δικαίου ἐναντὶ τῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας⁶³⁰. Οἱ κανόνες τῶν συνόδων τῆς Εκκλησίας ἐπέχουν τάξιν νόμων στὴν αυτοκρατορία⁶³¹. Σε περίπτωσι σύγκρουσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας θα υπερίσχυε τὸ κύρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων⁶³². Ἀπὸ ἐδῶ καὶ στο ἐξῆς, αὐτὴ ἡ νομοθετικὴ κατοχύρωσι ἀποτελέσει καὶ τὴν ἀμετακίνητη καταστατικὴ βάση τῆς πολιτικῆς ιδεολογίας τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ 563 ὁ Ἰουστινιανὸς ἤ ὁ ἤ ὦ μ ἐ ἰ , ἄ ἰ⁶³³. Ἐξέδωσε λοιπὸν ἓνα διάταγμα γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ Ἀφθαρτοδοκητισμοῦ⁶³⁴. Τὸ διάταγμα δὲν ἐγένε ἀποδεκτὸ ἀπὸ κανέναν Πατριάρχη ἐπειδὴ ἀποτελοῦσε πλήρη ἀναίρεσι τοῦ Ὄρου τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου στο

⁶²⁷ Mansi 9, 656. Σωστά ἐκρίνε ὁ Χρυσὸς (, σσ. 107-109) ὅτι αὐτὸ δὲν ἦταν τυχαίὸ γεγονός, ἀλλὰ εἶχε ἀποφασισθεῖ ἐκ τῶν προτέρων με τὴν ἐγκρίσι τοῦ αυτοκράτορα.

⁶²⁸ Γιαννόπουλος, , σσ. 35-36.

⁶²⁹ *Iustiniani Novellae*, VI.

⁶³⁰ Ὁ. π., CXXXVII.

⁶³¹ Ὁ. π., CXXXI. *Codex Justinianus I*, 3, 44.

⁶³² *Codex Justinianus I*, II, 12.

⁶³³ Ευάγριος, , σ. 190₁₋₄.

⁶³⁴ Ὁ. π., σ. 190₁₇₋₂₃.

οποίο διακηρυσσόταν ότι το σώμα του Χριστού είναι ομοούσιο προς το ανθρώπινο σώμα⁶³⁵. Τελικά, ο θάνατος του Ιουστινιανού Α΄, δύο χρόνια μετά, συνέβαλε ώστε να μην υπάρχει συνέχεια στο θέμα αυτό. Όλοι οι ιστορικοί και χρονογράφοι συμφωνούν ότι το διάταγμα ήταν ασυμβίβαστο με την ορθόδοξη πίστη και θεωρούν χαρμόσυνο γεγονός την αποβίωσή του και έτσι διεκόπηκε και η προσπάθεια επιβολής του διατάγματος στην Ορθόδοξη Εκκλησία.

Ο Ιουστινιανός Α΄, από την αρχή της βασιλείας του, προσπάθησε να εξαλείψει συμπεριφορές και πεποιθήσεις που δεν ενέκρινε. Για τον αυτοκράτορα η ηθική αναμόρφωση σήμαινε ότι κάποιος ή θα έπρεπε να μεταστραφεί στην ιουστινιάνεια εκδοχή ορθοδοξίας ή θα έπρεπε να τιμωρηθεί αν συνέχιζε να επιμένει στη λανθασμένη πεποίθησή του. Για τον λόγο αυτό κινήγησε τους εθνικούς, των οποίων δήμευσε τις περιουσίες⁶³⁶, τους παιδεραστές, τους αστρολόγους⁶³⁷ και τους ομοφυλόφιλους⁶³⁸. Επιπλέον κινήγησε και τις αιρέσεις των Μοντανιστών, των Μανιχαίων και των Σαββατιανών⁶³⁹. Όλοι οι αιρετικοί και οι εθνικοί δεν μπορούσαν να καταλαμβάνουν δημόσιο αξίωμα⁶⁴⁰. Οι εθνικοί δεν μπορούσαν επιπλέον να διδάσκουν φιλοσοφία, να κάνουν αστρολογικές προβλέψεις, αλλά και να ρίχνουν τα ζάρια⁶⁴¹. Απαγόρευσε στους αιρετικούς να μεταβιβάζουν την περιουσία τους με δωρεά ή διαθήκη σε ομοδόξους τους⁶⁴², ενώ σε περίπτωση που δεν υπήρχε συγγενής κληρονόμος που ήταν ορθόδοξος η πατρική περιουσία περιερχόταν στο *ί ημῶ μ ἱ* (δηλαδή στο κράτος)⁶⁴³. Ακόμα δεν μπορούσαν να είναι μάρτυρες σε δίκη εναντίον ορθοδόξων⁶⁴⁴, ούτε να εξασκούν το επάγγελμα του δασκάλου⁶⁴⁵.

⁶³⁵ Μελέτιος, *μ μ*, σ. 600: *ὀ ἰ ἱ ἔ ὀ*, *ὀ ἰ ἄ*, *ὀ ὑ ὀ ὀ μ ῶ ἰ ἄ ἡ ἰ ὀ μ ἡ μ ἰ ὀ ὀ ἄ ἡ ἄ*.

⁶³⁶ Θεοφάνης, σ. 180₁₁₋₁₃.

⁶³⁷ Προκόπιος, σσ. 75₁₆-76₂₀.

⁶³⁸ Οι Ιωάννης Μαλάλας (σ. 365₄₉₋₅₃) και Ιωάννης Ζωναράς (μ, σσ. 158₁₇-159₃) αναφέρουν ότι οι ομοφυλόφιλοι και οι παιδεραστές τιμωρήθηκαν με αφαίρεση των γεννητικών τους οργάνων. Πρβλ. Λουγγής, σ. 236.

⁶³⁹ Προκόπιος, σσ. 72₂₂-74₁₀. Στο *Codex Iustinianus*, I, 5, 12 υπάρχει η αναφορά για σκληρές πολιτικές και οικονομικές κυρώσεις στους μη ορθοδόξους. Ιωάννης Μαλάλας, σ. 352₆₂₋₆₄.

⁶⁴⁰ *Codex Justinianus* I, V, 12. Ιωάννης Μαλάλας, σ. 377₂₀₋₂₁. Θεοφάνης, σ. 180₁₈₋₂₀.

⁶⁴¹ Ιωάννης Μαλάλας, σ. 379₆₇₋₇₂. Το 529 χρονολογείται και η αναστολή της λειτουργίας της Σχολής των Αθηνών, κέντρου νεοπλατωνικής φιλοσοφίας. Κατά μία άποψη το μέτρο είχε προσωρινό χαρακτήρα, βλ. Cameron, *Akademy of Athens*, σσ. 7-29.

⁶⁴² Προκόπιος, σ. 73₂₋₆. Πρβλ. Χριστοφιλοπούλου, τ. 1΄, σ. 292.

⁶⁴³ *Codex Justinianus* I, V, 18.

⁶⁴⁴ Ο. π., V, 21.

⁶⁴⁵ Ο. π., V, 18.

Επιπλέον, δήμευσε τις κτηματικές περιουσίες των ναών τους και αφαίρεσε όλο τον πλούτο τους⁶⁴⁶. Από τον διωγμό δεν εξαιρέθηκαν ούτε οι Αρειανόφρονες στους οποίους απαγόρευσε να τελούν τα μυστήριά τους⁶⁴⁷, ενώ επέστρεψε τις εκκλησίες τους στους ορθοδόξους⁶⁴⁸.

Ο αυτοκράτορας ἐ μ ἰ μ ω του 565⁶⁴⁹ και τάφηκε στον ναό των αγίων Αποστόλων και συγκεκριμένα στο ηρώο του Ιουστινιανού Α΄⁶⁵⁰.

Στα αναφέρεται ότι ο Ιουστινιανός Α΄, όταν τοποθετήθηκε μία στήλη του, στη βασιλεύουσα, αποκλήθηκε, από τον λαό, μαζί με τον Μέγα Κωνσταντίνο, «νέος απόστολος»⁶⁵¹. Στο ίδιο κείμενο επισημαίνεται ότι το άγιο Πνεύμα ενέπνευσε τον αυτοκράτορα να κτίσει τον ναό της αγίας Σοφίας⁶⁵². Το τελευταίο το επαναλαμβάνει και ο χρονογράφος Θεόδωρος Σκουταριώτης⁶⁵³, ενώ αντίθετη γνώμη έχει ο έτερος χρονογράφος Μιχαήλ Γλυκάς ο οποίος υποστηρίζει, ότι ο Ιουστινιανός Α΄ την εκκλησία την έκτισε για να ἄ ὀ ἦ ἐ ἰ ῖ , ὄ ἦ ἄ ὅ ὕ Ὶ⁶⁵⁴. Ο Προκόπιος, παρόλο που στο γνωστό έργο του ἦ , τον χαρακτηρίζει κακούργο, κακοήθη, ύπουλο, δόλιο, υποκριτή, διπρόσωπο, ψεύτη, παθιασμένο για το χρήμα και το φονικό, εριστικό⁶⁵⁵ και άρχοντα των δαιμόνων⁶⁵⁶, δέχεται ότι ο αυτοκράτορας είχε καλοπροαίρετη διάθεση και ότι ήταν εύκολο και στον πιο άσημο άνθρωπο να συνομιλεί και να έχει σχέσεις εμπιστοσύνης μαζί του⁶⁵⁷. Ο σύγχρονος, με τον Ιουστινιανό Α΄, ιστορικός Ιωάννης Μαλάλας, ενώ διάκειται ευνοϊκά απέναντι στον Ιουστινιανό Α΄, αφού τον χαρακτηρίζει δύο φορές θειότατο⁶⁵⁸ και μεγαλόψυχο⁶⁵⁹ και

⁶⁴⁶ Προκόπιος, , σ. 73₂₀₋₂₃.

⁶⁴⁷ Ο. π., σ. 113₁₇₋₁₈₋₈

⁶⁴⁸ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 357₆₁₋₆₃ & 404₅₇₋₅₈.

⁶⁴⁹ Ο. π., σ. 432₇₂. , σ. 688₁₋₂. Θεοφάνης, , σ. 241₂₋₃. Ιωάννης Εφέσου, , σ. 137.

⁶⁵⁰ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, , σ. 644₁₋₆: ὀ ὕ ἦ ἦ ἄ ἄ ἄ ὦ ῖ , ἐ ῶ ἄ ὀ ὦ μ ὅ ὕ Ὶ ὕ , ἄ ὀ ἰ ἄ μ ἄ ἔ ὅ ὕ ὅ ἰ , φ Ὀ ἦ.

⁶⁵¹ μ , σ. 70₁₇₋₂₁.

⁶⁵² , τ. 1΄, σ. 75₁₄₋₁₅.

⁶⁵³ Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 95₇₋₉: ὅ ὀ ὀ , ὀ ὀ ὀ ὕ ἄ μ , ἐ ὕ ὦ ἄ ὀ ἰ μ ὀ ἦ ἄ ὅ ὕ

⁶⁵⁴ Μιχαήλ Γλυκάς, , σ. 495₁₈₋₁₉.

⁶⁵⁵ Προκόπιος, , σσ. 54₁₋₅₅₁.

⁶⁵⁶ Ο. π., σ. 82₁₅₋₁₆.

⁶⁵⁷ Ο. π., σ. 95₁₃₋₁₉.

⁶⁵⁸ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 351₃₆ & 354₄₋₅.

⁶⁵⁹ Ο. π., σ. 351₃₇ & 354₁₀.

τέλος χριστιανό⁶⁶⁰, αποφεύγει να αναφερθεί σε περισσότερα χαρακτηριστικά του. Τα ίδια χαρακτηριστικά με τον Μαλάλα χρησιμοποιεί και το Πασχάλιο Χρονικό⁶⁶¹. Ο χρονογράφος Κωνσταντίνος Μανασσής εστιάζει και αυτός στην πίστη του αυτοκράτορα αφού αναφέρει ότι ο $\upsilon \eta \acute{\upsilon} \acute{\upsilon}$ ⁶⁶². Στο ίδιο παραπάνω πλαίσιο κινείται και το Liber Pontificalis αφού παρουσιάζει τον Ιουστινιανό Α΄ ως αφοσιωμένο και φλογερό εραστή της ορθοδοξίας⁶⁶³. Το / , σε μία περίπτωση, τον χαρακτηρίζει φιλόχριστο⁶⁶⁴.

Στα Πρακτικά της Στ΄ Οικουμενικής συνόδου (680-681) κάθε φορά που αναφερόταν ο Ιουστινιανός Α΄ χρησιμοποιούνταν φράσεις όπως: $\acute{\omicron} \tilde{\eta}$ ⁶⁶⁵, $\acute{\omicron} \tilde{\eta} \acute{\upsilon} \tilde{\upsilon}$ ⁶⁶⁶, $\acute{\omicron} \acute{\upsilon}$ ⁶⁶⁷, $\acute{\omicron}$ ⁶⁶⁸, και τέλος $\acute{\omicron} \acute{\epsilon} \acute{\alpha}$ ⁶⁶⁹. Το πιο σημαντικό στοιχείο είναι η επιστολή που έστειλε ο πάπας Ρώμης Αγάθωνας (678-681) στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ΄ (668-685), η οποία διαβάστηκε κατά τη διάρκεια της τέταρτης συνεδρίασης της Στ΄ Οικουμενικής συνόδου, επειδή, για πρώτη φορά, αναφέρει για ποιο λόγο εξυμνήθηκε, στις επόμενες γενιές, ο Ιουστινιανός Α΄. Σε αυτήν την επιστολή ο Ιουστινιανός Α΄, ο οποίος υμνείται με τα πιο εκθειαστικά λόγια, χαρακτηρίζεται $\acute{\upsilon}$ και επισημαίνεται ότι περισσότερο από όλους τους άλλους αυτοκράτορες έγινε ζηλωτής της αληθινής και αποστολικής πίστης και $\mu \tilde{\upsilon} \tilde{\upsilon} \acute{\alpha} \acute{\omicron} \tilde{\omega} \acute{\epsilon} \tilde{\omega} \acute{\eta} \acute{\upsilon} \tilde{\eta} \acute{\eta} \mu \mu \mu \tilde{\omega} \acute{\alpha} \tilde{\upsilon}$. Ο πάπας συνεχίζει λέγοντας ότι η δοξασμένη ορθόδοξη πίστη του απλώθηκε σε όλο τον κόσμο από τα σεβάσματα διατάγματά του. Για τον πάπα Ρώμης Αγάθωνα, ο Ιουστινιανός Α΄ έγινε το παράδειγμα μέσω του οποίου διοικείται η αυτοκρατορία του Κωνσταντίνου Δ΄. Ο πάπας θέλει να δείξει ότι τον Ιουστινιανό Α΄ μιμείται, όποιος αυτοκράτορας προασπίζεται την ορθή πίστη. Σαν παράδειγμα αναφέρει ένα διάταγμα το οποίο στάλθηκε στον πατριάρχη Αλεξανδρείας Ζωίλο (542-551) ενάντια στην αίρεση των Ακέφαλων⁶⁷⁰.

⁶⁶⁰ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 354₁₀.

⁶⁶¹ , σ. 616₁₇₋₁₈.

⁶⁶² Κωνσταντίνος Μανασσής, , στίχ. 3213.

⁶⁶³ Liber Pontificalis (αγγλ.), σ. 143.

⁶⁶⁴ / , στ. 159₄₅.

⁶⁶⁵ Mansi 11, 225B.

⁶⁶⁶ Ο. π., 225E, 453E.

⁶⁶⁷ Ο. π., 429A.

⁶⁶⁸ Ο. π., 661E.

⁶⁶⁹ Ο. π., 429E. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 301A.

⁶⁷⁰ Mansi 11, 269CD.

Η Πενθέκτη Οικουμενική σύνοδος (691-692) χρησιμοποίησε παρόμοιες εκφράσεις με την Στ' Οικουμενική σύνοδο για τον Ιουστινιανό Α' όπως: $\acute{o} \tilde{\eta}$

⁶⁷¹ και $\acute{o} \tilde{\eta} \acute{\upsilon} \tilde{\omega}$ ⁶⁷².

Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος (858-867, 877-886) σε επιστολή του προς τον τσάρο Βουλγαρίας Βόρι – Μιχαήλ (852-889) επαινεί τον Ιουστινιανό ο οποίος $\tilde{\eta} P \mu \tilde{\eta} \acute{\alpha} \tilde{\eta} \acute{\alpha} \acute{\epsilon}$, $i \tilde{\omega} \acute{\epsilon} \tilde{\omega}$
 μ ⁶⁷³.

Οι περισσότεροι ιστορικοί και χρονογράφοι αλλά και Πατέρες της Εκκλησίας (όπως ο Αγάθωνας Ρώμης και ο ιερός Φώτιος) όταν αποφασίζουν να εκθειάσουν τον Ιουστινιανό Α', το κάνουν λόγω της πίστης του στην ορθοδοξία η οποία, για τους ίδιους, αποδεικνύεται κυρίως λόγω της ιδρύσεως του μεγαλόπρεπου ναού της αγίας Σοφίας⁶⁷⁴, αλλά και του διωγμού που υπέστησαν οι εθνικοί και οι αιρετικοί. Πουθενά δεν αναφέρονται εγκωμιαστικά για τον αυτοκράτορα επειδή συγκάλυψε την Ε' Οικουμενική σύνοδο⁶⁷⁵. Ίσως να έκριναν ότι η σύγκλησή της δε βοήθησε στην καταπολέμηση του μονοφυσιτισμού, αλλά και σίγουρα θα είχαν επηρεαστεί, επειδή στο τέλος της ζωής του, ο αυτοκράτορας έπεσε στην αίρεση του Αφθαρτοδοκητισμού. Είναι γεγονός, ότι όλοι οι σύγχρονοί του αλλά και οι μεταγενέστεροι ιστορικοί και χρονογράφοι αναφέρουν την πτώση του στη συγκεκριμένη αίρεση⁶⁷⁶.

Η σύζυγος του Ιουστινιανού Α', Θεοδώρα, διακατεχόταν από ένα ανήθικο και σκανδαλώδες παρελθόν. Ήταν γνωστή ηθοποιός του ιπποδρόμου και παράλληλα εταίρα⁶⁷⁷. Σύμφωνα με τον Προκόπιο, παραβίαζε όλα τα ιερά και τα όσια και γι'

⁶⁷¹ Mansi 11, 933B.

⁶⁷² Ο. π., 937B.

⁶⁷³ Φωτίου, Έργον άρχοντος, PG 102, στ. 644C.

⁶⁷⁴ Τα (τ. 1', σ. 75₁₅: $\tilde{\omega} i \mu\tilde{\eta}$, $\tilde{i} \acute{\upsilon} \acute{\epsilon} \acute{\alpha} \acute{\delta} \tilde{\omega}$ Α μ) και ο Θεόδωρος Σκουταριώτης (, σ. 95₁₀₋₁₃) αμέσως μετά τον εγκωμιασμό του αυτοκράτορα τονίζουν την μοναδικότητα του μεγαλείου του ναού της αγίας Σοφίας.

⁶⁷⁵ Ο Κωνσταντίνος Μανασσής (, στίχ. 3214-3215) μετά τον εκθειασμό του αυτοκράτορα αναφέρεται στον πόλεμο που $\acute{\alpha} \acute{\alpha} \tilde{\omega} i \tilde{\omega}$ $\acute{\epsilon} \tilde{\omega} \tilde{\eta} \mu$. Το (σ. 617₁₋₆) αφού εξαίρει τον αυτοκράτορα αναφέρεται στο διάταγμα με το οποίο σταμάτησαν οι φόνοι στις πόλεις και ηρέμησε η αυτοκρατορία από τις εξεγέρσεις.

⁶⁷⁶ Ενδεικτικά αναφέρονται οι Ιωάννης Μαλάλας (, σ. 432₇₀₋₇₃) Ευάγριος (, σ. 190₁₇₋₂₃) Θεοφάνης (, σσ. 240₃₁₋₂₄₁₂) Κωνσταντίνος Μανασσής (, στίχ. 3217) Ιωάννης Ζωναράς (μ , σ. 173₈₋₁₁) Ξανθόπουλος (Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 296D-297C).

⁶⁷⁷ Προκόπιος, , σσ. 57₁₉₋₆₁₅, Bury, *later roman empire*, v. 2', σ. 28.

αυτόν τον λόγο όλοι οι πολίτες και οι ιερείς τη φοβόντουσαν⁶⁷⁸. Μετά από πολλές περιπλανήσεις και αλλαγές περιστασιακών ερωτικών συντρόφων κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Τότε θα πρέπει να ήρθε σε επαφή με τους μονοφυσιτικούς κύκλους της περιοχής και ιδιαίτερα με τον πατριάρχη Τιμόθεο Γ΄, τον Ιάκωβο Βαραδαίο και τον Σεβήρο Αντιοχείας και ασπάστηκε τις δοξασίες τους⁶⁷⁹.

Η μονοφυσίτικη παράδοση αναφέρει πως πνευματικό της πατέρα θεωρούσε τον μονοφυσίτη πατριάρχη Τιμόθεο Δ΄ Αλεξανδρείας (517-535)⁶⁸⁰. Η Θεοδώρα κέτευσε τον σύζυγό της να μεσολαβήσει στον Ιουστίνο Α΄ και να αρθούν οι κυρώσεις εναντίον του, εκθρονισμένου στην Πέτρα της Αραβίας, μονοφυσίτη Άμιδας Μάρι. Το αποτέλεσμα ήταν θετικό για τον μονοφυσίτη επίσκοπο⁶⁸¹. Παράλληλα, αναφέρεται και η ύπαρξη ενός εγγονού της αυτοκράτειρας, του Αθανασίου, ο οποίος ήταν καλόγερος και οπαδός της μονοφυσιτικής αποσχιστικής ομάδας των Τριθειστών⁶⁸². Για την πολύτιμη υποστήριξη και βοήθεια που παρείχε στους αντιχαλκηδόνιους, ο Σύρος μονοφυσίτης ιστορικός, Ιωάννης Εφέσου, την αποκαλεί επανειλημμένως πιστή⁶⁸³. Μάλιστα φτάνει στο σημείο να την αποκαλέσει, μετά την αποβίωσή της και αγία⁶⁸⁴. Επιπλέον, ο ίδιος στάλθηκε το 542, με εντολή του Ιουστινιανού Α΄, να μεταστρέψει στον χριστιανισμό τους ειδωλολάτρες των περιοχών Καρίας, Λυδίας, και Φρυγίας της Μικράς Ασίας⁶⁸⁵. Γιατί παρέπεμψαν έναν μονοφυσίτη για ορθόδοξη ιεραποστολή, ενώ υπήρχαν εκατοντάδες άλλοι γνωστοί ορθόδοξοι ιεράρχες; Σίγουρα, για αυτήν την απόφαση, ο αυτοκράτορας θα πρέπει να επηρεάστηκε από τη Θεοδώρα. Αλλά και σε μία μετέπειτα απόφαση του αυτοκράτορα θα πρέπει να αναμείχθηκε η σύζυγός του.

Μετά το θάνατο του πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως Επιφάνιου (520-535), ενθρονίστηκε ο Άνθιμος (535-536) , όπως αναφέρει ο

⁶⁷⁸ Προκόπιος, , σ. 23₁₀₋₁₃.

⁶⁷⁹ Browning, *Justinian*, σ. 68. Cesaretti, , σσ. 165-171. Evans, , σ. 188. Foss, *Theodora*, σ. 166.

⁶⁸⁰ Hardy, *The Justinian*, σ. 31. Cesaretti, , σ. 169.

⁶⁸¹ Ιωάννης Εφέσου, Βίοι, *PO* 17, σ. 189.

⁶⁸² Evans, , σ. 190.

⁶⁸³ Ιωάννης Εφέσου, , σσ. 60 & 126 & 133. Evans, , σ. 191. Cesaretti, , σ. 152.

⁶⁸⁴ Ο Ιωάννης Εφέσου (, σ. 133) παραθέτει πόσο είχαν φοβηθεί οι μονοφυσίτες μετά τον θάνατό της Θεοδώρας, επειδή πίστευαν πως θα μείνουν απροστάτευτοι. Μιχαήλ Σύριος, , τ. 2΄, σσ. 248-249.

⁶⁸⁵ Ιωάννης Εφέσου, , σσ. 91-92. Garland, *Empresses*, σ. 29. Πρβλ. Λουγγής, , σ. 295.

ιστορικός Μαρκελλίνος⁶⁸⁶. Τελικά, ο νέος πατριάρχης, μέσα από την επικοινωνία που είχε με τον Σεβήρο Αντιοχείας, αποδείχθηκε φιλομονοφυσίτης⁶⁸⁷. Από το τελευταίο, γίνεται κατανοητό ότι θα πρέπει ήδη να υπήρχαν υπόνοιες ότι ο Άνθιμος έκλεινε προς τον μονοφυσιτισμό και γι' αυτό και αναδείχθηκε *contra canones* πατριάρχης της βασιλεύουσας. Σίγουρα στην ενθρόνιση του Άνθιμου πρωτεύοντα ρόλο θα έπαιξε η αυτοκράτειρα, αφού ο εκθρονισθείς πλέον πατριάρχης κατέφυγε στα ενδιαίτηματα της Θεοδώρας, στα οποία κρυπτόταν μέχρι τον θάνατό της⁶⁸⁸. Δώδεκα χρόνια έμεινε κρυμμένος⁶⁸⁹. Αξίζει να αναφερθεί ότι όταν ο αυτοκράτορας αξίωσε με γράμμα από τον πάπα Ρώμης, Σιλβέριο, την επάνοδο του Άνθιμου, στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, ο πάπας έστειλε την αρνητική απάντησή του στη Θεοδώρα, αγνοώντας τον Ιουστινιανό Α'⁶⁹⁰. Ο Σιλβέριος είχε κατανοήσει ότι η προσπάθεια της επανόδου ενός μονοφυσίτη πατριάρχη ήταν καθαρά ενέργεια της αυτοκράτειρας. Παράλληλα με την εκλογή του μονοφυσίτη Ανθίμου, η Θεοδώρα κατάφερε να προωθήσει στον πατριαρχικό θρόνο της Αλεξάνδρειας τον αφοσιωμένο οπαδό του Σεβήρου, Θεοδόσιο (535-538)⁶⁹¹.

Ένα επιπλέον σημαντικό μέτρο που δείχνει τη βοήθεια της αυτοκράτειρας προς τους μονοφυσιτικούς κύκλους ήταν και η εντολή, επειδή οι μονοφυσίτες μοναχοί ήταν πολυάριθμοι στην πρωτεύουσα, να τους παραχωρηθούν για κατοικία, τα ανάκτορα που ονομάζονταν Ορμίσδου, πολύ κοντά στο Ιερό Παλάτι⁶⁹². Η Θεοδώρα μάλιστα προσπάθησε να τους παρέχει και διευκολύνσεις στα ιερατικά τους καθήκοντα. Παρόλο που υπήρχε ήδη εκκλησία του αγίου Πέτρου και Παύλου στο Παλάτι, γύρω στο 536 κτίστηκε η εκκλησία των Σύριων αγίων Σεργίου και Βάκχου⁶⁹³.

Ο ιστορικός Ιωάννης Εφέσου είναι ο μοναδικός που αναφέρει ένα ιδιαίτερο περίεργο συμβάν μεταξύ του Ιουστινιανού Α' και του Σύριου μονοφυσίτη στυλίτη

⁶⁸⁶ Μαρκελλίνος, , σ. 104²¹⁻²².

⁶⁸⁷ Ζαχαρίας Μυτιλήνης, , σσ. 276-281.

⁶⁸⁸ Μιχαήλ Σύριος, , τ. 2', σ. 195. Foss, Theodora, σ. 144.

⁶⁸⁹ Ιωάννης Εφέσου, Βίοι, PO 18, σσ. 484-485.

⁶⁹⁰ *Liber Pontificalis* (αγγλ.), σ. 150.

⁶⁹¹ Η Χριστοφιλοπούλου (, τ. 1', σ. 293) θεωρεί πως τη χρονιά του 535 η επιρροή της Θεοδώρας στις εκκλησιαστικές υποθέσεις έφθασε σε ύψιστο βαθμό. Πρβλ. Foss, Theodora, σ. 145.

⁶⁹² Kulakovsky, *Vizantii II*, σσ. 237-238. Ο Ιωάννης Εφέσου (Βίοι, PO 18, σ. 475) αναφέρει ότι πεντακόσιοι μοναχοί φιλοξενούνταν σε αυτό το Παλάτι. Βλ. επίσης και Evans, *Theodora*, σ. 74 & Garland, *Empresses*, σ. 25.

⁶⁹³ Mango, *byzantine Art*, σ. 190. Foss, Theodora, σ. 148.

μοναχού Ζούρα (Zura)⁶⁹⁴. Η ιστορία βεβαίως και δεν μπορεί να γίνει εξ' ολοκλήρου πιστευτή, επειδή διαφαίνεται ολοκάθαρα η προσπάθεια των μονοφυσιτικών κύκλων να προβάλουν μία θεϊκή τιμωρία του «άπιστου» αυτοκράτορα, ο οποίος έγινε καλά με τη μεσολάβηση της «πιστής» του συζύγου και τις προσευχές του μονοφυσίτη μοναχού. Το παραπάνω γεγονός φανερώνει ότι ο Ιουστινιανός Α', σίγουρα με την παρότρυνση της Θεοδώρας, δεχόταν επισκέψεις και ίσως πιέσεις από μονοφυσίτες κληρικούς για να αρνηθεί την Δ' Οικουμενική σύνοδο. Επιπλέον, αποκαλύπτει ότι πολλοί μονοφυσίτες μοναχοί ή ιερείς, λόγω της Θεοδώρας, επισκέπτονταν ελεύθερα την Κωνσταντινούπολη και είχαν άμεση πρόσβαση στον αυτοκράτορα.

Ενώ λοιπόν η γλώσσα του Προκοπίου μειώνει ηθικά την αυτοκράτειρα, ο συριακός μονοφυσίτικος λόγος παρουσιάζει μία Θεοδώρα πολύτιμη βοηθό, ευσεβή, πιστή αλλά και αγία. Δεν είναι και λίγα τα στοιχεία εκείνα που ήδη έχουν αναφερθεί και που επιβεβαιώνουν τους παραπάνω μονοφυσιτικούς χαρακτηρισμούς. Αυτές οι ιδιότητες θα πρέπει να συνδέονταν είτε με την επιρροή της στην εξέλιξη του μονοφυσιτισμού στην Ανατολή, είτε με το ταξίδι της στην Αίγυπτο⁶⁹⁵. Ο Ιωάννης Εφέσου, για όλους τους παραπάνω λόγους, δεν ξεχνά να εξυμνεί συνεχώς τον ενεργό ρόλο της Θεοδώρας ως αυτοκρατορικής προστάτιδας των ομοδόξων του.

Επιπλέον, η κινητοποίηση, αυτήν την περίοδο, του συνοδικού θεσμού για να εξαλείψουν το πρόβλημα με τους μονοφυσίτες, αναπτύσσοντας ορολογία και μέθοδο που θα ερμήνευε τον Όρο της Δ' Οικουμενικής συνόδου στηριζόμενη στη Χριστολογία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, ο οποίος ικανοποιούσε του αντιχαλκηδόνιους⁶⁹⁶, καθώς και η καταδίκη των «Τριών Κεφαλαίων», έδειχνε ότι η πολιτεία επιδίωκε προσέγγιση με τους μονοφυσίτες, τηρώντας επίσημα τα ορθόδοξα προσχήματα⁶⁹⁷. Είναι σίγουρο ότι στις παραπάνω κινήσεις η Θεοδώρα θα πρέπει να είχε αναμειχθεί, με διακριτικό τρόπο, επηρεάζοντας τον σύζυγό της, Ιουστινιανό Α'⁶⁹⁸.

Από τα προαναφερθέντα γίνεται κατανοητό ότι η Θεοδώρα παρέμεινε πιστή αλλά όχι φανατική μονοφυσίτισσα μέχρι το τέλος της ζωής της, το 548. Η Θεοδώρα, σε μονοφυσιτικά ζητήματα, θα πρέπει να ενεργούσε κυρίως από πεποίθηση και όχι

⁶⁹⁴ Ιωάννης Εφέσου, Βίοι, *PO* 17, σσ. 22-28.

⁶⁹⁵ Cesaretti, , σσ. 152-153.

⁶⁹⁶ Μόσχος, μ , σ. 167.

⁶⁹⁷ Λουγγής, , σ. 293.

⁶⁹⁸ Μόσχος, μ , σ. 167.

έχοντας ως σκοπό, μαζί με τον σύζυγό της, την ενεργοποίηση του «διαίρει και βασίλευε»⁶⁹⁹. Δε νομίζω ότι η αυτοκράτειρα διακατεχόταν από συνετό πολιτικό αισθητήριο που την κατεύθυνε να συμβουλεύει ανεκτικότερη θρησκευτική πολιτική επειδή διείδε ότι το μέλλον του κράτους βρισκόταν στην Ανατολή. Υπήρξε μία αφοσιωμένη αντιχαλκηδόνια και μία από τις συνεχείς της έγνοιες ήταν να προστατέψει τους οπαδούς της μονοφυσιτικής αίρεσης από τις ποινικές συνέπειες που προέκυπταν από την Ιουστινιάνεια νομοθεσία⁷⁰⁰. Για τον λόγο αυτό ο πάπας Ρώμης Αγαπητός απαγόρευσε στη Θεοδώρα τη μετάληψη της θείας Ευχαριστίας⁷⁰¹. Δυστυχώς οι πηγές δεν αναφέρουν αν αυτή η απαγόρευση κράτησε μέχρι την αποβίωσή της ή για κάποιο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Η ίδια ευθύνεται για την «ορθοδοξία της Χαλκηδόνας με παραχωρήσεις» που τήρησε ο Ιουστινιανός Α΄, ως θρησκευτική πολιτική για τους μονοφυσίτες, σε ολόκληρη τη διάρκεια της βασιλείας του, ενώ την ίδια στιγμή διεξήγαγε έναν δριμύ διωγμό κατά των υπολοίπων αιρέσεων. Δεδομένου του τελευταίου στοιχείου, είχε δίκιο ο ιστορικός Ιωάννης Εφέσου που την απεκάλεσε και αγία (για τους πιστούς του μονοφυσιτικού δόγματος), αφού χωρίς τη διακριτική μεσολάβησή της ο μονοφυσιτισμός, η αίρεση που μάστιζε τις ανατολικές επαρχίες του βυζαντινού κράτους, θα είχε υποστεί αμείλικτο και επαχθή κατατρεγμό με αναρίθμητα θύματα. Όσο ζούσε, οι μονοφυσίτες διατηρούσαν την αίσθηση ότι είχαν έναν φίλο στην αυλή του παλατιού και πως βρισκόντουσαν υπό την προστασία της αυτοκράτειρας⁷⁰². Το θετικό στοιχείο που απορρέει από το παραπάνω είναι ότι οι αντιχαλκηδόνιοι όχι μόνο δεν αποξενώνονταν αλλά παρέμεναν επιπρόσθετα και υποστηρικτές σε περιοχές ζωτικής σημασίας για την αυτοκρατορία. Η βοήθεια της Θεοδώρας ήταν τόσο μεγάλη και ευρέως γνωστή προς τους μονοφυσίτες των ανατολικών περιοχών της αυτοκρατορίας, όπου ακόμα και οι οπαδοί του ιδίου δόγματος, που βρίσκονταν στην Περσία, ζήτησαν από την Θεοδώρα τη βοήθειά της. Η ίδια έστειλε μία επιστολή στη βασίλισσα των Περσών στην οποία παρακαλούσε την προστασία της μονοφυσιτικής κοινότητας που ζούσε υπό περσική κυριαρχία⁷⁰³.

⁶⁹⁹ Garland, *Empresses*, σ. 23.

⁷⁰⁰ Bury, *later roman empire*, v. 2', σ. 31.

⁷⁰¹ Victor *onnennensis*, σ. 199₂₈₋₃₁.

⁷⁰² Evans, *Theodora*, σ. 68.

⁷⁰³ Ιωάννης Εφέσου, *Βίοι*, PO 17, σ. 157. Foss, *Theodora*, σσ. 144-145.

Η Θεοδώρα, εκτός από το ανήθικο και σκανδαλώδες παρελθόν, αλλά και της μονοφυσιτικής αίρεσης της οποίας είχε καταφύγει⁷⁰⁴, είχε να επιδείξει και θετικά ηθικά στοιχεία, τα οποία επιβεβαιώνουν ότι, μετά τη σύναψη συζυγίας με τον Ιουστινιανό Α΄ και την ανάληψη καθηκόντων ως αυτοκράτειρα, φρόντισε να ξεφύγει από το προηγούμενο «αμαρτωλό» παρελθόν της.

Στο Βυζάντιο υπήρχε ο θεσμός του πορνοβοσκού. Οι πορνοβοσκοί πλησίαζαν φτωχούς γονείς με κορίτσια, οι οποίοι με αντάλλαγμα κάποια χρήματα ή ρούχα και υποδήματα νοίκιαζαν τις κόρες τους για να εκδίδονται⁷⁰⁵. Η Θεοδώρα περιμάζεψε προαγωγούς και ιερόδουλες και αφού επέστρεψε στους πορνοβοσκούς το ποσό που αυτοί είχαν καταβάλει στους γονείς, έδωσε ένα νόμισμα σε κάθε ιερόδουλη για να ξεφύγει και να κάνει νέο ξεκίνημα⁷⁰⁶.

Η Θεοδώρα δεν περιορίστηκε στην κατάργηση του θεσμού των πορνοβοσκών αλλά εξέφρασε τη φροντίδα της για τις παραστρατημένες γυναίκες και με έναν άλλο πιο συγκεκριμένο τρόπο. Μάζεψε πάνω από πεντακόσιες μετανοούσες πόρνες που δούλευαν στον δρόμο και τις έκλεισε σε ένα μοναστήρι στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου, το οποίο ονομάστηκε της Μετανοίας⁷⁰⁷.

Η Θεοδώρα πρέπει να έθεσε ως στόχο της βασιλείας της τη βελτίωση της θέσης των γυναικών στο νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού Α΄⁷⁰⁸. Στη Νεαρά 127 ο νομοθέτης έγραφε πως έπρεπε να αποδίδονται ίδιες ποινές σε άνδρες και σε γυναίκες όταν προέκυπτε ζήτημα διαζυγίου⁷⁰⁹. Η Νεαρά 117 επέτρεπε στους συγκλητικούς να νυμφεύονται τις κόρες γυναικών πανδοχέων ή προαγωγών⁷¹⁰. Επιπλέον στην ίδια Νεαρά ο νομοθέτης καθόριζε έναν κατάλογο δίκαιων αιτιών διαζυγίου, ο οποίος μεταξύ άλλων περιλάμβανε περιπτώσεις ξυλοδαρμού και μοιχείας μίας γυναίκας από

⁷⁰⁴ Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευάγγριος (, σ. 148₁₆₋₁₇) δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης όταν αναφέρει ότι: *Ἦ δὲ ἐν τῷ ἔθελον ἡμεῖς ἀποδοῦναι τὴν ἐλευθερίαν τῶν πορνῶν*.

⁷⁰⁵ *Iustiniani Novellae*, XIV.

⁷⁰⁶ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 368₃₄₋₄₈. Πρβλ. Λουγγής, , σ. 236, Κωνσταντέλος, , σ. 341 και Foss, Theodora, σ. 150.

⁷⁰⁷ Προκόπιος, , σσ. 105₂₀-106₁. Evans, , σ. 193. Κωνσταντέλος, , σ. 341. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1΄, σ. 256.

⁷⁰⁸ Η Garland (*Empresses*, σ. 15) υποστηρίζει ότι ο Ιουστινιανός Α΄ είχε σκοπό να βελτιώσει τη θέση των γυναικών μέσα στο γενικότερο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεών του και δεν έγιναν υπό την επιρροή της Θεοδώρας. Παρόλα αυτά πρέπει η Θεοδώρα να αναμείχθηκε σε κάποιες μεταρρυθμίσεις όπως στη Νεαρά 8. Αντίθετα, η Ιμβριώτη (, σ. 122) πιστεύει ότι «στη νομοθεσία του Ιουστινιανού Α΄ φαίνεται καθαρά η επίδραση της Θεοδώρας σε όλα τα ζητήματα που αφορούσαν τον γυναικείο ανθρωπισμό».

⁷⁰⁹ *Iustiniani Novellae*, CXXVII. Garland, *Empresses*, σ. 15.

⁷¹⁰ *Iustiniani Novellae*, CXVII. Garland, *Empresses*, σ. 15.

τον σύζυγό της. Η Νεαρά 22 υπενθύμιζε πως ο γάμος είναι αποτέλεσμα αγάπης, γι' αυτό τον λόγο η προίκα δεν ήταν απαραίτητη⁷¹¹, ενώ αν ο σύζυγος επιβάρυνε μία προγαμιαία δωρεά με χρέη, η γυναίκα θα έπρεπε να δώσει τη συγκατάθεσή της δύο φορές⁷¹². Η Νεαρά 134, η οποία εκδόθηκε το 559, δηλαδή έντεκα χρόνια μετά την αποβίωση της Θεοδώρας, καταργούσε τη φυλάκιση μίας γυναίκας για χρέη, ενώ σε περίπτωση σοβαρού εγκλήματος προέβλεπε τον εγκλεισμό της σε γυναικεία μονή για να μην υποστεί καμία κακομεταχείριση από τους άνδρες⁷¹³.

Το όνομα της Θεοδώρας συνδέεται και με την ίδρυση δύο μεγάλων ναών. Του αγίου Παντελεήμονα και των αγίων Αποστόλων. Όταν η αυτοκράτειρα ήρθε από την Παφλαγονία $\acute{\epsilon} \tilde{\iota} \acute{\epsilon} \acute{\epsilon} \tilde{\omega} \acute{\epsilon} \mu \omega \acute{\omega} \acute{\iota} \acute{\epsilon} \acute{\epsilon} \acute{\iota} \acute{\epsilon} \acute{\upsilon} \acute{\alpha} \acute{\iota} \acute{\upsilon} \acute{\epsilon}$ ⁷¹⁴. Στην περιοχή αυτή, σε ανάμνηση του γεγονότος, ανέγειρε τον άγιο Παντελεήμονα. Την εκκλησία που οι περισσότεροι ιστορικοί και χρονογράφοι μνημονεύουν ως έργο της Θεοδώρας ήταν η ανακατασκευή των αγίων Αποστόλων⁷¹⁵. Η εκκλησία είχε αρχικώς κτιστεί από τον μέγα Κωνσταντίνο και την μητέρα του Ελένη. Λόγω των πολλών όμως φθορών που είχε υποστεί ο ναός, εξαιτίας της γειτνίασής του με τον ποταμό Λύκο, η αυτοκράτειρα αποφάσισε να τον ανεγείρει εξ' αρχής⁷¹⁶. Μάλιστα αναφέρεται και ένα όνειρο που είδε η Θεοδώρα στο οποίο την παρότρυναν οι άγιοι Απόστολοι να παραλάβει από την ακτή $\mu \mu$ με τα οποία θα στόλιζε τον ναό⁷¹⁷. Το θείο στοιχείο είναι πάντοτε αναγκαίο στην ίδρυση τέτοιων μεγάλων και σπουδαίων ναών. Τα εγκαίνια του ναού (28 Ιουνίου 550) πραγματοποιήθηκαν από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό, στην επέτειο δύο χρόνων από την εκδημία της Θεοδώρας⁷¹⁸. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί η προσφορά της Θεοδώρας στην ανοικοδόμηση της Αντιόχειας μετά από έναν καταστρεπτικό σεισμό⁷¹⁹ και η ίδρυση δύο ασύλων στην Κωνσταντινούπολη, στα οποία θα στεγάζονταν άποροι⁷²⁰ αλλά και ενός ξενοδοχείου για την προσωρινή

⁷¹¹ *Iustiniani Novellae*, XXII.

⁷¹² Ο. π., LXI. Garland, *Empresses*, σ. 16.

⁷¹³ *Iustiniani Novellae*, CXXXIV. Garland, *Empresses*, σ. 16.

⁷¹⁴ , τ. 2', σ. 248¹⁷⁻¹⁹.

⁷¹⁵ Ιωάννης Ζωναράς, μ , σσ. 159¹⁴-160². Κωνσταντίνος Ρόδιος, Άγιοι Απόστολοι, σ. 51⁴⁹⁶.

⁷¹⁶ ΣΤΑ (τ. 2', σ. 287²⁻³) αναφέρεται ότι η Θεοδώρα ξανάχτισε τα θεμέλια και τοποθέτησε μεγάλους λίθους, λόγω της κοντινής απόστασης του ναού από το ποτάμι.

⁷¹⁷ , τ. 2', σ. 287⁹⁻¹⁸.

⁷¹⁸ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 412⁶⁶⁻⁶⁷. Θεοφάνης, , σ. 227¹⁰⁻¹¹.

⁷¹⁹ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 351⁵³⁻⁵⁶. Foss, *Theodora*, σ. 148.

⁷²⁰ Προκόπιος, μ , σ. 19¹⁷⁻²⁰.

παραμονή ξένων που επισκέπτονταν τη βασιλεύουσα και δεν είχαν τη δυνατότητα να διαμείνουν σε κάποιο μέρος⁷²¹.

Η πίστη της αυτοκράτειρας προς τους αντιχάλκηδονίους παρέμεινε ακλόνητη μέχρι το τέλος της ζωής της. Γι' αυτό και ο εκκλησιαστικός μονοφυσίτης ιστορικός Ιωάννης Εφέσου είναι ο μόνος ο οποίος δε διστάζει, μετά την αποβίωσή της, να την κατατάξει μεταξύ των αγίων⁷²².

Θα πρέπει να αναγνωριστεί η προσφορά της Θεοδώρας στα νομικά διατάγματα του Ιουστινιανού⁷²³. Ήταν άγρυπνη στο να χρησιμοποιεί την επιρροή της για την επικράτηση της δικαιοσύνης⁷²⁴ και φωτεινό παράδειγμα για να απομακρύνει τις κοινωνικές πληγές και το στίγμα από την τάξη αυτή των γυναικών, οι οποίες δεν είχαν νιώσει ποτέ πριν την ευσπλαχνία των ανθρώπων. Η Θεοδώρα απεβίωσε στις 28 Ιουνίου 548 μάλλον από καρκίνο⁷²⁵ και τάφηκε στον ναό των αγίων Αποστόλων⁷²⁶.

Ο Προκόπιος για τη Θεοδώρα έχει μόνο αρνητικούς χαρακτηρισμούς να αναφέρει⁷²⁷. Τη χαρακτηρίζει ως φιλοχρήματη και ότι είχε έντονη την επιθυμία για φόνους⁷²⁸. Μαζί με τον Προκόπιο και ο ιστορικός Ιωάννης Ζωναράς υιοθετεί αρνητική στάση απέναντι στη Θεοδώρα. Τη θεωρεί εφευρετικότερη στο να επινοεί καινοφανή και πανούργα σχέδια⁷²⁹. Τέτοιες μαρτυρίες οδήγησαν σε ακραίες αρνητικές κρίσεις, που παρακάμπτουν τα οποιαδήποτε θετικά στοιχεία, και τον εκκλησιαστικό ιστορικό Βαρόνιους (1538-1607) ο οποίος δε διστάζει να χαρακτηρίσει τη Θεοδώρα ως δεύτερη Εύα, νέα Δαλιδά, μία άλλη Ηρωδιάδα διψασμένη για το αίμα των αγίων, μία υπήκοο της κόλασης⁷³⁰.

Οι υπόλοιποι ιστορικοί και χρονογράφοι αποφεύγουν να χαρακτηρίσουν τη Θεοδώρα, ενώ μόνο δύο, οι χρονογράφοι Θεοφάνης και Εφραίμ Αίνιος διάκεινται ευνοϊκά απέναντί της. Ο Θεοφάνης την αποκαλεί , όχι λόγω της πίστης

⁷²¹ Προκόπιος, μ , σ. 45₅₋₂₃. Foss, Theodora, σ. 149.

⁷²² Ιωάννης Εφέσου, , σ. 133.

⁷²³ Η Χριστοφιλοπούλου (, τ. 1', σ. 256) πιστεύει ότι οι ευνοϊκές διατάξεις της νομοθεσίας του Ιουστινιανού Α' για τη γυναίκα όπως η απαγόρευση εκποίησης των προικίων ακινήτων αλλά και η μέριμνα για την άπορη και άπρροικη χήρα θα πρέπει να αποδοθούν στην επιρροή της αυτοκράτειρας.

⁷²⁴ Ιωάννης Λυδός, , σ. 263₁₄₋₁₅.

⁷²⁵ Victor onnennensis, σ. 202₉₋₁₀.

⁷²⁶ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 410₅₄₋₅₅. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 101₄₋₆.

⁷²⁷ Ήδη έχουν αναφερθεί, από τον Προκόπιο, αρκετοί αρνητικοί σχολιασμοί για αυτήν.

⁷²⁸ Προκόπιος, , σ. 96₁₇₋₂₀.

⁷²⁹ Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 152₈₋₁₀.

⁷³⁰ Baronio, *Annales*, σ. 539.

της, αλλά λόγω των πολλών φιλανθρωπιών της προς τα μοναστήρια και τις εκκλησίες⁷³¹, ενώ ο έτερος χρονογράφος εξιστορεί ότι η Θεοδώρα είναι *μὴ ἰδὴ ὁ ἀμὶν ἰὰ* επειδή ξανάκτισε τον ναό των αγίων Αποστόλων⁷³².

Μέτρα όπως η βελτίωση της θέσης των γυναικών στο νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού Α΄, η απομάκρυνση των κοινωνικών πληγών από τις γυναίκες οι οποίες είχαν στιγματιστεί ανεπανόρθωτα ή η φιλανθρωπία που έδειχνε στο κτίσιμο εκκλησιών, θα ήταν σημαντικά για μια άλλη εποχή αλλά σίγουρα από μόνα τους δεν μπορούν να αποτελούν αιτία αναγνώρισης αγιότητας σε ένα πρόσωπο, τουλάχιστον με τα κριτήρια της εποχής την οποία πραγματευόμαστε. Επομένως, υπάρχει μια πολύ διαφορετική διαδικασία στην πιθανή πρόσληψη της Θεοδώρας στο Συναξάριο από την πολύπλευρη αλλά και αμφιλεγόμενη ιστορική της δράση.

⁷³¹ Θεοφάνης, , σ. 186s.

⁷³² Εφραίμ Αίνιος, *I* , στίχ. 1152-1155.

2. Ιστορικά στοιχεία για τον Ιουστίνο Α' (518-527) και την Ευφημία

Όλοι οι ιστορικοί προσάπτουν στον αυτοκράτορα Ιουστίνο Α' τον χαρακτηρισμό του ένθερμου ζηλωτή της ορθοδοξίας⁷³³, ενώ επισημαίνουν την ιδιαίτερη σπουδαία φιλανθρωπία που έδειξε προς την κατεστραμμένη, από τον σεισμό, Αντιόχεια⁷³⁴. Αμέσως μετά την εκλογή του στον αυτοκρατορικό θρόνο, ο Ιουστίνος Α' συγκάλεσε τοπική σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη (Ενδημούσα σύνοδος της αγίας Σοφίας) και έδιωξε τους αντιχαλκηδόνιους επισκόπους του πατριαρχείου της βασιλεύουσας⁷³⁵. Επιπρόσθετα, αναθεματίστηκε ο μονοφυσίτης πατριάρχης Αντιοχείας Σεβήρος⁷³⁶. Ο Ιουστίνος αποκλήθηκε, όπως και ο Μαρκιανός παλαιότερα, στην Δ' Οικουμενική σύνοδο, νέος Κωνσταντίνος και η σύζυγός του Ευφημία, όπως αντίστοιχα είχε γίνει και με την Πουλχερία, νέα Ελένη⁷³⁷. Στην τελευταία συνεδρία της συνόδου, υπό την πίεση του λαού, ο πατριάρχης Ιωάννης Β' Καππαδόκης (518-520) ὠ ἀ ...έ ἦ ἀ ά ... ἰ ἀ ό μ ὦ έ ό α ἦ μ μη μ ά ἦ ὕ μ ἰ ἰ μ ἰ ὕ μ ά Ρ μ⁷³⁸. Με την ενεργό παρέμβαση του λαού της Κωνσταντινούπολης εντάχθηκαν οι Οικουμενικές σύνοδοι σε έναν 'κανόνα'⁷³⁹. Τοπικές σύνοδοι που συγκλήθηκαν στις ανατολικές επαρχίες του κράτους, όπως η σύνοδος των Ιεροσολύμων, τον Αύγουστο του 518, η σύνοδος της Τύρου, τον Σεπτέμβριο του 518 και η σύνοδος στη Συρία το ίδιο έτος, έδειξαν σύμπνοια με την Ενδημούσα σύνοδο της αγίας Σοφίας και αναγνώρισαν τη Δ' Οικουμενική σύνοδο.

⁷³³ Θεοφάνης, , σ. 1651: ἡ ἦ ό . Συμεών Μάγιστρος, , σ. 1373. Λέων Γραμματικός, , σ. 122¹⁸⁻¹⁹. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1', σ. 636²³. Ο Κωνσταντίνος Μανασσής (, στίχ. 3065-3066) του προσάπτει επιπλέον και τα χαρακτηριστικά του ευσεβή και του νουνεχή. Ο Θεόδωρος Σκουταριώτης (, σ. 93²⁵) αναφέρει ότι ήταν ορθόδοξος, ευσεβής και δίκαιος. Στο *Liber Pontificalis* (αγγλ.), σ. 127 ο αυτοκράτορας αποκαλείται απλώς ορθόδοξος.

⁷³⁴ Ιωάννης Μαλάλας, , σ. 350¹⁹⁻³⁴. Θεοφάνης, , σ. 173¹⁻¹³. Ιωάννης Εφέσου, , σ. 73.

⁷³⁵ *Liber Pontificalis* (αγγλ.), σσ. 128-129.

⁷³⁶ ACO 3, 74¹⁴⁻¹⁷: Ὁ ἦ έ ό ἦ ά έ έ ὦ μ ὕ , ἄ . Ἐ μ ἰ ήμ ἰ ἰ ἰ ἰ ά ἄ ὖ ἡ ή μ ἰ ὕ ό ὦ ἦ ἀ ἦ μ ὕ ὖ ά μ μ ἰ ήμ ἰ .

⁷³⁷ Ο. π., 74²²⁻²⁴: ἀ ά έ ὖ , ἀ ά έ ὖ , ἀ ά έ ἦ ὕ , ὖ ἀ ά έ , ἦ Ἐ ἀ ά έ .

⁷³⁸ Ο. π., 76⁴⁻¹². Κύριλλος Σκυθοπολίτης, , σ. 162¹²⁻¹³: ἰ ἦ έ ἰ ἰ ἰ έ ἦ . Λεπτομέρειες για τη σύνοδο αυτή βλ. Vasiliev, *Justin the first*, σσ. 141-148. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1', σ. 373.

⁷³⁹ Μόσχος, Συλλογικό χάρισμα, σ. 43.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και άλλοι σύνοδοι, σε πολλές επαρχίες του κράτους, θα κινήθηκαν στο ίδιο θετικό κλίμα και θα έδειξαν την ομοφωνία τους με τις παραπάνω συνόδους⁷⁴⁰.

Η αναγραφή της συνόδου της Χαλκηδόνας στα δίπτυχα δείχνει έναν εύσχημο τρόπο να αφαιρηθεί το γεγονός μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας. Αποτελεί μία έμμεση επιβολή της αγιότητας του γεγονότος για τη δογματική διδασκαλία της ορθόδοξου Εκκλησίας. Με την κίνηση αυτή αναγνωριζόταν το πολυσήμαντο έργο αυτής της Οικουμενικής συνόδου, ενώ οι συμμετέχοντες περνούσαν στην αιωνιότητα.

Ο Ιουστίνος Α΄, συνεχίζοντας τη φιλοχαλκηδονιακή πολιτική του, τον επόμενο χρόνο, διέγραψε από τα δίπτυχα της Εκκλησίας τα ονόματα των προηγούμενων τεσσάρων πατριαρχών ως αιρετικών, μεταξύ αυτών και του Ακακίου, ο οποίος είχε προκαλέσει το γνωστό Ακακιανό σχίσμα (484-519), καθώς και τα ονόματα των αυτοκρατόρων Ζήνωνα (474-491) και Αναστασίου (491-518)⁷⁴¹. Με αυτόν τον τρόπο αποκαταστάθηκε η κοινωνία των δύο θρόνων, της Ρώμης και της Κωνσταντινουπόλεως, πάνω στη θεμελίωση τόσο της κατάργησης του Ενωτικού, όσο και στην επιβολή της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου ως της μόνης παραδεκτής λύσης για την εκκλησιαστική ενότητα⁷⁴². Ως επιστέγασμα των παραπάνω ήταν η απόφαση του Ιουστίνου Α΄ να επανέλθουν χιλιάδες ορθόδοξοι κληρικοί, που είχαν εξοριστεί από τον Αναστάσιο, στις θέσεις τους⁷⁴³, ενώ αντίστοιχα να εξορισθούν πολλοί Μανιχαίοι επίσκοποι και ομοϊδεάτες τους⁷⁴⁴.

Επιπλέον, ο ηλικιωμένος αυτοκράτορας δεν περιορίστηκε στις παραπάνω κινήσεις αλλά εξέδωσε και μία σειρά αντιαιρετικών νόμων. Αξίζει να αναφερθεί ότι αιρετικός οριζόταν ὃ μὴ ἦ ἢ ἐ ἰ ἦ ὀ ἰ ἄ ἡμῶ ὀ⁷⁴⁵, δηλαδή δεν ήταν Χαλκηδόσιος. Σύμφωνα με αυτούς τους νόμους, κανένας δεν μπορούσε να εισέλθει στις τάξεις του στρατού χωρίς τρεις

⁷⁴⁰ Vasiliev, *Justin the first*, σ. 160. Ο Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 147, στ. 235C δηλώνει με σαφήνεια, ότι ο Ιουστίνος πέτυχε η Δ΄ Οικουμενική σύνοδος να αναγνωρισθεί από όλες τις τοπικές εκκλησίες.

⁷⁴¹ Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 94⁸⁻¹².

⁷⁴² Βλ. επίσης και Φειδάς, , τ. 1΄, σσ. 674-678.

⁷⁴³ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, , σ. 162¹⁰⁻¹²: ὅ ἐ ὅ Ἀ Ἰ ἰ ὀ ἡ ὀ μ ἐ ἰ ὀ ὀ Ἀ ἔ ἄ ἦ . Θεοφάνης, , σ. 166²⁻⁴. Λέων Γραμματικός, , σ. 124¹⁷⁻¹⁸.

Συμεών Μάγιστρος, , σ. 138³²⁻³⁴. Βλ. επίσης Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1΄, σσ. 248-249 και Καραγιαννόπουλος, , τ. 1΄, σ. 373.

⁷⁴⁴ Θεοφάνης, , σ. 165²¹⁻²³. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 94¹⁻⁵.

⁷⁴⁵ *Codex Iustinianus*, I, 5, 12, 4.

μάρτυρες να πιστοποιούσαν ότι ήταν ορθόδοξος. Η μαρτυρία αυτή γινόταν μπροστά στον διοικητή του στρατιωτικού τμήματος και προέβλεπε μεγάλα πρόστιμα και αυστηρές ποινές σε όσους δεν υπάκουαν⁷⁴⁶. Επίσης απαγόρευσε, συγκεκριμένα στους Μανιχαίους, να ασκούν τις λατρευτικές τους συνάξεις⁷⁴⁷, ενώ δεν επιτρεπόταν να υπάρχουν βιβλία τους στην κατοχή των πολιτών του κράτους. Όλα τα βιβλία των Μανιχαίων έπρεπε να καούν⁷⁴⁸. Πράγματι πολλά βιβλία των Μανιχαίων κήκων μπροστά στην εκκλησία της αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη⁷⁴⁹. Ίσως ο αυτοκράτορας να μην αποφάσισε να λάβει αυστηρά μέτρα κατά των Μανιχαίων μόνο στο κράτος του, αλλά και να ήρθε σε συνεννόηση και με τον Πέρση βασιλιά Καβάδη, για να επεκταθούν οι ποινές και στους αντίστοιχους αιρετικούς της Περσίας. Δεν μπορεί να είναι σύμπτωση, ο ιδιαίτερος αυστηρός διωγμός, την ίδια χρονική περίοδο και των Μανιχαίων στην Περσία⁷⁵⁰. Στη σύντομη παραμονή του στην εξουσία παρατηρήθηκε και μία έντονη κίνηση ιεραποστολής στις φυλές του Καυκάσου. Οι Τζάνοι προσχώρησαν στην ορθοδοξία, ενώ ο βασιλιάς των Λάζων Τζάθιος Α΄ βαπτίστηκε χριστιανός⁷⁵¹.

Ο αυτοκράτορας Ιουστίνος Α΄ δεν περιορίστηκε στα προαναφερθέντα μέτρα αλλά, για όλους τους αιρετικούς, απαγόρευσε να κατέχουν αγαθά⁷⁵² και να αποκτούν δικαστικά αξιώματα⁷⁵³. Επιπρόσθετα, οι αιρετικοί δεν μπορούσαν να ασκούν δικηγορία και να είναι παιδαγωγοί⁷⁵⁴. Αυστηρότατες ποινές προβλέπονταν και για όσους παρανομούσαν⁷⁵⁵. Ορίζονταν και περιορισμοί για την προίκα και για τις δωρεές που γίνονταν πριν από τους γάμους⁷⁵⁶. Τέλος, αναφέρεται ότι επέστρεψε τις εκκλησίες των Αρειανών στους Ορθοδόξους⁷⁵⁷. Ο σκοπός του αυτοκράτορα ήταν οι αιρετικοί να στερηθούν, μεταξύ άλλων και τα βασικά αγαθά και να αναγκασθούν να

⁷⁴⁶ *Codex Iustinianus*, I, 4, 20. Βλ. επίσης και *Codex Iustinianus*, I, 5, 12, 1. Λουγγής, , σ. 114.

⁷⁴⁷ *Codex Iustinianus*, I, 5, 11.

⁷⁴⁸ Ο. π., I, 5, 16, 3.

⁷⁴⁹ *Liber Pontificalis* (αγγλ.), σ. 130.

⁷⁵⁰ Θεοφάνης, , σσ. 169₂₇-170₂₄. Περισσότερα για τις ποινές εναντίον των Μανιχαίων στο Βυζάντιο, βλ. Ματσάγγου, Μανιχαίοι.

⁷⁵¹ Λουγγής, , σσ. 114-115.

⁷⁵² *Codex Iustinianus*, I, 5, 12, 5. Βλ. επίσης και *Codex Iustinianus*, I, 11, 1. Αυτό αφορούσε και τους Σαμαρείτες.

⁷⁵³ *Codex Iustinianus*, I, 5, 12, 7.

⁷⁵⁴ Ο. π., I, 5, 12, 8.

⁷⁵⁵ Ο. π., I, 5, 12, 13-14.

⁷⁵⁶ Ο. π., I, 5, 12, 20.

⁷⁵⁷ *Liber Pontificalis* (αγγλ.), σ. 132.

επιστρέψουν στην ορθοδοξία⁷⁵⁸. Μόνο οι εθνικοί δεν κυνηγήθηκαν την εποχή του Ιουστίνου Α΄. Ίσως το σύντομο χρονικό διάστημα της διακυβέρνησής του (εννέα μόλις έτη) να έδωσε προτεραιότητα σε πιο ουσιώδη ζητήματα, αφήνοντας κατά μέρος το ζήτημα του περιορισμού των εθνικών, το οποίο πραγματοποιήθηκε από τον διάδοχό του, Ιουστινιανό Α΄⁷⁵⁹.

Όλοι οι ιστορικοί συμφωνούν ότι ο Ιουστίνος Α΄ πέθανε τον μήνα Αύγουστο. Μία πηγή αναφέρει ως ημερομηνία αποβίωσής του την πρώτη του μήνα⁷⁶⁰, ενώ σε μία άλλη περίπτωση παρατίθεται η δεύτερη μέρα του μήνα⁷⁶¹. Τάφηκε στη μονή της Αυγούστας⁷⁶².

Οι παραπάνω προαναφερθείσες κινήσεις δεν μπορούν να αποδοθούν στον ακαλλιέργητο και αμόρφωτο στρατιωτικό Ιουστίνo Α΄. Σίγουρα, οι περισσότερες θεολογικές κινήσεις που ήδη έχουν επισημανθεί, δείχνουν έναν γνώστη των εκκλησιαστικών και δογματικών δεδομένων της εποχής του, έναν θεολόγο, όπως τον Ιουστινιανό Α΄, επισημαίνει ο Vasiliev⁷⁶³ ή έναν «αθύνοντα νου της διακυβέρνησης»⁷⁶⁴. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δολοφονίες των σφετεριστών του θρόνου, του Αμάντιου και του Βιταλιανού, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν επί Ιουστίνου Α΄, αποδόθηκαν στον Ιουστινιανό Α΄⁷⁶⁵. Γι' αυτό και αμέσως μετά την ανάρρηση του Ιουστίνου Α΄ στον θρόνο, παρατηρήθηκε μία σταδιακή άνοδος σε όλα τα αξιώματα του ανιψιού του⁷⁶⁶. «Ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστίνου κατ' οὐσίαν ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ἐν τῇ πράξει ἐχειρίζετο ἔκτοτε τὰς κρατικὰς ὑποθέσεις καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶναι ἤδη ἐμφανεῖς αἱ νέαι κατευθυντήριοι ροπαὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τομέως»⁷⁶⁷. Από το 518 μέχρι το 565, μισό αιώνα

⁷⁵⁸ *Codex Iustinianus*, I, 11, 1. Οι Θεοφάνης (, σ. 171₂₋₃), Κωνσταντίνος Μανασσής (, στίχ. 3067-3069), Θεόδωρος Σκουταριώτης (, σ. 94₁₃₋₁₇) συμφωνούν ότι
 μὸ μ ἄ ὄ ὠ ἰ ὠ ἰ ὠ ἰ ὠ ἡ ἰ ἡ ἰ .

⁷⁵⁹ Vasiliev, *Justin the first*, σ. 134.

⁷⁶⁰ Ο Θεοφάνης (, σ. 173₁₇) και ο Γεώργιος Κεδρηνός (, τ. 1΄, σ. 642₂) αναφέρουν ότι απεβίωσε, γενικά, μόνο τον μήνα Αύγουστο. Το (σ. 617₉) αναφέρει την πρώτη μέρα του Αυγούστου.

⁷⁶¹ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, , σ. 170₁₅.

⁷⁶² Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 642₃₋₅: ἰ ἐ ὀ ὠμ ὐ ὕ ἐ μ ἦ ἦ
 , ἐ ἦ, μ ἄ ἰ ἦ ὀ ὐ ὕ ὐ μ .

⁷⁶³ Vasiliev, *Justin the first*, σ. 93.

⁷⁶⁴ Λουγγής, , σ. 123.

⁷⁶⁵ Προκόπιος, , σσ. 42₁₉-43₁₂.

⁷⁶⁶ Για τη σταδιακή άνοδο του Ιουστινιανού Α΄ σε όλα τα αξιώματα βλ. Vasiliev, *Justin the first*, σ. 93.

⁷⁶⁷ Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1΄, σ. 248. Πρβλ. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1΄, σ. 371.

δηλαδή, όλη η εκκλησιαστική πολιτική κατευθυνόταν από τον Ιουστινιανό Α' ⁷⁶⁸. Στο παραπάνω συμφωνεί και ο ιστορικός της εποχής, Προκόπιος ⁷⁶⁹.

Για τη σύζυγο του αυτοκράτορα Ιουστίνου Α', την Λουπικία-Ευφημία γνωρίζουμε ελάχιστες πληροφορίες. Όπως μας πληροφορεί ο ιστορικός Προκόπιος $\bar{\upsilon} \ \bar{\epsilon} \ \bar{\iota} \ \bar{\upsilon} \ \bar{\upsilon} \ \bar{\upsilon} \ \eta \ \bar{\epsilon} \ \mu \ \eta$. $\bar{\iota} \ \bar{\upsilon} \ \eta \ \mu\bar{\epsilon} \ \bar{\upsilon} \ \bar{\iota} \ \omega \ \bar{\epsilon} \ \bar{\iota} \ \mu \ \bar{\iota} \ \eta \ \bar{\epsilon}$ ⁷⁷⁰. Επειδή η Λουπικία ήταν εθνική, βαπτίστηκε σε Ευφημία, όταν έγινε αυτοκράτειρα ⁷⁷¹.

Δεν θα πρέπει να συμμετείχε ενεργά στις πολιτικές υποθέσεις της βυζαντινής πολιτείας, αφού το όνομά της δεν αναφέρεται ποτέ στην εξιστόρηση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστίνου Α' ⁷⁷². Παρόλα αυτά ο σύζυγός της θα πρέπει να έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα και να επηρεαζόταν από τη γνώμη της, εφόσον ο ανιψιός του, ο Ιουστινιανός Α', δεν μπορούσε να νυμφευθεί τη Θεοδώρα ενόσον αυτή ζούσε ⁷⁷³. Ο γάμος αυτός πραγματοποιήθηκε μόνο μετά το θάνατο της Ευφημίας ⁷⁷⁴. Σίγουρα, η παραπάνω άρνηση της αυτοκράτειρας να δεχθεί αυτήν την παράνομη σχέση του Ιουστινιανού Α' με την Θεοδώρα, η οποία διακατεχόταν από ένα πολύ γνωστό, στο ευρύ κοινό, ανήθικο και έκφυλο παρελθόν, μαρτυρεί, μία αυτοκράτειρα προστάτη των ηθικών αξιών της πολιτείας. Επιπλέον, η προύπαρξη νόμου που απαγόρευε σε έναν συγκλητικό να παντρευτεί μία εταίρα ⁷⁷⁵, καθιστά την αυτοκράτειρα και αδιάλλακτο υπέρμαχο της δικαιοσύνης και των νόμων του κράτους.

⁷⁶⁸ Wigram, *The monophysites*, σ. 106.

⁷⁶⁹ Προκόπιος, σ. 41₁₄₋₁₅: $\acute{\alpha} \ \bar{\upsilon} \ \bar{\epsilon} \ \bar{\upsilon} \ \bar{\omega} \ \bar{\iota} \ \bar{\delta} \ \bar{\omega} \ \bar{\epsilon} \ \omega \ \bar{\iota} \ \eta \ \acute{\alpha} \ \eta \ \mu$. Βλ. επίσης και Προκόπιος, σ. 20₁₇₋₁₈: $\bar{\epsilon} \ \bar{\iota} \ \bar{\iota} \ \bar{\upsilon} \ \bar{\upsilon}$ (ενν. τον Ιουστίνου) $\bar{\omega} \ \bar{\iota}$.

⁷⁷⁰ Προκόπιος, σ. 41₇₋₁₀. Χριστοφιλοπούλου, τ. 1', σ. 248. Καραγιαννόπουλος, τ. 1', σ. 372.

⁷⁷¹ Θεοφάνης, σ. 165₂₋₃: $\mu \ \bar{\epsilon} \ \bar{\epsilon}$ (ο Ιουστίνος Α') $\bar{\delta} \ \mu$. $\bar{\upsilon} \ \mu \ , \ \bar{\iota} \ \eta \ \mu \ \bar{\epsilon} \ \bar{\iota} \ \bar{\upsilon} \ \eta \ \bar{\upsilon}$. Γεώργιος Κεδρηνός, τ. 1', σ. 637₁₋₂. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 146₂₋₄. Θεόδωρος Σκουταριώτης, σ. 93₂₈₋₂₉. Χριστοφιλοπούλου, τ. 1', σ. 248. Καραγιαννόπουλος, τ. 1', σ. 372. Θα συμφωνήσω με τους Cameron (*Circus factions*, σ. 145) και Λουγγής (σ. 110), ότι θα πρέπει η κίνηση αυτή, δηλαδή να δοθεί το όνομα της αγίας Ευφημίας, που έκανε το γνωστό θαύμα στη σύνοδο της Χαλκηδόνας, να αποτελούσε μία εσκεμμένη αντιμονοφυσιτική κίνηση.

⁷⁷² Προκόπιος, σ. 64₁₈₋₂₀: $\acute{\alpha} \ \acute{\alpha} \ \eta \ \bar{\upsilon} \ \mu \ \eta \ \bar{\iota} \ , \ \acute{\alpha} \ ' \ \acute{\alpha} \ \bar{\upsilon}$. $\bar{\omega} \ \acute{\alpha} \ \eta \ \mu$.

⁷⁷³ Προκόπιος, σ. 64₁₂₋₁₅. Vasiliev, *Justin the first*, σ. 91. Evans, σ. 185.

⁷⁷⁴ Προκόπιος, σ. 65₃₋₄. Vasiliev, *Justin the first*, σ. 91. Evans, σ. 186.

⁷⁷⁵ Προκόπιος, σ. 65₄₋₈. Μετά τον θάνατο της Ευφημίας, ο ανιψιός έπεισε τον θείο του Ιουστίνου Α' να ακυρώσει τον νόμο αυτόν, για να μπορέσει να νυμφευθεί τη Θεοδώρα. Το αποτέλεσμα ήταν την πράξη αυτήν να την μιμηθούν και άλλοι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι του κράτους, βλ. Προκόπιος, σ. 65₈₋₉.

παρακινούσε και άλλους να ενδιαφερθούν, για την αναγραφή της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου στα δίπτυχα της Εκκλησίας. Μάλιστα έστειλε αυστηρό μήνυμα στον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Ιωάννη Β΄, ότι δεν θα εισερχόταν στον ναό αν δεν πραγματοποιούταν η αναγραφή της Συνόδου στα δίπτυχα. Τότε ο πατριάρχης αναγκάστηκε να υπακούσει⁷⁸⁷. Δυστυχώς η πληροφορία αυτή δεν μπορεί να διασταυρωθεί και από άλλους ιστορικούς. Επιπλέον, δεν αντιτίθεται μία τέτοια κίνηση, βάσει των ελαχίστων στοιχείων που έχουμε, στο ήθος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, της Ευφημίας. Θα πρέπει ήδη να είχε αποφασιστεί από τον αυτοκράτορα Ιουστίνου Α΄ και τη σύζυγό του, η κίνηση να αναγραφεί η Δ΄ Οικουμενική σύνοδος στα δίπτυχα της Εκκλησίας και για κάποιο λόγο ο πατριάρχης να είχε καθυστερήσει να πραγματοποιήσει την απόφαση αυτήν. Τότε θα μεσολάβησε η Ευφημία.

Αγνοούμε την ημερομηνία θανάτου της. Σίγουρα αυτό έγινε πριν από τον αρραβώνα του Ιουστινιανού Α΄ και της Θεοδώρας τον Απρίλιο του 527⁷⁸⁸.

⁷⁸⁷ Ιωάννης Εφέσου, , σσ. 49-50. Τα ίδια στοιχεία επαναλαμβάνει και ο μετέπειτα Σύριος εκκλησιαστικός ιστορικός Μιχαήλ Σύριος (, τ. 2΄, σ. 180).

⁷⁸⁸ Προκόπιος, , σ. 64 και εξής. Ο Vasiliev (*Justin the first*, σ. 98) πιστεύει ότι η Ευφημία απεβίωσε το 523 ή το 524.

**3. Η αναφορά του Ιουστίνου Α΄, του Ιουστινιανού Α΄ και της
Θεοδώρας σε συναξάρια και αγιολόγια**

Το / ⁷⁸⁹ και το 790

μνημονεύουν, στις δύο Αυγούστου, στον ναό των αγίων Αποστόλων, εκεί όπου τάφηκε, μόνο το όνομα του Ιουστινιανού Α΄, χωρίς τη σύζυγό του. Και τα δύο κείμενα χρησιμοποιούν τη λέξη ‘μνήμη’ και χαρακτηρίζουν τον αυτοκράτορα ως ευσεβή, ενώ το δεύτερο συναξάριο διασαφηνίζει, χρησιμοποιώντας τη φράση ‘τού μεγάλου’ ότι πρόκειται συγκεκριμένα για τον Ιουστινιανό Α΄⁷⁹¹. Γνωρίζουμε από τις πηγές ότι την ημέρα αυτή απεβίωσε ο Ιουστίνος Α΄, τον οποίο τα δύο συναξάρια δεν τον αναφέρουν καθόλου και όχι ο Ιουστινιανός Α΄. Επιπλέον, στις δεκατέσσερις Νοεμβρίου, την ημέρα δηλαδή που απεβίωσε μόνο ο Ιουστινιανός Α΄ και στα δύο συναξάρια αναφέρεται ξανά το όνομα του παραπάνω αυτοκράτορα, αλλά μαζί με τη σύζυγό του⁷⁹². Στην τελευταία ημερομηνία η μνήμη του αυτοκρατορικού ζεύγους ορίστηκε να τελείται, στον ναό της αγίας Σοφίας, πάντοτε την ημέρα της Κυριακής. Στη Μεγάλη Εκκλησία παρατηρείται η τάση οι μνήμες κάποιων αυτοκρατόρων να μετατίθενται την Κυριακή. Αυτό θα πρέπει να ορίστηκε για να μνημονεύονται, τα πρόσωπα των κτητόρων του ναού, σε ημέρα όπου θα τελείται πάντοτε θεία Λειτουργία. Τις καθημερινές δεν τελείται συνήθως θεία Λειτουργία και υπήρχε περίπτωση αν η μνήμη του ζεύγους έπεφτε καθημερινή να μη μνημονεύονταν. Επιπλέον, με αυτόν τον τρόπο προσέδιδαν πανηγυρικό χαρακτήρα σε αυτές τις μνήμες⁷⁹³. Η Θεοδώρα δεν μνημονεύεται μόνη της σε κανένα από τα δύο παραπάνω συναξάρια.

⁷⁸⁹ / , στ. 866₁₄₋₁₅: ἰ ὄ ἐ ὄ ἰ ἦ μ μ η μ I ὄ
ἐ ἰ ἄ Α .

⁷⁹⁰ / , σ. 358₉₋₁₀: ἰ ὄ ἐ ὄ ἰ ἦ μ μ η μ
I ὄ ὄ μ ἐ ἰ ἄ Α .

⁷⁹¹ Υπήρχε και ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β΄ (685-695, 705-711) του οποίου του έκοψαν τη μύτη και γι’ αυτό αποκλήθηκε Ρινόμητος.

⁷⁹² / , στ. 224₁₋₃: ἰ μ μ I ὄ ἰ ὄ ὄ ὄ .
ἰ ἐ ἐ ἦ μ ἦ ἐ ἄ ἐ ἦ μ ἦ ἦ. Στο Codex Parisiensis 1582 και στο Menea Venetiis edita, η μνήμη του Ιουστίνου και της Θεοδώρας αναφέρεται στις δεκαπέντε Νοεμβρίου βλ. / , στ. 228₄₅₋₄₆, ενώ στο Codex Parisiensis 1621 η μνήμη του Ιουστινιανού Α΄ αναφέρεται μόνο στις δεκαέξι Νοεμβρίου, βλ. / , στ. 230₂₄₋₂₅.

, σ. 100₂₅: ἰ μ μ I ὄ ἰ ὄ ὄ ὄ . Η Θεοδώρα απεβίωσε 28 Ιουνίου. Από τα παραπάνω μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι οι πολλές μνήμες του αυτοκρατορικού ζεύγους, στους διάφορες κώδικες, είναι αποτέλεσμα αντιγραφικών λαθών.

⁷⁹³ Γιάγκου, , σ. 121.

Ενώ η μνημόνευση του αυτοκρατορικού ζεύγους ως κτητόρων δικαιολογείται από την ανέγερση του ναού της αγίας Σοφίας, δεν εξηγείται η μνημόνευση του Ιουστινιανού Α΄ σε ασύνδετη ημερομηνία στον ναό όπου τάφηκε, δηλαδή των αγίων Αποστόλων. Στις δύο Αυγούστου απεβίωσε ο προκάτοχος και θείος του Ιουστινιανού Α΄, Ιουστίνος Α΄⁷⁹⁴. Ο Ιουστίνος Α΄ όμως δεν τάφηκε στον παραπάνω ναό αλλά στη μονή της Αυγούστας μαζί με τη γυναίκα του⁷⁹⁵. Το λάθος θα πρέπει να εστιαστεί στην πρόταση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου στο έργο *Έ*

ἦ , ότι η λάρνακα στην οποία τοποθετήθηκε η σορός του άλλου αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄ (842-867) *ῥ* *Γ* *ῥ* *έ* *ῥ* *μ* (με τα λόγια αυτά εννοούσε τον ‘γέρο’ δηλαδή τον Ιουστίνο Α΄) *ῥ* *έ* *ῥ* *ῥ* *μ* *ω* *ἦ* *ύ* ⁷⁹⁶. Η σαρκοφάγος αυτή υπήρχε στη μονή της Αυγούστας, γιατί σε αυτήν προοριζόταν να ταφεί ο Ιουστίνος Α΄. Τελικά, ο Ιουστίνος Α΄, όπως έχει ήδη επισημανθεί, τάφηκε στην ίδια σαρκοφάγο με τη γυναίκα του και η άλλη σαρκοφάγος έμεινε κενή, μέχρι τον 9^ο αι. όπου τάφηκε ο Μιχαήλ Γ΄. Στη σαρκοφάγο λοιπόν που προοριζόταν να ταφεί ο Ιουστίνος Α΄, έθαψαν τον Μιχαήλ Γ΄. Ο Λέοντας Στ΄ (886-912) μετέφερε τη σαρκοφάγο αυτή, με τη σορό του Μιχαήλ Γ΄, από τη μονή της Αυγούστας στον ναό των αγίων Αποστόλων.⁷⁹⁷ Έτσι οι μεταγενέστεροι νόμιζαν ότι ο Ιουστίνος Α΄ είχε ταφεί στη μονή της Αυγούστας και ότι στη συνέχεια τοποθέτησαν από πάνω του τη σορό του Μιχαήλ Γ΄ και ότι στο τέλος η σαρκοφάγος με τα δύο λείψανα μεταφέρθηκε ακολούθως στον ναό των αγίων Αποστόλων. Μετά από περισσότερους από τέσσερις αιώνες είχε ξεχαστεί ότι ο Ιουστίνος Α΄ είχε ταφεί στην ίδια σαρκοφάγο με τη γυναίκα του στη μονή της Αυγούστας. Γιατί όμως ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφέρει *ῥ* *Γ* *ῥ* *έ* *ῥ* *μ* και όχι *ῥ* *Γ* *έ* *ῥ* *μ* ; Από λάθος, στο έργο *Έ* *ἦ* , θα πρέπει το όνομα του Ιουστίνου Α΄ να διορθώθηκε σε Ιουστινιανός Α΄⁷⁹⁸. Εξ΄ άλλου ποιος θυμόταν τον Ιουστίνο Α΄ ο οποίος κυβέρνησε μόλις εννέα έτη, πριν από τη πασίγνωστη βασιλεία του

⁷⁹⁴ Ο Θεοφάνης (, σ. 173₁₇) και ο Γεώργιος Κεδρηνός (, τ. 1΄, σ. 642₂) αναφέρουν ότι απεβίωσε, γενικά, μόνο τον μήνα Αύγουστο. Το (σ. 617₉) αναφέρει την πρώτη μέρα του Αυγούστου, ενώ ο Κύριλλος Σκυθοπολίτης (, σ. 170₁₅) αναφέρει τη δεύτερη μέρα του Αυγούστου.

⁷⁹⁵ Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 642₃₋₅: *ι* *έ* *ῥ* *ῥ* *μ* *ύ* *ῥ* *έ* *μ* *ἦ* *ἦ* , *έ* *ἦ* *μ* *ἄ* *ι* *ἦ* *ῥ* *ύ* *ῥ* *ύ* *μ* .

⁷⁹⁶ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, , σ. 642₁₈₋₂₀.

⁷⁹⁷ Ιωάννης Σκυλίτζης, , σ. 172₈₀₋₈₈.

⁷⁹⁸ Η σωστή φράση λοιπόν θα πρέπει να ήταν: *ῥ* *Γ* *έ* *ῥ* *μ* .

Ιουστινιανού Α', ο οποίος έχτισε την αγία Σοφία και διπλασίασε σε έκταση τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Το ίδιο λάθος έγινε και με την άγνωστη Ευδοκία Βαϊανή, της οποίας το όνομα διορθώθηκε στα μετέπειτα χρόνια με τη γνωστή Αθηναΐδα-Ευδοκία.

Τον 12^ο αι. ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννης Θ' Ιερομνήμων ή Αγαπητός ή Χαλκηδόνας (1111-1134)⁷⁹⁹ έ υ ϖ ϖ μ ω η̃ δ̃ δ̃
 μ η̃ έ̃ (του Ιουστινιανού Α') μ μ , μ
 μ ω η̃ ⁸⁰⁰. Το τελευταίο μας επιβεβαιώνει την αναφορά του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως ότι η μνήμη του αυτοκρατορικού ζεύγους ορίστηκε να τελείται στον ναό της αγίας Σοφίας. Η πληροφορία του Ξανθόπουλου θα ήταν πολύτιμη αν μας ανέφερε και τη συγκεκριμένη ημερομηνία που γινόταν το κτητορικό μνημόσυνο του Ιουστινιανού Α'⁸⁰¹. Η μνήμη του Ιουστινιανού Α' λατρευόταν και στην εκκλησία του αγίου Ιωάννη στην Έφεσο⁸⁰². Πουθενά δεν τεκμηριώνεται, στο παραπάνω απόσπασμα του εκκλησιαστικού ιστορικού Ξανθόπουλου, «ή αναγνώριση του Ιουστινιανού ως Αγίου» αλλά και ότι «ἀπὸ τὸν δωδέκατο αἰῶνα περιελήφθη μεταξὺ τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας»⁸⁰³.

Στον Συναξαριστή του Μαυρικίου, στις δύο Αυγούστου, όπως μας πληροφορεί ο Νικόδημος Αγιορείτης, υπήρχε το όνομα του Ι δ̃ δ̃ :
 η̃ δ̃ , δ̃ μ Ρ μ δ̃ έ̃ ε̃ ⁸⁰⁴ και όχι το όνομα του Ιουστινιανού Α', επειδή ο τελευταίος έπεσε στην αίρεση του Αφθαρτοδοκητισμού. Ο Ιουστινιανός Β' (685-695, 705-711) απεβίωσε στις τέσσερις ή είκοσι τέσσερις Νοεμβρίου⁸⁰⁵ ή στις δεκαπέντε Ιουλίου⁸⁰⁶. Ο Νικόδημος Αγιορείτης προτιμά να εγγράψει στον Συναξαριστή του τον Ιουστινιανό Α', επειδή πιστεύει ότι από άγνοια έπεσε στην παραπάνω αίρεση. Τονίζει τον διωγμό των αιρέσεων, τη δημιουργία του τροπαρίου «Ο Μονογενής» από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, την

⁷⁹⁹ Περισσότερα για τον πατριάρχη βλ. Γεδεών, , σσ. 348-349.

⁸⁰⁰ Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 301B. Πρβλ. Γεδεών, , σσ. 348-349.

⁸⁰¹ Οι Γεδεών (, σ. 349), Gerostergios (*Justinian I*, σ. 483) και Γεροστέργιος, (, σ. 292) αναφέρουν, ότι ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ξανθόπουλος επισημαίνει, ότι ο πατριάρχης Ιωάννης Θ' τη μνήμη του Ιουστινιανού Α' τη γιόρταζε στις δύο Αυγούστου, το οποίο δεν τεκμηριώνεται από πουθενά.

⁸⁰² Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 301B. Βλ. και Γεροστέργιος, , σ. 292.

⁸⁰³ Γεροστέργιος, , σ. 291. Με την άποψή μου συμφωνεί και ο Dagron, *Emperor*, σ. 150.

⁸⁰⁴ Νικόδημος, , τ. 3', σ. 230, υποσ. 2.

⁸⁰⁵ Grierson, *Tombs and obits*, σσ. 50-51.

⁸⁰⁶ / , στ. 822.

ίδρυση του ναού της αγίας Σοφίας καθώς και την ιδιαίτερη εγκράτεια που έδειχνε στη νηστεία την περίοδο της Σαρακοστής. Τέλος, επαναλαμβάνει τις εκφράσεις που χρησιμοποίησε η Έκτη Οικουμενική σύνοδος και έχουν ήδη επισημανθεί παραπάνω, για τον Ιουστινιανό Α⁸⁰⁷. Πουθενά δε μνημονεύει τη σύγκληση της Ε΄ Οικουμενικής συνόδου από τον παραπάνω αυτοκράτορα.

Ο Νικόδημος Αγιορείτης, σε διαφορετική ημερομηνία, στις δεκαπέντε δηλαδή Νοεμβρίου, μνημονεύει τον Ιουστίνο Α΄ και τη σύζυγό του Θεοδώρα⁸⁰⁸. Χωρίς να αναφέρει την πηγή, μνημονεύει ότι η Θεοδώρα ήταν η δεύτερη γυναίκα του και δεν ασχολείται περαιτέρω μαζί της. Τονίζει, ότι λόγω Ιουστίνου επέστρεψαν οι εξόριστοι ορθόδοξοι κληρικοί, διώχθηκαν οι αιρετικοί, αλλά πιο πολύ επισημαίνει την αναγνώριση, από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, των τεσσάρων Οικουμενικών συνόδων:

ὠ ἄ ὕ μ μ , ἐ ἡ ἦ ἰ ὦ ὕ

⁸⁰⁹. Ο Νικόδημος Αγιορείτης συγγέει τις δύο ημερομηνίες αποβίωσης των δύο αυτοκρατόρων, θείου και ανηψιού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον μεν Ιουστινιανό Α΄ να τον αναφέρει μόνο του και τον Ιουστίνο Α΄ να τον νυμφεύει με μία δεύτερη γυναίκα, η οποία τυχαίως ήταν συνονόματη με τη μοναδική σύζυγο του ανιψιού του.

Ο αγιολόγος Μανουήλ Γεδεών ακολουθεί πιστά το / και μνημονεύει τον Ιουστινιανό Α΄ στις δύο Αυγούστου, στον ναό των αγίων Αποστόλων⁸¹⁰. Στις δεκατέσσερις Νοεμβρίου αναφέρει τα ζευγάρια: Ιουστίνο Α΄ και Θεοδώρα, Ιουστινιανό Α΄ και Θεοδότη και τέλος Ιουστινιανό Α΄ και Θεοδώρα. Δυστυχώς δεν επισημαίνει καθόλου ότι τα δύο πρώτα ζευγάρια που αναφέρει είναι αντιγραφικά λάθη του τρίτου ζευγαριού. Πιστεύει ότι η Θεοδώρα εγγράφηκε στο εορτολόγιο λόγω ὦ ὕ ὀ ὕ ὕ ἡ ἰ ὦ μ ὦ⁸¹¹. Για τον Ιουστινιανό Α΄ θεωρεί ότι επειδή η εκκλησία του αγίου Ιωάννη στην Έφεσο πανηγύριζε τη μνήμη του γι' αυτό και «ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησία ἀπὸ τῆς IB΄ ἑκατονταετηρίδος εἰσήγαγε τὴν μνήμην εἰς τὸ ἴδιον Ἑορτολόγιον»⁸¹². Τα

⁸⁰⁷ Νικόδημος, , τ. 3΄, σσ. 230-231, υποσ. 2.

⁸⁰⁸ Ο. π., τ. 1΄, σ. 269: μ ὦ ὕ ὦ Ἰ ἰ . Ἰ ἰ ἄ ὀ
α, ὀ ὕ ὀ

⁸⁰⁹ Νικόδημος, , τ. 1΄, σ. 269, υποσ. 1.

⁸¹⁰ Γεδεών, , σσ. 143-144.

⁸¹¹ Ο. π., σ. 192.

⁸¹² Γεδεών, , σσ. 91 και 103.

υπόλοιπα στοιχεία που αναφέρει για τον αυτοκράτορα είναι αντιγραφή από τα συναξάρια που έχουν ήδη επισημανθεί.

Ο Ματθαίος Λαγγής επειδή αντιγράφει τους αγιολόγους Νικόδημο Αγιορείτη και Μανουήλ Γεδεών επαναλαμβάνει και τα λάθη τους. Ο ίδιος μπερδεύει τον Ιουστινιανό Α΄ με τον Ιουστίνo Α΄ και νυμφεύει τον τελευταίο με τη Θεοδώρα⁸¹³.

Ο αγιολόγος Σωφρόνιος Ευστρατιάδης αναφέρει στο αγιολόγιό του μόνο τα ονόματα του Ιουστινιανού Α΄ και της Θεοδώρας, αλλά και αυτά στις δεκατέσσερις, δεκαπέντε και δεκαέξι Νοεμβρίου. Ενώ επισημαίνει ότι πολλά συναξάρια μιλάνε και για τον Ιουστίνo Α΄ και τη Θεοδώρα, παρόλα αυτά δεν εξηγεί τη σύγχυση που προέκυψε από την ομοιότητα των ονομάτων. Ο Ιουστινιανός Α΄ και ο Ιουστίνος Α΄ δεν αναφέρονται σε άλλη ημερομηνία⁸¹⁴.

Ο αγιολόγος Τσολακίδης προτιμά να αναφέρει τον Ιουστίνo Α΄ και τη Θεοδώρα, τη δεύτερη όπως αναφέρει γυναίκα του, στις δεκαπέντε Νοεμβρίου. Και ο ίδιος επισημαίνει ότι πολλά συναξάρια μιλάνε και για τον Ιουστίνo Α΄ και την Ευφημία, αλλά και για τον Ιουστινιανό Α΄ και τη Θεοδώρα, παρόλα αυτά και ο ίδιος δεν αιτιολογεί τη σύγχυση που προέκυψε από την ομοιότητα των ονομάτων⁸¹⁵.

Ο συναξαριστής Μακάριος Σιμωνοπετρίτης αναφέρει το αυτοκρατορικό ζευγάρι στις δεκατέσσερις Νοεμβρίου αλλά ισχυρίζεται ότι επειδή ο αυτοκράτορας κατηγορήθηκε ότι έπεσε στην αίρεση του αφαρτοδοκητισμού πολλοί συναξαριστές, όπως ο Νικόδημος Αγιορείτης, μετέτρεψαν τη μνήμη αυτή σε εκείνη του Ιουστίνου⁸¹⁶.

Τα λάθη που επισημαίνονται στα παραπάνω συναξάρια θα πρέπει να ξεκίνησαν από το πρώτο επίσημο / . Έχει ήδη γίνει αντιληπτό ότι όλοι σχεδόν οι μεταγενέστεροι συγγραφείς συναξαρίων χρησιμοποίησαν το παραπάνω συναξάριο ως την κυριότερη πηγή τους. Στα συναξάρια που θα υπήρχαν στις κατά τόπους εκκλησίες, θα πρέπει στις δύο Αυγούστου, να αναφερόταν το όνομα του Ιουστίνου Α΄, αλλιώς η συγκεκριμένη ημερομηνία δεν θα επισημαινόταν ποτέ. Στα μετέπειτα χρόνια επειδή, είτε το όνομά του είχε ξεχαστεί μετά από τέσσερις εκατονταετίες, είτε είχαν λησμονηθεί οι ευεργεσίες που είχε προσφέρει στην Εκκλησία, πίστεψαν ότι στα συναξάρια είχε γίνει αντιγραφικό λάθος (lapsus calami)

⁸¹³ Λαγγής, , τ. Νοέμβριος, σ. 492.

⁸¹⁴ Ευστρατιάδης, , σσ. 221-222.

⁸¹⁵ Τσολακίδης, , σ. 1098.

⁸¹⁶ Σιμωνοπετρίτης, , τ. Νοέμβριος, σ. 152, υποσ. 6.

και το όνομα θα έπρεπε να αντικατασταθεί με τον ευρέως γνωστό αυτοκράτορα Ιουστινιανό Α΄. Ήδη όμως το όνομα του Ιουστινιανού Α΄ θα είχε αναγραφεί εξ' αρχής στα συναξάρια που θα χρησιμοποιούσαν, κυρίως, στις εκκλησίες της αγίας Σοφίας, στην Κωνσταντινούπολη και του αγίου Ιωάννη στην Έφεσο, της Μικράς Ασίας, στις δεκατέσσερις Νοεμβρίου, την ημέρα δηλαδή που απεβίωσε ο αυτοκράτορας, για να τιμάται το όνομα του κτήτορα των παραπάνω ναών⁸¹⁷. Πρόκειται λοιπόν και εδώ για μνήμη – εξέλιξη μνημοσύνου των κτητόρων ενός ναού⁸¹⁸ και όχι για μία διαπίστωση της αγιότητάς του από την καθολική συνείδηση των πιστών ή για επίσημη διακήρυξη της αγιότητάς του από την Εκκλησία. Επειδή ο αυτοκράτορας ήταν έγγαμος, δίπλα στο όνομα του αυτοκράτορα προστέθηκε αναγκαστικά και η σύζυγός του Θεοδώρα. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο πρώτο επίσημο συναξάριο της Εκκλησίας, στο / , δίπλα στο όνομα του Ιουστινιανού Α΄ δεν αναφέρεται η σύγκληση της Ε΄ Οικουμενικής συνόδου. Η αιτία για το τελευταίο θα πρέπει να αναζητηθεί στην πιθανολογούμενη μετατόπιση του αυτοκράτορα στην αίρεση του Αφθαρτοδοκητισμού. Είναι γεγονός, όπως έχει ήδη επισημανθεί, ότι όλοι οι σύγχρονοί του αλλά και οι μεταγενέστεροι ιστορικοί και χρονογράφοι αναφέρουν την πτώση του στη συγκεκριμένη αίρεση⁸¹⁹ αλλά εκθειάζουν τον Ιουστινιανό Α΄, όχι για τη σύγκληση της Ε΄ Οικουμενικής συνόδου, αλλά λόγω της πίστης του στην ορθοδοξία η οποία, κατά τους ίδιους, αποδεικνύεται κυρίως λόγω της ιδρύσεως του μεγαλόπρεπου ναού της αγίας Σοφίας.

⁸¹⁷ Δυστυχώς σημερινοί ιστορικοί και θεολόγοι αφέθηκαν να επηρεαστούν από θρησκευτικούς και ιστορικούς συναισθηματισμούς καταλήγοντας στο αυθαίρετο συμπέρασμα ότι οι τέσσερις ημερομηνίες μνήμης του Ιουστινιανού Α΄, που αναφέρονται στο / , εκδηλώνουν την αξιοσημείωτη τιμή της Εκκλησίας προς τον αυτοκράτορα, βλ. Γεροστέργιος, , σ. 294.

⁸¹⁸ Γιάγκου, , σ. 123.

⁸¹⁹ Ενδεικτικά έχουν αναφερθεί οι Ιωάννης Μαλάλας (, σ. 432⁷⁰⁻⁷³) Ευάγγριος (, σ. 190¹⁷⁻²³) Θεοφάνης (, σσ. 240³¹-241²) Κωνσταντίνος Μανασσής (, στίχ. 3217) Ιωάννης Ζωναράς (μ , σ. 173⁸⁻¹¹) Ξανθόπουλος (Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 296D-297C).

4. Η αναφορά της Ευφημίας σε συναξάρια και αγιολόγια

Ο αγιολόγος Μανουήλ Γεδεών συνδέει το όνομα Μαρκιανή που αναγράφεται στο / , στην ημερομηνία είκοσι επτά Ιανουαρίου,⁸²⁰ με την αυτοκράτειρα Λουπικία-Ευφημία, σύζυγο του Ιουστίνου Α'⁸²¹. Την άποψή του τη στηρίζει σε ένα νόμισμα που στο μπροστινό μέρος, εικονίζεται μία γυναικεία μορφή με μαργαριταρένιο στέμμα, περιδέραιο, σκουλαρίκια και περίτεχνα περιποιημένα μαλλιά και ο τίτλος DN AEL MARC EVFEMIAE PP AVG (βλ. εικ. 4). Στο πίσω μέρος απεικονίζεται η ίδια μορφή, όρθια, να κρατά ένα μεγάλο διακοσμημένο σταυρό και υπάρχει ο τίτλος VICTORIA AVGGG CORMOB (=Constantinopoli obryzum)⁸²². Ο Cohen αντιτίθεται στην άποψη αυτή και πιστεύει ότι η μορφή απεικονίζει την Ευφημία, κόρη του αυτοκράτορα Μαρκιανού, που παντρεύτηκε τον αυτοκράτορα της Δύσης, Ανθέμιο (467-472)⁸²³. Για την κόρη του Μαρκιανού γνωρίζουμε μόνο το όνομά της, το οποίο αναφέρεται μία φορά, μέσα σε ένα ποίημα του Sidonius⁸²⁴. Θα πρέπει να επισημανθεί, ότι στο ποίημα αυτό, η κόρη του αυτοκράτορα αναφέρεται ως Ευφημία και όχι ως Μαρκιανή-Ευφημία. Δεν μπορεί ένα Κωνσταντινοπολίτικο συναξάριο να αναφέρει μία κόρη αυτοκράτορα, για την οποία δε διασώζονται στις πηγές στοιχεία για τη ζωή της, ούτε καν αν υπήρξε κτήτορας σε μία μονή⁸²⁵ και η οποία έζησε και τάφηκε μάλλον στη Δύση. Βεβαίως παραμένουν αρκετά αναπάντητα ερωτήματα και για την άλλη Ευφημία. Γιατί η Λουπικία-Ευφημία δεν αναφέρεται σε κανέναν ιστορικό ή χρονογράφο με το όνομα Μαρκιανή και γιατί το προαναφερθέν Συναξάριο αναφέρει, ότι η μνήμη της αυτοκράτειρας γινόταν στους αγίους Αποστόλους, ενώ η ίδια τάφηκε στην μονή της Αυγούστας⁸²⁶; Σίγουρα τα

⁸²⁰ / , στ. 428²⁷⁻²⁸: ἰ μ μ ἦ ὀ ὦ ἦ ἔ ἰ ἄ
Α . Τα ίδια αναφέρει και το , σ. 214.

⁸²¹ Γεδεών, , σ. 66.

⁸²² Υιοθετεί την ιδέα ότι πρόκειται για την Λουπικία-Ευφημία από τον Cange (*Historia Byzantina*, σσ. 88-89).

⁸²³ Cohen, *Historique des monnaies*, σσ. 233-234.

⁸²⁴ *Sidonius carmina*, σ. 50⁴⁷⁸⁻⁴⁸²: *Sed si forte placet veteres sopire querellas, Anthemium concede mihi. Sit partibus istis Augustus longumque Leo; mea iura gubernet quem petii; patrio vestiri murice natam gaudeat Euphemiam sidus divale parentis*. Επιπλέον, στο *Sidonius carmina*, σ. 24¹⁹³⁻¹⁹⁷: *His hunc formatum studiis, natalibus ortum, moribus imbutum princeps cui mundus ab Euro ad Zephyrum tunc sceptrum dabat, cui nubilis atque unica purpureos debebat nata nepotes, elegit generum*. Το όνομα Μαρκιανή με την ιδιότητα της αυτοκράτειρας δεν υπάρχει στο ODB και στο .

⁸²⁵ Ο Γεδεών (, σ. 17) επιμένει, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ότι ἦ μ ἦ ἄ ὦ ἰ μ ὦ ὀ ὀ μ ἄ ἰ ἦ ἰ ὀ Ἐ .

⁸²⁶ Ο Γεδεών (, σ. 66) την πληροφορία της ταφής της Λουπικίας-Ευφημίας σε άλλον τόπο την χαρακτηρίζει ως μυθολογία.

αναπάντητα αυτά ερωτήματα υπάρχουν επειδή και για την ίδια τη σύζυγο του Ιουστίνου Α΄ γνωρίζουμε ελάχιστα στοιχεία.

Στην ίδια ημερομηνία τοποθετεί και ο του Μαυρικίου τη μνήμη της αυτοκράτειρας Μαρκιανής προσθέτοντας, εκτός από τη λιτή αναφορά του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως και ένα δίστιχο:

Τὴν Βασίλισσαν Μαρκιανὴν ἐκ βίου,
Χριστὸς Βασιλεὺς ἐξάγει Βασιλέων⁸²⁷

Ο Νικόδημος Αγιορείτης δεν παρενέβη και δεν πρόσθεσε κάποια διευκρινιστικά σχόλια. Τους μετέπειτα αιώνες δεν υπήρξε κάποια έκπληξη στην αναφορά της Μαρκιανής από τους συναξαριστές. Πιστή αντιγραφή του Μαυρικίου παρατίθεται στο Μηναίο του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού⁸²⁸ και στον Μέγα Συναξαριστή του Δουκάκη⁸²⁹. Οι συγγραφείς συναξαρίων Ευστρατιάδης, Τσολακίδης και Σιμωνοπετρίτης αντιγράφουν τον Γεδεών, μάλιστα ο Ευστρατιάδης παραθέτει και το δίστιχο του Μαυρικίου⁸³⁰. Η μόνη έκπληξη είναι η ανυπόστατη επισήμανση της Μαρκιανής ως αγίας από τους Τσολακίδη και Σιμωνοπετρίτη⁸³¹. Ίσως οι συγγραφείς συναξαρίων να θεώρησαν ότι για να είναι εγγεγραμμένη στο εορτολόγιο θα πρέπει να θεωρηθεί αγία.

Κανένας συναξαριστής ή αγιολόγος δεν ενδιαφέρθηκε, εκτός από τον Γεδεών, που αναρωτήθηκε μόνο για το άγνωστο όνομα της αυτοκράτειρας, να ερευνήσει περισσότερο για αυτήν την Μαρκιανή. Κανείς δεν ερεύνησε τις πηγές για να διατυπώσει τους κυριότερους λόγους της εγγραφής της στο εορτολόγιο της Εκκλησίας⁸³². Επιπλέον, δε διερωτήθηκαν γιατί αναφέρεται ότι τάφηκε στον ναό των αγίων Αποστόλων, ενώ σε διαφορετικές πηγές επισημαίνεται ότι ο τάφος της βρισκόταν στη μονή που η ίδια έκτισε, δηλαδή της Αυγούστας. Πιστεύω, ότι όλοι οι συγγραφείς συναξαρίων θεώρησαν αρκετό να ανατρέξουν και να παραθέσουν τη λιτή αναφορά του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως, με ότι συνεπάγεται αυτό, όπως

⁸²⁷ Νικόδημος, , τ. 2΄, σ. 80.

⁸²⁸ μ, σ. 208.

⁸²⁹ Δουκάκης, , τ. Ιανουάριος, σ. 604.

⁸³⁰ Ευστρατιάδης, , σ. 299.

⁸³¹ Τσολακίδης, , σ. 112. Σιμωνοπετρίτης, , τ. Ιανουάριος, σ. 320.

⁸³² Ο λόγος που οι Τσολακίδης (, σ. 112) και Ευστρατιάδης (, σ. 299) αναφέρουν: «ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς διαλάμψασα καὶ ὀσίως διαβίωσασα», χαρακτηρίζεται ως κοινότυπος, που παρατίθεται σε όλα τα πρόσωπα που είναι γραμμένα στο εορτολόγιο της Εκκλησίας και δεν επέχει θέση ουσίας και επιπλέον δεν υποστηρίζεται από τις πηγές. Ο Vasiliev (*Justin the first*, σ. 91) αυθαίρετα υποστηρίζει, χωρίς ερείσματα στις πηγές, το ίδιο πράγμα για την αυτοκράτειρα Ευφημία.

λάθη, παραλείψεις και απορίες. Ίσως η μονή της Αυγούστας ή Ευφημίας να γιόρταζε στις είκοσι επτά Ιανουαρίου τον κτίωρά της και μετά να εισήχθη σταδιακά η εγγραφή της στο εορτολόγιο της Εκκλησίας. Δυστυχώς τα ελάχιστα στοιχεία που μας διασώζουν οι πηγές, για αυτό το πρόσωπο, δεν αφήνουν περιθώρια διασαφήνισης της αλήθειας.

να αντιμετωπιστούν τα μεγάλα στρατιωτικά έξοδα της απόκρουσης των συνεχών Περσικών και Αβαροσλαβικών επιδρομών, στα ανατολικά και βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας. Είναι γνωστές οι μεγάλες δυσβάστακτες ετήσιες επιχορηγίες που πλήρωνε η πολιτεία και οι τεράστιες αυξήσεις που ζήτησαν οι Αβαροσλάβοι για να σταματήσουν τις επιδρομές στα βυζαντινά εδάφη⁸⁴².

Ο Μαυρίκιος επισημαίνεται, ότι καθιέρωσε και μία λιτανεία στον ναό των Βλαχερνών, προς τιμή της Θεοτόκου, κατά την οποία θα ψάλλονταν εγκώμια. Η περιφορά αυτή ονομάστηκε Πανήγυρη⁸⁴³. Εκτός από τον ναό στην περιοχή του Καριανού ο Μαυρίκιος, στην ίδια τοποθεσία, έχτισε και ένα γηροκομείο για λεπρούς⁸⁴⁴.

Συν τοις άλλοις, ο αυτοκράτορας κατέστρεψε κάποια ειδωλολατρικά σύμβολα της Κωνσταντινούπολης όπως το άγαλμα που συμβόλιζε την Τύχη της πόλης⁸⁴⁵, το βόδι στη λίμνη του Νεωρίου⁸⁴⁶ και τις στήλες του Εξακιονίου⁸⁴⁷. Τα σύμβολα αυτά θα πρέπει να είχαν ακόμα κάποια παγανιστική αρμονία⁸⁴⁸.

Ο σύγχρονος, με τον Μαυρίκιο, ιστορικός Θεοφύλακτος Σιμοκάττης είναι ο μοναδικός που αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας περιέκοψε το ένα τρίτο των φόρων στους υπηκόους του⁸⁴⁹. Η κίνηση αυτή θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με σύνεση, όσον αφορά την αποδοχή της, δεδομένου ότι ο ιστορικός αυτός διάκειται ευνοϊκά απέναντι στον Μαυρίκιο και επιπλέον το κράτος την περίοδο αυτή αναγκαζόταν να πληρώνει τεράστια οικονομικά ποσά για να αποτρέπει επιδρομές βαρβάρων στα βόρεια σύνορά του⁸⁵⁰.

Το γεγονός που σημάδεψε αρνητικά, από την εποχή του μέχρι και σήμερα, όλη τη βασιλεία του αυτοκράτορα Μαυρικίου ήταν η άρνησή του να πληρώσει χρήματα για να εξαγοράσει δώδεκα χιλιάδες αιχμαλώτους που είχε συλλάβει ο

⁸⁴² Περισσότερα για το θέμα αυτό, βλ. Στράτος, , τ. 1', σ. 101 και εξής.

⁸⁴³ Θεοφάνης, , σσ. 265₂₉-266₂. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 150₇₋₉. Γεώργιος Κεδρηγός, , τ. 1', σ. 694₁₉₋₂₂.

⁸⁴⁴ Γεώργιος Κεδρηγός, , τ. 1', σ. 698₂₄. , τ. 2', σ. 241₁₇.

²⁰ Βλ. Κωνσταντέλος, , σ. 292 και Richter, *Quellen*, σσ. 341-342.

⁸⁴⁵ , τ. 2', σ. 257₃₋₆.

⁸⁴⁶ Ο. π., τ. 2', σ. 196₁₄₋₁₉.

⁸⁴⁷ Ο. π., τ. 2', σ. 181₃₋₄.

⁸⁴⁸ Whitby, *Maurice*, σ. 21.

⁸⁴⁹ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σ. 343₁₅₋₁₆: ἄ ἐ ἰ ἦ μ ἱ ὦ ἦ ἱ ὕ ὀ . Πρβλ. Whitby, *Maurice*, σ. 19.

⁸⁵⁰ Χριστοφιλοπούλου, , τ. 1', σσ. 312-313.

χαγάνος των Αβάρων⁸⁵¹. Το περιστατικό αυτό, το οποίο μαρτυρείται από όλους τους ιστορικούς και χρονογράφους, έγινε η αιτία ο Μαυρίκιος να κατηγορηθεί ως φιλάργυρος⁸⁵². Σύγχρονες έρευνες έδειξαν ότι ο αυτοκράτορας «δεν υπήρξε ποτέ αφερέγγυος και η ροή των χρηματικών εκταμιεύσεων ήταν συνεχής, κατόρθωσε να σχηματίσει κάποιο είδος ταμειακού αποθέματος. Δεν ήταν λοιπόν ένας φιλάργυρος, όπως υποστηρίζουν κάποιοι, αλλά ένας ικανός αυτοκράτορας, που γνώριζε σε βάθος την κατάσταση της αυτοκρατορίας και προσπάθησε να τη βοηθήσει, για να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες. Η πολιτική του ίσως ξεπερνούσε την εποχή του και δεν έγινε αποδεκτή» από τους συγχρόνους του⁸⁵³.

Μετά τη σφαγή, ο Μαυρίκιος αναλογίστηκε το σφάλμα του και έστειλε γραπτές παρακλήσεις σε όλους τους πατριαρχικούς θρόνους και ειδικότερα στα μοναστήρια της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου, ὃ ὕ ὕ ὕ ἐ ὕ ὕ, ἴ ἐ ὕ ἄ ἡ ἰ μὴ ἐ ὦ μ ἰῶ⁸⁵⁴. Η απάντηση των μονών και των πατριαρχικών θρόνων ήταν ότι ο Θεός δέχεται τη μετάνοιά του και σώζει την ψυχή του⁸⁵⁵.

Το τραγικό τέλος του Μαυρικίου και της οικογένειάς του είναι γνωστό. Ο αξιωματούχος Φωκάς κατέλαβε εύκολα την εξουσία και η αυτοκρατορική οικογένεια τράπηκε σε φυγή και βρήκε καταφύγιο στον ναό του μάρτυρα Αυτονόμου, στα νότια

⁸⁵¹ Θεοφάνης, , σ. 280₃₋₈. Γεώργιος Μοναχός, , σ. 659₁₋₉. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σσ. 192₉-193₄. Ο Στράτος (, τ. 1', σ. 102) πολύ σωστά υποστηρίζει, ότι πολλοί αυτόχθονες κάτοικοι, δηλαδή των περιοχών γύρω από τον Δούναβη, οι οποίοι αποτελούσαν τμήμα του στρατού της περιοχής, συνήθιζαν να λιποτακτούν, να παραμένουν μεταξύ των Αβάρων κατά την περίοδο του πολέμου και ύστερα να εξαγοράζονται από τους Βυζαντινούς, ως δήθεν αιχμάλωτοι. Η ανάγκη να σταματήσει αυτή η οικονομική επιχείρηση των Αβάρων και η τάση για λιποταξία, οδήγησε τον Μαυρίκιο στην απόφαση να αρνηθεί να εξαγοράσει τους αιχμαλώτους. Φυσικά δε γνώριζε ότι ο Χαγάνος θα τους εκτελούσε.

⁸⁵² Το προσωνύμιο του Μαυρικίου ήταν 'Μαρκιανιστής', λόγω της ομόνυμης αίρεσης η οποία ήταν ενάντια σε κάθε είδους φιλανθρωπία, βλ. και Graebner, Μαυρίκιε. Ο μόνος ιστορικός ο οποίος δεν αναφέρει το περιστατικό της σφαγής των αιχμαλώτων είναι ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. Πρβλ. Whitby, Maurice, σ. 19.

⁸⁵³ Σινάκος, Η επίδραση των λοιμών, σ. 119.

⁸⁵⁴ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σ. 336₁₉₋₂₃. Θεοφάνης, , σσ. 284₂₉-285₁. Γεώργιος Μοναχός, , σ. 659₁₀₋₁₇. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 194₁₋₄. Ο Στράτος (, τ. 1', σσ. 127-128) τη μετάνοια του Μαυρικίου και τις ικεσίες του προς τα μοναστήρια τα θεωρεί μύθους. Πιστεύει ότι οι μύθοι αυτοί κατασκευάστηκαν για να δείξουν τα παραπτώματα του αυτοκράτορα, τη μεταμέλεια και την αποδοχή της από τον Θεό «και να δικαιολογήσει την μεταγενέστερη άγιοποίησή του από την Όρθόδοξον Έκκλησίαν». Ο Στράτος φαίνεται να παραβλέπει ότι στο παρελθόν είχαμε την μεταμέλεια, ενός άλλου αυτοκράτορα, του Μεγάλου Θεοδοσίου (379-395), για τη σφαγή των πολιτών στον υπόδρομο της Θεσσαλονίκης. Επιπρόσθετα, ο Στράτος δε γνωρίζει, όπως θα εξεταστεί παρακάτω και για τον συγκεκριμένο αυτοκράτορα, ότι η μνήμη-μνημόσυνο ενός αυτοκράτορα δε σημαίνει και την αποδοχή του, από το πλήρωμα της Εκκλησίας, ως αγίου. Η άγνοιά του διαφαίνεται και από τη λανθασμένη χρήση λέξης (αγιοποιώ) για τη διακήρυξη της αγιότητας ενός προσώπου. Η Εκκλησία δεν 'κατασκευάζει' έναν άγιο.

⁸⁵⁵ Συμεών Μάγιστρος, , σ. 152₆₅₋₆₈.

του κόλπου της Νικομήδειας⁸⁵⁶. Οι αφοσιωμένοι στρατιώτες του Φωκά συνέλαβαν και οδήγησαν την οικογένεια στο λιμάνι του Ευτροπίου στη Χαλκηδόνα. Ο Φωκάς για να εκδικηθεί και να τιμωρήσει τον Μαυρίκιο θα πρέπει να είχε διατάξει τη σφαγή των αρσενικών παιδιών του μπροστά του, πριν από την εκτέλεση του ίδιου. Κατά τη διάρκεια της σφαγής, η οποία πραγματοποιήθηκε στις είκοσι επτά Νοεμβρίου⁸⁵⁷, ο αυτοκράτορας, αποδεχόμενος το τέλος της ζωής των μελών της οικογένειάς του, με ψυχραιμία επαναλάμβανε τη φράση: $\dot{\iota}$, $\dot{\iota}$ $\dot{\eta}$ ⁸⁵⁸. Ο Μαυρίκιος αντίκρισε μόνο τη θανάτωση των πέντε αγοριών του⁸⁵⁹. Ο μεγαλύτερος γιος του Θεοδόσιος εκτελέστηκε μερικές μέρες αργότερα στον ναό του μάρτυρα Αυτονόμου, όπου θα πρέπει να είχε καταφύγει για να βρει άσυλο⁸⁶⁰. Τα κεφάλια των φονευθέντων τοποθετήθηκαν στην περιοχή Κάμπου και επιδείχθηκαν στα στρατεύματα⁸⁶¹. Επίσης παρέμειναν κάποιες μέρες για να μπορούν να τα παρατηρούν και οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης⁸⁶², ενώ τα σώματα των νεκρών ρίχθηκαν στη θάλασσα, χωρίς να βυθιστούν⁸⁶³. Η σύζυγος Κωνσταντίνα μαζί με τις τρεις θυγατέρες της υποχρεώθηκαν αρχικά σε κατ' οίκον περιορισμό⁸⁶⁴ και στη συνέχεια τις έκλεισε σε μοναστήρι⁸⁶⁵. Μετά από σύντομο διάστημα εκτελέστηκαν⁸⁶⁶. Ο Μαυρίκιος με την Κωνσταντίνα και τα παιδιά του $\acute{\epsilon}$ $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\omega}$ μ ω $\tilde{\upsilon}$ $\acute{\alpha}$ μ μ ⁸⁶⁷. Στον τάφο της Κωνσταντίνας τέθηκε μία έμμετρη επιγραφή⁸⁶⁸.

⁸⁵⁶ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σσ. 331₁₃-332₃. Μαρκόπουλος, Αίμα, σσ. 260-264.

⁸⁵⁷ , σ. 694₃.

⁸⁵⁸ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σ. 336₈. Η εν λόγω φράση που αναφέρουν όλοι σχεδόν οι ιστορικοί και οι χρονογράφοι είναι από τον μ . 118(119), 137: $\dot{\iota}$, $\dot{\iota}$ $\tilde{\upsilon}$ $\dot{\iota}$ $\dot{\iota}$

⁸⁵⁹ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σ. 336₃₋₄. Σύμφωνα με το (σ. 693₁₃₋₁₄) τα ονόματά τους ήταν Τιβέριος, Πέτρος, Παύλος, Ιουστίνος και Ιουστινιανός.

⁸⁶⁰ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σ. 340₂₂₋₂₃. Ο Γεώργιος Κεδρηνός (, τ. 1', σ. 709₁₂₋₂₃) είναι ο μοναδικός ιστορικός που επισημαίνει ότι ο Θεοδόσιος ζήτησε να μεταλάβει τα θεία Μυστήρια πριν εκτελεστεί.

⁸⁶¹ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σ. 339₄₋₉.

⁸⁶² Θεοφάνης, , σ. 291₂₋₄.

⁸⁶³ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σσ. 337₂₄-338₃.

⁸⁶⁴ Ο. π., σ. 345₁₁₋₁₃.

⁸⁶⁵ , σ. 695₂₋₃.

⁸⁶⁶ Ο. π., σ. 696₁₈-697₁. Τα ονόματα των θυγατέρων του αυτοκράτορα που αναφέρονται εδώ ήταν Αναστασία, Θεοκτίστη και Κλεοπάτρα. Τα ίδια ονόματα κοριτσιών αναφέρονται και κατά τη διάρκεια της φυγής της οικογένειας, βλ. , σ. 693₁₄₋₁₅.

⁸⁶⁷ Λέων Γραμματικός, , σ. 144₁₇₋₁₉. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 197₁₃₋₁₄. Η ταφή της αυτοκρατορικής οικογένειας στην εκκλησία του αγίου Μάμα επιβεβαιώνεται και από την ακόλουθη πηγή, Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος (, σσ. 646₁₉-647₆) η οποία αναφέρει τα εξής: $\dot{\iota}$, $\tilde{\omega}$ $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\eta}$ μ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ $\acute{\alpha}$ μ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\eta}$, $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\omega}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\eta}$ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\omega}$ $\dot{\iota}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\epsilon}$, $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\omega}$ $\acute{\alpha}$ $\dot{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\eta}$ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\omega}$ $\dot{\iota}$. $\tilde{\epsilon}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\eta}$ μ $\tilde{\eta}$ $\acute{\epsilon}$ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\omega}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\alpha}$ $\tilde{\eta}$ $\dot{\iota}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\omicron}$, $\acute{\epsilon}$ $\tilde{\omega}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\omicron}$. Με το παραπάνω συμφωνούν και τα

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι στην περιγραφή των ιστορικών και χρονογράφων, για τη ζωή του Μαυρικού, έχει δοθεί μία ιδιαίτερη θρησκευτική χροιά, την οποία δεν έχουμε μέχρι στιγμής συναντήσει, σε τέτοιο βαθμό, σε κάποιον από τους ήδη παραπάνω συζητηθέντες αυτοκράτορες. Η κατεξοχήν επισήμανση και επικέντρωση στο σφάλμα του Μαυρικού και στη συνέχεια στη μετάνοια και στην τιμωρία του, δείχνουν ότι θα πρέπει να υπήρχαν αγιολογικά επεξεργασμένες ιστορίες γύρω από το πρόσωπο του Μαυρικού ή τουλάχιστον ένας σύντομος αγιολογικός Βίος του αυτοκράτορα⁸⁶⁹. Η ειλικρινής μετάνοια του Μαυρικού επιδείχθηκε με την αποδοχή της άμεσης τιμωρίας και της εμπιστοσύνης που έδειξε στη δικαιοσύνη του Κυρίου. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνεται και με την πληθώρα θρύλων που αναπτύχθηκαν γύρω από το θάνατο του Μαυρικού και της οικογένειάς του⁸⁷⁰ αλλά και από έναν συριακό Βίο του αγίου Μαυρικού⁸⁷¹. Ο συριακός Βίος μάλιστα επισημαίνει ότι ο Μαυρίκιος αφιέρωνε καθημερινά τρεις ώρες στην προσευχή και οκτώ ώρες στη μελέτη του παλαιοδιαθηκικού βιβλίου των Ψαλμών⁸⁷². Οι θρύλοι ήταν τόσο διαδεδομένοι που μεταφέρθηκαν από τις βυζαντινές και στις ρωσικές πηγές⁸⁷³. Τα παραπάνω θα πρέπει να συντάχθηκαν κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια της βασιλείας του διαδόχου του Φωκά για να προσφέρουν ηθική υποστήριξη στην

(τ. 2', σ. 274₄₋₁₄) τα οποία επισημαίνουν ότι η αδελφή του Μαυρικού, Γορδία, η οποία έκτισε τη μονή Ξηροκέρκου, δηλαδή τον άγιο Μάμαντα, συνέλεξε τα πτώματα της αυτοκρατορικής οικογένειας και τα ενταφίασε στη μονή της. Περισσότερα στοιχεία για τη μονή του αγίου Μάμαντα, βλ. Janin, *La géographie ecclésiastique*, σσ. 325-326.

⁸⁶⁸ Λέων Γραμματικός, σσ. 144₂₃-145₁₀. Ιωάννης Ζωναράς, μ, σ. 198₁₋₁₂.

⁸⁶⁹ Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο Whitby, Justin II, Tiberius and Maurice, σ. 336 και εξής.

⁸⁷⁰ Οι θρύλοι αυτοί ήταν οι εξής: Α) Ο Μαυρίκιος αρνήθηκε την προσπάθεια της νοσοκόμας να θυσιάσει το παιδί της αντί του αυτοκράτορα, βλ. Θεοφάνης, σ. 290₇₋₁₁. Β) Το όραμα του Μαυρικού για το πότε ήθελε να τιμωρηθεί ο αυτοκράτορας, πριν ή μετά την αποβίωσή του, βλ. Ιωάννης Αντιοχείας, [FHG 5], σ. 36. Θεοφάνης, σ. 285₄₋₁₆. Γ) Η φανέρωση των δαιμόνων στην πόλη της Αλεξάνδρειας ότι το αυτοκρατορικό ζευγάρι εκτελέστηκε, βλ. Θεοφάνης, σ. 291₁₇₋₂₆. Δ) Η φανέρωση του αγγέλου κατά τη διάρκεια της προσευχής του αυτοκράτορα και οι επιλογές που του πρότεινε, βλ. Nau, *Les légendes syriaques*, σσ. 774-775. Ε) Η καύση των σχοινιών με τα οποία ήταν δεμένα τα χέρια του Μαυρικού. Ο αυτοκράτορας με παρατεταμένα τα χέρια προς τον ουρανό μπόρεσε να προσευχηθεί και να ευχαριστήσει τον Θεό για την τιμωρία του, βλ. Nau, *Les légendes syriaques*, σ. 778.

⁸⁷¹ Nau, *Les légendes syriaques*, σσ. 693-803. Ο Whitby (*Maurice*, σ. 3) ισχυρίζεται ότι ο συριακός Βίος πρέπει να δημιουργήθηκε μία δεκαετία μετά την αποβίωση του αυτοκράτορα. Ο Μαυρίκιος δεν είναι άγιος για τους μονοφυσίτες (όπως πολλοί νομίζουν), αφού ο Βίος είναι Νεστοριανικής προέλευσης, βλ. Brock, *Syriac sources*, σ. 29.

⁸⁷² Nau, *Les légendes syriaques*, σ. 774.

⁸⁷³ Vasiliev, *Saint Theodore*, σ. 184.

νομιμοποίηση της επανάστασης του Ηρακλείου, ενός μη προφυρογέννητου στρατηγού, ενάντια στον Φωκά⁸⁷⁴.

Ο Βίος του, ατύπως αναγνωρισθέντος ως αγίου, Μαυρικού, θα πρέπει να ήταν γνωστός κυρίως στους εκκλησιαστικούς κύκλους. Για τον λόγο αυτό μόνο οι χρονογράφοι Θεοφάνης και Γεώργιος Μοναχός, οι οποίοι ήταν μοναχοί και μάλιστα μορφωμένοι, είναι οι μοναδικοί οι οποίοι δεν περιορίζονται στο να αναφέρουν απλώς ότι η απάντηση των μονών στις ικεσίες του ήταν ότι η ψυχή του Μαυρικού θα σωθεί, αλλά ο μεν πρώτος επισημαίνει ότι όλη η οικογένειά του, μαζί με τον ίδιο, θα καταταχθεί στους αγίους, ενώ ο δεύτερος ότι μόνο ο ίδιος θα συναριθμηθεί μεταξύ των αγίων⁸⁷⁵. Επιπλέον, ο δεύτερος χρονογράφος παραθέτει ότι μετά τη σφαγή του Μαυρικού, ο αυτοκράτορας πήγε στον παράδεισο⁸⁷⁶. Επιπρόσθετα, στα πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής συνόδου, σώζεται ένας μικρός Βίος για τον άγιο Ιωάννη Νηστευτή ο οποίος χαρακτηρίζει τον Μαυρικό δίκαιο, πράο αλλά και μάρτυρα⁸⁷⁷.

Ο ιστορικός Θεοφύλακτος Σιμοκάττης αναφέρει για τον Μαυρικό ότι ο ίδιος είχε δισταγμούς για την εκτέλεση των αδικοπραγούντων επειδή προτιμούσε να θεραπεύει με μεταμέλεια παρά με τιμωρία⁸⁷⁸. Ο αυτοκράτορας συγκινήθηκε από την ασκητικότητα του πατριάρχη Ιωάννη Δ΄ Νηστευτή (582-595) και τις ημέρες των νηστειών διάλεγε να κοιμάται στο ευτελές ξύλινο κρεβάτι του πατριάρχη⁸⁷⁹. Μάλιστα ο αυτοκράτορας, αντικρίζοντας τον λιτό και απέριττο βίο του πατριάρχη, έσκισε το γραμμάτιο με το οποίο είχε δανείσει χρήματα στον Ιωάννη Δ΄, για τις ανάγκες των φτωχών⁸⁸⁰. Ο Μαυρικός, στις πηγές, έχει επίσης χαρακτηριστεί ορθόδοξος⁸⁸¹ και ευσεβέστατος⁸⁸². Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Νικηφόρος Κάλλιστος επισημαίνει ότι ο αυτοκράτορας ακόμα και τη ψυχή του τη σκέπαζε με την

⁸⁷⁴ Whitby, Justin II, Tiberius and Maurice, σ. 318. Για τον λόγο αυτό λέγεται ότι ο αυτοκράτορας Ηράκλειος τοποθέτησε και μία κολώνα με έναν σταυρό στο σημείο στο οποίο εκτελέστηκε ο Μαυρικός, βλ. Mango, A memorial, σσ. 16-17.

⁸⁷⁵ Θεοφάνης, , σ. 286₁₁. Γεώργιος Μοναχός, , σ. 661_{8,9}: ἡ μὲ ἡ ἰμ ἄ ὦ ἄ .

⁸⁷⁶ Γεώργιος Μοναχός, , σ. 663_{9,10}: μ ὦ ἰ ἄ ὦ . Ο Δωρόθεος (, σ. 267₂₀₋₂₂) επαναλαμβάνει τον Θεοφάνη, για την κατάταξη της αυτοκρατορικής οικογένειας μεταξύ των αγίων, τον οποίο και θα πρέπει να αντιγράψει.

⁸⁷⁷ Mansi 13, 80E-81A.

⁸⁷⁸ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, , σ. 56₅₋₇.

⁸⁷⁹Ο. π., σ. 280₁₅₋₁₉. Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 396D.

⁸⁸⁰ Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία, PG 147, στ. 396C.

⁸⁸¹ Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 691₉. Ο Δωρόθεος (, σ. 264₃₁) τον αυτοκράτορα Μαυρικό τον χαρακτηρίζει ορθοδόξο. Στο οι βασιλεύσαντες ἐν Κωνσταντινουπόλει (σ. 249) χαρακτηρίζεται χριστιανός.

⁸⁸² , σ. 133. , σ. 52,54.

αλουργίδα και τον στέφανο. Ήταν ένα ζωντανό άγαλμα αρετής⁸⁸³. Λιτοδίαιτος, αρτίφρων, ευφυής, ακλόνητος, συνέθεταν κάποια επιπλέον θετικά στοιχεία του χαρακτήρα του αυτοκράτορα⁸⁸⁴. *Ἄμ ἐ ἡ ὕ μ , ἰ ἡ ἄ φ μ ἰ ἡ ὕ ἄ , ὠ ὀ μὲ μ ὕ ἱ , ὀ ἐ ὄ ἄ*⁸⁸⁵. Αυτός όμως που αναφέρεται με μεγάλη λεπτομέρεια στον χαρακτήρα του αυτοκράτορα είναι ο χρονογράφος Εφραίμ. Τον χαρακτηρίζει ευχάριστο, εύθυμο με καλή προδιάθεση, σεμνό, πιστός στο θέλημα του Θεού, φειδωλός και αδιάφορος για τον χρυσό⁸⁸⁶. Παρατηρείται λοιπόν μία θετική αποτίμηση του χαρακτήρα και του ήθους του αυτοκράτορα από τους βυζαντινούς ιστορικούς και οι οποίοι, αν εξαιρέσουμε τον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη που διάκειται ευνοϊκά απέναντί του, έζησαν σε διαφορετικές εποχές από τον Μαυρίκιο. Όλοι επίσης μιλάνε για την αρετή που επέδειξε στην θανάτωση των παιδιών του ενώπιόν του αλλά και του ιδίου.

Ο μόνος που αναφέρεται αρνητικά για τον αυτοκράτορα είναι ο χρονογράφος Ιωάννης Νικίου⁸⁸⁷. Εκτός από την επισήμανσή του ότι ο αυτοκράτορας ήταν φιλάργυρος⁸⁸⁸ και ότι πούλησε όλο το σιτάρι της Αιγύπτου για να το μετατρέψει σε χρυσό⁸⁸⁹, τον αποκαλεί ειδωλωλάτρη και μάγο⁸⁹⁰. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί έρχονται σε αντίθεση με την παρατήρηση ότι ο Μαυρίκιος σταμάτησε τις αδικίες των αυτοκρατορικών προγόνων του⁸⁹¹. Σαν παράδειγμα αναφέρει ότι με διαταγή του ο καπετάνιος ενός πλοίου δεν θα ήταν πια υπεύθυνος για το φορτίο που θα μετέφερε το καράβι του. Σε περίπτωση απώλειας των εμπορευμάτων του караβιού η ζημιά θα πιστωνόταν στο κρατικό θησαυροφυλάκειο⁸⁹².

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι ενώ όλοι οι ιστορικοί και χρονογράφοι αναφέρουν ότι ο Μαυρίκιος είχε τρεις κόρες (την Αναστασία, τη Θεοκτίστη και την Κλεοπάτρα), το / επισημαίνει το εξής

⁸⁸³ Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 147, στ. 344D.

⁸⁸⁴ Ο. π., PG 147, στ. 345A.

⁸⁸⁵ Ο. π., PG 147, στ. 345A.

⁸⁸⁶ Εφραίμ Αίνιος, *I*, στίχ. 1241-1249.

⁸⁸⁷ Ίσως επειδή ο Μαυρίκιος έδωσε εντολή το 598-599 να εκτελεστούν τετρακόσιοι μονοφυσίτες έξω από τα τείχη της Έδεσσας Μεσοποταμίας, βλ. Μιχαήλ Σύριος, , τ. 2', σσ. 372-373.

⁸⁸⁸ Ιωάννης Νικίου, , σ. 151.

⁸⁸⁹ Ο. π., σ. 154.

⁸⁹⁰ Ο. π., σ. 164. Η φήμη ότι ο Μαυρίκιος ήταν ειδωλωλάτρης ίσως προέκυψε από την επιείκεια που έδειχνε προς τους ενόχους, βλ. Και Whitby, *Maurice*, σ. 21.

⁸⁹¹ Ιωάννης Νικίου, , σσ. 164-165.

⁸⁹² Ο. π., σ. 165.

γεγονός: στις εννέα Νοεμβρίου, στη μνήμη της οσίας Ευστολίας, αναφέρεται ότι η οσία $\omega \acute{\epsilon} \mu \acute{\epsilon}$ εγκατέλειψε την Ρώμη και πήγε στην βασιλεύουσα. Εκεί $\tilde{\upsilon} \grave{\upsilon} \mu \acute{\iota} \grave{\iota} \acute{\omicron} \acute{\alpha} \mu$, $\eta \tilde{\upsilon} \acute{\omicron} \acute{\omicron} \acute{\epsilon} \eta \acute{\omicron} \acute{\alpha} \tilde{\upsilon}$ $\acute{\omicron} \tilde{\alpha}$ ⁸⁹³. Άρα ο αυτοκράτορας είχε τέσσερις κόρες. Γιατί κανένας ιστορικός δεν αναφέρει την παραπάνω κόρη;

Η Σωπάτρα αναφέρεται επίσης και στο κείμενο $\acute{\iota} \eta \acute{\omicron} \acute{\iota}$ $\mu \acute{\upsilon} \eta \acute{\eta} \mu \eta \eta \acute{\upsilon} \eta \acute{\upsilon}$ ⁸⁹⁴. Η κόρη λοιπόν του Μαυρικού όταν συνάντησε την οσία Ευστολία ενθουσιάστηκε από την αγιότητα της οσίας και της παραχώρησε ένα σπίτι για να μένει⁸⁹⁵. Η Σωπάτρα στη συνέχεια εγκατέλειψε τη χλιδή του παλατιού και ακολούθησε την οσία. Μάλιστα τις παραχώρησε και τη μεγάλη της περιουσία με την οποία η οσία Ευστολία έχτισε, σε άγνωστη τοποθεσία, ένα μοναστήρι⁸⁹⁶. Ο τόπος στον οποίο χτίστηκε η μονή παραχωρήθηκε από τον Μαυρίκιο. Όταν η οσία Ευστολία απεβίωσε τη διαδέχτηκε η Σωπάτρα, η οποία αφού έφθασε στα ίδια πνευματικά επίπεδα με την πνευματική της μητέρα, αποδήμησε⁸⁹⁷.

Είναι απορίας άξιο ότι κανένας ιστορικός, ούτε ο σύγχρονος με τον Μαυρίκιο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, δεν την επισημαίνει. Το όνομά της δεν αναφέρεται ούτε στη σφαγή της αυτοκρατορικής οικογένειας από τον Φωκά. Θα πρέπει λοιπόν η Σωπάτρα σε μικρή ηλικία να εγκατέλειψε την οικογένειά της και να ακολούθησε την οσία Ευστολία. Θα πρέπει να αποτραβήχτηκε στον μοναχισμό σε τόσο μικρή ηλικία που ξεχάστηκε και από τους σύγχρονους με αυτήν ιστορικούς. Η μη εκτέλεσή της από τον Φωκά θα πρέπει να προσδιοριστεί ότι είτε είχε ήδη αποβιώσει, είτε ότι βρισκόταν μακριά από την Κωνσταντινούπολη και τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στη συνέχεια. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η αδελφή του Μαυρικού, Γορδία και όχι η Σωπάτρα, συνέλεξε τα πτώματα της αυτοκρατορικής οικογένειας και τα ενταφίασε στη μονή της. Αν η Σωπάτρα ήταν ζωντανή ή μόναζε κοντά στη βασιλεύουσα τότε σίγουρα η ίδια θα είχε ενδιαφερθεί να ενταφιάσει τα

⁸⁹³ / , στ. 207₁₁₋₁₆.

⁸⁹⁴ AASS, Sopatrae, σσ. 217-219.

⁸⁹⁵ Ο. π., σ. 218B. Στον Βίο της οσίας Ευστολίας η Σωπάτρα αναφέρεται ως $\acute{\iota} \eta \acute{\omicron} \acute{\iota}$ $\eta \tilde{\upsilon}$ $\tilde{\upsilon} \grave{\upsilon} \eta$ $\acute{\iota}$. $\acute{\epsilon} \tilde{\upsilon} \eta$, βλ. AASS, Sopatrae, σ. 218A-B.

⁸⁹⁶ AASS, Sopatrae, σ. 218E.

⁸⁹⁷ / , στ. 208₁₋₄.

μία κόρη του αυτοκράτορα, τη Σωπάτρα. Ίσως η Σωπάτρα να πέρασε ως δόκιμη για ένα έτος σε ένα μοναστήρι της Παλαιστίνης πριν λάβει οριστικά τη μοναχική κουρά.

Πιστεύω ότι η απουσία της Σωπάτρας από τα γεγονότα της σφαγής της οικογένειάς της, μαζί με το γεγονός ότι ο Μαυρίκιος έστειλε ικεσίες για να εξιλεωθεί για τη σφαγή των αιχμαλώτων και σε μοναστήρια της Ανατολής, (δηλαδή και στην περιοχή της Παλαιστίνης) και κυρίως ότι το όνομα μόνο του Μαυρικίου, χωρίς τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του, αναφέρεται στο Παλαιστινογεωργιανό συναξάριο⁹⁰³, με οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η οσία Ευστολία έγινε ηγουμένη σε ένα μοναστήρι της Παλαιστίνης την οποία διαδέχτηκε αργότερα η Σωπάτρα. Η ίδια η κόρη του αυτοκράτορα θα πρέπει να μνημόνευε στο μοναστήρι της, το όνομα του πατέρα της, το οποίο αργότερα θα εισήχθη και στο γνωστό Παλαιστινογεωργιανό συναξάριο. Σίγουρα και στο μοναστήρι στο οποίομόναζε η κόρη του ο Μαυρίκιος θα έστειλε ικεσίες για εξιλασμό. Άρα η κόρη του θα πρέπει να απεβίωσε αρκετά χρόνια μετά την εκτέλεση του πατέρα της. Δυστυχώς μόνο σε εικασίες μπορούμε να προβούμε αφού οι πηγές δεν μας διαφωτίζουν περισσότερο σε αυτό το θέμα.

⁹⁰³ Η αναφορά αυτή θα σχολιασθεί περαιτέρω παρακάτω.

**6. Η αναφορά του Μαυρικού, της Κωνσταντίνας και της Σωπάτρας
σε συναξάρια και αγιολόγια**

Το όνομα του Μαυρικού δεν αναφέρεται ούτε στο /
αλλά ούτε και στο . Αντί αυτού στις είκοσι οχτώ
Νοεμβρίου, μία μέρα δηλαδή μετά την εκτέλεση του Μαυρικού, σύμφωνα με το
Πασχάλιο Χρονικό⁹⁰⁴, αναφέρεται η μνήμη δύο άλλων αυτοκρατόρων, στα παραπάνω
δύο Συναξάρια, του Κωνσταντίνου και του Μαρκιανού: $\dot{\iota} \mu \mu \tilde{\omega} \acute{\epsilon} \acute{\upsilon} \dot{\iota} \tilde{\eta}$
 $\mu \mu \eta \mu$, $\tilde{\upsilon} \dot{\iota} \tilde{\omega}$ $\acute{\upsilon} \tilde{\omega}$ ⁹⁰⁵. Από
τα πρόσωπα με το όνομα Κωνσταντίνος που παραθέτουν τα δύο συναξάρια, ο Μέγας
Κωνσταντίνος μνημονεύεται στις είκοσι μία Μαΐου⁹⁰⁶, ενώ ο Κωνσταντίνος Γ' (ο
γιος του Ηρακλείου) ή ο Κωνσταντίνος Δ', (το θέμα αυτό θα με απασχολήσει
παρακάτω) μνημονεύεται στις τρεις Σεπτεμβρίου⁹⁰⁷. Ο Μαρκιανός όπως έχει ήδη
αναφερθεί μνημονεύεται στις δεκαοχτώ Φεβρουαρίου, μαζί με τη σύζυγό του
Πουλχερία⁹⁰⁸. Αφού λοιπόν τα δύο πρόσωπα με το όνομα Κωνσταντίνος και ο
Μαρκιανός μνημονεύονται σε μία συγκεκριμένη ημερομηνία γιατί έπρεπε να
ξαναμνημονευτούν σε μία διαφορετική ημερομηνία, μαζί και αυτήν την φορά με τα
παιδιά τους και η οποία δεν ταυτίζεται με την ημέρα αποβίωσή τους; Μήπως τα δύο
συναξάρια αναφέρονται σε άλλον Κωνσταντίνο, και αν ναι τι σχέση είχε αυτός με τον
Μαρκιανό για να μνημονευθούν μαζί; Επιπλέον, ο Μαρκιανός γνωρίζουμε ότι δεν
απέκτησε απογόνους από την Πουλχερία, η οποία παρέμεινε $\acute{\alpha}$ σε όλη τη ζωή
της. Άρα σε πια παιδιά του Μαρκιανού αναφέρεται;

Ο Grumel πιστεύει ότι τα ονόματα και $\tilde{\upsilon}$ θα πρέπει να
διορθωθούν σε Τιβέριος Β'-Κωνσταντίνος και Μαυρίκιος⁹⁰⁹. Για τον πρώτο
αυτοκράτορα αναφέρει ότι ο ίδιος ο Τιβέριος είχε δώσει εντολή να αποκαλείται

⁹⁰⁴ / , σ. 694₃.

⁹⁰⁵ / , στ. 264₃₀₋₃₂. Το , (σ. 116₄₋₅) μνημονεύει τα ίδια
στοιχεία με τη μόνη διαφορά ότι αντί να λέει $\dot{\iota} \tilde{\omega}$ $\acute{\upsilon} \tilde{\omega}$ αναφέρει $\dot{\iota} \tilde{\omega}$ $\acute{\upsilon} \tilde{\delta}$.

⁹⁰⁶ / , στ. 697₃₄₋₃₆. , σ. 296₈₋₉.

⁹⁰⁷ / , στ. 12₆₋₇. , σ. 14₁₋₂. Ο Grumel (Tibère II et
Maurice, σσ. 250-251) εξετάζει όλες τις περιπτώσεις των αυτοκρατόρων με τα ονόματα Κωνσταντίνος
αλλά και τους γιούς τους, για να διαπιστώσει ότι όλοι (εκτός από τα τρία πρόσωπα που αναφέρω)
είχαν σοβαρά κωλύματα για να μνημονεύονται από κάποιο συναξάριο, όπως αίρεση, μοιχεία και
έλλειψη απογόνων.

⁹⁰⁸ / , στ. 472₃₆₋₃₇. Το , (σ. 234₁₉₋₂₀) τους μνημονεύει
στις δεκαεπτά Φεβρουαρίου.

⁹⁰⁹ Grumel, Tibère II et Maurice, σ. 252.

Τιβέριος –Κωνσταντίνος⁹¹⁰ και με αυτά τα ονόματα αποκαλούνταν και στα νομίσματα⁹¹¹. Αγνοεί ο Grumel ότι ο Τιβέριος Β΄ απεβίωσε στις δεκατέσσερις Αυγούστου⁹¹². Θα συμφωνήσω με τον παραπάνω ιστορικό, στο δεύτερο σκέλος, ότι το όνομα Μαρκιανός σίγουρα θα πρέπει να διορθωθεί σε Μαυρίκιος. Αντί του ονόματος Κωνσταντίνος θα προτείνω το όνομα της συζύγου του Μαυρικού, Κωνσταντίνα. Αφού ο Μαυρίκιος εγγράφηκε στο / αλλά και στο λόγω του μαρτυρίου του, θα εξαιρούσαν τη σύζυγό αλλά και τα παιδιά του με τα οποία μοιράστηκε το ίδιο βασανιστήριο⁹¹³; Λόγω αντιγραφικού λάθους ή μάλλον, κυρίως, λόγω της λήθης του μαρτυρίου του Μαυρικού, της Κωνσταντίνας και των τέκνων τους, τέσσερις περίπου αιώνες μετά, κατά τη διάρκεια της σύνθεσης των δύο συναξαρίων, από τη Μακεδονική δυναστεία, πίστεψαν ότι ο αγιολόγος θα πρέπει να εννοούσε κάποιον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο και τον Μαρκιανό, χωρίς να εξετάσουν ποιον Κωνσταντίνο αλλά και αν τα ονόματα αυτά ήδη μνημονεύονταν σε διαφορετική ημερομηνία. Με την παρούσα άποψη συμφωνεί μόνο ο G. Dagron⁹¹⁴ και εν μέρει και ο Κων. Πιτσάκης.

Θεωρώ ότι η Σωπάτρα θα πρέπει να συνέθεσε έναν αγιολογικό Βίο για τον πατέρα της Μαυρίκιο, παραλλαγή του οποίου θα πρέπει να είναι ο σωζόμενος συριακός Βίος. Για άγνωστο λόγο, ο αρχικός Βίος σύντομα εξαφανίστηκε, γι' αυτό και τον αγνοεί ο σύγχρονός της ιστορικός Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. Ίσως οι οπαδοί του Φωκά, με εντολή του, να τον κατέστρεψαν. Κάποια όμως στοιχεία του Βίου διασώθηκαν στην παράδοση και στους μετέπειτα ιστορικούς και χρονογράφους. Η ίδια θα πρέπει να μνημόνευε συνεχώς το όνομά του στο μοναστήρι της, σε κάποια περιοχή της Ανατολής, ίσως στην Παλαιστίνη, στο οποίο θα είχε διαδεχθεί την οσία Ευστολία. Για τον λόγο αυτό, στη συνέχεια, το όνομα του Μαυρικού προστέθηκε στο Παλαιστινογεωργιανό συναξάριο⁹¹⁵. Από το συναξάριο αυτό θα πρέπει μετέπειτα

⁹¹⁰ Θεοφάνης, , σ. 251₁₈₋₁₉: (Τιβέριος) έ έ ό έ ι μ
ι .

⁹¹¹ Wroth, *Byzantine coins*, σσ. 105-107.

⁹¹² , σ. 690₁₂₋₁₃: ι η θ υ θ υ μ ό α
ι .

⁹¹³ Με το παραπάνω φαίνεται να συμφωνεί και ο Wortley, *The legend*, υποσ. 26.

⁹¹⁴ Dagron, *Emperor*, σ. 154, υποσ. 108. Ο Pitsakis (*Sainteté et empire*, σ. 206) ενώ διαπιστώνει ότι στις 28 Νοεμβρίου μνημονεύονταν ο Μαυρίκιος και τα παιδιά του, πιστεύει ότι το όνομα Κωνσταντίνος ταυτίζεται με τον Κωνσταντίνο Δ΄ και όχι με την Κωνσταντίνα, σύζυγο του Μαυρικού.

⁹¹⁵ Γι' αυτό και ο Wortley (*The legend*, σ σ. 388-389) υποστηρίζει ότι πίσω από όλη αυτήν την λογοτεχνική παραγωγή για τον Μαυρίκιο φαίνεται ότι υπήρχε μία προσπάθεια ο αυτοκράτορας να συναριθμηθεί μεταξύ των αγίων. Θα πρέπει και να υπήρχε μία λατρεία του αυτοκράτορα στην περιοχή

να μεταφέρθηκε σε συναξάρια άλλων μονών, αλλά λόγω της λήθης του μαρτυρίου της αυτοκρατορικής οικογένειας, αυτοί που συνέθεσαν το / θα νόμισαν ότι πρόκειται για λάθος ονόματα, τα οποία και άλλαξαν. Το ίδιο θα έκριναν και οι μετέπειτα συγγραφείς συναξαρίων γι' αυτό και η μνήμη του Μαυρικού και της οικογένειάς του δεν αναφέρεται ξανά πουθενά. Το λάθος του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως επηρέασε καθοριστικά και τους μετέπειτα αγιολόγους, μέχρι την εποχή μας.

Αντίθετα, τα γεγονότα της μνημόνευσης της Σωπάτρας εξελίχθηκαν αλλιώς. Το / στις εννέα Νοεμβρίου δε μνημονεύει τη Σωπάτρα. Αναφέρει απλώς το όνομά της στα γεγονότα που σημάδεψαν τη μνήμη της οσίας Ευστολίας: ἡ ὑ ἡ ἡμ α μ μ ἡ ό μ ό ἡμῶ ὑ ⁹¹⁶. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η Σωπάτρα συνδέθηκε πνευματικά με την οσία Ευστολία, την ακολούθησε στο μοναστήρι της, στο οποίο αργότερα τη διαδέχτηκε και απεβίωσε σε άγνωστη ημερομηνία.

Τον 11^ο αι. το Λαυριωτικό 43 Συναξάριο στη μνήμη της οσίας Ευστολίας πρόσθεσε και τη Σωπάτρα, χωρίς όμως την τελευταία να τη χαρακτηρίζει οσία ή αγία⁹¹⁷. Τους μετέπειτα αιώνες η μνήμη της οσίας Ευστολίας μετατράπηκε σε μ μ ῶ ό μ ἡμῶ ὑ ι ⁹¹⁸. Δυστυχώς ο Νικόδημος Αγιορείτης δεν έχει σημειώσει στο κείμενο το ιδιαίτερο σύμβολο⁹¹⁹, όπως κάνει στους άλλους βίους, που δείχνει αν ο ίδιος πρόσθεσε αυτήν τη μνήμη ή την μετέφερε από τον αρχικό συναξαριστή του Μαυρικού. Βεβαίως το κείμενο που παραθέτει είναι πιστή αντιγραφή του Συναξαριστή της Κωνσταντινουπόλεως.

Ο αγιολόγος Κωνσταντίνος Δουκάκης δεν μας παρέχει καινούρια στοιχεία για την οσία Ευστολία και Σωπάτρα αφού αντιγράφει πιστά το κείμενο του Νικοδήμου⁹²⁰. Τις ίδιες πληροφορίες αναφέρει και ο Μανουήλ Γεδεών αλλά σε πολύ περιληπτική μορφή. Άξιο αναφοράς είναι ότι ο ίδιος προσπάθησε ανεπιτυχώς να βρει

της Ανατολής. Τα υπάρχοντα όμως κείμενα δεν δείχνουν να υπήρχε μία παρόμοια δοξασία και στην Κωνσταντινούπολη.

⁹¹⁶ / , στ. 207₆₋₇.

⁹¹⁷ Δ43, 129r: ἡ ὑ ἡ ἡμ α μ μ ἡ ό μ ό ἡμῶ ὑ ι .

⁹¹⁸ Νικόδημος, , τ. 1', σ. 249.

⁹¹⁹ Ο Νικόδημος Αγιορείτης χρησιμοποιούσε το σύμβολο + για να δείξει ότι συμπλήρωσε τον συναξαριστή του Μαυρικού στο αντίστοιχο πεδίο ή το σύμβολο * για να δείξει ότι το πεδίο αυτό είναι νέα καταχώρηση από τον ίδιο, βλ. Νικόδημος, , τ. 1', σ. 1ε'.

⁹²⁰ Δουκάκης, , τ. Νοέμβριος, σσ. 213-214.

αν υπήρχε μονή Σωπάτρας⁹²¹. Χωρίς εκπλήξεις είναι και τα αγιολόγια του Ματθαίου Λαγγή, του Χρήστου Τσολακίδη και του Σωφρόνιου Ευστρατιάδου για την οσία Ευστολία και Σωπάτρα. Αναφέρουν πιστά το κείμενο του Νικοδήμου⁹²². Όλοι οι παραπάνω συγγραφείς συναξαρίων αναφέρονται πάντοτε σε μνήμη οσίας Ευστολίας και οσίας Σωπάτρας. Η μνήμη της Σωπάτρας συνταυτίσθηκε με τη μνήμη της οσίας Ευστολίας και καθιερώθηκε να εορτάζεται την ίδια ημέρα, παρόλο που αγνοούμε την ημέρα αποβίωσής της.

Ο μοναχός και υμνογράφος Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συνέταξε πλήρη αδημοσίευτη, μέχρι στιγμής, Ακολουθία για την οσία Ευστολία, μέσα στην οποία αναφέρει και τη Σωπάτρα την οποία χαρακτηρίζει ως οσία⁹²³.

⁹²¹ Γεδεών, , σ. 189.

⁹²² Λαγγής, , τ. Νοέμβριος, σσ. 257-258. Τσολακίδης, , σ. 1074. Ευστρατιάδης, , σ. 443.

⁹²³ Κατόπιν τηλεφωνικής επικοινωνίας με τους υποτακτικούς του στην Καλύβη του, μου ταχυδρομήθηκε η αδημοσίευτη ακολουθία της οσίας Ευστολίας η οποία αποτελείται από έντεκα σελίδες.

*7. Ιστορικά στοιχεία για τη Φεβρωνία και η αναφορά της σε
 συναξάρια και αγιολόγια *

Αν για κάποιον, οι πληροφορίες που διασώζονται για τη Σωπάτρα, χαρακτηρίζονται ως περιορισμένες, τότε τα στοιχεία που μας διασώζονται για τη Φεβρωνία είναι μηδαμικά. Το / συγκεκριμένα στις είκοσι επτά Οκτωβρίου αναφέρει: $\dot{\iota} \mu \mu \dot{\eta} \acute{\omicron} \mu \acute{\omicron} \dot{\eta} \mu \acute{\omega} \dot{\iota} \mu \acute{\upsilon}$
 $\dot{\eta} \acute{\epsilon} \quad \quad \quad \dot{H} \quad \quad \quad \acute{\upsilon}$ ⁹²⁴. Ο Λαυρεωτικός 43 Συναξαριστής την αναφέρει την ίδια μέρα και την χαρακτηρίζει αγία και θυγατέρα του αυτοκράτορα Ηρακλείου⁹²⁵. Η Φεβρωνία δεν αναφέρεται από κανέναν βυζαντινό ιστορικό ή χρονογράφο ως κόρη του Ηρακλείου. Γνωρίζουμε ότι ο αυτοκράτορας απέκτησε την Επιφανεία – Ευδοκία⁹²⁶ και τον Ηράκλειο – νέο Κωνσταντίνο⁹²⁷ από την πρώτη του γυναίκα Φαβία Ευδοκία (Aelia Flavia). Επίσης από τη δεύτερη γυναίκα του Μαρτίνα, η οποία ήταν ταυτόχρονα και ανιψιά του, απέκτησε σίγουρα τους: Κωνσταντίνο⁹²⁸, Φλάβιο ή Φάβιο⁹²⁹, Θεοδόσιο⁹³⁰, Ηρακλωνά⁹³¹, Δαβίδ⁹³², Μαρτίνο ή Μαρίνο⁹³³, Αυγουστίνα⁹³⁴ και Μαρτίνα⁹³⁵. Με τη Φεβρωνία μόνο ο νεότερος ιστορικός Cange ασχολήθηκε υποστηρίζοντας ότι η Φεβρωνία πρέπει να ήταν μία από τις κόρες που δεν αναφέρονται του Ηρακλείου και της Μαρτίνας. Πιστεύει ότι η Φεβρωνία πρέπει να ήταν μία από τις ανώνυμες κόρες που αναφέρει ο ιστορικός Νικηφόρος και η οποία απεβίωσε όταν ο Ηράκλειος έλειπε σε εκστρατεία εναντίον της Περσίας⁹³⁶. Η οσία Ευστολία που έγινε μοναχή και ηγουμένη σε περιοχή που της δώρισε ο αυτοκράτορας Μαυρίκιος, στο /

⁹²⁴ / , στ. 170₁₋₃. Στο Codex Parisiensis 1582 αναφέρεται στις είκοσι οκτώ Οκτωβρίου, βλ. / , στ. 172₃₆. Στο Τυπικό της Μεγάλης Εκκλησίας δεν επισημαίνεται πουθενά η Φεβρωνία.

⁹²⁵ 43, 108v: $\dot{\eta} \acute{\upsilon} \dot{\eta} \dot{\eta} \mu \alpha \mu \mu \dot{\eta} \acute{\alpha}$ $\acute{\omicron} \dot{H} \quad \quad \quad \acute{\upsilon}$.

⁹²⁶ Θεοφάνης, , σ. 299₁₉.

⁹²⁷ Νικηφόρος, μ , παρ. 222-24.

⁹²⁸ Θεοφάνης, , σ. 300₇₋₉.

⁹²⁹ Νικηφόρος, μ , παρ. 117-8.

⁹³⁰ Ο. π., παρ. 118.

⁹³¹ Ο. π., παρ. 12₁₆.

⁹³² Ο. π., παρ. 27₂.

⁹³³ Ο. π., παρ. 27₂.

⁹³⁴ Ο. π., παρ. 27₃.

⁹³⁵ Ο. π., παρ. 27₃. Για τα παιδιά του βλ. Kaegi, , σσ. 175-177 & 418-419.

⁹³⁶ Cange, *Historia Byzantina*, σ. 119. Νικηφόρος, μ , παρ. 18₇₋₈ όπου και το σχετικό απόσπασμα: $\acute{\upsilon} \quad \quad \quad \acute{\epsilon} \dot{H} \quad \quad \quad \acute{\omega} \acute{\epsilon} \dot{\eta} \quad \quad \quad \dot{\eta} \acute{\epsilon}$ $\acute{\upsilon} \acute{\varphi} \quad \quad \quad \acute{\iota} \acute{\iota} \acute{\iota}$.

χαρακτηρίζεται, όπως και η Φεβρωνία, ως ‘μητέρα μας’⁹³⁷. Είναι συνηθισμένο οι μοναχές ενός μοναστηριού να αποκαλούν την ηγουμένη ως μητέρα. Αν η Φεβρωνία λοιπόν απεβίωσε την περίοδο 626-630, δεδομένου ότι ο Ηράκλειος νυμφεύτηκε τη Μαρτίνα το 613 ή 614, ακόμα και αν ήταν το πρώτο παιδί που απέκτησε ο Ηράκλειος από την Μαρτίνα σε τι ηλικία έγινε μοναχή και μετά ηγουμένη⁹³⁸; Καμία λοιπόν κόρη του Ηρακλείου και της Μαρτίνας δεν μπορεί να είναι και για τον επιπλέον λόγο ότι όλοι οι βυζαντινοί ιστορικοί διάκεινται αρνητικά απέναντι στη Μαρτίνα εξαιτίας του αιμομεικτικού γάμου που συνήψε με τον αυτοκράτορα: $\epsilon\tilde{\nu}$ $\epsilon\tilde{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ (ενν. την αρρώστια της υδρωπικίας που ταλαιπωρούσε τον Ηράκλειο) $\tilde{\eta}$ μ $\tilde{\eta}$ $\epsilon\tilde{\upsilon}$, $\upsilon\tilde{\epsilon}$ $\tilde{\eta}$ υ $\epsilon\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\upsilon}$ $\tilde{\iota}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\alpha}$ $\tilde{\alpha}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\iota}$ μ ⁹³⁹. Έτσι θα ήταν δύσκολο να εγγράψουν ένα παιδί αυτής της παράνομης σχέσης σε ένα συναξάριο.

Η μόνη κόρη που απομένει λοιπόν είναι η Επιφανεία-Ευδοκία, η οποία γεννήθηκε στις επτά Ιουλίου 611 από την πρώτη του σύζυγο την Ευδοκία⁹⁴⁰. Για την ίδια γνωρίζουμε ότι ο πατέρας της την είχε προσφέρει σ’ ένα γαμικό συναλλάγιο με τον γυιο του Χάνου της Χαζαρίας, το οποίο δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ⁹⁴¹. Επίσης είναι η μοναδική κόρη του Ηρακλείου για την οποία γνωρίζουμε ότι ζούσε το 640 αφού ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Κύρος είχε προτείνει τότε τη σύναψη γαμικού συναλλαγίου του Σαρακηνού Άμβρου με τη συγκεκριμένη κόρη του αυτοκράτορα, το οποίο δεν έγινε αποδεκτό από τον Ηράκλειο⁹⁴². Αυτή είναι και η τελευταία πληροφορία που μας διασώζεται για την Επιφανεία και μάλιστα λόγω προχωρημένης ηλικίας, ήδη ήταν τριάντα ετών, δεν πρέπει να παντρεύτηκε ποτέ. Αν είχε παντρευτεί, οι ιστορικοί θα μας παρείχαν κάποια στοιχεία, όπως έκαναν και για τον αδελφό της

⁹³⁷ / , στ. 207₆₋₇.

⁹³⁸ Ο Μ. Βασίλειος στην επιστολή του προς (Αμφιλοχίω, στ. 720B) ορίζει τουλάχιστον το 16^ο ή 17^ο έτος της ηλικίας για την πλήρη ένταξη και συμμετοχή των γυναικών στην ζωή της αδελφότητας ενός μοναστηριού. Από τότε $\tilde{\eta}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\upsilon}$ μ $\tilde{\epsilon}$ $\tilde{\eta}$. Αν λοιπόν ένα μοναστήρι δεχόταν μετά τα δεκαέξι ή δεκαεπτά μία κοπέλα για μοναχή, τότε ακόμα και αν η Φεβρωνία ήταν το πρώτο παιδί που απέκτησε ο Ηράκλειος από τη Μαρτίνα, είτε δεν πρόλαβε να γίνει μοναχή, είτε το ίδιο έτος που έγινε η κουρά της απεβίωσε. Σε καμία περίπτωση λοιπόν δεν προλάβαινε να έχει ήδη διακριθεί ως ηγουμένη.

⁹³⁹ Νικηφόρος, μ , παρ. 27₈₋₁₀. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 216₂₋₃: $\tilde{\delta}$ μ (ενν. την αρρώστια της υδρωπικίας που ταλαιπωρούσε τον Ηράκλειο) $\epsilon\tilde{\nu}$ $\tilde{\alpha}$ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\epsilon}$ μ μ $\tilde{\eta}$ $\tilde{\alpha}$.

⁹⁴⁰ Θεοφάνης, , σ. 299₁₈.

⁹⁴¹ Νικηφόρος, μ , παρ. 12₃₂₋₄₀. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Παναγοπούλου, μ , σσ. 81-84.

⁹⁴² Νικηφόρος, μ , παρ. 23₁₃₋₁₉.

τον Ηράκλειο – νέο Κωνσταντίνο, ο οποίος νυμφεύτηκε τη δεύτερη εξαδέλφη του, Γρηγορία⁹⁴³.

Η Επιφανεία λοιπόν, σίγουρα μετά την αποβίωση του πατέρα της, θα αποσύρθηκε σε μοναστήρι στο οποίο και θα έγινε ηγουμένη. Παράδειγμα σε αυτήν την κίνηση μπορεί να είχε την πρόσφατη ζωή της Σωπάτρας, κόρης του Μαυρικίου. Με αυτόν τον τρόπο ίσως να προσπάθησε να αποφύγει και την μήνιν της μητριάς της όταν η ίδια και ο γιος της, μετά τον θάνατο του αδελφού της Κωνσταντίνου Γ', ανέλαβαν την εξουσία⁹⁴⁴. Είναι το μοναδικό, από τα πρόσωπα που έχουν μέχρι στιγμής αναφερθεί, μέλος της βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας που του προσάπτουν το χαρακτηριστικό της θαυματουργίας.

Τα ίδια λιτά στοιχεία με το / παραθέτουν ο Νικόδημος Αγιορείτης, τα Μηναία του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού, ο Μανουήλ Γεδεών, ο Ματθαίος Λαγγής, ο Χρήστος Τσολακίδης, ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης και ο Μακάριος Σιμωνοπετρίτης με τη μόνη διαφορά ότι την μνημονεύουν στις είκοσι οκτώ Οκτωβρίου⁹⁴⁵.

Ο μοναχός και υμνογράφος Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συνέταξε και για τη Φεβρωνία πλήρη αδημοσίευτη, μέχρι στιγμής, ακολουθία.

⁹⁴³ Νικηφόρος, μ, παρ. 56-7.

⁹⁴⁴ Ο Θεοφάνης (, σ. 341₁₃₋₁₆) αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Γ', ο οποίος κατόρθωσε να κυβερνήσει μόνο τρεις μήνες, δηλητηριάστηκε από τη φιλόδοξη μητριά του Μαρτίνα και τον πατριάρχη Πύρρο για μπορέσει να κυβερνήσει ο γιος της Ηρακλωνάς. Τα ίδια αναφέρει και ο Κωνσταντίνος Μανασσής (, στίχ. 3744-3745) και ο Ιωάννης Ζωναράς (μ, σ. 216₆₋₈.)

⁹⁴⁵ Νικόδημος, , τ. 1', σ. 201. μ, σ. 153. Γεδεών, , σ. 183. Λαγγής, , τ. Ιανουάριος, σ. 627, Τσολακίδης, , σ. 1025, Ευστρατιάδης, , σ. 459. Σιμωνοπετρίτης, , τ. Οκτώβριος, σ. 298.

ΚΕΦ. Γ'.

Η αγιότητα στην εποχή του Ηρακλείου.

1. Ιστορικά στοιχεία για τον Ηράκλειο – νέο Κωνσταντίνο Γ' (641)

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο αυτοκράτορας Ηράκλειος απέκτησε την Επιφανεία – Ευδοκία⁹⁴⁶ και τον Ηράκλειο – νέο Κωνσταντίνο⁹⁴⁷ από την πρώτη του γυναίκα Φαβία Ευδοκία (Aelia Flavia). Μετά την αποβίωση του Ηρακλείου, τον Φεβρουάριο του 641⁹⁴⁸, ανέλαβε μόνο για εκατόν τρεις μέρες ο μεγαλύτερος γιος του, ο Κωνσταντίνος Γ'⁹⁴⁹. Ίσως δέχθηκε «μὲ προθυμία τὸ αἴτημα τοῦ πάπα Ἰωάννη Δ' γιὰ τὴν ἀπόσυρση τῆς Ἐκθέσεως ἀπὸ τοὺς δημόσιους χώρους τῆς Δύσεως, στοὺς ὁποῖους εἶχε ἀναρτηθῆ, ἐνῶ ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κπόλεως τὸν ὑπέρμαχο τῆς Ἐκθέσεως πατριάρχη Πύρρο»⁹⁵⁰. Απεβίωσε σύντομα τον Μάιο μόλις του 641 σε ηλικία εἴκοσι οχτώ ετών αφού δηλητηριάστηκε από τη μητριά του Μαρτίνα και ἴσως και από τον πατριάρχη Πύρρο⁹⁵¹. Ο χρονογράφος Εφραίμ τον αποκαλεί ὁ , ἐνῶ ο ιστορικός Ιωάννης Ζωναράς είναι πιο διεξοδικός ως προς την ορθοδοξία του νεαρού αυτοκράτορα αφού επισημαίνει: ἡ ἐ ἰ ἰ ἡ ὁ ὀ , ἡ μ , ὕ μ ἰ ὀ ⁹⁵². Τάφηκε στον ναό των αγίων Αποστόλων⁹⁵³.

⁹⁴⁶ Θεοφάνης, , σ. 299₁₉.

⁹⁴⁷ Νικηφόρος, μ , παρ. 222-24.

⁹⁴⁸ Ο. π., παρ. 27₁₃₋₁₅.

⁹⁴⁹ Ο. π., παρ. 29₂₅₋₂₆: ἰ ἐ ὀ ἰ ἡ ἔ ἡ μ ἐ ὀ ἰ , ἐ .

⁹⁵⁰ Φειδάς, , τ. 1', σ. 740.

⁹⁵¹ Θεοφάνης, , σ. 341₁₃₋₁₆. Λέων Γραμματικός, , σ. 155₁₈₋₂₀. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 216₆₋₈. Κωνσταντίνος Μανασσής, , στίχ. 3744-3745. Ο Θεοφάνης αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος άρχισε να κυβερνά τον μήνα Μάρτιο του 641 και παρέμεινε στην εξουσία για τέσσερις μήνες, δηλαδή μέχρι τον Ιούλιο του ίδιου έτους, βλ. Θεοφάνης, , σ. 341₁₂₋₁₅. Το (σ. 107₂₆) αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Γ' απεβίωσε στις εἴκοσι Απριλίου. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 2α', σ. 48.

⁹⁵² Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 216₁₀₋₁₂.

⁹⁵³ Λέων Γραμματικός, , σ. 155₂₀₋₂₁.

2. Ιστορικά στοιχεία για τον Κωνσταντίνο Δ' (668-685)

Μετά τον θάνατο του Κώνστα Β' (641-668) τη διακυβέρνηση του κράτους ανέλαβε ο γιος του Κωνσταντίνος Δ' (668-685). Για δύο σημαντικά γεγονότα είναι γνωστός ο αυτοκράτορας. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του έσωσε την Κωνσταντινούπολη από τους Άραβες, οι οποίοι την πολιορκήσαν για τέσσερα χρόνια (674-678)⁹⁵⁴. Επίσης, για την ειρήνευση της Εκκλησίας εξαιτίας των μονοενεργητικών και μονοθελητικών ερίδων συγκάλεσε την Στ' Οικουμενική σύνοδο, η οποία συνεδρίασε στο παλάτι του Τρούλλου από τις 7 Νοεμβρίου 680 μέχρι στις 16 Σεπτεμβρίου 681. Κατά την πρώτη συνεδρία υπήρχαν πενήντα επίσκοποι, ενώ κατά την τελευταία συνεδρία είχαν αυξηθεί σε 174⁹⁵⁵. Η προεδρία της συνόδου κατά τις πρώτες έντεκα συνεδρίες ασκήθηκε από τον ίδιο τον Κωνσταντίνο Δ', ενώ από τη δωδέκατη συνεδρία και μετά ασκήθηκε από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γεώργιο⁹⁵⁶. Μόνο στην τελευταία συνεδρία (18^η) η προεδρία ασκήθηκε και πάλι από τον αυτοκράτορα, ο οποίος υπέγραψε μαζί με τα 174 μέλη τον Όρο της συνόδου⁹⁵⁷. Ο συγκεκριμένος λοιπόν αυτοκράτορας συμμετείχε στις εργασίες Οικουμενικής συνόδου περισσότερο από κάθε άλλο προκάτοχό του.

Ο Όρος της συνόδου καταδίκασε τη μονοθελητική και μονοενεργητική αίρεση και διατύπωσε και τη διδασκαλία της για τις δύο φυσικές θελήσεις και ενέργειες του Χριστού ως ανάπτυξη του Όρου της Δ' Οικουμενικής συνόδου για την υποστατική ένωση των δύο φύσεων του Χριστού⁹⁵⁸. Στο τέλος της 18^{ης} συνεδρίας ο Κωνσταντίνος Δ' δέχτηκε να εκδώσει διάταγμα για την καθιέρωση των αποφάσεων της συνόδου και την αποστολή του Όρου στα πατραρχεία⁹⁵⁹. Ο αυτοκράτορας αποκλήθηκε ορθόδοξος⁹⁶⁰, ευσεβέστατος⁹⁶¹, νέος Μαρκιανός, νέος Θεοδόσιος και νέος Ιουστινιανός⁹⁶². Είναι η πρώτη φορά, μετά τον Μαρκιανό, που κάποιος

⁹⁵⁴ Νικηφόρος, *μ*, παρ. 34₁₋₂₁. Περισσότερες πληροφορίες για την πολιορκία της βασιλεύουσας, βλ. Στράτος, *τ. 5'*, σσ. 35-45. Χριστοφιλοπούλου, *τ. 2α'*, σσ. 54-55.

⁹⁵⁵ Mansi 11, 668A-681A.

⁹⁵⁶ Ο. π., 217B. Θεοφάνης, *σ. 360₆*.

⁹⁵⁷ Φειδάς, *τ. 1'*, σ. 754. Κουκουσάς, *σ. 104*.

⁹⁵⁸ Mansi 11, 637A-640A.

⁹⁵⁹ Ο. π., 697-712.

⁹⁶⁰ Ο. π., 620E: *μ* *α̅ α̅ ε̅* · *ο̅* *α̅ α̅ ε̅* · *ι̅* *υ̅* *α̅ α̅ ε̅* ·

⁹⁶¹ Mansi 11, 517E.

⁹⁶² Ο. π., 621A: *υ̅* *α̅ α̅ ε̅* · *α̅ α̅* *ε̅* · *Ι* *υ̅* *α̅ α̅ ε̅* · *υ̅* *η̅ ο̅* *α̅ α̅* *ε̅* · Βλ. και Λεοντσίνη, *σ. 48*.

αυτοκράτορας επευφημείται με τα ονόματα των αυτοκρατόρων που συγκάλεσαν στο παρελθόν Οικουμενική σύνοδο. Ο Θεοδόσιος Β΄ είχε αποκληθεί αρχιερέας, στην Ενδημούσα όμως σύνοδο του 448 και όχι στην Γ΄ Οικουμενική σύνοδο που συγκάλεσε, ενώ ο Μαρκιανός ιερέας και νέος Κωνσταντίνος στην Δ΄ Οικουμενική σύνοδο. Ο Ιουστινιανός Α΄ και ο Μ.Θεοδόσιος δεν είχαν επευφημηθεί με ανάλογες εκφράσεις. Το παραπάνω λοιπόν δείχνει ότι οι ιεράρχες που συμμετείχαν στην Στ΄ Οικουμενική σύνοδο θεώρησαν τον Κωνσταντίνο Δ΄ υπέρμαχο της πίστης αλλά και στυλοβάτη του θεσμού των Οικουμενικών συνόδων, με τις οποίες αντιμετώπιζαν τις διάφορες αιρέσεις. Η επευφημία νέος Ιουστινιανός «εξέφραξε την προτίμησή τους για την ανασύσταση των αξιών του 6^{ου} αι. Ανάμεσα στις οποίες ήταν η δυναμική επαναφορά της Ορθοδοξίας»⁹⁶³.

Ο πάπας Ρώμης Λέοντας Β΄(681-683) λόγω της Στ΄ Οικουμενικής συνόδου αποκάλεσε τον Κωνσταντίνο Δ΄: $\eta \tilde{\omega} \acute{\upsilon}$, $\acute{\epsilon} \eta \tilde{\eta} \acute{\epsilon}$ και ⁹⁶⁴. Ο αυτοκράτορας τιμήθηκε με την επευφημία αυτή ως σθεναρός διώκτης των αιρετικών και των εχθρών της Ορθοδοξίας⁹⁶⁵. Σε μεταγενέστερες επιστολές του, ο πάπας Ρώμης Γρηγόριος Β΄ (715-731) τον κατατάσσει ανάμεσα σε όσους $\acute{\epsilon} \tilde{\omega}$ ⁹⁶⁶ και επίσης ότι κυβέρνησε $\acute{\alpha} \mu \tilde{\omega} \acute{\alpha} \mu \tilde{\alpha} \tilde{\eta} \acute{\iota} \mu \eta$ ⁹⁶⁷. Για τον ίδιο λόγο όλοι σχεδόν οι ιστορικοί και χρονογράφοι τον αποκαλούν ευσεβή ή ευσεβέστατο⁹⁶⁸, ορθόδοξο⁹⁶⁹, φίλο της ορθοδοξίας⁹⁷⁰ ή χριστιανό⁹⁷¹. Αυτή την αποδοχή ίσως αντανακλά ο χρονογράφος Θεοφάνης όταν αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ΄ κατόρθωσε να ενώσει $\acute{\alpha} \acute{\alpha} \tilde{\eta} \eta \mu \acute{\alpha} \tilde{\upsilon} \tilde{\upsilon} \acute{\epsilon}$ ⁹⁷².

Οι μόνοι που εκφράστηκαν αρνητικά απέναντί του ήταν οι μονοφυσίτες των ανατολικών περιοχών της αυτοκρατορίας. Ο ιστορικός Μιχαήλ Σύρος παρουσιάζει

⁹⁶³ Λεοντσίνη, , σ. 49.

⁹⁶⁴ Mansi 11, 736A-B.

⁹⁶⁵ Λεοντσίνη, , σσ. 53-54.

⁹⁶⁶ Gouillard, Gregoire II, σσ. 299-300.

⁹⁶⁷ Ο. π., σ. 299.

⁹⁶⁸ Θεοφάνης, , σ. 360_{6 & 11} & 361₁₅. Λέων Γραμματικός, , σ. 162₁₄. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 169₆₁. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 770₂₂. Εφραίμ Αίνιος, *I* , στίχ. 1446. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 113₂₁. , σ. 134. Δωρόθεος, , σ. 283.

⁹⁶⁹ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, $\acute{\omicron} \mu$, παρ. 21₁₀. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1΄, σ. 764₆. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 225₁₈. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 113₂₁. Δωρόθεος, , σ. 282.

⁹⁷⁰ Εφραίμ Αίνιος, *I* , στίχ. 1448.

⁹⁷¹ Οι βασιλεύσαντες εν Κωνσταντινουπόλει, σ. 250₂.

⁹⁷² Θεοφάνης, , σ. 359₂₈.

την ιδιαίτερη αντίθεση του κλήρου στη θρησκευτική πολιτική του Κωνσταντίνου Δ' ⁹⁷³, ενώ είναι ενδεικτική η στάση του αρχιεπισκόπου Αντιοχείας Μακαρίου και της ομάδας του μέσα στην ίδια την Στ' Οικουμενική σύνοδο ⁹⁷⁴.

Ο Κωνσταντίνος Δ' πρέπει να ήθελε να μιμηθεί το έργο και κυρίως την υστεροφημία του Ιουστινιανού Α'. Δεν είναι τυχαίο ότι βάπτισε τον γιο του Ιουστινιανό, κατόπιν αυτοκράτορα του Βυζαντίου ως Ιουστινιανός Β' (685-695, 705-711) και επιπλέον συγκάλεσε Οικουμενική σύνοδο. Οι ομοιότητες δεν σταματούν εδώ αλλά υπάρχουν και οι μεγαλειώδεις απεικονίσεις του αυτοκράτορα στη βασιλική της Ραβέννας της Ιταλίας και συγκεκριμένα στην εκκλησία του αγίου Απολλιναρίου in Classe (βλ. εικ. 6). «Η απήχηση της ορθοδοξίας του Κωνσταντίνου Δ' αφομοιώθηκε στην εκκλησιαστική παράδοση ώστε να αναγράφεται σε μοναστηριακά τυπικά ή επιγραφικά μνημεία ως κτήτορας ή εκχωρητής προνομίων σε επισκοπές ή μονές· οι αναφορές αυτές είναι αρκετά ασαφείς και θα μπορούσαν να ανάγονται και στον πατέρα του Κωνσταντα Β'» ⁹⁷⁵. Τον Κωνσταντίνο προβάλλουν ως ιδρυτή της μονής της Παναγίας Μολυβδοσκεπάστου ⁹⁷⁶ και της Υψηλής Πέτρας ή μονή Τσέπου στην περιοχή της Ηπείρου ⁹⁷⁷.

Τέλος, αξίζει να αναφερθούν και κάποιες παραστάσεις της Στ' Οικουμενικής συνόδου στη μονή της Πάτμου, στον ναό της Βηθλεέμ των Ιεροσολύμων, στην αγία Σοφία Αχρίδος, σε μονές και εκκλησίες στη σημερινή Βουλγαρία, στην Κύπρο και φυσικά στο Άγιο Όρος όπου απεικονίζεται και ο Κωνσταντίνος Δ' ως μ , , μ $\acute{\iota}$, $\acute{\iota}$ $\acute{\omicron}$ $\acute{\iota}$ ⁹⁷⁸.

⁹⁷³ Μιχαήλ Σύριος, , σσ. 451-452.

⁹⁷⁴ Riedinger, *Lateinische Übersetzungen*, σσ. 63-75.

⁹⁷⁵ Λεοντσίνη, , σσ. 259-260.

⁹⁷⁶ Βρανούσης, , σσ. 168-169.

⁹⁷⁷ Βρανούσης, Μονή Σωσινίου, σσ. 101-102.

⁹⁷⁸ Λεοντσίνη, , σ. 261.

*3. Η αναφορά του Κωνσταντίνου του νέου στα συναξάρια και
αγιολόγια*

Το / , στις τρεις Σεπτεμβρίου, αναφέρει: $\dot{\iota} \ \delta \ \acute{\epsilon}$
 $\acute{\alpha} \ \delta \ \acute{\epsilon} \ \dot{\iota} \ \Lambda$ ⁹⁷⁹. Το παραπάνω
απόσπασμα προκάλεσε και συνεχίζει να προκαλεί προστριβές ανάμεσα στους
σύγχρονους ιστορικούς. Είναι πολλή σημαντικό ότι για πρώτη φορά, στο
/ , από τους αυτοκράτορες που ήδη έχουν αναφερθεί, κάποιος
χαρακτηρίζεται, άγιος. Ποιός είναι λοιπόν αυτός ο αυτοκράτορας ο οποίος
χαρακτηρίζεται και νέος αλλά και άγιος;

Ο Ηράκλειος – νέος Κωνσταντίνος Γ΄, σύμφωνα με τον ιστορικό και
πατριάρχη Νικηφόρο, πήρε την εξουσία από τον πατέρα του Ηράκλειο τον μήνα
Φεβρουάριο του 641 και αφού κυβέρνησε εκατόν τρεις μέρες απεβίωσε. Άρα ο γιος
του Ηρακλείου πέθανε τον μήνα Μάιο ⁹⁸⁰. Επιπλέον, όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο
Θεοφάνης αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος άρχισε να κυβερνά τον μήνα Μάρτιο του
641 και παρέμεινε στην εξουσία για τέσσερις μήνες, δηλαδή μέχρι τον Ιούλιο του
ιδίου έτους ⁹⁸¹. Το / αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Γ΄ απεβίωσε στις είκοσι
Απριλίου ⁹⁸². Καμία λοιπόν από τις παραπάνω ημερομηνίες δεν ταιριάζει με τις τρεις
Σεπτεμβρίου του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης, ποιός θα μπορούσε
μετά από τρεις αιώνες που συντάχθηκε το / , να θυμάται το
όνομα αλλά κυρίως τη ζωή και το έργο ενός αυτοκράτορα που κυβέρνησε μόλις τρεις
με τέσσερις μήνες.

Ο σύγχρονος ιστορικός Grumel στηριζόμενος μόνο στην πηγή Liber
Pontificalis, το οποίο αναφέρει ότι ο Ιουστινιανός Β΄ ανέλαβε την εξουσία, μετά τον
θάνατο του πατέρα του, στις αρχές Σεπτεμβρίου ⁹⁸³, υποστηρίζει ότι το συγκεκριμένο
απόσπασμα του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως αναφέρεται στον
αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ΄. Δικαιολογεί την άποψή του ισχυριζόμενος ότι αυτός ο

⁹⁷⁹ / , στ. 12₆₋₇. Η ίδια έκφραση υπάρχει και στο (σ.
14₁₋₂). Την ίδια μέρα αναφέρεται και στο Codex Parisiensis 1583, βλ. / , στ.
10₄₉₋₅₀ αλλά και στο Codex Ambrosianus C. 101. S. Η μόνη διαφορά είναι ότι στον δεύτερο κώδικα
αναφέρεται μόνο το εξής: $\delta \ \acute{\epsilon} \ \dot{\iota} \ \Lambda$, χωρίς τους χαρακτηρισμούς
άγιος και βασιλιάς, βλ. / , στ. 12₄₀.

⁹⁸⁰ Νικηφόρος, μ , παρ. 29₂₅₋₂₆.

⁹⁸¹ Θεοφάνης, , σ. 341₁₂₋₁₅.

⁹⁸² , σ. 107₂₆.

⁹⁸³ Liber Pontificalis (γαλλ.), σ. 366₁₂.

αυτοκράτορας έβαλε τέλος σε μία μεγάλη περίοδο αιρέσεων και έσωσε την ορθοδοξία όπως ο Μ.Θεοδόσιος, ο Ιουστίνος Α΄ και η Ειρήνη η Αθηναία. Συγκάλεσε Οικουμενική σύνοδο όπως είχαν κάνει και οι προκατόχοι του Θεοδόσιος Β΄, Μαρκιανός και Ιουστινιανός Α΄ αλλά και Ιουστινιανός Β΄⁹⁸⁴. Ο Grumel δυστυχώς δε σκέφτηκε να εξηγήσει γιατί μόνο στον συγκεκριμένο αυτοκράτορα παρεισέφρυσε ο χαρακτηρισμός άγιος. Γιατί ενώ και οι άλλοι αυτοκράτορες που συγκάλεσαν Οικουμενική σύνοδο και έσωσαν την Ορθοδοξία δεν αποκαλούνται άγιοι μέσα στο / ; Τι ιδιαίτερο είχε αυτός για να αποκληθεί άγιος; Επιπλέον, ο Grumel αγνοεί ότι ο Κωνσταντίνος Δ΄ έγινε ύπατος το 654⁹⁸⁵, άρα γεννήθηκε πριν από αυτήν την ημερομηνία και απεβίωσε το 685, δηλαδή σε ηλικία τουλάχιστον τριάντα ενός ετών⁹⁸⁶. Μεγάλη ηλικία, για την εποχή εκείνη, για να χαρακτηριστεί νέος, σε ηλικία, από κάποιο συναξάριο.

Το Νεκρολόγιο, το οποίο περιέχεται μεν σε λατινικό χρονικό αλλά είναι ελληνικό κείμενο προ του 10^{ου} αι., αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Δ΄ πέθανε στις δέκα Ιουλίου 685⁹⁸⁷. Την ίδια ημερομηνία δέχεται και ο Grierson⁹⁸⁸.

Τα προαναφερθέντα στοιχεία οδηγούν σε μεταγενέστερη εποχή για να εξακριβωθεί η αλήθεια. Σύμφωνα, με τον εχθρικό προς τον Φώτιο, συγγραφέα του Βίου του πατριάρχη Ιγνατίου, όταν ο μεγαλύτερος γιος του Βασιλείου Α΄ (867-886), Κωνσταντίνος απεβίωσε, ό μ ὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος ἄ (τον Κωνσταντίνο) ἰ ἡ ὄ ὀ ἐ ἐ ὄ ὄ μ ἰ ἰ ἄ α μῶ ὄ ὄ ἰ ⁹⁸⁹. Ο γιος του Βασιλείου Α΄ αυθαίρετα ‘αγιοποιήθηκε’⁹⁹⁰ από τον Φώτιο, χωρίς να λάβει έγκριση από τη σύνοδο.

⁹⁸⁴ Grumel, Constantin le nouveau, σ. 260.

⁹⁸⁵ Dölger, *Regesten*, σ. 26.

⁹⁸⁶ Ο Στράτος (, τ. 4΄, σ. 7) υποστηρίζει ότι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ΄ γεννήθηκε γύρω στο 650. Άρα όταν απεβίωσε το 685 ήταν τριάντα πέντε ετών.

⁹⁸⁷ , σ. 108_{5,9}: *Mense iulii, decimo die, defunctus est Constantinus imperator, filius Pogonis, propria morte, et positum est corpus ipsius in templo Sanctorum Apostolorum, in sacrario Magni Iustiniani, in pila thesalonicis lapide, cum uxore sua Anastasia. Regnavit ann. xvii.*

⁹⁸⁸ Grierson, *Tombs and obits*, σ. 50.

⁹⁸⁹ , σ. 130_{7,9}.

⁹⁹⁰ Ο όρος ‘αγιοποίηση’ (ποιῶ ἅγιον), που είναι μετάφραση του λατινικού sanctificatio, βλ. Αλιβιζάτος, *Η αναγνώρισις των αγίων*, σ. 45 και Lampe, *Lexicon*, σ. 18, δηλώνει με σαφήνεια πώς μία τοπική Εκκλησία, ενορία ή μοναστήρι και τελικά η Πατριαρχική σύνοδος δημιουργεί ή κατασκευάζει έναν πιστό, μετά την κοίμησή του, άγιο, βλ. Πάσχος, , σ. 122 και Παπαδόπουλος, *Διακήρυξη αγιότητας*, σ. 175. Επίσης, Παπαδόπουλος, , σ. 74. Ο όρος αυτός προϋποθέτει δικανικές και εκκλησιολογικές θέσεις που είναι ξένες και εντελώς απαράδεκτες στην ορθόδοξη παράδοση, βλ. Τσάμης, , σ. 127 και Παπαδόπουλος, , σ. 74. Η χάρις της αγιότητας δίνεται μόνο από τον Θεό σε εκείνους που τήρησαν τις εντολές και το νόμο του Θεού, βλ. Πάσχος, , σ. 122. Το χάρισμα πολλών ενάρετων χριστιανών, μετά την κοίμησή τους, να θαυματουργούν προς τους πιστούς,

Με τον τρόπο αυτό άρχισε η τιμή του από τα μοναστήρια και τις εκκλησίες⁹⁹¹. Δεν πιστεύω, όπως αναφέρει ο Grumel, ότι η τιμή του διατηρήθηκε μόνο όσο ζούσε ο Βασίλειος Α΄, αλλά συνέχισε και τις επόμενες δεκαετίες και σίγουρα επί Λέοντα Στ΄ Σοφού και του γιου του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου. Εξ΄ άλλου το φαινόμενο της αυθαίρετης ‘αγιοποίησης’ προσώπων της Μακεδονικής δυναστείας δεν πρέπει να εγκαινιάσθηκε με τον Λέοντα Στ΄. Ήδη έχει αναφερθεί η παράνομη ‘αγιοποίηση’ των πρώτων τριών γυναικών του Λέοντα Στ΄. Οι δύο πρώτες (Θεοφανώ και Ζωή) με την ίδρυση εκκλησιών στο όνομά τους και η τρίτη (Ευδοκία) με τη δημιουργία αγιογραφίας και την εγγραφή της στο / . Θα άφηνε λοιπόν ο Λέοντας Στ΄, έξω από το Συναξάριο, τον ιδιαίτερα αγαπητό πρωτότοκο γιο του πατέρα του αλλά και αδελφό του Κωνσταντίνου; Επιπλέον, στις τρεις Μαρτίου 880, έξι μήνες ακριβώς μετά την αποβίωση του Κωνσταντίνου (879), ο Βασίλειος Α΄ δέχθηκε για πρώτη φορά αντιπροσωπία της συνόδου του 879-880, η οποία του ανακοίνωσε τις αποφάσεις της συνόδου⁹⁹². Ο Βασίλειος Α΄ πρέπει για έξι μήνες να αρνιόταν να δεχθεί την αντιπροσωπία επειδή θρηνούσε την απώλεια του γιου του⁹⁹³.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο γιος του Βασιλείου Α΄ απεβίωσε σε ηλικία είκοσι ετών⁹⁹⁴, ο Κωνσταντίνος Γ΄ είκοσι εννέα ετών, ενώ ο Κωνσταντίνος Δ΄ όταν απεβίωσε ήταν τουλάχιστον τριάντα ενός ετών. Άρα ο γιος του Βασιλείου ήταν πράγματι μικρός, όταν απεβίωσε, σε ηλικία οπότε του ταιριάζει και ο χαρακτηρισμός νέος. Επιπλέον, απεβίωσε και σε μικρότερη ηλικία από τους άλλους δύο συνονόματους αυτοκράτορες. Αν το / αναφερόταν στον Κωνσταντίνο Δ΄ δε θα τον προσδιόριζε νέο, αφού, για τα δεδομένα της εποχής, ήταν προχωρημένης ηλικίας. Τώρα εξηγείται και το επίθετο άγιος. Αν το / μνημόνευε τον Κωνσταντίνο Δ΄ δε θα τον προσδιόριζε ως άγιο αφού κανέναν αυτοκράτορα δεν είχε μέχρι στιγμής αποκαλέσει έτσι επειδή συγκάλεσε

οφείλεται μόνο στον Θεό, είναι δωρεά-χάρη του Θεού και δεν το έλαβαν από κάποια σύνοδο. Καμία σύνοδος ή πλήθος πιστών δε μπορεί να αγιοποιήσει κάποιον Πατέρα ή Διδάσκαλο της Εκκλησίας που διακρίθηκε για τον αυξημένο φωτισμό του, τον οποίο έλαβε από το Άγιο Πνεύμα, βλ. Παπαδόπουλος, Διακήρυξη αγιότητας, σ. 175. Η λέξη είναι ανάμεσα σε εισαγωγικά για να δηλωθεί η λανθασμένη, από θεολογικής πλευρά, χρήση της.

⁹⁹¹ Vogt, *Basile I*, σ. 155. Grumel, *Constantin le nouveau*, σ. 259. Ο Grumel (*Les regestes*, σ. 110) πιστεύει ότι το έγγραφο Νο 526 δηλώνει την ‘αγιοποίηση’ του Κωνσταντίνου, γιου του Βασιλείου Α΄.

⁹⁹² Mansi 17, 512C.

⁹⁹³ Halkin, *Trois dates historiques*, σσ. 16-17.

⁹⁹⁴ Ο Vogt (*Basile I*, σσ. 58-59) πιστεύει ότι ο γιος του Βασιλείου Α΄ γεννήθηκε το 859.

Οικουμενική σύνοδο ή επειδή έσωσε την Ορθοδοξία από μία μεγάλη αίρεση⁹⁹⁵. Επιπλέον, το ίδιο Συναξάριο ποτέ δεν χαρακτήρισε κάποιον αυτοκράτορα, άγιο, επειδή δολοφονήθηκε, για τον λόγο αυτό δεν θα μπορούσε να αναφέρεται και στον Κωνσταντίνο Γ΄, για τον οποίο υπήρχε έντονη φημολογία ότι δηλητηριάστηκε από τη μητριά του⁹⁹⁶.

Ο αγιολόγος Νικόδημος Αγιορείτης πληροφορεί ότι το όνομα του Κωνσταντίνου του νέου δεν υπήρχε στον Συναξαριστή του Μαυρικίου αλλά το πρόσθεσε ο ίδιος. Πιστεύει ότι πρόκειται για τον Ηράκλειο – νέο Κωνσταντίνο ο οποίος ήταν *ὁ ὁ ἀ ἦ* και *ἐ ἀ ὁ μ*⁹⁹⁷. Πιστή αντιγραφή του Νικοδήμου πραγματοποίησε ο Δουκάκης στον Συναξαριστή του⁹⁹⁸.

Ο Μανουήλ Γεδεών πιστεύει ότι το / αναφέρεται στον Κωνσταντίνο Δ΄ τον λεγόμενο Πωγωνάτο⁹⁹⁹ επειδή συγκάλυψε την Στ΄ Οικουμενική σύνοδο¹⁰⁰⁰. Τον συγκεκριμένο αυτοκράτορα τον κατατάσσει στα αυτοκρατορικά πρόσωπα που επέδειξαν *ἀ ὁ ἦ ὁ ἦ*¹⁰⁰¹.

Οι συγγραφείς συναξαρίων Χρήστος Τσολακίδης και Σωφρόνιος Ευστρατιάδης δε μας εκπλήσσουν και αντιγράφουν τον Νικόδημο Αγιορείτη, ενώ πιστεύουν ότι ο Κωνσταντίνος ο νέος είναι ο Ηράκλειος-νέος Κωνσταντίνος Γ΄¹⁰⁰². Αντίθετα ο συναξαριστής Μακάριος Σιμωνοπετρίτης δεν παίρνει προσωπική θέση απλώς αναφέρει τις γνώμες των ιστορικών ότι μπορεί να είναι ο Ηράκλειος-νέος Κωνσταντίνος Γ΄ ή ο Κωνσταντίνος Δ΄¹⁰⁰³.

Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος εισήγαγε τον θείο του, δηλαδή τον νεαρό Κωνσταντίνο, γιο του Βασιλείου Α΄, στο / , θέλοντας ίσως με αυτόν τον τρόπο να εξυμνήσει ιδιαίτερα τη Μακεδονική δυναστεία. Το ίδιο είχε πράξει, όπως έχει ήδη αναφερθεί και με την τρίτη σύζυγο του Λέοντα Στ΄, Ευδοκία,

⁹⁹⁵ Δυστυχώς το τελευταίο δεν μπόρεσε να το συλλάβει ο καθηγητής νομικής Πιτσάκης γι' αυτό και πιστεύει ότι το κωνσταντινοπολίτικο συναξάριο αναφέρεται στον Κωνσταντίνο Δ΄, βλ. Pitsakis, *Sainteté et empire*, σ. 207.

⁹⁹⁶ Επιπρόσθετα, το / δεν θα μπορούσε να αναφέρεται στους μετέπειτα αυτοκράτορες με το όνομα Κωνσταντίνος, όπως στον Κωνσταντίνο Ε΄ Κοπρώνυμο (741-775) επειδή ήταν αιρετικός (εικονομάχος), αλλά και στον Κωνσταντίνο Στ΄ (780-797) επειδή ήταν μοιχός.

⁹⁹⁷ Νικόδημος, , τ. 1΄, σ. 13.

⁹⁹⁸ Δουκάκης, , τ. Σεπτέμβριος, σ. 60.

⁹⁹⁹ Αμφισβητείται το παρωνύμιο Πωγωνάτος για τον Κωνσταντίνο Δ΄, βλ. Λεοντσίνη, , σσ. 256-257.

¹⁰⁰⁰ Γεδεών, , σ. 165.

¹⁰⁰¹ Ο. π., σ. 25.

¹⁰⁰² Τσολακίδης, , σ. 839. Ευστρατιάδης, , σ. 266.

¹⁰⁰³ Σιμωνοπετρίτης, , τ. Σεπτέμβριος, σ. 85.

αλλά και με τη συγγραφή του _____, δηλαδή του παππού του. Για τον λόγο αυτό τον αποκάλεσε άγιο, ενώ συστηματικά απέφευγε να αποκαλέσει έτσι τους υπόλοιπους αυτοκράτορες που έχει εισάγει στο Συναξάριο. Σίγουρα δεν είχε ποτέ συνειδητοποιήσει τη σύγχυση που θα προκαλούσε στους μετέπειτα αγιολόγους. Σφάλει λοιπόν ο καθηγητής Πιτσάκης όταν αναφέρει ότι ο Βασίλειος Α΄ απέτυχε να εισάγει τον γιό του στο κωνσταντινοπολίτικο συναξάριο¹⁰⁰⁴. Άγιος λοιπόν για τη Μακεδονική δυναστεία δεν ήταν κάποιος που συγκάλεσε Οικουμενική σύνοδο ή υποστήριξε την ορθή πίστη και καταπολέμησε τις αιρέσεις βοηθώντας την Εκκλησία ή ίδρυσε πολλά μοναστήρια και μεγάλες εκκλησίες, αλλά επειδή ήταν απλώς μέλος της δυναστείας που κυβέρνησε το Βυζάντιο τον 10^ο αι. Η δυναστεία αυτή ήταν ελεύθερη να ‘αγιοποιήσει’ όποιον αυτοκράτορα ήθελε χωρίς να ρωτήσει την Εκκλησία και τον λαό. Εξέλιπε από τη Μακεδονική δυναστεία η διαπίστωση αν το κεκοιμημένο μέλος της Εκκλησίας είχε και έχει χαρίσματα αγίου. Η διαπίστωση αυτή γίνεται από προφορικές ή γραπτές μαρτυρίες συγγενικών ή τρίτων προσώπων που γνώριζαν τον άγιο ή ευεργετήθηκαν πριν ή μετά την κοίμησή του¹⁰⁰⁵. Είναι μία πράξη καθαρά εμπειρική. Τη διαπίστωση αυτή την πραγματοποιούν όλα τα μέλη της Εκκλησίας¹⁰⁰⁶ και όχι κάποιοι πιστοί συγκεκριμένου αριθμού ή μία τοπική ή ευρύτερη σύνοδος. Η διαπίστωση αυτή πρέπει να γίνεται χωρίς επίσημη επέμβαση ή πρωτοβουλία ή έγκριση της εκκλησιαστικής αρχής, πόσο μάλλον όταν αυτή η εκκλησιαστική αρχή εκπροσωπείται από έναν μόνο πατριάρχη (Φώτιος), αλλά με την ομολογία της συνείδησης όλης της Εκκλησίας. Στην προκειμένη περίπτωση τη διαπίστωση και τη διακήρυξη της αγιότητας δεν την πραγματοποίησε ο λαός, αλλά ο ίδιος ο αυτοκράτορας εισάγοντάς τον στο επισημότερο συναξάριο της εποχής του, βασιζόμενος ίσως, ότι την πράξη αυτή την είχε ξεκινήσει και επικροτήσει πριν από εκατό χρόνια και ένας επιφανής πατριάρχης, ο Φώτιος.

Από τα παραπάνω γεννάται και το ερώτημα: αφού η Μακεδονική δυναστεία εισήγαγε το όνομα του Κωνσταντίνου του νέου στο συναξάριο και όχι του Κωνσταντίνου Δ΄, γιατί δεν μνημονευόταν και το όνομα του τελευταίου αυτοκράτορα στο _____ / _____; Όπως έχει ήδη αποδειχθεί, όλοι οι αυτοκράτορες που συγκάλεσαν μέχρι στιγμής Οικουμενική σύνοδο έχουν εισαχθεί μέσα στο

¹⁰⁰⁴ Pitsakis, Sainteté et empire, σσ. 211-212.

¹⁰⁰⁵ Πράξη διακήρυξης Πορφυρίου: «άνδρὸς ὄντως ἀγίου κατὰ τὴν τῶν γνωρισάντων αὐτὸν μαρτυρίαν καὶ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν μετὰ τὴν ὄσιακὴν κοίμησιν αὐτοῦ σημείων».

¹⁰⁰⁶ Πράξη διακήρυξης Παΐσιου: «καὶ αὐτοῖσι διαπιστώσῃ τὴν γενικὴν ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν περὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ».

/ . Επιπλέον, απεβίωσε σε διαφορετική ημερομηνία από τον Κωνσταντίνο τον νέο, άρα το όνομά του θα έπρεπε να μνημονεύεται σε συγκεκριμένη ημερομηνία στο παραπάνω συναξάριο χωρίς να συγχέεται με τον Κωνσταντίνο τον νέο. Πιστεύω ότι το όνομα του Κωνσταντίνου Δ΄ θα πρέπει ήδη να μνημονευόταν σε κάποια συναξάρια λόγω της σύγκλησης της Στ΄ Οικουμενικής συνόδου αλλά, για κάποιο άγνωστο λόγο, ταυτίστηκε στη συνέχεια, από λάθος, με το όνομα του Κωνσταντίνου του νέου. Λόγω ότι ο τελευταίος ήταν πιο σύγχρονο πρόσωπο αλλά και συγγενής του Κωνσταντίνου Ζ΄ η ταύτιση εξάλειψε το όνομα του Κωνσταντίνου Δ΄ για πάντα από τα συναξάρια. Η παραπάνω εξήγηση είναι βεβαίως μία απλή υπόθεση εργασίας αφού οι πηγές που διασώζονται δεν μπορούν να βοηθήσουν στη λύση του υπάρχοντος προβλήματος. Ίσως στο μέλλον η ανακάλυψη περισσότερων πηγών οδηγήσουν σε λύση του προβλήματος.

Το μοιραίο λάθος του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως συνεχίστηκε και τα μετέπειτα χρόνια χωρίς να μπορέσουν οι αγιολόγοι να το εξαλείψουν ή να το διορθώσουν. Είναι απορίας άξιο πώς οι συναξαριστές της εποχής μας δέχθηκαν αβίαστα και χωρίς σοβαρά τεκμήρια την αγιότητα ενός προσώπου, μόνο και μόνο επειδή το ανέφερε μόνο ένα συναξάριο του 10^{ου} αι. Η πιστή αντιγραφή και χωρίς εξέταση καταχωρήσεων, που πραγματοποίησαν όλοι οι μετέπειτα αγιολόγοι, του συναξαρίου αυτού, οδηγεί στην εσαεί συνέχιση αναπόφευκτων λανθασμένων συμπερασμάτων που δεν ωφελούν το σώμα της Εκκλησίας.

4. Ιστορικά στοιχεία για τον Ιουστινιανό Β' (685-695, 705-711)

Μετά την αποβίωση του Κωνσταντίνου Δ', στον θρόνο ανέβηκε ο γιος και διάδοχός του Ιουστινιανός Β' Ρινότμητος. Στον εκκλησιαστικό τομέα, μία από τις πρώτες ενέργειες του νέου αυτοκράτορα ήταν να συγκαλέσει μία μεγάλη σύνοδο το 686, για την υπογραφή και τη σφράγιση των γνησίων πρακτικών της Στ' Οικουμενικής συνόδου. Στη σύνοδο συμμετείχαν όλα τα πατριαρχεία της Ανατολής είτε με τον πατριάρχη τους είτε με εκπρόσωπο¹⁰⁰⁷. Η αιτία της σύγκλησης αυτής της συνόδου, όπως αναφέρει η επιστολή που είχε στείλει ο Ιουστινιανός Β' προς τον πάπα Ιωάννη Ε', ήταν οι φόβοι του αυτοκράτορα περί νοθείας των πρακτικών της παραπάνω Οικουμενικής συνόδου¹⁰⁰⁸. Κατά τη διάσκεψη αναγνώστηκαν τα πρακτικά με συγκριτικό κωδικολογικό έλεγχο, υπογράφηκαν, σφραγίστηκαν και παραδόθηκαν στον αυτοκράτορα για φύλαξη¹⁰⁰⁹. Η ενέργεια του αυτοκράτορα να επιβεβαιώσει τα πρακτικά της συνόδου αμφισβήτησε το δικαίωμα του πάπα να εκδίδει και να επικυρώνει τα πρακτικά των συνόδων¹⁰¹⁰.

Η παραπάνω σύγκληση της συνόδου δείχνει ότι «υπήρχε σοβαρός προβληματισμός για το μέλλον των αποφάσεων της Στ' Οικουμενικής συνόδου και ένα ισχυρό ρεύμα γύρω από το νεαρό αυτοκράτορα που ενδιαφερόταν έντονα για τη διαφύλαξη της πνευματικής κληρονομίας του Κωνσταντίνου Δ'»¹⁰¹¹.

Την ίδια εποχή θα πρέπει να έγινε η δίωξη και η θανάτωση αρκετών Παυλικιανών με τον αρχηγό τους Συμεών, έπειτα από πίεση που άσκησε στον αυτοκράτορα ο επίσκοπος Κολωνείας¹⁰¹².

Στον τομέα της εκκλησιαστικής πολιτικής, ο Ιουστινιανός Β' είναι γνωστός επίσης και για τη σύγκληση της Πενθέκτης Οικουμενικής συνόδου (691-692)¹⁰¹³. Πενθέκτη ονομάστηκε επειδή συμπλήρωσε το έργο των δύο τελευταίων Οικουμενικών συνόδων, δηλαδή της Ε' και της Στ'. Η μη θέσπιση νέων κανόνων μετά την Δ' Οικουμενική σύνοδο δημιουργούσε προβλήματα και ως προς την

¹⁰⁰⁷ Τσορμπατζόγλου, Ιουστινιανός Β', σ. 436.

¹⁰⁰⁸ Mansi 11, 737-738.

¹⁰⁰⁹ Στράτος, , τ. 6', σ. 53. Φειδάς, , τ. 1', σ. 761. Για την επικύρωση των πρακτικών της Στ' Οικουμενικής συνόδου που έγινε από τον Ιουστινιανό Β' μιλάει και το / , στ. 56₅₋₇.

¹⁰¹⁰ Γκαβαρδίνας, , σ. 105.

¹⁰¹¹ Τσορμπατζόγλου, Ιουστινιανός Β', σ. 448.

¹⁰¹² Lemerle, Pauliciens, σ. 63.

¹⁰¹³ Γκαβαρδίνας, , σσ. 29-36.

Κατά τη δεύτερη περίοδο της διακυβέρνησής του το ήθος του αυτοκράτορα μεταβλήθηκε. Οι αγαθές πλευρές του χαρακτήρα του υποχώρησαν «πρὸ τοῦ πάθους τῆς ἐκδικήσεως καὶ ἀπεκάλυψαν τὸ ψυχονευρωτικὸν ἄτομον. Πληγωμένος ἐκ τῆς ἀνεξιτήλου σφραγίδος τῆς ῥινοτιμήσεως...τολμηρὸς καὶ πολυμήχανος, διωχέτευσεν τὴν προτέραν ζωτικότητα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν παραδόρου ἐκδικήσεως. Τὸν κρατικὸν μηχανισμόν βλέπει πλέον ὡς ὄργανον τιμωρίας τῶν ἐχθρῶν του»¹⁰²⁶.

Ο Ιουστινιανὸς Β΄ λοιπὸν χρησιμοποίησε τὴν πολιτικὴ δύναμή του καὶ ὕ ¹⁰²⁷. Στὴ συνέχεια τὸν τύφλωσε καὶ τὸν ἐξόρισε στὴ Ρώμη, ἐπειδὴ τὸν θεώρησε υπεύθυνον γιὰ τὴν ἐξορία τοῦ στη Χερσώνα καὶ γιὰ τὴν ἀποκοπὴ τῆς μύτης τοῦ¹⁰²⁸. Δὲν περιορίστηκε μόνον στὶς παραπάνω ἐνέργειες ἀλλὰ θέλοντας νὰ ἐπιτείνει τὸν πόνο τοῦ πατριάρχου ἰ ᾱ ἰ μ ἐμ ἦ ἰ ἔ ὕ ἦ ἰ ω ἦ ¹⁰²⁹. Μετὰ ἀπὸ σαράντα μέρες ὅταν ἀφαίρεσαν τὸν τοίχο ἔ ὦ ὀ ᾶ ἰ ἐμ ὕ . Τελικὰ, μετὰ ἀπὸ τέσσερις μέρες ἀπεβίωσε¹⁰³⁰.

Ο Βίος τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου ἀναφέρει μετὰ τὰ πιο ζοφερά στοιχεία, γιὰ τὸν Ιουστινιανὸ Β΄, ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δευτέρας διακυβέρνησής του ἀμαύρωσε τὴ βασιλεία τοῦ καταπατώντας κάθε εἶδους ὄρκους: ἐ ἰ ὓ ἐ ἦ ὦ μ , ὕ ὄ , ἰ ᾶ ἐ ἦ , ᾶ μ ὕ ὕ μ ὕ μ ὕ, ἰ ὦ ᾶ ἰ ὕ ἰ ἦ ἰ ὕ ὕ μ ἰ ἴμ , ἰ ὦ ἔ ὦ ὕ ὕ ἰ ἦ ¹⁰³¹.

Ὅλοι οἱ ιστορικοὶ καὶ χρονολογοὶ ἀναφέρουν τὴν ἀγριότητα τῶν διώξεων τοῦ αυτοκράτορα. Λόγω τῶν διώξεων αὐτῶν τοῦ ἀπέδωσαν ἀρνητικούς χαρακτηρισμούς. Ἀποκλήθηκε τύραννος¹⁰³², ἄθεος¹⁰³³, φονεὺς¹⁰³⁴ ἀλλὰ καὶ ἀσπλαχνός, σκληρός, αἰμοχαρής, καὶ ἰσχυρογνώμων¹⁰³⁵. Κατηγορήθηκε ὅτι

¹⁰²⁶ Χριστοφιλοπούλου, , τ. 2α', σ. 73.

¹⁰²⁷ AASS, Callinico, σ. 646D.

¹⁰²⁸ Νικηφόρος, μ , παρ. 42₆₄₋₆₆. Θεοφάνης, , σ. 375₁₃₋₁₄.

¹⁰²⁹ AASS, Callinico, σ. 646E.

¹⁰³⁰ Ο. π., σ. 646E. / , στ. 919₄-920₂.

¹⁰³¹ Ο. π., σ. 646D. / , στ. 918₂₆₋₂₉.

¹⁰³² μ , σ. 40_{2&9}. , τ. 2', σ. 171₁₉ & 190₁₁.

¹⁰³³ μ , σ. 60₇.

¹⁰³⁴ Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 115₂.

¹⁰³⁵ Κωνσταντίνος Μανασσής, , στίχ. 3814-3815.

κυβερνούσε με *ῥα μ* και *ἀμ*¹⁰³⁶. Ήταν *ἄ* *ἀ* *ἦ* *ὀ* *μὴ* *ἰ*
ἀ *ἐ* *ἰ* *μ*¹⁰³⁷. Επιπλέον χαρακτηρίστηκε *ἀ* ,
ἀ *ἰ* *ἀ* *ἦ* *μ* *ῥ*¹⁰³⁸. Επισημαίνουν ότι για τις παραπάνω ενέργειές του
είχε γίνει μισητός στον λαό¹⁰³⁹ και γι' αυτό τον λόγο, την πρώτη φορά που κυβέρνησε
τον εξόρισαν και τη δεύτερη φορά τον εκτέλεσαν.

Μόνο ο χρονογράφος Εφραίμ Αίνιος τον προσφώνησε με θετικούς
χαρακτηρισμούς αφού αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας ήταν ευσεβής και συνετός στη
σκέψη του. Ακόμα όμως και ο ίδιος δεν παραλείπει να επισημάνει ότι ήταν
υπερβολικά σκληρός¹⁰⁴⁰. Επίσης στο απόσπασμα *ἰ* *ἐ*
ἰ *ἰ* *ἰ* σημειώνεται ως χριστιανός¹⁰⁴¹. Το τελευταίο
επισημαίνεται και στον : *ἰ* *ῥ* *ὀ* *ἀ* *ἦ* *ὀ* *ῶ* *ὀ* *ὀ* *ἰ*
ἀ *ἰ* *ἐ* *ὀ* , *ῥ* *ἀ* *ἀ* *ὀ* *ἐ* *μ* *ἦ*
ἐ *μ* *ἰ* *ὀ* *ὀ* *μ* *μ* *ἰ* *ἰ* *ἰ* *ὀ*
ἀμ *ἦ* *ἰ* *ὀ* *ὀ*¹⁰⁴². Σίγουρα οι παραπάνω
ελάχιστοι θετικοί χαρακτηρισμοί θα τονίστηκαν επηρεαζόμενοι λόγω της σύγκλησης
της Πενθέκτης Οικουμενικής συνόδου.

Είναι απορίας άξιο πως οι δύο βυζαντινοί ιστορικοί οι οποίοι ήταν και
μοναχοί, Θεοφάνης και Γεώργιος Μοναχός, δεν επηρεάστηκαν καθόλου από τα
θετικά στοιχεία της εκκλησιαστικής πολιτικής του αυτοκράτορα όπως, η επικύρωση
των πρακτικών της Στ' Οικουμενικής συνόδου, η σύγκληση της Πενθέκτης καθώς και
η χάραξη της εικόνας του Χριστού στα νομίσματα. Το τελευταίο μάλιστα «αποτελεί
την πλέον αποφασιστική κίνηση της αυτοκρατορικής διοικήσεως, προς την
κατεύθυνση της ιδεολογίας του κράτους, μετά την αναγνώριση του χριστιανισμού ως
επίσημης θρησκείας από τον Θεοδόσιο Α'»¹⁰⁴³. Η αιτία αυτής της εχθρικής διάθεσης
απέναντί του θα πρέπει να αναζητηθεί ότι ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β'
«θεωρείται ένας ριζοσπάστης αυτοκράτορας πού πολέμησε με βαναυσότητα την

¹⁰³⁶ Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, *ὀ* *μ* , παρ. 22₃₅. Ο Γεώργιος Κεδρηνός (*ἦ* *ἰ* *ῥ* *ἀ* *ῥ* και *ἦ* *ἦ* *ἀ* *μ* *ἐ* .

¹⁰³⁷ Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 1', σ. 771₂₋₃.

¹⁰³⁸ , σ. 135.

¹⁰³⁹ Λέων Γραμματικός, , σ. 164₁₃. Ιωάννης Ζωναράς, *μ* , σ. 232₇. Κωνσταντίνος Μανασσής, , στίχ. 3819.

¹⁰⁴⁰ Εφραίμ Αίνιος, *I* , στίχ. 1475-1476.

¹⁰⁴¹ Οι βασιλεύσαντες στην Κωνσταντινούπολη, σ. 250₃.

¹⁰⁴² , παρ. 93₉₋₁₂.

¹⁰⁴³ Τσορμπατζόγλου, Ιουστινιανός Β', σ. 457.

κοσμική άριστοκρατία και πολύ πιθανόν και την έκκλησιαστική»¹⁰⁴⁴ και είναι γνωστό ότι ο Θεοφάνης καταγόταν από πλούσια και αριστοκρατική γενεά. Η βασιλεία λοιπόν του Ιουστινιανού Β΄ είχε και τα θετικά στοιχεία της τα οποία αγνοήθηκαν από τους ιστορικούς οι οποίοι προέβαλαν μόνο τα αρνητικά χαρακτηριστικά της. Η δυσκολία στην αξιολόγηση των πράξεων του αυτοκράτορα έγκειται λοιπόν στο ότι η ιστορία της διακυβέρνησής του γράφτηκε από τους εχθρούς του¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴⁴ Κουντουρά, Ιουστινιανός Β΄, σ. 174.

¹⁰⁴⁵ Breckenridge, Justinian II, σ. 374, υποσ. 44.

5. Η αναφορά του Ιουστινιανού Β΄ σε συναξάρια και αγιολόγια

Το / , στις δεκαπέντε Ιουλίου, αναφέρει: $\dot{\iota} \ \ddot{\upsilon} \ \acute{\epsilon}$
 $\dot{\upsilon} \ \dot{\iota} \ \tilde{\eta}$ μ $\eta\mu\omega$ Γ $\ddot{\upsilon} \ \ddot{\upsilon}$ $\acute{\epsilon} \ \dot{\iota} \ \acute{\alpha}$
Α¹⁰⁴⁶. Αμέσως γίνεται κατανοητό από τη λέξη ότι πρόκειται για τον
Ιουστινιανό Β΄. Εξ΄ άλλου η μνήμη του Ιουστινιανού Α΄ αναφέρεται από το ίδιο
συναξάριο στις δύο Αυγούστου και στις δεκατέσσερις Νοεμβρίου. Μάλιστα στο ίδιο
συναξάριο η λεκτική διαφορά στη μνήμη των δύο Ιουστινιανών αυτοκρατόρων
έγκειται μόνο στην λέξη . Από το παραπάνω γίνεται φανερό ότι το

/ ήθελε να επισημάνει με σίγουρο τρόπο ότι η μνημόνευση της 15^{ης}
Ιουλίου αναφερόταν στον Ιουστινιανό Β΄. Στην ίδια ημερομηνία τοποθετεί τη μνήμη
του αυτοκράτορα και το Συναξάριο του 12^{ου} αι. της ιεράς μονής της Μεγίστης
Λαύρας του αγίου Όρους¹⁰⁴⁷.

Όλες οι πηγές αναφέρουν το έτος της δολοφονίας του Ιουστινιανού Β΄, ενώ
δεν επισημαίνουν την ημέρα ή έστω το μήνα. Ο ιστορικός Dölger δέχεται αυθαίρετα
ότι ο αυτοκράτορας δολοφονήθηκε τον Δεκέμβριο του 711¹⁰⁴⁸, χωρίς να στηρίζει την
άποψή του σε κάποια πηγή. Το ίδιο και ο Brehier¹⁰⁴⁹ αλλά και ο Grumel¹⁰⁵⁰. Η
ταύτιση απόψεων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι δύο τελευταίοι μεταγενέστεροι
χρονικά ιστορικοί πρέπει να αντέγραψαν τον πρώτο.

Ο Grierson πιστεύει ότι ο Ιουστινιανός Β΄ εκτελέστηκε τον Νοέμβριο του 711
και συγκεκριμένα στις τέσσερις του μήνα¹⁰⁵¹. Η μόνη ένδειξη που υπάρχει για την
αποβίωση του αυτοκράτορα σε πηγή είναι στο Liber Pontificalis. Εκεί αναφέρεται ότι
η είδηση του θανάτου του Ιουστινιανού Β΄ έφθασε τρεις μήνες μετά την επιστροφή
του πάπα Ρώμης από την Κωνσταντινούπολη. Το τελευταίο γεγονός χρονολογείται
στις είκοσι τέσσερις Οκτωβρίου¹⁰⁵². Άρα η πληροφορία της εκτέλεσης
γνωστοποιήθηκε τέλη Ιανουαρίου του 712. Άρα ο θάνατος του αυτοκράτορα θα

¹⁰⁴⁶ / , στ. 822₂₂₋₂₄.

¹⁰⁴⁷ 39, 195v: $\acute{\epsilon} \ \tilde{\eta} \ \dot{\upsilon} \ \tilde{\eta} \ \eta\mu$ μ $\mu\eta$ $\ddot{\upsilon} \ \dot{\upsilon}$ $\dot{\iota} \ \tilde{\eta} \ \mu$ $\mu\eta$ μ Γ $\ddot{\upsilon} \ \ddot{\upsilon}$
 $\acute{\epsilon} \ \dot{\iota} \ \acute{\alpha}$ $\dot{\iota}$ $\acute{\alpha}$.

¹⁰⁴⁸ Dölger, *Regesten*, σσ. 32-33.

¹⁰⁴⁹ Brehier, *Vie et mort*, σ. 70.

¹⁰⁵⁰ Grumel, *Chronologie*, σ. 357.

¹⁰⁵¹ Grierson, *Tombs and obits*, σ. 50.

¹⁰⁵² *Liber Pontificalis* (γαλλ.), σ. 391₅₋₁₅.

πρέπει να συντελέστηκε τον Οκτώβριο ή Νοέμβριο του 711. Με τον μήνα Νοέμβριο συμφωνεί και το ¹⁰⁵³.

Καμία λοιπόν από τις προαναφερθείσες ημερομηνίες δε συμπίπτει με την ημερομηνία που αναγράφεται στο / . Ούτε καν ο μήνας. Βέβαια από τις παραπάνω χρονολογίες μόνο μία χρονολογία βασίζεται σε ιστορική πηγή. Οι υπόλοιπες είναι ημερομηνίες που τοποθετούνται από σύγχρονους ιστορικούς, χωρίς να βασίζονται σε αξιόπιστες πηγές. Αλλά όπως έχει ήδη επισημανθεί και για προηγούμενους αυτοκράτορες, η πληροφορία που μας παρέχει μία πηγή ποτέ δεν είναι αρκετή για να τεκμηριώσει ένα γεγονός. Στο μέλλον η ανεύρεση νέων πηγών ίσως δια φωτίσει στο σημείο αυτό.

Ο Νικόδημος Αγιορείτης δεν αναφέρει τον Ιουστινιανό Β΄ στις δεκαπέντε Ιουλίου. Όπως έχει ήδη αναφερθεί και παραπάνω στις δύο Αυγούστου αναφέρεται το όνομα κάποιου Ιουστινιανού. Θα πρέπει στον Συναξαριστή να υπήρχε το όνομα του Ιουστινιανού Α΄, αλλά επειδή ο τελευταίος έπεσε στην αίρεση του Αφθαρτοδοκητισμού, ο συναξαριστής Μαυρίκιος νόμιζε ότι έπρεπε να αναγράψει τον Ρινότμητο¹⁰⁵⁴. Αντίθετα με τον Μαυρίκιο, ο Νικόδημος Αγιορείτης προτιμά να εγγράψει στον Συναξαριστή του τον Ιουστινιανό Α΄, επειδή πιστεύει ότι από άγνοια έπεσε στην παραπάνω αίρεση. Ο Ιουστινιανός Β΄ λοιπόν θα πρέπει να μνημονευόταν στον Συναξαριστή του Μαυρικίου μόνο και μόνο επειδή ο τελευταίος συναξαριστής δεν ήθελε να αναφέρει τον Ιουστινιανό Α΄, επειδή έπεσε στην αίρεση του Αφθαρτοδοκητισμού. Από την άλλη πλευρά, ο Νικόδημος Αγιορείτης δεν θα μπορούσε να γράψει τον Ιουστινιανό Ρινότμητο στον Συναξαριστή του από τη στιγμή που ποτέ δεν αναφέρεται με θετικά λόγια για τον αυτοκράτορα. Στις είκοσι τρεις Αυγούστου, στον Βίο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου επισημαίνει ότι $\acute{o} \quad \grave{\upsilon} \quad \grave{\alpha} \quad \acute{\alpha} \quad \acute{\alpha} \quad \acute{\alpha} \quad \acute{\iota} \quad \acute{\alpha} \mu \quad \acute{\epsilon} \quad \acute{o} \quad \acute{\eta}$ και ότι στη συνέχεια $\acute{\upsilon} \quad \acute{\iota} \quad \acute{\omega} \quad \acute{\omicron}$, ενώ στο τέλος του Βίου ο αυτοκράτορας χαρακτηρίζεται με ένα πολύ σκληρό επίθετο: μ ¹⁰⁵⁵.

Ο Μανουήλ Γεδεών λαμβάνει την αναφορά για τον Ιουστινιανό Β΄, όπως ο ίδιος αναφέρει, από τον Λαυριωτικό 39 Συναξαριστή της ιεράς μονής της Μεγίστης

¹⁰⁵³ , σ. 108: *Mense novembris, die .XXIII., defunctus est Iustinianus imperator nasu trunco, qui antea eiectus est ex imperio e Leontio*. Βλ. και Mango – Sevckenko, *Tombs and obits*, σ. 62.

¹⁰⁵⁴ Νικόδημος, , τ. 3΄, σ. 230, υποσ. 2.

¹⁰⁵⁵ Ο. π., τ. 3΄, σ. 282.

Λαύρας του αγίου Όρους¹⁰⁵⁶. Πιστεύει ότι η μνήμη του αυτοκράτορα εισήλθε στον Συναξαριστή λόγω του εκχριστιανισμού των Αβασγών, λαού που κατοικεί στη νότια περιοχή του Καυκάσου¹⁰⁵⁷. Στο σημείο αυτό ο αγιολόγος σφάλλει επειδή η προσέλευση των Αβασγών στον χριστιανισμό έγινε την εποχή της διακυβέρνησης του Ιουστινιανού Α΄ (527-565)¹⁰⁵⁸. Φαίνεται ότι ο αγιολόγος συγχέει τα ονόματα των δύο Ιουστινιανών. Παρόλα αυτά δέχεται ότι ο Ιουστινιανός Β΄ «ὑπερπεριέθαλψεν, ὑπερεσεβάσθη, ὑπερετίμησε τοὺς πατέρας τῆς ἐπ’ αὐτοῦ συγκροτηθείσης (691) ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτης Συνόδου»¹⁰⁵⁹.

Οι συναξαριστές Δουκάκης και Λαγγής δεν ασχολήθηκαν καθόλου με τη διερεύνηση του θέματος της μνήμης του Ιουστινιανού Β΄ και προτίμησαν να αντιγράψουν πιστῶς τα στοιχεία του Νικοδήμου Αγιορείτη¹⁰⁶⁰.

Οι σύγχρονοι συγγραφείς συναξαρίων Τσολακίδης και Ευστρατιάδης προβαίνουν σε μία πολύ λιτή αναφορά ότι στις δύο Αυγούστου μνημονεύεται η μνήμη του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Β΄¹⁰⁶¹.

¹⁰⁵⁶ Γεδεών, , σ. 129.

¹⁰⁵⁷ Γεδεών, , σ. 91.

¹⁰⁵⁸ Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. Engelhardt, *Mission und politik*.

¹⁰⁵⁹ Γεδεών, , σ. 91.

¹⁰⁶⁰ Δουκάκης, , τ. Αύγουστος, σσ. 46-48. Λαγγής, , τ. Αύγουστος, σ. 51.

¹⁰⁶¹ Τσολακίδης, , σ. 736. Ευστρατιάδης, , σ. 222.

ΚΕΦ. Δ'.

Αυτοκράτορες του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνα.

λοιπόν θα πρέπει να γεννήθηκε σίγουρα μετά το 751 και να ήταν παιδί της τρίτης συζύγου του αυτοκράτορα, της Ευδοκίας. Η Ευδοκία αναφέρεται, από τις πηγές, ότι μέχρι το 769 είχε γεννήσει τέσσερις γιους, τον Άνθιμο, τον Χριστόφορο, τον Νικηφόρο και τον Νικήτα¹⁰⁶⁹. Πουθενά δεν αναφέρεται η γέννηση κάποιας κόρης. Αξίζει να επισημανθεί ότι στην τελευταία εκστρατεία του αυτοκράτορα εναντίον των Αράβων το 756¹⁰⁷⁰, ο Κωνσταντίνος Ε΄ πέρασε και από τη μονή του Μαντινείου στην οποία ασκήτευε η εικονόφιλη μοναχή αγία Ανθούσα. Παρόλο τα μαρτύρια που είχε ήδη υποστεί η αγία με διαταγή του εικονομάχου αυτοκράτορα, προφήτευσε στη

ἡ ἰ μ ἡ σύζυγό του Ευδοκία, ότι θα καταφέρει να γεννήσει δίδυμα, ένα αγόρι και ένα κορίτσι: ἰ ἔ ἡ ἡ ἰ ἡ ἡ

μ¹⁰⁷¹. Η Ευδοκία θα πρέπει από ευγνωμοσύνη προς την αγία, για την επιτυχή κατάληξη του τοκετού, στο κορίτσι που γέννησε να έδωσε το όνομα της αγίας, δηλαδή Ανθούσα¹⁰⁷². Το παραπάνω τεκμηριώνεται και από τις παρακάτω δωρεές που παραχώρησε η αυτοκράτειρα προς το μοναστήρι της αγίας για να την ευχαριστήσει για το θαύμα της: ἡ ἰ ὄ ἄ ἱ ἱ ὄ ' ὄ ἡ μ ἱ ἰ ἄ μ ἰ ὄ ἡ ' ὄ ἡ ἔ ἄ¹⁰⁷³. Η Ευδοκία όχι μόνο πραγματοποίησε δωρεές ευχαριστίας, αλλά μπόρεσε να πείσει και τον εικονομάχο σύζυγό της να σταματήσει τις διώξεις του εναντίον της μοναχής. Η κόρη λοιπόν του Κωνσταντίνου Ε΄ θα πρέπει να γεννήθηκε γύρω στο 756-757 και να πήρε το όνομα της αγίας Ανθούσας Μαντινείου. Δεδομένου ότι έζησε πενήντα δύο χρόνια¹⁰⁷⁴ θα πρέπει να απεβίωσε το 808 ή 809¹⁰⁷⁵.

Αφού η Ανθούσα γεννήθηκε γύρω στο 756, τότε το έτος που απεβίωσε ο πατέρας της, δηλαδή το 775, θα πρέπει να ήταν τουλάχιστον δεκαοχτώ χρονών. Ο πατέρας της σίγουρα θα την πίεζε τα προηγούμενα χρόνια να παντρευτεί, αφού το

¹⁰⁶⁹ Νικηφόρος, μ, παρ. 86₁₋₂ & 87₁₋₅. Αργότερα αναφέρεται και ο πέμπτος γιος, Ευδόκιμος, ο οποίος έγινε νοβελίσσιμος από τον αδελφό του Λέοντα το 776, βλ. Θεοφάνης, σ. 450₁.

¹⁰⁷⁰ Θεοφάνης, σ. 430₁₀₋₁₁.

¹⁰⁷¹ / , στ. 851₃₋₇. Βλ. και Cange, *Historia Byzantina*, σ. 125.

¹⁰⁷² Με το παραπάνω συμφωνεί και ο Mango, *St. Anthusa*, σ. 408.

¹⁰⁷³ / , στ. 851₇₋₁₀.

¹⁰⁷⁴ Ο. π., στ. 614₂₀₋₂₁: ὀ ὀ μ , ὄ .

¹⁰⁷⁵ Mango, *St. Anthusa*, σ. 408.

έτος που εξεδήμησε ο ίδιος, η κόρη του ήταν ήδη πολλή μεγάλη σε ηλικία για να συνάψει έναν γάμο¹⁰⁷⁶.

Το / , που είναι και η κυριότερη πηγή για τη ζωή της οσίας Ανθούσας δεν παραλείπει να αναφερθεί και στον καθημερινό τρόπο ζωής της μέσα στο παλάτι, σίγουρα τις ημέρες που κυβερνούσε ο πατέρας της, αφού μετά την αποβίωσή του εγκατέλειψε τη λαϊκή ζωή και εκάρη μοναχή. Εξωτερικά λοιπόν η οσία Ανθούσα φορούσε τα βασιλικά ρούχα, σίγουρα για να μην κινεί υποψίες, για την πίστη της, στον εικονομάχο πατέρα της και εσωτερικά, για άσκηση, φορούσε τρίχινο ράκος, δηλαδή ένα τρίχινο κουρέλι. Το Συναξάριο δεν αναφέρει για τις δύο προγενέστερες κόρες αυτοκρατόρων, τη Σωπάτρα και τη Φεβρωνία, την ενδυμασία τους μέσα στο παλάτι και αν μέσα από τη βασιλική ενδυμασία φορούσαν τρίχινο ράκος. Το ίδιο συμβαίνει και με τις αναφερόμενες, μέχρι στιγμής, συζύγους αυτοκρατόρων, την Πλακίλλα, την Ευδοκία, την Πουλχερία, την Αριάδνη και τη Θεοδώρα. Είναι η πρώτη φορά που το Συναξάριο της Μεγάλης Εκκλησίας αναφέρεται στην κρυφή ασκητική ενδυμασία μίας κόρης αυτοκράτορα. Η τροφή επίσης ήταν συνυφασμένη με την ενδυμασία. Ασκητική η ενδυμασία, ασκητική και η τροφή χωρίς να αναφέρονται λεπτομέρειες. Έπινε μόνο νερό αποφεύγοντας κάθε άλλο ποτό, όπως κρασί και συνέχεια υμνολογούσε τον Κύριο¹⁰⁷⁷. Τα παραπάνω βέβαια θα πρέπει να εξετάζονται με προσοχή επειδή οποιαδήποτε άσκηση δεν οδηγεί στην αγιότητα, αφού η Εκκλησία καταδικάζει την άκριτη άσκηση, κατά την οποία το σώμα θεωρείται αντίπαλος ή εχθρός του πνεύματος¹⁰⁷⁸.

Μετά την αποβίωση του πατέρα της επισημαίνεται ότι η Ειρήνη Αθηναία, πολλές φορές, της ζήτησε ανεπιτυχώς να συμβασιλεύσει μαζί της¹⁰⁷⁹. Η προαναφερθείσα ιστορία δεν πρέπει να αληθεύει γιατί είναι γνωστό ότι όταν ανέλαβαν, η Ειρήνη μαζί με τον γιο της Κωνσταντίνο, την εξουσία, αμέσως ανάγκασε τα αδέλφια της οσίας Ανθούσας να γίνουν κληρικοί, για να αποκλειστούν

¹⁰⁷⁶ Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄, στ. 409B. Η Αγαθαγγέλου (Ανθούσα, σ. 485) πιστεύει ότι η κόρη του αυτοκράτορα δεν ήθελε να παντρευτεί επειδή ο πατέρας της την προόριζε να γίνει σύζυγος κάποιου νέου που είχε τα ίδια φρονήματα με αυτόν.

¹⁰⁷⁷ / , στ. 614₅₋₉.

¹⁰⁷⁸ Γιάγκου, , σ. 99.

¹⁰⁷⁹ / , στ. 614₂₋₄: ἴ ἐ μ ὄ ἰ ἦ ὄ ὄ ἴ ἦ ἰ μ , ὄ μὼ ἦ . Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄, στ. 409B. AASS, Anthusa, σ. 488E. Βλ. επίσης και Janin, Anthuse, σ. 538. Το άρθρο του Bosch (Anthusa, σσ. 24-29) δεν προσέφερε επαρκή στοιχεία για αυτήν την υπόθεση.

από τη βασιλική εξουσία¹⁰⁸⁰. Το Συναξάριο, με την παραπάνω επισήμανση, μάλλον ήθελε να προβάλλει την ακεραιότητα του χαρακτήρα της οσίας καθώς και την πλήρη άρνηση των κοσμικών εξουσιών από την ίδια.

Μετά την εκδημία του πατέρα της, η οσία Ανθούσα ήταν ελεύθερη πια να μοιράσει τα υπάρχοντά της στους φτωχούς, στην εκκλησία και σε φιλανθρωπικά ιδρύματα¹⁰⁸¹. Με τα υπάρχοντά της εξαγοράστηκαν αιχμάλωτοι και με την ενδυμασία της καλλωπίστηκαν εκκλησίες¹⁰⁸². Επίσης με την περιουσία της ανατράφηκαν πολλά παιδιά και προασπίστηκαν τα συμφέροντα των χηρών¹⁰⁸³. Σίγουρα τις παραπάνω ενέργειες δεν θα μπορούσε να τις πραγματοποιήσει όσο ο πατέρας της ζούσε αφού και η ίδια γνώριζε τις φανατικές και αδιάλλακτες εικονομαχικές ιδέες του.

Αγνοούμε, από τις πηγές, πόσα χρόνια ασχολήθηκε με τις παραπάνω φιλανθρωπίες. Στο τέλος, έγινε μοναχή από τον γνωστό εικονόφιλο πατριάρχη Ταράσιο (784-806) και εγκαταβίωσε στην μονή της Ευμενίας¹⁰⁸⁴ ή Ομονοίας¹⁰⁸⁵. Απεβίωσε, όπως έχει ήδη αναφερθεί, σε ηλικία πενήντα δύο ετών¹⁰⁸⁶.

Ο Νικόδημος Αγιορείτης αναφέρει την οσία Ανθούσα στις δώδεκα Απριλίου. Επαναλαμβάνει πιστά τα στοιχεία που παραθέτει το / . Δε φαίνεται δυστυχώς να διαθέτει στοιχεία από άλλες άγνωστες σε μας πηγές. Προσθέτει μόνο ένα δίστιχο:

Ὶρίζης δυσώδους καρπὸς εὐώδης μάλα,
Ἄνθουσα σεμνὴ γῆς ἀπανθεῖ καὶ βίου¹⁰⁸⁷.

Ο Μανουήλ Γεδεών προβαίνει σε μία πολύ λιτή αναφορά της ζωής της οσίας Ανθούσας, κόρης του Κωνσταντίνου Ε΄ Κοπρωνύμου. Φαίνεται να αντιγράφει και αυτός το / . Τη μνημονεύει στις δώδεκα Απριλίου¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸⁰ Θεοφάνης, / , σ. 454²¹⁻²²: ὁ ἐ ἀ ὁ ἦ ἰ μ ἄ ἰ . Ο Constat (St. Anthousa, σ. 23, υποσ. 13) πιστεύει ότι το γεγονός αυτό δεν πρέπει να αληθεύει γιατί η Ειρήνη Αθηναία δεν ενδιαφερόταν να μοιραστεί την εξουσία με κανέναν και επιπλέον δεν υπάρχει άλλη πηγή που να υποστηρίζει το ίδιο γεγονός.

¹⁰⁸¹ / , στ. 613²⁰⁻²⁴.

¹⁰⁸² Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄, στ. 409B.

¹⁰⁸³ / , στ. 613²⁴-614¹. Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄, στ. 409B. Βλ. επίσης και Janin, Anthuse, σ. 538.

¹⁰⁸⁴ / , στ. 614¹¹. Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄, στ. 409B. AASS, Anthusa, σ. 488D. Ο Janin (Anthuse, σ. 538) αυθαίρετα υποστηρίζει ότι έγινε μοναχή το 785.

¹⁰⁸⁵ / , στ. 597⁵⁷. 39, 45v.

¹⁰⁸⁶ Ο. π., στ. 614²⁰⁻²¹. AASS, Anthusa, σ. 488F.

¹⁰⁸⁷ Νικόδημος, / , τ. 2΄, σ. 276.

¹⁰⁸⁸ Γεδεών, / , σ. 91.

Οι συγγραφείς συναξαρίων Ματθαίος Λαγγής, Τσολακίδης και Ευστρατιάδης, αντιγράφοντας μάλλον τον Νικόδημο Αγιορείτη, παραθέτουν μία πολύ λιτή αναφορά κάποιων γνωστών γεγονότων από τη ζωή της οσίας Ανθούσας. Όλοι τους τη μνημονεύουν στις δώδεκα Απριλίου.

Τόσο το / όσο και οι μετέπειτα αγιολόγοι, και μάλιστα μέχρι τις ημέρες μας, βασίζουν την αγιότητα της οσίας Ανθούσας μόνο στη γεμάτη αρετές ζωή της. Δεν αναφέρονται θαύματα ή ευωδία λειψάνων. Επιπλέον, δεν επισημαίνεται κάποιο μαρτύριο λόγω της εικονόφιλης πίστης της, όπως υπέστησαν τόσοι μοναχοί και λαϊκοί από τους αυτοκράτορες της δυναστείας των Ισαύρων και κυρίως από τον εικονομάχο πατέρα της. Οι φιλανθρωπικές πράξεις που ακολούθησαν την αποβίωση του πατέρα της ήταν αρκετές για να διαπιστώσει ο λαός την αγιότητα της οσίας Ανθούσας; Γιατί οι πηγές δεν αναφέρουν αν ο πατέρας της γνώριζε την πίστη της κόρης του και πως αντέδρασε σε αυτό; Με τέτοια μαεστρία υποκρινόταν για την πίστη της μπροστά στον πατέρα της και στη συνέχεια μπροστά στον αδελφό της, επίσης εικονομάχο, Λέοντα Δ', όταν ανέλαβε ο ίδιος την εξουσία; Επιπρόσθετα, είχε πράγματι τόση ελευθερία ένα κορίτσι της εποχής της να αρνηθεί τον γαμπρό που της υποδείκνυε ο πατέρας της και μάλιστα ένας αυτοκράτορας όπως ο σκληρός και αιμοσταγής Κωνσταντίνος Ε΄ Κοπρώνυμος; Τέλος, ήταν η οσία Ανθούσα τόσο γνωστή και αγαπητή στον λαό της Κωνσταντινούπολης, ώστε ακόμη και η Ειρήνη Αθηναία να της προτείνει να συμβασιλεύσει μαζί της και ένα μόλις αιώνα αργότερα να εισαχθεί ως οσία στο πιο γνωστό συναξάριο της εποχής; Τότε γιατί την αγνοεί τελείως ο σύγχρονός της ομολογητής, υπέρμαχος της εικονολατρίας και χρονογράφος Θεοφάνης (760-818); Δυστυχώς η έλλειψη πηγών καθίσταται το κυριότερο πρόβλημα διαφώτισης των παραπάνω ερωτημάτων. Στο μέλλον η εύρεση περισσότερων πηγών θα βοηθήσει στην επίλυση των παραπάνω ερωτημάτων.

Ο μοναχός και υμνογράφος Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συνέταξε και για την Ανθούσα πλήρη αδημοσίευτη, μέχρι στιγμής, ακολουθία και έναν παρακλητικό κανόνα.

2. Ιστορικά στοιχεία για την Ειρήνη Αθηναία (780-802)

Στις οχτώ Σεπτεμβρίου 780, η Ειρήνη Αθηναία διαδέχτηκε στον θρόνο τον σύζυγό της Λέοντα Δ' (775-780). Η Ειρήνη από τη στιγμή που ανέλαβε, ως επίτροπος του ανήλικου γιου της και ως κύριος, στην πραγματικότητα, φορέας της εξουσίας, συνεχώς προσπαθούσε να τοποθετήσει έμπιστους ανθρώπους σε καίριες θέσεις. Η πλήρωση του πατριαρχικού θρόνου από πολιτικό και όχι εκκλησιαστικό αξιωματούχο, τον πρωτασηκρήτη Ταράσιο, θα πρέπει να ήταν ιδέα της Ειρήνης¹⁰⁸⁹. Σίγουρα και η εξ' αρχής τοποθέτησή του ως πρωτασηκρήτη, ενός ιδιαίτερου και σημαντικού αξιώματος, μέσα στο παλάτι, θα ήταν επιλογή της αυτοκράτειρας. Η πρόταση του πρώην πατριάρχη Παύλου, να εισηγηθεί για νέο πατριάρχη τον Ταράσιο, η επίσκεψη της Ειρήνης μαζί με άλλους εικονομάχους αξιωματούχους στον Παύλο, για να τους συμβουλέψει να αρνηθούν τις εικονομαχικές τους ιδέες και η δήθεν αρχική άρνηση του Ταρασίου να δεχθεί ένα τόσο σημαντικό αξίωμα, εκτός και αν συγκαλούσαν Οικουμενική σύνοδο, θα πρέπει όλα τα παραπάνω να εντάσσονταν μέσα σε ένα προσεχτικό σχέδιο της Ειρήνης να επαναφέρει σταδιακά και χωρίς αντιδράσεις, τη λατρεία των εικόνων. Η δήθεν μορφή κοινής απόφασης που δόθηκε στην εκλογή του νέου πατριάρχη είχε ως σκοπό την αποφυγή μελλοντικής αμφισβήτησης¹⁰⁹⁰. Αφού ο πρώην πατριάρχης και οι άρχοντες επιθυμούσαν τον Ταράσιο για πατριάρχη, η Ειρήνη δεν είχε άλλη επιλογή από το να συμφωνήσει. Επιπλέον και ο απαράβατος όρος που έθετε ο Ταράσιος θα πρέπει να παρείχε μία εύλογη δικαιολογία στην αυτοκράτειρα να συγκαλέσει Οικουμενική σύνοδο¹⁰⁹¹. Αφού πάλι ο πρώην αλλά και ο νέος πατριάρχης επιθυμούσαν τη σύγκληση Οικουμενικής συνόδου για να λυθεί το ζήτημα της εικονομαχίας, η Ειρήνη έπρεπε να υπακούσει στους ανώτατους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους. Ήταν τόσο μεγάλη η διάδοση των εικονομαχικών ιδεών στην αυτοκρατορία και ιδιαίτερα στον στρατό και στους πολιτικούς άρχοντες, που η επαναφορά της εικονολατρίας προϋπόθετε σταδιακά προσεχτικά βήματα. Αυτό διαπιστώθηκε άμεσα όταν η σύνοδος, η οποία συγκλήθηκε στην αρχή στην Κωνσταντινούπολη, διαλύθηκε αμέσως από τα εικονομαχικά στρατεύματα¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁹ Με την παραπάνω άποψη συμφωνεί και η Χριστοφιλοπούλου (, τ. 2', σ. 137).

¹⁰⁹⁰ Καραγιαννόπουλος, , τ. 2', σ. 167.

¹⁰⁹¹ Ο. π., τ. 2', σ. 168.

¹⁰⁹² Θεοφάνης, , σσ. 461₁₉-462₃.

Τελικά, η σύνοδος συγκλήθηκε στη Νίκαια της Βιθυνίας. Η πρώτη συνεδρία πραγματοποιήθηκε στις έντεκα Οκτωβρίου 787¹⁰⁹³. Στη σύνοδο συμμετείχαν 350 περίπου επίσκοποι ή αντιπρόσωποι τους κληρικοί, ηγούμενοι και μοναχοί, χωρίς όμως δικαίωμα ψήφου. Πρόεδρος της συνόδου ήταν ο πατριάρχης Ταράσιος¹⁰⁹⁴, ενώ η Ειρήνη Αθηναία και ο Κωνσταντίνος Στ', εκτός από την τελευταία συνεδρία, δε συμμετείχαν καθόλου στις συζητήσεις. Ίσως ήθελαν να αποφύγουν την όξυνση των πνευμάτων, όπως είχε γίνει πέρυσι στη σύνοδο που συγκλήθηκε αρχικά στην Κωνσταντινούπολη¹⁰⁹⁵. Στις συνεδριάσεις καταδικάστηκαν τα συγγράμματα των εικονομάχων και αναθεματίστηκαν οι πατριάρχες Αναστάσιος, Κωνσταντίνος και Νικήτας και αρκετοί εικονομάχοι επίσκοποι. Ενώ οι Ιωάννης Δαμασκηνός και Γεώργιος Κύπριος αποκλήθηκαν 'κήρυκες της αλήθειας'¹⁰⁹⁶. Ο Όρος της συνόδου καθόριζε ότι: ἡ ἀ ἡ ἰ μὴ ἐ ἰ ὀ ἰ ὀ ὦ ἡ ἰ , ἰ ἔ ὕ ἡ ὕ ἔ μ ἡ ὕ ¹⁰⁹⁷. Οι αυτοκράτορες επευφημήθηκαν από τους παρισταμένους ως: ἰ ὦ ἄ ἄ ἔ , φ φ ἰ α Ἐ ἡ ἰ ἡ μ μ ¹⁰⁹⁸. Οι επίσκοποι αποκάλεσαν τον αυτοκράτορα νέο Κωνσταντίνο, αλλά και την αυτοκράτειρα νέα Ελένη, επειδή στήριξαν και ανανέωσαν, όπως οι προκάτοχοί τους, την πίστη της Εκκλησίας και πολέμησαν τις αιρέσεις. Νέος Κωνσταντίνος και νέα Ελένη είχαν ήδη αποκληθεί και από τον πάπα Ρώμης Ανδριανό (700-795)¹⁰⁹⁹.

Οι επευφημίες προς τους αυτοκράτορες ήταν λιτές σε σχέση με άλλες προηγούμενων αυτοκρατόρων. Ο Θεοδόσιος Β' είχε αποκληθεί αρχιερέας στην Ενδημούσα σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως του 448, ενώ στη συνέχεια τον Μαρκιανό τον αποκάλεσαν ιερέα στην Δ' Οικουμενική σύνοδο (451). Ο Θεός είχε αναθέσει στην ευθύνη του εκάστοτε αυτοκράτορα, τη διαχείριση των επίγειων ζητημάτων, επομένως και των εκκλησιαστικών θεμάτων, τμήματα των οποίων ανάγονταν στα επίγεια¹¹⁰⁰, αφού όπως είχε επισημάνει και ο πάπας Ρώμης Γρηγόριος

¹⁰⁹³ Βίος Ειρήνης, σ. 15. Ο Βίος Ειρήνης αντλεί τις πληροφορίες από τη Χρονογραφία του Θεοφάνη και γράφτηκε τον 12^ο αι.

¹⁰⁹⁴ Φειδάς, , τ. 1', σ. 790.

¹⁰⁹⁵ Κουκουσάς, , σσ. 107-108.

¹⁰⁹⁶ Καραγιαννόπουλος, , τ. 2', σ. 170.

¹⁰⁹⁷ Mansi 13, 377E. Βλ. και Βίος Νικήτα, σ. 341, παρ. 20.

¹⁰⁹⁸ Mansi 13, 416E.

¹⁰⁹⁹ Mansi 12, 1058A.

¹¹⁰⁰ Χρήστου, Βασιλεύς – Ιερέυς, σ. 12. Οι Ράλλης – Πότλης (μ , τ. 5', σ. 429) αναφέρουν, ότι κατά τον Δημήτριο Χωματηνό (13^ο αι.) ο αυτοκράτορας ήταν ο ανώτατος διοικητικός άρχοντας της Εκκλησίας και μπορούσε να εκτελεί όλα τα μη ιεραρχικά έργα των επισκόπων. Ο αυτοκράτορας είχε

Β' (715-731) στον αυτοκράτορα Λέοντα Γ' (717-741) ὅ ἰ ἀ μ ὦ
, ἀ ἀ ὦ ἀ , ὅ ἡμ ἱ ὅ ὅ ἔ μ ¹¹⁰¹. Στην Ζ' Οικουμενική σύνοδο η βασιλεία και όχι η ιερωσύνη είχε πέσει σε σφάλματα, αφού μία σειρά από αυτοκράτορες όπως οι Λέοντας Γ', Κωνσταντίνος Ε' και Λέοντας Δ' είχαν πέσει στην εικονομαχική αίρεση. Η ιερωσύνη την περίοδο της εικονομαχίας είχε σταθεί στο ύψος των περιστάσεων και είχε αναδείξει πληθώρα μαρτύρων για την υπεράσπιση της τιμής των εικόνων. Για τον λόγο αυτό και οι παρευρισκομένοι επίσκοποι της δεύτερης Οικουμενικής συνόδου της Νικαίας δεν πρέπει να θεώρησαν σωστό να εξυμνήσουν τον Κωνσταντίνο Στ' ως ιερέα ή αρχιερέα και να επισημάνουν πάλι τη θεωρία περί εξουσίας κατά τη τάξη Μελχισεδέκ. Οι ίδιοι λόγοι θα ίσχυαν και για την Ειρήνη Αθηναία. Έχει ήδη αναφερθεί ότι ο πάπας Λέοντας Α' (440-461), δεν είχε διστάσει να αποδώσει ιερατική ιδιότητα, τον 5^ο αι. και στην Πουλχερία: *ut omnibus excellentiam ipsorum non solum regii culminis, sed etiam sacerdotalis esse appareat sancitatis*¹¹⁰². Η Εκκλησία λοιπόν δεν απαίτησε, τον 8^ο αι., από τους αυτοκράτορες να υπερασπισθούν την ιερωσύνη, επειδή απειλούταν από τις αιρέσεις που είχαν ανακύψει, όπως είχε κάνει με τον Μαρκιανό και την Πουλχερία τον 5^ο αι.

Η Ειρήνη Αθηναία έχει να επιδείξει ένα πολύ πλούσιο εκκλησιαστικό οικοδομικό αλλά και φιλανθρωπικό έργο¹¹⁰³. Η αυτοκράτειρα βρήκε το λείψανο της οσίας Ευφημίας και το τοποθέτησε πάλι στον ναό της, τον οποίο ανοικοδόμησε εξ' αρχής λόγω των καταστροφών που είχε υποστεί από τον Κωνσταντίνο Ε' Κοπρώνυμο¹¹⁰⁴. Επιπλέον έχτισε τον ναό του αγίου Αναστασίου¹¹⁰⁵ και ανοικοδόμησε ξανά τον ναό της Πηγής της Θεοτόκου, ο οποίος είχε καταστραφεί από σεισμό¹¹⁰⁶. Επισημαίνεται ότι έχτισε και την εκκλησία του αγίου Ευσταθίου¹¹⁰⁷, ενώ στη νέα εκκλησία που ανοικοδόμησε για τον άγιο Λουκά έδωσε εντολή ὅ ἀ
ἰ ¹¹⁰⁸. Η Ειρήνη τοποθέτησε την νέα πλέον ψηφιδωτή εικόνα του

ιερατικό χαρακτήρα επειδή τον έστεφε και τον έχριε ο πατριάρχης. Frend, *Monophysite Movement*, σ. 51.

¹¹⁰¹ Gouillard, Gregoire II, σ. 301₃₁₇₋₃₁₈.

¹¹⁰² Mansi 6, 235B.

¹¹⁰³ Βλ. και Παπαμαστοράκης, Δωρεές γυναικών, σσ. 231-232.

¹¹⁰⁴ , τ. 2', σ. 217₂₋₈. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 2', σσ. 20₂₂₋₂₁₃.

¹¹⁰⁵ , τ. 2', σ. 219₁₋₂.

¹¹⁰⁶ Ο. π., τ. 2', σ. 260₄₋₆.

¹¹⁰⁷ Ο. π., τ. 2', σ. 265₅₋₆.

¹¹⁰⁸ Ο. π., τ. 2', σ. 246₅₋₆.

Χριστού στη Χαλκή πύλη¹¹⁰⁹. Η εικονόφιλη αυτοκράτειρα φαίνεται να έχτισε και δύο μοναστήρια. Τη μονή της Ευφροσύνης ἄ μ ἄ ἰ¹¹¹⁰ και τη μονή της Παναγίας στο νησί της Πριγκήπου¹¹¹¹.

Το αντίστοιχο φιλανθρωπικό της έργο αποτελούταν από ξενοτάφια, δηλαδή τάφους για τους φτωχούς, αίθουσες εστίασης και φροντίδας για τους ηλικιωμένους και νοσοκομεία¹¹¹².

Το εκκλησιαστικό οικοδομικό και φιλανθρωπικό έργο της αυτοκράτειρας Ειρήνης Αθηναίας είναι λίγο πιο πλούσιο από το αντίστοιχο του αυτοκράτορα Μαυρικίου (582-602), αλλά κατά πολύ πιο φτωχό από το ισοδύναμο του Ιουστινιανού Α΄ (527-565) και της Πουλχερίας.

Η Ειρήνη δε δέχθηκε όμως τόσες ευχαριστίες¹¹¹³ όσο όταν πραγματοποίησε μείωση των φόρων. Το 801 η αυτοκράτειρα μείωσε τους τελωνειακούς δασμούς στα τελωνεία της Αβύδου και Ιερού και απάλλαξε τους κατοίκους της Βασιλεύουσας από τον δημοτικό φόρο¹¹¹⁴. Επιπρόσθετα, κατέργησε τον καπνικό φόρο των παροίκων, των ανθρώπων δηλαδή που ανήκαν στα κτήματα των ευαγών ιδρυμάτων, των ορφανοτροφείων, των ξενώνων, των γηροκομείων, των εκκλησιών και των βασιλικών μοναστηριών¹¹¹⁵. Αξιόλογη είναι η επιστολή του οσίου Θεοδώρου Στουδίτη προς την Ειρήνη. Της αφιέρωσε ολόκληρη επιστολή για να την επαινέσει και να την ευχαριστήσει, όχι για την αναστήλωση των εικόνων, αλλά επειδή κατέργησε τους τελωνειακούς δασμούς και μείωσε τους φόρους¹¹¹⁶. Όλες όμως οι μειώσεις και καταργήσεις φόρων πραγματοποιήθηκαν το διάστημα στο οποίο η Ειρήνη κυβερνούσε μόνη της, δηλαδή 797-802 και αμέσως μετά την τύφλωση του γιου της. Δε μπορούν όλα τα μέτρα να αποδοθούν σε αγνά φιλανθρωπικά ή θρησκευτικά κίνητρα. Σίγουρα θα πρέπει να υπήρχε λαϊκή κατακραυγή για το αποτρόπαιο έγκλημά της και προφανώς κάποια μέτρα θα αποσκοπούσαν στην ανάκτηση της λαϊκής

¹¹⁰⁹ , τ. 2΄, σ. 219₁₆₋₁₇.

¹¹¹⁰ Ο. π., τ. 2΄, σ. 243₁₃₋₁₅.

¹¹¹¹ Βίος Ειρήνης, σ. 27. Για τα μοναστήρια της Πριγκήπου βλ. Janin, *Les eglises et les monasteries*, σσ. 68-70.

¹¹¹² , τ. 2΄, σ. 246₆₋₁₂. Επιτάφιος Νικήτα, σ. XXVIII F: ἔ ἰ ἄ ἰ μ , ἦ μ , ἰ .

¹¹¹³ Θεοφάνης, , σ. 475₁₇₋₁₈.

¹¹¹⁴ Ο. π., σ. 475₁₅₋₁₇. Βίος Ειρήνης, σ. 22.

¹¹¹⁵ Θεοφάνης, , σσ. 486₂₉-487₁. Χριστοφιλοπούλου, , τ. 2α΄, σ. 150. Κωνσταντέλος, , σσ. 192-193.

¹¹¹⁶ Θεόδωρος Στουδίτης, , σσ. 24₂₅-25₅₅.

συμπάθειας αλλά και στην ευμενή διάθεση κλήρου και μοναχών¹¹¹⁷. Ο χρονογράφος Κωνσταντίνος Μανασσής τονίζει ιδιαίτερα ότι η Ειρήνη με τη μείωση των φόρων επιθυμούσε το $\mu \quad \delta \quad \iota \quad \delta \quad \acute{\iota} \delta \quad \acute{\epsilon} \quad \delta$ ¹¹¹⁸.

Το γεγονός που στιγμάτισε την εξουσία της Ειρήνης Αθηναίας ήταν η, κατόπιν εντολής της, τύφλωση του γιου της, Κωνσταντίνου Στ¹¹¹⁹. Όλοι οι ιστορικοί και χρονογράφοι συγκλίνουν στην άποψη ότι η αυτοκράτειρα διακατεχόταν από φιλαρχία¹¹²⁰. Με μεθοδικές και προγραμματισμένες κινήσεις προσπάθησε και τελικά πέτυχε, ο γιος της να γίνει μισητός στον λαό και στον κλήρο. Γι' αυτό και αργότερα δεν αντέδρασε κανένας στην τύφλωσή του από τη μάνα του¹¹²¹.

Όταν η Ειρήνη ανέλαβε την εξουσία ο χρονογράφος Θεοφάνης χρησιμοποίησε τη λέξη για να δείξει την απροσδόκητη, αναπάντεχη και θαυμαστή αλλαγή των ιστορικών καταστάσεων. «Συνδέει το γεγονός με τη μελλοντική κάθαρση της Εκκλησίας από τις πράξεις των εικονομάχων»¹¹²². Την Ειρήνη την αντιπαραβάλλει με τους δώδεκα αποστόλους, αφού αναφέρει ότι όπως ο διάβολος ανατράπηκε από τους αγράμματους ψαράδες, έτσι και η ασέβεια που υπήρχε επί Κωνσταντίνου Ε΄ Κοπρωνύμου θα ανατραπεί $\acute{\alpha} \quad \delta \quad \iota$
 $\delta \quad \acute{\omicron} \quad \delta$ ¹¹²³. Την θεωρεί ισάπостоλο. Ο Θεός από εδώ και στο εξής θα δοξασθεί όπως δοξάσθηκε με τους αποστόλους του Κυρίου. Η ασέβεια που υπήρχε τόσα χρόνια εναντίον του θα διακοπεί. Την περιγράφει πάντοτε με θετικά χαρακτηριστικά όπως ευσεβής¹¹²⁴, ευσεβεστάτη¹¹²⁵, σοφή¹¹²⁶ και θεοφιλής¹¹²⁷. Θεωρεί ότι η αυτοκράτειρα υπέφερε ως μάρτυρας της αληθινής πίστης¹¹²⁸. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Θεοφάνης δικαιολογεί τα λάθη της αυτοκράτειρας με το σκεπτικό, ότι η γυναικεία φύση της Ειρήνης ευθυνόταν για όποια λάθη

¹¹¹⁷ Χριστοφιλοπούλου, , τ. 2α', σ. 150.

¹¹¹⁸ Κωνσταντίνος Μανασσής, , στίχ. 4456.

¹¹¹⁹ Θεοφάνης, , σ. 472₁₅₋₁₈.

¹¹²⁰ Θεοφάνης, , σ. 469₂₄. Λέων Γραμματικός, , σ. 198₂₁₋₂₂. Βίος Ειρήνης, σ. 17: $\acute{\epsilon} \quad \acute{\epsilon} \quad \iota \quad \delta$. Κωνσταντίνος Μανασσής, , στίχ. 4359.

¹¹²¹ Το ζήτημα της τύφλωσης των καταδικασμένων για προδοσία (άρα και των πολιτικά παραμερισμένων, όταν οι εποχές ήταν ανώμαλες) ήταν ζήτημα γενικότερης αντίληψης ποινικού δικαίου και σωματικών ποινών, κυρίως μετά την εποχή των Ισαύρων, βλ. Λαμπιδής, Τύφλωση και κυρίως Τρωιάνος, Ο "Ποινάλιος", σσ. 15-30.

¹¹²² Νικολάου – Χρήστου, Γυναίκες, σ. 56.

¹¹²³ Θεοφάνης, , σ. 454₆₋₁₂.

¹¹²⁴ Ο. π., σ. 464₁₀.

¹¹²⁵ Ο. π., σ. 454₆.

¹¹²⁶ Ο. π., σ. 477₃₂.

¹¹²⁷ Ο. π., σ. 477₃₂.

¹¹²⁸ Ο. π., σ. 476₂₈₋₂₉.

πραγματοποίησε η ίδια¹¹²⁹. Όλες τις αρνητικές πράξεις της, τις απέδιδε αποκλειστικά σε ελαττώματα του φύλου της, που δεν είχε τη δυνατότητα να ελέγξει¹¹³⁰. Δηλαδή οι αρνητικές ενέργειές της οφείλονταν αποκλειστικά στην πνευματική αδυναμία των γυναικών να αντιληφθούν σημαντικά προβλήματα¹¹³¹.

Οι υπόλοιποι ιστορικοί και χρονογράφοι, συμφωνούν με τον Θεοφάνη και προσγράφουν και αυτοί στην Ειρήνη θετικές εκφράσεις και χαρακτηρισμούς. Ο Βίος της την αποκαλεί ευσεβεστάτη¹¹³². Το ίδιο και οι ιστορικοί Γεώργιος Κεδρηνός¹¹³³ και Θεόδωρος Σκουταριώτης¹¹³⁴. Ο Βίος Θεοφάνους την χαρακτηρίζει θεοφόρητη αλλά και γυναίκα με αρρενωπό φρόνημα¹¹³⁵. «Οι γυναίκες για να γίνουν αποδεκτές στην εξουσία όφειλαν να αποβάλουν την αιδώ και την αδυναμία, ιδιότητες χαρακτηριστικές του φύλου τους, και να συμπεριφερθούν ως άνδρες»¹¹³⁶. Είναι αντιπροσωπευτικό ότι, εκείνη την εποχή, πολλές από τις ιδιότητες με τις οποίες χαρακτηρίστηκε η Ειρήνη, μπορούσαν να προσδιορίσουν μόνο το αρσενικό φύλο. Γι' αυτό και την αποκάλεσαν ότι είχε αρρενωπό φρόνημα. Η Ειρήνη ἡ ἀ ἡ ἀ¹¹³⁷. Δεν μπορούσαν να φανταστούν ότι μία γυναίκα μπορούσε να αντιδράσει με αυτόν τον αξιοθαύμαστο τρόπο. Στα αποκαλείται ευσεβής και φιλάρετη¹¹³⁸, στον Βίο του Θεόδωρου Στουδίτη χαρακτηρίζεται θεοφιλέστατη¹¹³⁹ και χριστοφιλής¹¹⁴⁰ ενώ στους ιστορικούς Γεώργιο Κεδρηνό, Θεόδωρο Σκουταριώτη και στον Επιτάφιο του Νικήτα Ομολογητή ονομάζεται ορθόδοξη¹¹⁴¹.

¹¹²⁹ Θεοφάνης, , σ. 464₁₅: ὃ ἡ ἐὼ ἡ ἐ ἴ .

¹¹³⁰ Νικολάου – Χρήστου, Γυναίκες, σ. 58.

¹¹³¹ Για την πνευματική αδυναμία των γυναικών, βλ. Saradi, The byzantine notarial formulas.

¹¹³² Βίος Ειρήνης, σ. 9. Ο Βίος Ειρήνης είναι πιστή αντιγραφή της Χρονογραφίας του Θεοφάνη. Ευσεβεστάτη αποκαλείται και στο / (στ. 115₁₅, 214₁₀, 614₃).

¹¹³³ Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 2', σ. 20₁₁.

¹¹³⁴ Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 126₂₀.

¹¹³⁵ , σ. XXIII.

¹¹³⁶ Νικολάου – Χρήστου, Γυναίκες, σ. 57.

¹¹³⁷ Επιτάφιος Νικήτα, σ. XXVIII F.

¹¹³⁸ , τ. 2', σ. 245₆: ἀ ὃ ἡ ἰ . Στον Θεόδωρο Σκουταριώτη, (, σ. 127₂) αποκαλείται μόνο με τη λέξη ευσεβής. Ευσεβής ονομάζεται και στο / (στ. 310₁₇).

¹¹³⁹ Βίος Θεόδωρου Στουδίτη, στ. 240A.

¹¹⁴⁰ Ο. π., στ. 256D.

¹¹⁴¹ Επιτάφιος Νικήτα, σ. XXVIII F. Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 2', σ. 20₁₀. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 127₂. Ορθόδοξη αποκαλείται και στο / (στ. 173₂₄, 313₅₆, 597₅₃). Τέλος, το / τη μνημονεύει φιλόχριστη, βλ. / , στ. 313₅₆ και πιστότατη βλ. / , στ. 173₂₄.

Είναι αξιοσημείωτο ότι κανένας βυζαντινός ιστορικός ή χρονογράφος δε γνωμοδότησε αρνητικά για την Ειρήνη όταν τύφλωσε τον γυιό της. Όλοι βέβαια το χαρακτήρισαν ως ένα ιδιαίτερο αποτρόπαιο γεγονός, αλλά απέφυγαν να εκφραστούν αρνητικά για την αυτοκράτειρα. Όλοι διάλεξαν να αποφανθούν για το ίδιο το γεγονός και όχι για την ηθική αυτουργό, την Ειρήνη Αθηναία. Μάλιστα την τύφλωση του Κωνσταντίνου Στ' την είδαν και ως θεία δίκη για την τύφλωση του θείου του και άλλων συγγενών του, τις οποίες είχε διατάξει ο ίδιος να γίνουν, πριν από πέντε χρόνια, την ίδια μέρα¹¹⁴². Επιπλέον, ο Θεόδωρος Στουδίτης την παραπάνω πράξη την είδε και ως δίκαιη ανταμοιβή για τη μοιχεία που είχε διαπράξει ο Κωνσταντίνος Στ'.

Ο νεαρός αυτοκράτορας, με την πίεση της μάνας του, είχε νυμφευθεί τη Μαρία, κόρη της Παφλαγονικής ανωτέρας τάξης. Αργότερα την ανάγκασε να καρεί μοναχή για να νυμφευθεί τη, κυρία των τιμών, Θεοδότη. Η πράξη αυτή θεωρήθηκε, από τους μοναχούς της μονής Στουδίου, μοιχεία, αφού ενώ ζούσε η γυναίκα του ετέλεσε νέο γάμο¹¹⁴³. Έτσι ανέκυψε ο λεγόμενος 'μοιχειανικός αγώνας'.

Τον Κωνσταντίνο λοιπόν αποκάλεσε μάλιστα και δεύτερο Ηρώδη για την πράξη του αυτή¹¹⁴⁴. Επιπρόσθετα, ο Βίος του Θεόδωρου Στουδίτη τον αυτοκράτορα τον χαρακτήρισε και άσωτο και περιγράφει ότι το γεγονός της τύφλωσης ήταν θεία δικαιοσύνη για τη μοιχεία που διέπραξε¹¹⁴⁵. Ο Θεός προσβλήθηκε με την προσβολή του νόμου του $\eta \ \delta \ \mu$ $\eta \ \epsilon$ ¹¹⁴⁶. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι είναι αναμενόμενη η στάση του Θεόδωρου Στουδίτη, απέναντι στον Κωνσταντίνο Στ', αφού λόγω της έντονης αντίδρασής του μοναχού στο μοιχικό ζήτημα, ο αυτοκράτορας αποφάσισε να τον εξορίσει. Ανεκλήθη από την εξορία από την Ειρήνη Αθηναία¹¹⁴⁷.

Ο Θεόδωρος Στουδίτης (759-826), μοναχός και αργότερα ηγούμενος στη μονή Στουδίου, είναι αυτός που κυρίως εξυμνεί την Ειρήνη Αθηναία. Λόγω, όπως έχει ήδη αναφερθεί, της κατάργησης κάποιων φορολογικών μέτρων, στην επιστολή του $\iota \ \eta$ η την αποκαλεί πανάγαθη, ιερόψυχη, πάγκαλη, φίλη του Χριστού, ότι έχει έρωτα με την ευσέβεια, ότι είναι ακόρεστη στα θεάρεστα και ποθεί μητρικά πολύ τα θεία. Με τις πράξεις της, υπηρετεί τον Θεό και ευφραίνει τους εκλεκτούς αγγέλους

¹¹⁴² Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 298¹⁰⁻¹³.

¹¹⁴³ Θεοφάνης, σ. 469²³⁻²⁶.

¹¹⁴⁴ Θεόδωρος Στουδίτης, σ. 624²⁹⁻³².

¹¹⁴⁵ Βίος Θεόδωρου Στουδίτη, σ. 256C-256D.

¹¹⁴⁶ Θεόδωρος Στουδίτης, σ. 86⁴⁷⁻⁴⁸.

¹¹⁴⁷ / , σ. 215⁵⁻⁶. Βίος Θεόδωρου Στουδίτη, σ. 256D.

του Θεού¹¹⁴⁸. Σε άλλες επιστολές του την αναφέρει ως Ειρήνη η μεγάλη¹¹⁴⁹ και ειρηνώνυμη και ειρηνόδωρη¹¹⁵⁰, χωρίς όμως να προσδιορίζει τον λόγο της επευφημίας της. Η Ειρήνη τιμήθηκε με το στεφάνι της ορθοδοξίας¹¹⁵¹.

Οι εικονόφιλοι, σε όλη την περίοδο της εικονομαχίας, στηρίζονταν κυρίως στο «έντονο μαχητικό φρόνημα των μοναχών της μονής του Στουδίου και ιδιαίτερα του αρχηγέτη τους Θεόδωρου Στουδίτη, ο οποίος, εκτός του ότι έφερε πάλι στο προσκήνιο τη διδασκαλία του αγίου Ιωάννη Δαμασκηνού και προσέθεσε και τις δικές του προσεγγίσεις, έδωσε μαζί με πλειάδα ολόκληρη μοναχών, που τον ακολουθούσαν, τον αγωνιστικό τόνο και συντόνισε τους αγώνες ενάντια στους εικονομάχους»¹¹⁵². Για αυτόν τον λόγο οι Στουδίτες μοναχοί υπήρξαν παράγοντας καίριος της διαμόρφωσης της επόμενης ιστορικής φάσης τόσο της αυτοκρατορίας όσο και της Εκκλησίας. Ο Θεόδωρος Στουδίτης πέρασε δώδεκα χρόνια στην εξορία και πολλές διώξεις λόγω του αγωνιστικού πνεύματός του, της ανιδιοτέλειάς του και της αυστηρής προσήλωσής του στους κανόνες. Για την απόρριψη κάθε ιδέας συμβιβασμού και τήρηση άκαμπτης αδιαλλαξίας αποτέλεσε τον κύριο εκπρόσωπο της μερίδας των Ζηλωτών οι οποίοι, κάποιες φορές, έρχονταν σε σύγκρουση με την εκκλησιαστική ηγεσία. Αυτοί οι ζηλωτές Στουδίτες μοναχοί μαζί με τη Λαύρα του αγίου Σάββα επανακαθόρισαν ολόκληρο τον λατρευτικό κύκλο του λεγομένου Τυπικού της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Λόγω του τελευταίου επικράτησε από εκεί και πέρα η προσωπικότητα και η πελώρια επίδραση του Θεόδωρου Στουδίτη. Λόγω της προσωπικότητάς του, τα συναξάρια της μονής Στουδίου, που ήταν προσωπικά δημιουργήματα του ζηλωτή μοναχού, επηρέαζαν καθοριστικά τα συναξάρια της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης.

Ο Κωνσταντίνος Στ' κατακρίθηκε λοιπόν σφόδρα για τη μοιχεία που διέπραξε, όχι όμως και η Ειρήνη για την τύφλωση του γιου της. Νομίζω ότι όλοι οι ιστορικοί και χρονογράφοι αποσιώπησαν τα αρνητικά στοιχεία της διακυβέρνησης της Ειρήνης επειδή έμειναν άναυδη από το μεγαλείο της. Το μεγαλείο της δεν ήταν η μείωση των φόρων, για το οποίο εξυμνήθηκε με υπερβολικό τρόπο από τον Θεόδωρο Στουδίτη, ή η σύγκληση της Ζ' Οικουμενικής συνόδου για την οποία δεν

¹¹⁴⁸ Θεόδωρος Στουδίτης, , σ. 26⁸⁵⁻⁸⁷.

¹¹⁴⁹Ο. π., σ. 698⁷⁴.

¹¹⁵⁰ Ο. π., σ. 296¹⁸⁻¹⁹.

¹¹⁵¹ Φωτίου, Έργον άρχοντος, PG 102, στ. 649D-652A.

¹¹⁵² Καραϊσαρίδης, Η στουδίτικη μεταρρύθμιση, σ. 747.

επευφημήθηκε και ιδιαίτερα από τους συγχρόνους της. Η εικονομαχία ξεκίνησε με τον Λέοντα Γ΄ Ίσαυρο τη δεκαετία του 720. Συνεπώς, τόσο οι γονείς της αυτοκράτειρας όσο και η ίδια γεννήθηκαν και ανατράφηκαν μέσα στα χρόνια της αίρεσης. Η υψηλοφροσύνη λοιπόν της Ειρήνης αναδεικνύεται στο ότι παρόλο που μεγάλωσε στα χρόνια της εικονομαχίας και είχε επιπλέον πεθερό αλλά και σύζυγο εικονομάχο, εν τούτοις ήταν η πρώτη αυτοκράτειρα η οποία προώθησε την πολιτική γνώμη της συνοδικής καταπολέμησης της βαθιάς αυτής αίρεσης. Είναι χαρακτηριστική των δεδομένων που επικρατούσαν εκείνη την εποχή, η απάντηση του επισκόπου Νικαίας Υπατίου στην ερώτηση, κατά πόσο αυτοί που υποστήριζαν εικονομαχικές απόψεις παρασύρθηκαν ή υπέκυψαν σε βία: *ἡμ ἰ ὄ ὕ μ μ , ὕ ἐ μ , ἄ ' ἐ ἠ ἦ ἰ ἡμῶ ἄ μ ἰ ὄ μ*¹¹⁵³. Η Ειρήνη υπήρξε εξαίρεση στην παραπάνω απάντηση.

Η Ειρήνη απεβίωσε στη Λέσβο, στις εννιά Αυγούστου 802¹¹⁵⁴, αφού κυβέρνησε πέντε χρόνια και δύο μήνες¹¹⁵⁵. Το σώμα της μεταφέρθηκε στο μοναστήρι που είχε χτίσει στο νησί Πρίγκηπο¹¹⁵⁶. Κάποια άγνωστη χρονική στιγμή το λείψανό της θα πρέπει να μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη αφού μνημονεύεται στο ηρώο του Ιουστινιανού, στον ναό των αγίων Αποστόλων¹¹⁵⁷. Πιθανολογείται η τιμητική μεταφορά των λειψάνων της από την επόμενη εικονόφιλη αυτοκράτειρα, τη Θεοδώρα¹¹⁵⁸.

¹¹⁵³ Mansi 12, 1031.

¹¹⁵⁴ Θεοφάνης, , σ. 480₆.

¹¹⁵⁵ Grierson, Tombs and obits, σ. 55.

¹¹⁵⁶ Γεώργιος Κεδρηνός, , τ. 2', σ. 31₁₀₋₁₁. Βίος Ειρήνης (Treadgold), σ. 248.

¹¹⁵⁷ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, , σ. 645₁₆₋₁₇. Βλ. και A. Kaldellis – S. Efthymiadis, *Byzantine Lesbos*, σ. 76.

¹¹⁵⁸ Herrin, , σσ. 427-429.

3. Η αναφορά της Ειρήνης Αθηναίας σε συναξάρια και αγιολόγια

Το / αναφέρει τη μνήμη της αυτοκράτειρας Ειρήνης Αθηναίας στις επτά Αυγούστου: ἡ ὑ ἡ ἡ μ α μ μ ὦ ἐ ὑ ἱ ἡ μ μ μ ἰ ἰ . ἱ ἐ ἡ ὑ ὦ ἐ ἱ ἁ Ἀ¹¹⁵⁹. Όπως έχει ήδη αναφερθεί και παραπάνω η μνήμη της Ειρήνης τοποθετείται μαζί με την άλλη αξιόλογη αυτοκράτειρα, η οποία πολέμησε τις αιρέσεις, την Πουλχερία. Έχει επισημανθεί και για προηγούμενους αυτοκράτορες ότι η καταχώρηση κάποιου προσώπου στο εορτολόγιο δε συνεπάγεται και ταυτόχρονη εγγραφή στον κύκλο των εορταζομένων αγίων¹¹⁶⁰. Επιπλέον, η μνήμη έχει την έννοια του μνημοσύνου που συνδέεται με τον θάνατο και ειδικά την ταφή του αυτοκράτορα στον ορισμένο συνήθη χώρο, δηλαδή στον ναό των αγίων Αποστόλων¹¹⁶¹. Πρόκειται λοιπόν για μνήμη μνημόσυνο που γινόταν προς τιμήν της Ειρήνης σε κάποιο μοναστήρι, ίσως στη μονή της Πριγκήπου. Ο Θεοφάνης αναφέρει ως ημερομηνία αποβίωσης της αυτοκράτειρας την εννάτη Αυγούστου. Θα πρέπει η καταχώρηση στις επτά Αυγούστου ή να είναι αντιγραφικό λάθος (lapsus calami) ή στις εννέα Αυγούστου να πραγματοποιήθηκε η μεταφοράς της σορού της στο νησί της Πριγκήπου.

Το επισημαίνει τη μνήμη της Ειρήνης στις επτά Αυγούστου¹¹⁶². Και αυτό την αναφέρει μαζί με την Πουλχερία. Το ίδιο και το Συναξάριο του 12^{ου} αι. της ιεράς μονής της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους¹¹⁶³. Κανένα από τα προαναφερθέντα δύο συναξάρια και το μηνολόγιο δεν αναφέρουν καθόλου στοιχεία της ζωής και της δράσης της Ειρήνης Αθηναίας. Για τον λόγο αυτό είναι αδύνατον να κρίνουμε για ποιον λόγο τα προηγούμενα αγιολογικά κείμενα μνημονεύουν το όνομα της αυτοκράτειρας.

Ο αγιολόγος Μανουήλ Γεδεών πιστεύει ότι η Ειρήνη Αθηναία είναι εγγεγραμμένη στα παραπάνω συναξάρια λόγω των εγκωμίων που της έπλεξαν οι

¹¹⁵⁹ / , στ. 871₂₉-872₃. Στο Codex Parisiensis Suppl. gr. 152 η μνήμη της Ειρήνης αναφέρεται στις εννέα Αυγούστου, βλ. / , στ. 877₅₆₋₅₇: ἰ ἡ ἐ ἱ ἁ Ἀ . Στις εννέα Αυγούστου επισημαίνεται μόνη της χωρίς την Πουλχερία. Στο (σ. 362₈₋₁₀) η μνήμη της αυτοκράτειρας παρατίθεται στις επτά Αυγούστου.

¹¹⁶⁰ Γιάγκου, , σ. 95.

¹¹⁶¹ Ο. π., σ. 123.

¹¹⁶² Μηνολόγιο Βασιλείου Β', στ. 576Α: ἰ μ μ ὦ ὦ ὦ ἰ ἰ . Βλ. και , σ. 103. Γεδεών, , σ. 41.

¹¹⁶³ 39, 228v.

Θεόδωρος Στουδίτης και Θεοφάνης Ομολογητής. «Τα κείμενα δηλαδή που έχουμε στη διάθεσή μας προέρχονται κυρίως από μοναστικούς κύκλους, ευνοϊκά διακείμενους προς την αυτοκράτειρα και προσπαθούν να δικαιολογήσουν την παρουσία της στον θρόνο»¹¹⁶⁴. Ο αγιολόγος πιστεύει ότι σε αυτό μπορεί να βοήθησε και η σύσταση της μονής στο νησί της Πριγκήπου, δηλαδή μία μνήμη μνημόσυνο προς τιμήν της στα εγκαίνια της μονής¹¹⁶⁵. Η Ειρήνη είναι το μοναδικό μέλος της υπερχλιετούς βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας η οποία μνημονεύεται στο Στουδίτικο εορτολόγιο¹¹⁶⁶. Ο μεγάλος της θαυμαστής Θεόδωρος Στουδίτης δεν έπλεξε μόνο το εγκώμιό της αλλά και την ενέγραψε στο εορτολόγιο της μονής του. Λόγω της μεγάλης σημασίας και φήμης που είχε η μονή του Στουδίου τα ονόματα του εορτολογίου της εισήχθησαν και στο εορτολόγιο της Εκκλησίας: «ή τῶν εἰκονοφίλων λοιπόν κατά τῶν εἰκονομάχων ἀντίδρασις εἰσήγαγεν ἐν τῷ Ἐορτολογίῳ πολλοὺς ὁσίους ἄνδρας, ἡ δὲ μεγίστη τῶν τοῦ Στουδίου μοναχῶν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐπίδρασις εἰσήγαγε πάντας τοὺς στουδίτας καὶ πάντας τοὺς συναθλητὰς τοῦ Θεοδώρου καὶ τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐπιστέλλοντας»¹¹⁶⁷. Σε αυτό θα πρέπει να βοήθησε και η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, σύζυγος Θεοφίλου, με την αναγραφή του ονόματός της στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας¹¹⁶⁸.

Ο Βίος της Ειρήνης Αθηναίας, στην τελευταία παράγραφο του κειμένου, η οποία προέρχεται από διαφορετική πηγή από αυτήν της Χρονογραφίας του Θεοφάνη, αμέσως μετά την αποβίωση της αυτοκράτειρας στη Λέσβο, χαρακτηρίζει το λείψανό της *μὴ ἴσῃ*¹¹⁶⁹. Είναι η πρώτη και μοναδική φορά που στις πηγές το λείψανό της αναφέρεται ἄγιο. Ούτε ο Θεόδωρος Στουδίτης αλλά ούτε και ο Θεοφάνης την μνημονεύουν ποτέ ως αγία. Η παράγραφος αυτή ίσως προστέθηκε τα τελευταία χρόνια της εικονομαχίας ή λίγο αργότερα για να εξυμνήσει περισσότερο την εικονόφιλη αυτοκράτειρα. Ο Βίος συνεχίζει επισημαίνοντας, ότι κάθε χρόνο στο νησί της Πριγκήπου, στον ναό της Παναγίας, όπου είχε ενταφιαστεί η σορός της, τελείτο μνημόσυνο προς τιμήν της αυτοκράτειρας. Δεν αναφέρει για πόσα χρόνια επιτελούταν αυτή η συνάθροιση. Το σίγουρο πάντως είναι ότι αυτό το μνημόσυνο θα

¹¹⁶⁴ Νικολάου – Χρήστου, Γυναίκες, σσ. 55-56.

¹¹⁶⁵ Γεδεών, , σσ. 150-151.

¹¹⁶⁶ Ο. π., σ. 221.

¹¹⁶⁷ Ο. π., σ. 24.

¹¹⁶⁸ Συνοδικό της Ορθοδοξίας, σ. 101₈₆₂₋₈₆₃: *ἡ ἐὺ ἰ ἡ μ μ μ μ ἄ μ ἡμῶν, ἡ ἄ ὅ ἰ ἄ ὅ μ μ μ ὅ μ ἡ ἰ ἡ μ μ*.

¹¹⁶⁹ Βίος Ειρήνης, σ. 27.

σταμάτησε όταν η σορός της μεταφέρθηκε και ενταφιάστηκε στον ναό των αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη, ίσως, από την εικονόφιλη αυτοκράτειρα, τη Θεοδώρα.

Αυτό που ξεκίνησε με τον μοναχό και ηγούμενο της μονής Στουδίου, δεν συνεχίστηκε τα μετέπειτα χρόνια. Η συνεισφορά της Ειρήνης Αθηναίας στην καταπολέμηση της εικονομαχίας θα πρέπει σταδιακά να υποβαθμίστηκε, κυρίως μετά τον 11^ο αι., λόγω ίσως και της πράξης της να διατάξει την τύφλωση του γιού της. Κανένας στη συνέχεια συναξαριστής ή αγιολόγος δεν συμπεριέλαβε στα αγιολογικά του κείμενα την εικονόφιλη αυτοκράτειρα. Είναι άξιο αναφοράς ότι όταν μνημονεύεται σε δύο ευρέως διαδεδομένα αγιολογικά κείμενα, όπως το

/ και το , επισημαίνεται πάντοτε μαζί με μία άλλη αυτοκράτειρα, την Πουλχερία, η οποία καταπολέμησε και αυτή αιρέσεις που ταλάνιζαν την Εκκλησία για πολλά χρόνια. Η μνήμη όμως της Πουλχερίας αναφέρεται και σε διαφορετική ημερομηνία, μόνη της, χωρίς άλλη αυτοκράτειρα. Μόνο στο εορτολόγιο της μονής Στουδίου η Ειρήνη αναφέρεται μόνη της. Θα μπορούσε λοιπόν κάποιος να υποθέσει ότι η ημερομηνία επτά Αυγούστου μπήκε στα συναξάρια με την μοναδική σκοπιμότητα του να θυμόμαστε γενικά τις αυτοκράτειρες εκείνες που βοήθησαν την Εκκλησία κατά των αιρέσεων και όχι για να εξυμνηθεί η συνεισφορά ειδικά της Αθηναίας αυτοκράτειρας στην ειρήνευση της Εκκλησίας¹¹⁷⁰. Η μνήμη λοιπόν της εικονόφιλης αυτοκράτειρας Ειρήνης Αθηναίας, μαζί με μία άλλη αυτοκράτειρα του παρελθόντος (η οποία δεν απεβίωσε στις επτά Αυγούστου) και όχι αποκλειστικά μόνη της, υποβαθμίζει, όπως το είδαν οι σύγχρονοί της, την αξία του εκκλησιαστικού της έργου.

¹¹⁷⁰ Σε αυτό συνηγορεί και ο τρόπος που μνημονεύει την Ειρήνη Αθηναία ο Σιμωνοπετρίτης (, τ. Αύγουστος, σ. 67).

4. Ιστορικά στοιχεία για τη Θεοδώρα Παφλαγονίας (842-856)

Στις 5 Ιουνίου 830¹¹⁷¹, ο αυτοκράτορας Θεόφιλος (829-842) νυμφεύτηκε τη νεαρή Θεοδώρα από την Παφλαγονία¹¹⁷². Οι γονείς της Θεοδώρας, Μαρίνος και Θεοκτίστη ἡ ἰ ᾗ ἰ ἡ ᾗ ἰ ἡ ἑ μ ἑ ὄ

¹¹⁷³. Οι εικονολάτρες γονείς της θα πρέπει να επηρέασαν τις εικονοφιλικές πεποιθήσεις της κόρης τους, αφού αναφέρεται ότι την μεγάλωσαν ἑ ἡ ὄ α ἰ α ¹¹⁷⁴. Γι' αυτό τον λόγο η αυτοκράτειρα ὄ μὲ ὄ ἑ μ ἰ ἑνώ τους εικονομάχους ἑ ἰ ᾗ ¹¹⁷⁵.

Δυσανασχετούσε με τους διωγμούς κατά των εικονοφίλων και πολλές φορές τον έλεγχε τον Θεόφιλο για αυτήν του τη συμπεριφορά¹¹⁷⁶. Επιθυμούσε την κατάλληλη στιγμή να φανερώσει την πίστη της στις εικόνες, αλλά τη συγκρατούσε ο θυμώδης χαρακτήρας του συζύγου της, Θεοφίλου¹¹⁷⁷. Είναι γνωστό το γεγονός της παρ' ολίγον φανέρωσης της κατοχής εικόνων από τη Θεοδώρα και τις απειλές που δέχτηκε από τον άνδρα της¹¹⁷⁸. Η μάνα όμως της Θεοδώρας, Θεοκτίστη, απτότητα καλούσε τις εγγονές και τις έβαζε να φιλούν τις εικόνες που είχε στο σπίτι της¹¹⁷⁹.

Ο Θεόφιλος όταν νυμφεύτηκε τη Θεοδώρα θα πρέπει να γνώριζε το θρησκευτικό υπόβαθρο της οικογένειάς της. Σίγουρα η προτροπή της αυτοκράτειρας προς τον σύζυγό της να δείχνει επιείκεια προς τους εικονοφίλους, να μην τους υποβάλλει σε διωγμούς, η πίεση που του άσκησε να επιτρέψει στον Λάζαρο, έναν εικονολάτρη αγιογράφο, να αναρρώσει από τις κακουχίες της φυλακής σε ένα μοναστήρι που κρατούνταν αρκετοί εικονολάτρες¹¹⁸⁰, καθώς και η στάση της μάνας της, Θεοκτίστης, προς τις κόρες του, θα είχαν κάνει τον Θεόφιλο να έχει επιφυλάξεις για την πίστη της γυναίκας του. Με αυτό το σκεπτικό, λίγο πριν την αποβίωσή του δέσμευσε τη Θεοδώρα ότι μετά τον θάνατό του δεν θα τολμήσει να αναστηλώσει τις

¹¹⁷¹ Treadgold, Marriage, σσ. 327 & 340.

¹¹⁷² Βίος Θεοδώρας, σ. 260₅₀₋₅₃. Ο Α. Μαρκόπουλος που εξέδωσε τον Βίο Θεοδώρας αναφέρει (σ. 251) ότι το παρόν κείμενο θα πρέπει να εξετάζεται με προσοχή για τις πληροφορίες που παρέχει επειδή «έχει σαφώς έγκωμιαστικό χαρακτήρα, με έμφαση στις λεπτομέρειες που συμβάλλουν στην άγιοποίηση τής αυτοκράτειρας».

¹¹⁷³ Βίος Θεοδώρας, σ. 257₅₋₆.

¹¹⁷⁴ Ο. π., σ. 259₃.

¹¹⁷⁵ Ο. π., σ. 262₂₀₋₂₂. Βίος Θεοδώρας (1), σ. 28.

¹¹⁷⁶ Ιωάννης Σκυλίτζης, , σ. 53₉₆₋₉₇. Herrin, , σ. 389 & 392.

¹¹⁷⁷ Βίος Θεοδώρας, σ. 263₂₃₋₂₈. Βίος Θεοδώρας (1), σ. 28.

¹¹⁷⁸ Ιωάννης Σκυλίτζης, , σσ. 53₆₋₅₄₃₁. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 359₁₉₋₃₆₁₄.

¹¹⁷⁹ Ιωάννης Σκυλίτζης, , σ. 52₇₄₋₈₄.

¹¹⁸⁰ Ο. π., σ. 61₃₃₋₃₆.

εικόνες και να καθαιρέσει τον εικονομάχο πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννη¹¹⁸¹. Αν ήταν σίγουρος για τις σταθερές εικονομαχικές της πεποιθήσεις δεν θα τη δέσμευε με όρκους. Επίσης αυτή η λατρεία των εικόνων μέσα στην οικογένειά του ίσως ήταν και ένα παράδειγμα απόκλισης της οικογενειακής ζωής του αυτοκράτορα από τη δημόσια πρακτική¹¹⁸².

Επειδή η αναστήλωση των εικόνων, όπως θα δείξουμε παρακάτω, ήταν μέσα στο πρόγραμμα της Θεοδώρας έθεσε ως πρώτη προτεραιότητα «να επινοήσει θεοσεβείς θρύλους για να εξουδετερώσει το βάρος της καταδίκης που επικρέμαται πάνω από τον αυτοκράτορα» Θεόφιλο¹¹⁸³. «Στην επιμονή της Θεοδώρας για τη μεταστροφή του άνδρα της, την τελευταία στιγμή, βλέπουμε ξεκάθαρα μία γυναίκα εν δράσει, και μάλιστα τη σύζυγο ενός αυτοκράτορα. Στη βάση του μυθεύματος βρίσκεται η έγνοια της για τη μνήμη του άνδρα της. Πρέπει ωστόσο να πείσει και τους υπόλοιπους ότι πράγματι έτσι συνέβη»¹¹⁸⁴.

Η διαδικασία της υποτιθέμενης μεταστροφής του Θεοφίλου άρχιζε με όραμα της Θεοδώρας, στο οποίο έβλεπε αγγέλους να χτυπούν τον αυτοκράτορα εξαιτίας των διωγμών του, ενώ ο ίδιος αδυνατούσε να γαληνέψει και είχε πέσει σε θρήνους. Το περιστατικό αυτό έλαβε τέλος όταν πλησίασε στο νεκροκρέβατο ο αυλικός Θεόκτιστος φορώντας το εγκόλπιο του, το οποίο ήταν μία μικροσκοπική εικόνα του Χριστού. Ο Θεόφιλος χειρονομώντας φρενιασμένως άρπαξε την εικόνα από την αλυσίδα, την έφερε στα χείλη του και την ασπάστηκε. Αμέσως έπεσε σε έναν ειρηνικό ύπνο μέχρι την αποβίωσή του η οποία συνέβη λίγες μέρες αργότερα¹¹⁸⁵.

Η Θεοδώρα αμέσως όταν ανέλαβε την εξουσία, ως συμβασιλέας του γιου της με τη σύμπραξη του ευνούχου και εικονολάτρη Θεοκτίστου, τον οποίο διατήρησε ως πρωθυπουργό, επιβλήθηκε στα πολιτειακά θέματα¹¹⁸⁶.

Σύμφωνα με τους χρονογράφους Συμεών Μάγιστρο και Λέοντα Γραμματικό η πρωτοβουλία της αποκατάστασης των εικόνων ανήκει στη Θεοδώρα, η οποία προέβη στην κίνηση αυτή με την υποκίνηση του Θεοκτίστου¹¹⁸⁷. Ο αποδίδει

¹¹⁸¹ Ιωσήφ Γενέσιος, , σ. 50₈₋₁₂.

¹¹⁸² Rosser, *Theophilus*, σ. 90 & 92.

¹¹⁸³ Herrin, , σ. 414.

¹¹⁸⁴ Ο. π., σ. 414.

¹¹⁸⁵ Βίος Θεοδώρας, σσ. 264-265.

¹¹⁸⁶ Χριστοφιλοπούλου, , τ. 2α', σ. 209.

¹¹⁸⁷ Λέων Γραμματικός, , σσ. 228₁₄-229₁. Karlin-Hayter, *Icon veneration*, σ. 172.

την αναστήλωση των εικόνων αποκλειστικά στην αυτοκράτειρα¹¹⁸⁸. Σύμφωνα όμως με την εκδοχή του ιστορικού Ιωσήφ Γενεσίου, η αποκατάσταση της ορθής πίστης έγινε με υποκίνηση του μαγίστρου Μανουήλ και αφού πρώτα εξασφαλίστηκε η αποδοχή της Θεοδώρας και του Μιχαήλ Γ' από τον στρατό. Η Θεοδώρα στην αρχή δίστασε αλλά όταν ο Μανουήλ της αντέτεινε ότι ο Θεός θα διέκειτο εχθρικά απέναντί της και θα έχανε την εξουσία, η αυτοκράτειρα αμέσως άλλαξε στάση¹¹⁸⁹. Το παραπάνω υποστηρίζει και ο Συνεχιστής Θεοφάνους, με τη μόνη διαφορά ότι στην πρόσκληση του Μανουήλ για επαναφορά της ορθής πίστης η μάνα του Μιχαήλ Γ' απάντησε θετικά και υποστήριξε ότι από παλιά είχε την ιδέα αυτή¹¹⁹⁰. Στον

, μ η προτροπή για την αναστήλωση των εικόνων προήλθε από τους Σέργιο Νικητιάτη, Θεόκτιστο, Βάρδα και Πετρωνά¹¹⁹¹. Τέλος, σύμφωνα με τη ι ο νεός πατριάρχης Μεθόδιος ήταν αυτός που πρότεινε την αποκατάσταση της εικονολατρίας με τον οποίο συμφώνησε και η Θεοδώρα με την προϋπόθεση να εξασφαλιστεί η σωτηρία της ψυχής του Θεοφίλου¹¹⁹².

Η αναστήλωση των εικόνων έγινε με μία τοπική σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη. Η σύνοδος προέβη και σε μία σειρά άλλων γεγονότων για την ενίσχυση της Εκκλησίας. Ο εικονομάχος πατριάρχης Ιωάννης καθαιρέθηκε, αναθεματίστηκε, όπως και οι ομόπιστοί του εικονομάχοι επίσκοποι και πρεσβύτεροι και στη θέση του ανέβηκε ο εικονολάτρης Μεθόδιος. Επιπλέον, επικυρώθηκαν οι αποφάσεις των επτά Οικουμενικών συνόδων¹¹⁹³. Ο τελικός θρίαμβος της Ορθοδοξίας εναντίον της εικονομαχίας καθιερώθηκε να εορτάζεται την πρώτη Κυριακή της Μ. Τεσσαρακοστής, η οποία χαρακτηρίστηκε Κυριακή της Ορθοδοξίας.

Ίσως, πριν τη σύγκληση της συνόδου, η Θεοδώρα επανέφερε όλους τους μοναχούς και επισκόπους που είχαν εξοριστεί από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο¹¹⁹⁴. Επιπρόσθετα έβγαλε από τις φυλακές όλους τους εικονολάτρες ιερείς και μοναχούς¹¹⁹⁵. Τέλος, ανάγκασε πολλούς εικονομάχους ιερείς να αποδοκιμάσουν τις

¹¹⁸⁸ Βίος Θεοδώρας, σ. 265₁₋₇: ο Μιχαήλ ἡ ἐ ἔ ἡ ἰ ἰ ἄ ἰ
ἰ ὁ ἰ ὦ ἄ , ἦ
ἰ ἰ ἦ ἦ μ ἰ ἄ ὕ ὁ μ ὀ .

¹¹⁸⁹ Ιωσήφ Γενέσιος, , σσ. 55₁-59₃₉. ὁ , (Appendix II) παρ. 156₁₅₋₁₈.

¹¹⁹⁰ Συνεχιστής Θεοφάνους, , σσ. 149₁₀-150₂₁.

¹¹⁹¹ Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου, σσ. 245-246.

¹¹⁹² ἰ , σσ. 26₁₀-30₁₈. Βίος Θεοδώρας (1), σ. 30. Garland, *Empresses*, σ. 101.

¹¹⁹³ Βίος Θεοδώρας, σ. 266₃₀₋₃₅. Μόσχος, μ , σ. 227. Φειδάς, , τ. 1', σ. 798.

¹¹⁹⁴ Λέων Γραμματικός, , σ. 228₂₀₋₂₁. / , στ. 326₁₃. Herrin, , σ. 417.

¹¹⁹⁵ Βίος Θεοδώρας, σ. 267₆₁₋₆₄. Herrin, , σ. 408.

λανθασμένες πεποιθήσεις τους και να ομολογήσουν τα εικονοφιλικά τους αισθήματα¹¹⁹⁶. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ανάμεσα στα έτη 843-856 επανακυκλοφόρησαν χρυσά νομίσματα με την προτομή του Χριστού στο μπροστινό μέρος και τη Θεοδώρα και τον γιό της Μιχαήλ Γ΄ στην πίσω όψη του νομίσματος¹¹⁹⁷. Η εικόνα του Χριστού πάνω στη Χαλκή Πύλη επαναποθετήθηκε από τη Θεοδώρα πριν από το 847¹¹⁹⁸.

Η μετριοπαθή στάση του πατριάρχη Μεθοδίου, η προσεκτική και συνετή πολιτική της Θεοδώρας, του Θεοκτίστου και του Μανουήλ είχε ως αποτέλεσμα την αποκατάσταση της εικονολατρίας χωρίς έντονες αντιδράσεις, σε αντιδιαστολή με την Ειρήνη Αθηναία, με την οποία αντέδρασε ο στρατός¹¹⁹⁹.

Πιστεύω ότι η ιδέα περί αναστήλωσης των εικόνων δημιουργήθηκε αμέσως στη Θεοδώρα, τις τελευταίες μέρες που βρισκόταν στη ζωή, ο εικονομάχος σύζυγός της Θεόφιλος. Η αναστήλωση θα μπορούσε να γίνει αμέσως μετά τον θάνατο του Θεοφίλου. Όμως δεν έγινε επειδή έπρεπε πρώτα, για τη Θεοδώρα, να αποκατασταθεί η σπύλωση του ονόματος του συζύγου της. Δεκατέσσερις μήνες πέρασαν μέχρι να μπορέσει η Θεοδώρα να κυκλοφορήσει τους θρόνους για τη σωτηρία του συζύγου της και εξασφαλίσει ότι το όνομα του Θεοφίλου δε θα ήταν μέσα στα ονόματα των αιρετικών που θα αναθεματίζονταν από την Εκκλησία. Αφού λοιπόν μέσα σε αυτούς τους μήνες κατοχύρωσε το όνομα του συζύγου της¹²⁰⁰, σίγουρα στο παραπάνω έπαιξε ρόλο ότι ανακλήθηκαν από την εξορία και αποφυλακίστηκαν όλοι οι εικονολάτρες, επιπλέον ότι βρήκε και έναν κατάλληλο πατριάρχη, που ήταν ίσως και πνευματικός της πατέρας¹²⁰¹, καθώς και ότι συνειδητοποίησε ότι είχε και την υποστήριξη όλου του συμβουλίου των επιτρόπων, τότε μπορούσε να προχωρήσει στη σύγκληση της τοπικής συνόδου. Σίγουρα ο μη αφορισμός του Θεοφίλου θα βοηθούσε και στη μη αντίδραση των οπαδών του¹²⁰². Στη σύγκληση της τοπικής συνόδου θα πρέπει να βοηθήθηκε και από τα μέλη του συμβουλίου των επιτρόπων, όπως ο Θεόκτιστος, ο Βάρδας και ο Μανουήλ, τα οποία θα πρέπει να συνειδητοποίησε εν καιρώ ότι ήταν υπέρ της επαναφοράς της ορθής πίστης. Ο καθένας λοιπόν με τον δικό του τρόπο και

¹¹⁹⁶ Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 246¹⁷⁻²¹.

¹¹⁹⁷ Grierson, *Byzantine coins*, σ. 178. Garland, *Empresses*, σ. 102.

¹¹⁹⁸ Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 61³⁸⁻⁴⁰.

¹¹⁹⁹ Garland, *Empresses*, σσ. 101-102.

¹²⁰⁰ Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 248¹⁻³.

¹²⁰¹ Βίος Μεθοδίου, στ. 1252C.

¹²⁰² Garland, *Empresses*, σ. 102.

με την εξουσία που είχε βοήθησε, τη Θεοδώρα, να προχωρήσει στην αναστήλωση των ιερών εικόνων. Γι' αυτόν τον λόγο, η κάθε πηγή διαφοροποιείται ως προς το πρόσωπο που δραστηριοποιήθηκε στην αποκατάσταση των εικόνων. Δε νομίζω λοιπόν ότι η Θεοδώρα θα μπορούσε εξ' ολοκλήρου μόνη της να προβεί σε αναστήλωση των ιερών εικόνων.

Ο και ο , μ αναφέρουν ότι η αυτοκράτειρα άμειβε τους ανθρώπους με ευεργεσίες λόγω του ότι είχε έμφυτη την αρετή της αγαθοεργίας. Τονίζεται ότι στις αγαθοεργίες τη βοηθούσε η φιλάγαθη γνώμη και η συμπαθής προαίρεση που είχε για τους συνανθρώπους της¹²⁰³. Τονίζεται ιδιαίτερος μία φιλανθρωπία της που πραγματοποίησε για τους κατοίκους της Λέσβου¹²⁰⁴. Μνημονεύονται δύο μόνο ανεγέρσεις, μία εκκλησία της αγίας Άννας¹²⁰⁵, όταν πληροφορήθηκε ότι ήταν έγκυος και μία μονή του αγίου Παντελεήμονα στην οποία μ ά ¹²⁰⁶.

Ο αδελφός της Θεοδώρας, Βάρδας, με την υποστήριξη του Μιχαήλ Γ', προέβη στη δολοφονία του Θεοκτίστου¹²⁰⁷, γεγονός που εξόργισε τη Θεοδώρα¹²⁰⁸. Μετά το γεγονός αυτό η αυτοκράτειρα περιορίστηκε και αργότερα υποχρεώθηκε να κλειστεί στο μοναστήρι των Γαστρίων¹²⁰⁹. Επέστρεψε στο παλάτι λίγα χρόνια πριν τη δολοφονία του γιου της, από τον Βασίλειο Α', τον οποίο και έθαψε¹²¹⁰.

Είναι πολύ σημαντικό να επισημανθεί ότι οι πηγές στη Θεοδώρα, ως αυτοκρατορική σύζυγος αλλά και ως συμβασιλέα του γιου της, προσάπτουν μόνο θετικούς χαρακτηρισμούς. Ο ιστορικός Ιωσήφ Γενέσιος χαρακτηρίζει τη Θεοδώρα ως ευσεβή¹²¹¹ και θεοσεβεστάτη¹²¹². Πιστοποιεί ότι η χώρα κυβερνήθηκε καλά από τον Μιχαήλ Γ' και τη μητέρα του¹²¹³. Ο έτερος ιστορικός Κωνσταντίνος Μανασσής τη Θεοδώρα, η οποία κυβερνούσε με σύνεση¹²¹⁴ και ήταν αυτοκράτειρα και στη ψυχή

¹²⁰³ Βίος Θεοδώρας, σ. 267₇₆₋₇₉.

¹²⁰⁴ Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου, σσ. 251₃₂-252₂. Κωνσταντέλος, , σ. 181.

¹²⁰⁵ , τ. 2', σσ. 232₁₇-233₄. Herrin, , σ. 395.

¹²⁰⁶ , τ. 2', σ. 265₉₋₁₀. Herrin, , σ. 396.

¹²⁰⁷ Συμεών Μάγιστρος, , σσ. 240₁₆₂-241₁₇₈. Καραγιαννόπουλος, , τ. 2', σ. 258.

¹²⁰⁸ Ο. π., σ. 241₁₇₈₋₁₈₀.

¹²⁰⁹ Ο. π., σ. 241₁₈₉₋₁₉₀.

¹²¹⁰ Ο. π., σ. 259₅₀₀₋₅₀₅. Karlin-Hayter, Théodora, σ. 205-208. Grierson, Tombs and obits, σ. 57.

¹²¹¹ Ιωσήφ Γενέσιος, , σ. 58₂₇.

¹²¹² Ιωσήφ Γενέσιος, , σ. 59₃₆.

¹²¹³ Ο. π., σ. 61₈₉₋₉₀.

¹²¹⁴ Κωνσταντίνος Μανασσής, , σ. 4944.

και στην καλοτυχία¹²¹⁵, την αναφέρει ως πάνσεπτη και εξαιρετη¹²¹⁶, ἡ μὲ ἀ
 ἄ ἱ ἦ ἄ ἱ ἦ ἱ ὕ μ¹²¹⁷ και
 μ ἦ ὅ ἀ¹²¹⁸. Ο χρονογράφος Συμεών Μάγιστρος
 περιορίζεται να επισημάνει μόνο ότι η Θεοδώρα ήταν πιστή και ορθόδοξη¹²¹⁹. Ο

ηγουμένου της μονής Στουδίου την χαρακτηρίζει ως φιλόχριστη¹²²⁰,
 ευσεβεστάτη¹²²¹ και πανευσεβή¹²²². Τους ίδιους χαρακτηρισμούς της αποδίδει και ο
 δεύτερος¹²²³. Ο πρώτος προσδιορίζει τη Θεοδώρα
 ως ευσεβή¹²²⁴, ενώ η διακυβέρνησής της χαρακτηρίζεται ως ένθεη και φιλόχριστη¹²²⁵.
 Για τον η Θεοδώρα είναι ευσεβέστατη και η πιο τίμια και πιστή από όλες
 τις γυναίκες¹²²⁶. Το ήθος της Θεοδώρας επαινέθηκε αιώνες αργότερα από τον
 πατριάρχη Γερμανό Β' (1222-1240) σε ομιλία του την πρώτη Κυριακή της
 Μ.Τεσσαρακοστής με τα εξής λόγια. Η Θεοδώρα για αυτόν είναι πρότυπο γυναικείας
 συμπεριφοράς αφού παρείχε την αληθινή ζωή στον ψυχικά νεκρό Θεόφιλο¹²²⁷:

ἦ ὀ ὀ ἄ , ἄ ἄ ἦ ἦ ἄ ἱ
 ὦ ...H ὕ ὕ Ἀ μ, ἔ ὀ
 ἄ ἔ , ἄ , ἄ ἔ ἦ ὀ ἄ
 ὕ , ἦ ἄ ἄ ὦ¹²²⁸. Οι ίδιοι περίπου

παραπάνω χαρακτηρισμοί υπάρχουν σε μεγάλη πληθώρα και στον .
 Εκεί χαρακτηρίζεται λοιπόν ως τιμία¹²²⁹, ευσεβεστάτη¹²³⁰, φιλάγαθη¹²³¹,
 θεόστεπτη¹²³², φιλευσεβής¹²³³, σόφρων παιδαγωγός¹²³⁴ και καλή μήτηρ¹²³⁵. Είναι το

¹²¹⁵ Κωνσταντίνος Μανασσής, , στ. 5104.

¹²¹⁶ Ο. π., στ. 4678.

¹²¹⁷ Ο. π., στ. 4693-4695.

¹²¹⁸ Ο. π., στ. 4898.

¹²¹⁹ Συμεών Μάγιστρος, , σ. 2324.

¹²²⁰ , στ. 901B.

¹²²¹ Ο. π., στ. 904B.

¹²²² Ο. π., στ. 905B.

¹²²³ AASS, Ioannicii (2), σ. 425C: ὀ ἦ ὀ ἱ ἱ ὀ

¹²²⁴ AASS, Ioannicii (1), σ. 372A & σ. 381C.

¹²²⁵ AASS, Ioannicii (1), σ. 372A.

¹²²⁶ , σ. 20₄₋₅.

¹²²⁷ Βλ. και Angold, *Church*, σ. 432.

¹²²⁸ μ μ , σ. 322₂₅₋₃₀.

¹²²⁹ Βίος Θεοδώρας, σ. 262₂₀. Βίος Θεοδώρας (1), σ. 28.

¹²³⁰ Βίος Θεοδώρας, σ. 262₂₀. Βίος Θεοδώρας (1), σ. 28.

¹²³¹ Βίος Θεοδώρας, σ. 267₆₉.

¹²³² Ο. π., σ. 267₇₅.

¹²³³ Ο. π., σ. 267₇₆.

¹²³⁴ Ο. π., σ. 268₁₇₋₁₈.

μοναδικό εντούτοις βυζαντινό κείμενο που την αποκαλεί πολλές φορές αγία¹²³⁶ και μία φορά οσία¹²³⁷, ακόμα και στον τίτλο: ὁ ἐ μ ω ἦ μ ἰ ἄ ἦ¹²³⁸. Το , ένα κείμενο που γράφτηκε αμέσως μετά την αναστήλωση των εικόνων από τη Θεοδώρα, η αυτοκράτειρα ἦ ἐ ὁ ἰ ἦ μ μ η μ ἄ μ ἡ μ ὼ , ἦ ἄ ὁ ἰ ἄ ὁ μ μ μ ὁ μ ἦ ἰ ἡ μ μ¹²³⁹. Από το τελευταίο μαθαίνουμε και το νέο όνομα που έλαβε ως μοναχή, το οποίο ήταν το ίδιο με το μοναχικό όνομα που έλαβε η Ειρήνη Αθηναία. Γίνεται άμεσα φανερό το μήνυμα που ήθελε η αυτοκράτειρα να περάσει με αυτόν τον τρόπο. Η Θεοδώρα ήταν η συνέχεια της Ειρήνης Αθηναίας.

¹²³⁵ Βίος Θεοδώρας, σ. 268₁₇.

¹²³⁶ Ο. π., σ. 257₁ & 265₆ & 267₇₆.

¹²³⁷ Ο. π., σ. 258₁.

¹²³⁸ Ο. π., σ. 257₂.

¹²³⁹ Συνοδικό της Ορθοδοξίας, σ. 101₈₆₄.

*5. Η αναφορά της Θεοδώρας Παφλαγονίας σε συναξάρια και
αγιολόγια*

Το / αναφέρει τη μνήμη της αυτοκράτειρας στις έντεκα Φεβρουαρίου: $\dot{\iota} \mu \mu \quad \dot{\eta} \quad \dot{\eta} \quad \dot{\eta}$
 \acute{o} ¹²⁴⁰. Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν αναφέρονται καθόλου θετικοί χαρακτηρισμοί για την αυτοκράτειρα¹²⁴¹. Είναι φανερή η κίνηση του Συναξαρίου να θέλει να επισημάνει τη κύρια διαφορά της με τον Θεόφιλο, αναφέροντας ότι ο σύζυγός της ήταν αιρετικός, ενώ η ίδια όχι. Το κυριότερο γεγονός που τονίζει είναι το στοιχείο της μυστικής προσκύνησης των εικόνων από την ίδια, ενώ για την αναστήλωση των εικόνων περιορίζεται σε μία λιτή αναφορά: $\dot{\iota} \acute{\alpha} \acute{\alpha} \quad \dot{\iota}$
 $\dot{\iota} \quad \dot{\iota} \quad \dot{\eta} \quad \acute{\epsilon}$ ¹²⁴². Το δεν την αναφέρει καθόλου.

Όπως η πρώτη γυναίκα-αυτοκράτειρα που υπερασπίστηκε την εικονολατρία, Ειρήνη Αθηναία, αναφέρεται στο , έτσι και η έτερη γυναίκα-αυτοκράτειρα, Θεοδώρα, αναφέρεται στο συγκεκριμένο Μηνολόγιο. Μέχρι στιγμής μόνο δύο πρόσωπα επισημαίνονται στο ορισμένο Μηνολόγιο και αυτά έχουν σχέση με την περίοδο της εικονομαχίας. Αδυνατούμε να προβούμε σε συμπεράσματα γιατί μέχρι στιγμής από όλα τα πρόσωπα που έχουν αναφερθεί του Συναξαρίου της Κωνσταντινούπολης, μόνο οι δύο γυναίκες που πρωταγωνίστησαν στον αγώνα κατά της εικονομαχίας αναφέρονται. Ίσως επειδή η μνήμη της εικονομαχίας ήταν πολύ νωπή ακόμα, αφού είχε περάσει μόνο ενάμιση αιώνας πριν την έκδοση του συγκεκριμένου Μηνολογίου. Τα στοιχεία που αναφέρει το Μηνολόγιο είναι πιστή αντιγραφή του / ¹²⁴³. Για τη Θεοδώρα υπάρχει και μικρογραφία (βλ. εικ. 7) στο , στο οποίο εικονίζεται ολόσωμη και μετωπική με βασιλικά ενδύματα και με στέμμα το οποίο περιβάλλεται από φωτοστέφανο. Η απεικόνιση των αυτοκρατόρων με φωτοστέφανο ήταν συνηθισμένη

¹²⁴⁰ / , στ. 458₂₇. Ο Πιτσάκης συμφωνεί με την αναφορά του κωνσταντινοπολίτικου συναξαρίου ότι η Θεοδώρα αναφέρεται επειδή αναστήλωσε τις εικόνες, βλ. Pitsakis, Sainteté et empire, σ. 208.

¹²⁴¹ Ούτε ο Codex Cryptoferratensis B γ. IV χαρακτηρίζει με θετικούς όρους τη Θεοδώρα.

¹²⁴² / , στ. 460₆₋₇. Μόνο ο Codex Cryptoferratensis B γ. IV αναφέρεται με πιο λεπτομερή στοιχεία στη σύνοδο με την οποία αναστηλώθηκαν οι ιερές εικόνες. Πουθενά μέσα στον κώδικα αυτόν του 12^{ου} αι. δεν πιστοποιείται ότι η Θεοδώρα χαρακτηρίζεται αγία. Ο Dagron σφάλλει λοιπόν όταν αναφέρει ότι χάρη στον κώδικα αυτόν γίνεται κατανοητό ότι η Θεοδώρα από τον 12^ο αι. και μετά θεωρούνταν αγία.

¹²⁴³ Μηνολόγιο Βασιλείου Β', στ. 308C-D.

πρακτική στο Βυζάντιο και δε σήμαινε τη διαπίστωση αγιότητας του συγκεκριμένου προσώπου¹²⁴⁴. Με το δεξί χέρι δέεται ενώ με το αριστερό κρατά στρογγυλή εικόνα του Κυρίου. Η αυτοκράτειρα εικονογραφείται κάτω από τοξοστοιχία¹²⁴⁵. Λίγο αργότερα συναπεικονίζεται με την αγία Ευθυμία στο Μηνολόγιο της Οξφόρδης¹²⁴⁶. Είναι περίεργο που και τα τρία αυτά λατρευτικά κείμενα του 10^{ου} αι. δεν τη μνημονεύουν ως αγία, ενώ αντίθετα ο Βίος της, ένα κείμενο του προηγούμενου αιώνα, δηλαδή του 9^{ου} αι.¹²⁴⁷, τη μνημονεύει αρκετές φορές με αυτόν τον τρόπο¹²⁴⁸. Από αυτό γίνεται κατανοητό ότι η καθολική συνείδηση των πιστών δεν είχε διαπιστώσει ακόμα την αγιότητα της Θεοδώρας, γι' αυτό και η Εκκλησία δεν είχε προβεί σε διακήρυξη της αγιότητάς της, εγγράφοντάς την ως αγία στα λατρευτικά της κείμενα. Ο χαρακτηρισμός της ως αγία ήταν μία προσωπική υποκειμενική αντίληψη του ανώνυμου συγγραφέα του Βίου της¹²⁴⁹.

Τα στοιχεία του / παραθέτει και ο αγιολόγος Νικόδημος Αγιορείτης. Η μόνη διαφορά έγκειται στην επιθυμία του Αγιορείτη να προσθέσει κάποιους χαρακτηρισμούς για τη Θεοδώρα, όπως ορθόδοξος, ευσεβής και ευσεβεστάτη¹²⁵⁰ αλλά όχι αγία. Τυφλή αντιγραφή του κειμένου του

/ υπάρχει στο Μηναίο του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού¹²⁵¹ καθώς και στον Μέγα Συναξαριστή του Δουκάκη¹²⁵². Ο Δουκάκης στη συνέχεια παρέχει, γνωστά ήδη σε εμάς, από τις πηγές, λεπτομερή στοιχεία για τη ζωή της Θεοδώρας, μέχρι όμως την υποχρεωτική κουρά της. Έκπληξη προκαλεί ότι είναι ο πρώτος αγιολόγος που επισημαίνει ότι η Έ

ὶ ὀ ὀ ὠ ἄ
 ἄ ἠ 11 ¹²⁵³. Ως αιτία της διαπίστωσης της αγιότητάς της αναφέρει
 το ἄ ἰ ἄ , μ ὅ ἄ ἰ ἰ μ ἄ
 της¹²⁵⁴. Πότε συγκεκριμένα έγινε η ανακομιδή των λειψάνων της για να διαπιστωθεί το άφθαρτο λείψανό της, δεν το αναφέρει, παρά μόνο περιορίζεται στην

¹²⁴⁴ Για τη συμβολικότητα κάποιων λέξεων, καταστάσεων και απεικονίσεων όταν αναφέρονται στους αυτοκράτορες βλ. Συμεών Θεσσαλονίκης, Χειροτονιών, σσ. 417 & 432.

¹²⁴⁵ https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613/0415.

¹²⁴⁶ Hutter, *Corpus*, figs 13, 14.

¹²⁴⁷ Βίος Θεοδώρας, σ. 255.

¹²⁴⁸ Βίος Θεοδώρας, σ. 257₁ & 265₆ & 267₇₆.

¹²⁴⁹ Για την ανωνυμία του συγγραφέα, βλ. Βίος Θεοδώρας, σσ. 251-252.

¹²⁵⁰ Νικόδημος, , τ. 2', σ. 120.

¹²⁵¹ , μ , σ. 81.

¹²⁵² Δουκάκης, , τ. Φεβρουαρίου, σσ. 201-202.

¹²⁵³ Ο. π., σ. 204.

¹²⁵⁴ Ο. π., σ. 204.

επισήμανση ότι το λείψανό της μεταφέρθηκε, πριν από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως του 1453, ακέραιο στην Κέρκυρα. Ακολουθώντας, λοιπόν, την άποψη του Δουκάκη ο 15^{ος} αι. πρέπει να είναι το *terminus ante quem* για την ανακομιδή του λειψάνου της. Ίσως τότε να είχε γίνει για πρώτη φορά η ανακομιδή, ίσως και νωρίτερα και μεταφέρθηκε εσπευσμένα το λείψανό της στην Κέρκυρα, στον ναό της Παναγίας Σπηλαιώτισσας, για να διασωθεί. Το λείψανό της, εκτός από την ιερά Κάρα, σώζεται, μέχρι και σήμερα, άφθαρτο¹²⁵⁵. Επίσης, ενώ ο αγιολόγος Δουκάκης αναφέρει ότι το λείψανό της είναι και *ί μ* εν τούτοις δεν γνωστοποιεί περιπτώσεις στις οποίες θαυματούργησε η αγία. Εντύπωση προκαλεί η άγνοια του αγιολόγου Νικοδήμου Αγιορείτη ως προς την ύπαρξη του αφθάρτου λειψάνου της Θεοδώρας. Παρόλα αυτά, φορητή εικόνα που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο με πιθανή προέλευση, με βάση την τεχνοτροπία του, από την Κωνσταντινούπολη και με θέμα την Κυριακή της Ορθοδοξίας, απεικονίζει την αυτοκράτειρα να φορά αυτοκρατορικά ενδύματα και στέμμα αλλά δεν την αποκαλεί αγία (βλ. εικ. 8). Η εικόνα έχει ομόφωνα χρονολογηθεί γύρω στο 1400¹²⁵⁶.

Για πρώτη φορά εικονογραφείται και αποκαλείται αγία μαζί με τον άγιο Βλάσιο, σε εικόνα ανώνυμου ζωγράφου του 19^{ου} αι. στον ναό του αγίου Ανδρέα στο Αιγίνιο Πιερίας. Η Θεοδώρα φέρει χρυσό φωτοστέφανο και στέμμα και κρατά με τα δύο της χέρια σταυρό. Συναπεικονίζεται με τον άγιο Βλάσιο, έναν άγιο που έζησε σε διαφορετική χρονική περίοδο λόγω του συνεορτασμού τους την ίδια μέρα, στις έντεκα Φεβρουαρίου (βλ. εικ. 9)¹²⁵⁷.

Συνοπτικά στοιχεία του βίου της Θεοδώρας αναφέρει και ο αγιολόγος Γεδεών αποφεύγοντας να τη χαρακτηρίσει αγία, ενώ τα στοιχεία που παραθέτει ο Δουκάκης για το άφθαρτο λείψανό της, τα χαρακτηρίζει παραδόσεις¹²⁵⁸.

Δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των αγιολόγων του 19^{ου} και του 20^{ου} αι. αν η Θεοδώρα είναι αγία ή όχι. Το άφθαρτο και ευωδιάζον λείψανο το οποίο θεραπεύει είναι ένα από τα στοιχεία διαπίστωσης της αγιότητας κάποιου. Οι συγγραφείς συναξαρίων Μ. Λαγγής¹²⁵⁹ και Χ. Τσολακίδης¹²⁶⁰ την χαρακτηρίζουν αγία και γνωρίζουν για το άφθαρτο λείψανό της, ενώ ο Νικόδημος Αγιορείτης, ο Μ. Γεδεών

¹²⁵⁵ Μάρκος, Οδηγός του Προσκυνητή.

¹²⁵⁶ Χατζηδάκη, *μ*, σ. 88.

¹²⁵⁷ Τσιγκαροπούλου, *μ*, σσ. 161-162.

¹²⁵⁸ Γεδεών, *μ*, σ. 72.

¹²⁵⁹ Λαγγής, *μ*, τ. Φεβρουάριος, σσ. 288-294.

¹²⁶⁰ Τσολακίδης, *μ*, σσ. 171-172.

και ο Σ. Ευστρατιάδης όχι¹²⁶¹. Ίσως όμως αν οι τελευταίοι γνωρίζαν την ύπαρξη του αφθάρτου λειψάνου της να αναθεωρούσαν τα γραφόμενά τους. Πλήρη και πανηγυρική Ακολουθία και Απολυτίκιο στη Θεοδώρα συνέθεσε ο μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης¹²⁶².

¹²⁶¹ Ευστρατιάδης, , σ. 180.

¹²⁶² Λαγγής, , τ. Φεβρουάριος, σ. 289.

ΚΕΦ. Ε'.

*Οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής
δυναστείας.*

1. Ιστορικά στοιχεία για τον Βασίλειο Α' (867-886)

Ο Βασίλειος Α', στις είκοσι τέσσερις Σεπτεμβρίου 867, μετά τη δολοφονία του προκατόχου του Μιχαήλ Γ', ανέλαβε τα ηνία της εξουσίας. Αμέσως ανέλαβε ένα πλούσιο εκκλησιαστικό οικοδομικό έργο από το οποίο κύριο χαρακτηριστικό του ήταν η ανέγερση της μεγαλοπρεπούς Νέας Εκκλησίας. Σύμφωνα με τον

ο μεγαλοπρεπής ναός ήταν αφιερωμένος στους Σωτήρα Χριστό, Αρχάγγελο Μιχαήλ, προφήτη Ηλία, Παναγία και άγιο Νικόλαο¹²⁶³. Επίσης έκτισε τον ναό του αγίου Κλήμη¹²⁶⁴, τον ναό του αποστόλου Παύλου¹²⁶⁵, τον ναό του αποστόλου Πέτρου¹²⁶⁶ και της Παναγίας¹²⁶⁷. Επίσης στην περιοχή των Πηγών ξαναέκτισε από τα θεμέλια τις εκκλησίες του προφήτη Ηλία, του προφήτη Ελισσαίου και των Σαράντα δύο μαρτύρων, μαζί με δύο εκκλησίες αφιερωμένες στην Παναγία¹²⁶⁸. Στα ανάκτορα της Ιέρειας οικοδόμησε πάλι ναό για τον προφήτη Ηλία¹²⁶⁹. Από τις κυριότερες αναστηλώσεις που πραγματοποίησε θα πρέπει να αναφερθούν της αγίας Σοφίας και των αγίων Αποστόλων¹²⁷⁰. Στη συνέχεια, ο

συνεχίζει λέγοντας ότι ο Βασίλειος Α' αναστήλωσε την αγία Σορό στα Χαλκοπρατεία, του Αρχαγγέλου στην περιοχή Τζήρου, του μάρτυρα Λαυρεντίου στις Πουλχεριανές¹²⁷¹, του Ευαγγελιστή Ιωάννη στο Έβδομο, του αγίου Προδρόμου, του αποστόλου Πέτρου στο Ρήγιο, του μάρτυρα Καλλινίκου στις γέφυρες του Ιουστινιανού, του αγίου Φωκά στο Στενό του Ευξείνου Πόντου, του αρχαγγέλου Μιχαήλ¹²⁷², τη μονή της αγίας Ευφημίας στην οποία έκλεισε τις μοναχές κόρες του¹²⁷³ $\dot{\iota} \ \acute{\alpha} \quad \acute{\epsilon} \ \acute{\iota} \ \grave{\upsilon} \ \acute{\iota} \quad \acute{\alpha} \ \mu \ \acute{\iota} \ \grave{\upsilon} \ \acute{\epsilon} \ \grave{\omicron} \quad \acute{\iota} \ \eta \quad \acute{\alpha} \quad ,$
 $\acute{\iota} \quad \acute{\iota} \quad \acute{\omega} \quad \acute{\epsilon} \quad , \quad \acute{\iota} \quad \acute{\omega} \quad \quad \acute{\iota} \quad \acute{\alpha} \quad ,$

¹²⁶³ Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, , παρ. 76₁₋₁₁ & 83₇₋₁₂.
, τ. 2', σ. 225₁₀.

¹²⁶⁴ Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, , παρ. 87₂₀₋₂₃.

¹²⁶⁵ Ο. π., παρ. 88₁₋₆.

¹²⁶⁶ Ο. π., παρ. 88₆₋₉.

¹²⁶⁷ Ο. π., παρ. 88₁₀₋₁₃.

¹²⁶⁸ Ο. π., παρ. 91₁₀₋₁₈.

¹²⁶⁹ Ο. π., παρ. 91₁₉₋₂₁.

¹²⁷⁰ Ο. π., παρ. 79₁₋₈₀₅. Βλ. και Norwich, , σ. 136-137.

¹²⁷¹ Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, , παρ. 93₁₁₋₂₃. , τ.
2', σ. 221₆₋₈.

¹²⁷² Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, , παρ. 94₃₋₂₇. , τ.
2', σ. 267₁.

¹²⁷³ , τ. 2', σ. 274₁₅₋₁₈.

μ ἴ ἰ μ ἴ ἰ μ ¹²⁷⁴. Το μήνυμα που ήθελε να περάσει ο με τη λεπτομερή αναφορά του στο πλούσιο εκκλησιαστικό αναστηλωτικό και οικοδομικό έργο του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄ ήταν ότι από τα παραπάνω στοιχεία ἡ ἰ ὀ ἴ ὀ ¹²⁷⁵. Ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας επαινείται πολύ, έστω και από τη φιλομακεδονική ιστορική παράταξη, για το φιλανθρωπικό του έργο. Δύσκολα όμως μπορεί από το ελεήμον παραπάνω έργο του να ονομαστεί θεοσεβής ή φιλάνθρωπος αφού για να ανέλθει στην εξουσία προγραμματίσε δύο δολοφονίες (του καίσαρα Βάρδα και του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄) και εξώρισε τον πατριάρχη και διδάσκαλο των παιδιών του, Φώτιο, με μοναδικό του κίνητρο την ικανοποίηση των πολιτικών του σχεδίων¹²⁷⁶. Πιστεύω ότι ο Βασίλειος Α΄ ασκούσε την αρετή της φιλανθρωπίας από πολιτική και κοινωνική σκοπιμότητα και όχι από την επίδραση του χριστιανικού ιδεώδους¹²⁷⁷. Επιθυμούσε να ξεχασθούν οι δολοφονίες που είχε πραγματοποιήσει και να προβάλλει την ομαλή συνέχιση της δυναστικής διαδοχής και τη νομιμότητα του ηγεμόνα.

Στο εκκλησιαστικό πρόγραμμα του Βασιλείου Α΄ περίβλεπτη θέση κατείχε και ο εκχριστιανισμός των γειτονικών λαών. Εντάθηκε η προσπάθεια για την εμπέδωση της πίστης στους Βούλγαρους και στους σλαβικούς πληθυσμούς των Δαλματικών ακτών¹²⁷⁸. Επιπλέον είχαμε τη βάπτισή των κατοίκων του κάστρου Μαΐνης στην περιοχή της Μάνης και πολλών Ιουδαίων, μετά τη θέσπιση οικονομικών και διοικητικών κινήτρων για τους τελευταίους¹²⁷⁹. Σταδιακά είχαμε και τις πρώτες κινήσεις για να οδηγηθεί το έθνος των Ρως στη χριστιανική θρησκεία¹²⁸⁰.

Ο Βασίλειος Α΄ για να βελτιώσει τις σχέσεις του με τη Δύση δηλαδή για να συνεχίσει ο πάπας Ρώμης να προσφέρει τη στήριξή του στα σχέδια του αυτοκράτορα στην ιταλική χερσόνησο, απομάκρυνε τον Φώτιο από τον πατριαρχικό θρόνο. Επειδή προέκυψε θέμα με την απομάκρυνση του πατριάρχη και επειδή ο αυτοκράτορας θεωρούσε ότι η επίλυση των εκκλησιαστικών θεμάτων οδηγούσε στην ενότητα της

¹²⁷⁴ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, , παρ. 93₂₄₋₂₇. Βλ. και Κωνσταντέλος, , σ. 182.

¹²⁷⁵ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, , παρ. 94₂₈₋₂₉.

¹²⁷⁶ Κωνσταντέλος, , σ. 193.

¹²⁷⁷ Τις παραινετικές συμβουλές του αυτοκράτορα στο έργο ἄ προς τον γυιόν του Λέοντα Στ΄ δε μπορούμε να τις δεχθούμε επειδή η σύγχρονη ιστορική έρευνα έχει δείξει ότι το κείμενο αυτό έχει γραφτεί και περιέχει ιδέες του λογίου πατριάρχη Φωτίου και όχι του αναλφάβητου Βασιλείου Α΄.

¹²⁷⁸ Συνεχιστής Θεοφάνους, , σ. 342₇₋₁₉.

¹²⁷⁹ Ο. π., σσ. 341₈-342₆.

¹²⁸⁰ Ο. π., σσ. 342₂₀-344₁₈.

Πολιτείας, συγκάλεσε μία σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη το 869/870 στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος προσωπικά κατά την έκτη, έβδομη, όγδοη και δέκατη συνεδρία¹²⁸¹. Ο Φώτιος κλήθηκε με τη βία σε απολογία και καταδικάστηκε¹²⁸². «Ο αυτοκράτορας πίστευε ότι κανείς δε μπορούσε να καταδικαστεί από σύνοδο, εάν προηγουμένως δεν του δινόταν η ευκαιρία να υπερασπιστεί τον εαυτό του»¹²⁸³. Με τη στάση του ο Βασίλειος Α΄ είχε τον απόλυτο έλεγχο των εκκλησιαστικών πραγμάτων αφού κέρδισε τη συμπαράσταση του πάπα και διακήρυττε ότι μόνο σύνοδος και όχι φυσικά ο πάπας, η οποία έχει συγκληθεί από τον αυτοκράτορα και τηρεί τις νόμιμες διαδικασίες, μπορεί να καταδικάσει πρόσωπα και ιδέες¹²⁸⁴.

Όταν ο Βασίλειος Α΄ ισχυροποίησε τη θέση του στη Δύση, συγκάλεσε νέα πάλι σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη, το 879-880, στην οποία αναίρεσε τις αποφάσεις της προηγούμενης συνόδου και αποδέχτηκε την αποκατάσταση του Φωτίου και αναγνώρισε στον θρόνο της Ρώμης πρεσβεία τιμής¹²⁸⁵. Ο πάπας απέτυχε να προβάλει τις απόψεις περί πρωτείου και υπεροχής του θρόνου της Ρώμης μεταξύ των Εκκλησιών. Οι αντιπρόσωποι των Εκκλησιών της Ανατολής δε δέχθηκαν τις απαιτήσεις των παπικών απεσταλμένων και τόνισαν την αυτονομία κάθε πατριαρχείου¹²⁸⁶. Ο αυτοκράτορας συμμετείχε σε μία μόνο συνεδρία, την έκτη, στην οποία και υπέγραψε τα πρακτικά που εκδόθηκαν, από τις επτά συνολικά που πραγματοποιήθηκαν, ίσως για να μην έρθει σε σύγκρουση με τη Ρώμη¹²⁸⁷. Ο Βασίλειος Α΄ λοιπόν ρύθμιζε τα θέματα της Πολιτείας και της Εκκλησίας σύμφωνα με τη θέλησή του.

Ο Βασίλειος Α΄ απεβίωσε στις είκοσι εννέα Αυγούστου 886¹²⁸⁸ και τάφηκε στον ναό των αγίων Αποστόλων¹²⁸⁹.

¹²⁸¹ Mansi 16, 344 & 358 & 381 & 397.

¹²⁸² Mansi 16, 179 και εξής. Μόσχος, μ, σσ. 232-233.

¹²⁸³ Κουκουσάς, σ. 134.

¹²⁸⁴ Ο. π., σ. 134.

¹²⁸⁵ Dvornik, *Photian*, σ. 159 και εξής. Γεδεών, σσ. 197-198. Μόσχος, μ, σ. 233.

¹²⁸⁶ Mansi 17A, 497. Στεφανίδης, σσ. 362-363.

¹²⁸⁷ Mansi 17A, 517.

¹²⁸⁸ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, σ. 780. Grierson, *Tombs and obits*, σ. 57. Grumel, *Chronologie*, σ. 357.

¹²⁸⁹ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, σ. 643₄₋₅. Grierson, *Tombs and obits*, σ. 57.

2. Η αναφορά του Βασιλείου Α΄ σε συναξάρια και αγιολόγια

Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος στο έργο του *Ἐπιτομή* αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια της εορτής του προφήτη Ηλία, στις είκοσι Ιουλίου, ο εκάστοτε αυτοκράτορας άναβε *ὕψιστον ἡμῶν* ¹²⁹⁰. Μία εικόνα λοιπόν που είχε φιλοτεχνηθεί για τον αυτοκράτορα Βασίλειο Α΄ Μακεδόνα, παππού του Κωνσταντίνου Ζ΄, υπήρχε στην εκκλησία του προφήτη Ηλία. Ο εγγονός του δε μας πληροφορεί, δυστυχώς, αν η εικόνα αυτή υπήρχε πάντοτε μέσα στον ναό ή την τοποθετούσαν μόνο την ημέρα της εορτής του προφήτη. Την ίδια μέρα, όπως μας πληροφορεί ο Κωνσταντίνος Ζ΄, μέσα στο παλάτι γινόταν μία λιτανεία για τη μνήμη του προφήτη καὶ *ὕψιστον ἡμῶν* ¹²⁹¹. Με τη λιτανεία λοιπόν ο αυτοκράτορας και το προσωπικό του παλατιού ανακαλούσαν στη μνήμη τους την εμφάνιση μπροστά στη μάνα του Βασιλείου Α΄ ενός άνδρα που έβγαζε από το στόμα του φωτιά *ὅστις ἔδωκεν ἡμῶν* ¹²⁹² και ο οποίος είχε προφητεύσει ότι το παιδί της θα γινόταν αυτοκράτορας ¹²⁹³. Για τον λόγο αυτό και ο αυτοκράτορας είχε κτίσει εκκλησία προς τιμήν του αγίου. Δε μας σώζονται στοιχεία για το αν τα δύο παραπάνω γεγονότα, του ανάματος κεριού μπροστά στην εικόνα του Βασιλείου Α΄ και η ανάκληση της εμφανίσεως του προφήτη Ηλία μπροστά στη μάνα του Βασιλείου Α΄ τελούνταν και μετά τον θάνατο του εγγονού του. Σήμερα γνωρίζουμε τη μεγάλη προσπάθεια της «προσκεείμενης στήν βασιλική οικογένεια ιστοριογραφίας, που ακολουθώντας τὸν λόγιον ἑκπρόσωπον τῆς Κωνσταντινῆς Πορφυρογεννητοῦ, παρενέβαλε ἀνάμεσα στὰ περὶ πραγματικὰ γεγονότα χονδροειδεῖς μυθοπλασίες γιὰ καθαρὰ δυναστικὸν σκοπὸν» ¹²⁹⁴. Δεδομένου του παραπάνω, τα δύο γεγονότα που μνημονεύονται θα πρέπει να διεξάγονταν ίσως μόνο κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της Μακεδονικής δυναστείας και σίγουρα μέχρι την αποβίωση του Κωνσταντίνου Ζ΄. Είναι λοιπόν, σύγχρονα με την εποχή, γεγονότα τα οποία

¹²⁹⁰ Το έργο, στην πραγματικότητα, έχει γραφτεί κατόπιν παραγγελίας του αυτοκράτορα και σύμφωνα με την καθοδήγησή του.

¹²⁹¹ Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, *Ἐπιτομή*, σ. 118₁₋₂.

¹²⁹² Ο. π., σ. 776₁₃₋₁₆.

¹²⁹³ Ιωσήφ Γενέσιος, *Ἐπιτομή*, σ. 77₈₃₋₈₅. Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, *Ἐπιτομή*, παρ. 83₉₋₁₀. Dagron, *Emperor*, σ. 192.

¹²⁹⁴ Χριστοφιλοπούλου, *Ἐπιτομή*, τ. 2^α, σ. 14. Για τις φανταστικές διηγήσεις του Πορφυρογεννήτου για τη νηπιακή και εφηβική ηλικία του παππού του εμπλουτισμένες με θέματα από την ελληνική αρχαιότητα αλλά και τις λαϊκές παραδόσεις του νεότερου ελληνισμού, βλ. Moravcsik, *Basileios I*, σ. 61-78 και Dagron, *Emperor*, σ. 192. Πρβλ. Patlagean, *Ἐπιτομή*, σσ. 142-146.

πραγματοποιούσε κάθε χρόνο πρωτίστως και ο ίδιος ο εγγονός και εξυψωτής του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας.

Το ίδιο πρέπει να ίσχυε και για τη θυμιάτηση του τάφου του δ $\acute{\omicron}$ $\acute{\iota}$ $\acute{\alpha}$ $\acute{\upsilon}$ μαζί με τον διάδοχό του Λέοντα Στ' Σοφό και τη συζύγο του Θεοφανώ που γινόταν στο ηρώο του αγίου Κωνσταντίνου Α', μέσα στην εκκλησία των αγίων Αποστόλων, στην ετήσια μνήμη των εγκαινίων των Τιμίων Σταυρών¹²⁹⁵. Δεν είναι περίεργο που ο ιερέας, μέσα στο ηρώο του Μεγάλου Κωνσταντίνου, δε θυμιάτιζε κανέναν από τους άλλους αυτοκράτορες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διακυβέρνηση του βυζαντινής πολιτείας και ήταν θαμμένοι εκεί, άλλο μόνο τους αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας. Επειδή η νέα βυζαντινή δυναστεία θεμελιώθηκε πάνω σε δύο πολιτικές δολοφονίες, ο εγγονός του Βασιλείου Α' είχε επιδιώξει, με κάθε τρόπο, να προσπαθήσει να εξυψώσει και να αποδώσει ιδιαίτερος κύρος στον παππού του χωρίς να υποστεί κάποια ηθική μείωση, μολονότι δεν είχε επίσημη καταγωγή, παιδεία και πνευματική καλλιέργεια.

Ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος μας διασώζει επίσης το γεγονός ότι οι αυτοκράτορες δεν άναβαν κεριά στην εικόνα του Βασιλείου Α' μόνο στην εορτή του προφήτη Ηλία αλλά και στα εγκαίνια του ναού της Νέας Εκκλησίας, την πρώτη Μαΐου¹²⁹⁶. Πάλι, μία εικόνα που είχε φιλοτεχνηθεί για τον αυτοκράτορα Βασίλειο Α', υπήρχε και στη Νέα Εκκλησία. Ο εγγονός του ξανά δε μας πληροφορεί, αν η εικόνα αυτή υπήρχε πάντοτε μέσα στον ναό ή την τοποθετούσαν μόνο την ημέρα των εγκαινίων του ναού.

Το σημαντικότερο όμως στοιχείο που μας διασώζει και το οποίο αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την αναφορά του Βασιλείου Α' στο αγιολογικό υλικό της Εκκλησίας ήταν η μνημόνευση κάθε είκοσι εννέα Αυγούστου του $\acute{\alpha}$ $\acute{\iota}$ $\acute{\omicron}$ μ $\acute{\eta}$ $\acute{\mu}\acute{\omega}$ στον ναό των αγίων Αποστόλων¹²⁹⁷. Μετά τη θεία Λειτουργία παρέθεταν γεύμα στο Ιουστινιάνειο Τρίκλινο. Είναι η πρώτη και μοναδική φορά που ο Κωνσταντίνος Ζ' αποκαλεί τον παππού του άγιο. Κανένας ιστορικός ή χρονογράφος δεν αποκάλεσε τον Βασίλειο Α' με αυτόν τον τρόπο. Βέβαια ο χαρακτηρισμός αυτός δε σημαίνει ότι ο παππούς του είχε αγιοποιηθεί, αφού ο εγγονός, όσο γνωρίζουμε, ούτε εικόνα με φωτοστέφανο του

¹²⁹⁵ Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, , σ. 533₁₀₋₁₂.

¹²⁹⁶ Ο. π., σ. 121₃₋₄. Η Νέα Εκκλησία ήταν αφιερωμένη στον Αρχάγγελο Μιχαήλ, τον προφήτη Ηλία, την Παναγία και τον άγιο Νικόλαο, βλ. Norwich, , σ. 137.

¹²⁹⁷ Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, , σ. 780₉₋₁₁.

Βασιλείου Α΄ προσπάθησε να φιλοτεχνήσει, αλλά ούτε και να αναγείρει εκκλησία αφιερωμένη σε αυτόν, όπως δημιούργησε αργότερα ο Λέοντας Στ΄ για δύο από τις συζύγους του.

Ο χαρακτηρισμός αυτός δε συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια, αφού ήταν μία μονομερής κίνηση του Κωνσταντίνου Ζ΄, χωρίς αντίκρισμα. Κανένα συναξάριο του 10^{ου} ή 11^{ου} αι. δεν τον αναφέρει. Δυστυχώς τον προσδιορισμό αυτόν τον ξέθαψε, περίπου εννιακόσια χρόνια μετά, ο αγιολόγος Μ. Γεδεών. Ο αγιολόγος αφού αναφέρει στις είκοσι εννέα Αυγούστου «μνήμη τοῦ ἁγίου καὶ ὀρθοδόξου βασιλέως Βασιλείου» και επισημαίνει όλα τα παραπάνω στοιχεία που λέει ο εγγονός του για τις διάφορες προσκυνήσεις της εικόνας του καθώς και ότι υπήρξε «κτίτωρ καὶ ἀνακαινιστὴς πολλῶν ναῶν», στη συνέχεια δεν επισημαίνει τον λόγο της αναγραφής του ως αγίου στο δικό του εορτολόγιο¹²⁹⁸. Στα προλεγόμενα όμως του έργου του ‘Βυζαντινὸ Εορτολόγιο’ μνημονεύει ότι η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως γιόρταζε τη μνήμη του επειδή έκτισε πολλές εκκλησίες και μοναστήρια¹²⁹⁹ και ότι ο γιος του, Λέοντας Στ΄, ευθύνεται για την αναφορά του¹³⁰⁰. Ο Γεδεών σφάλει σε αυτό το σημείο. Αν κάποιο μοναστήρι ή η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως μνημόνευε τον Βασίλειο Α΄ για την ανέγερση κάποιου ναού (π.χ. της Νέας Εκκλησίας) ή μοναστηριού, τότε σίγουρα θα αναφερόταν το όνομά του και στο Συναξάριο της Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο μάλιστα δημιουργήθηκε με την εντολή και την καθοδήγηση του Κωνσταντίνου Ζ΄. Μπορούμε δηλαδή να πούμε ότι λόγω του εγγονού του, ο Βασίλειος Α΄ είχε ένα ισχυρό «μέσον» για να μνημονεύεται στο επίσημο συναξάριο της Εκκλησίας, το οποίο δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Μη παραθεωρούμε ότι στο συναξάριο αυτό ήδη μνημονεύονταν, όπως έχει ήδη αποδειχθεί, ο γιός του Βασιλείου Α΄, Κωνσταντίνος και η νύφη του Ευδοκία Βαϊανή, ὄλοι συγγενῆς του Κωνσταντίνου Ζ΄.

Η εορτή της μνήμης του Βασιλείου Α΄ στις είκοσι εννέα Αυγούστου, την ημέρα δηλαδή που απεβίωσε και όχι την ημέρα που ανέγειρε έναν ναό ή μοναστήρι, είναι μία εντελώς προσωπική κίνηση, η οποία θα πρέπει να ενταχθεί μέσα στο γενικότερο πνεύμα του εγγονού του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας να προάγει τον Βασίλειο Α΄ ως ένα ενάρετο και τέλειο πρόσωπο, από κάθε άποψη, το οποίο δεν

¹²⁹⁸ Γεδεών, , σ. 161.

¹²⁹⁹ Ο. π., σ. 17.

¹³⁰⁰ Γεδεών, , σ. 103.

πραγματοποίησε ποτέ του λάθη ή παραλείψεις. Αφού άγιος ήταν ο ιδρυτής, άγια είναι και η Μακεδονική δυναστεία, της οποίας μέρος και συνεχιστής της ήταν και ο Κωνσταντίνος Ζ΄. Δε νομίζω ότι ο εγγονός του είχε σκοπό να προχωρήσει πιο επίσημα την κίνηση αυτή, εγγράφοντας δηλαδή το όνομά του σε κάποιο αγιολογικό υλικό της Εκκλησίας. Η Εκκλησία είχε ήδη αντιδράσει σθεναρά στις δύο παράνομες ανεγέρσεις εκκλησιών του πατέρα του, Λέοντα Στ΄, προς τιμή των δύο πρώτων συζύγων του¹³⁰¹. Δυστυχώς ο Γεδεών φαίνεται ότι δεν είχε την οξύνοια του νου στο θέμα αυτό για να υποψιαστεί τη σκοπιμότητα όλης αυτής της κατάστασης.

Ότι όμως δεν κατάφερε ο Κωνσταντίνος Ζ΄ το πραγματοποίησε κατά λάθος ο Γεδεών. Οι συγγραφείς συναξαρίων του 20^{ου} αι. Ευστρατιάδης και Τσολακίδης αποφεύγουν να πραγματοποιήσουν οποιαδήποτε έρευνα πάνω στο πρόσωπο του Βασιλείου Α΄ γι' αυτό και προχωρούν σε πιστή αντιγραφή του Γεδεών λέγοντας ότι ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας υπήρξε ανακαινιστής και κτίστης πολλών ναών και μονών¹³⁰². Επισημαίνουν ότι δεν υπάρχει αναφορά στο πρόσωπό του σε άλλους αγιολόγους παρά μόνο στον Γεδεών. Καταλήγουν αυθαίρετα στο συμπέρασμα ότι ο Βασίλειος Α΄ είναι άγιος «διὰ τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ» η οποία «διετρανώθη διὰ τῶν ἱερῶν κτισμάτων, ναῶν καὶ μονῶν, δι' ὧν ἐπλούτισε τὴν πρωτεύουσαν»¹³⁰³. «Οἱ τῶν μοναχῶν κτίτορες δικαιωματικῶς κατετάσσοντο μεταξὺ τῶν ἁγίων ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁμοίας ἡξιώθη τιμῆς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος διὰ τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων ἱερῶν ἰδρυμάτων, ἅτινα ἤγειρεν εἰς δόξαν Θεοῦ»¹³⁰⁴. Τέτοιες απόψεις σύγχρονων αγιολόγων δεν τιμούν τον αντίστοιχο επιστημονικό κλάδο και δείχνουν ερευνητική επιπολαιότητα και ρηχότητα.

¹³⁰¹ Ψευδο-Συμεών, , σ. 703⁷⁻¹⁰.

¹³⁰² Ευστρατιάδης, , σ. 76. Τσολακίδης, , σ. 818. Ο Σιμωνοπετρίτης () δεν τον αναφέρει.

¹³⁰³ Ευστρατιάδης, , σ. 76.

¹³⁰⁴ Ο. π., σ. 76.

3. Ιστορικά στοιχεία για τη Θεοφανώ

Η Θεοφανώ σε ηλικία έξι ετών άρχισε τη μελέτη των ιερών γραμμάτων και μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα έμαθε το ψαλτήριο και τους ύμνους. Ο της αναφέρει με λεπτομέρειες, πως φρόντιζε για τη ψυχή και το σώμα της¹³⁰⁵ και πως ο Θεός την προόριζε για να γίνει $\delta \eta$ ¹³⁰⁶. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι θεωρείται πιθανότερο η πρωτοβουλία για τη συγγραφή του της να ανήκει στον ίδιο τον αυτοκράτορα Λέοντα Στ', ο οποίος ανέθεσε σε πρόσωπο άμεσα εξαρτώμενο από τον ίδιο, ίσως τον μάγιστρο Σλοκάκα, να βιογραφήσει και να εκθειάσει την πρόσφατα χαμένη σύζυγό του¹³⁰⁷. Το 882, σε ηλικία δεκαπέντε ετών παντρεύτηκε τον Λέοντα Στ'. Η οικογενειακή γαλήνη του ζεύγους δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ. Μετά από έναν χρόνο, ο Θεόδωρος Σανταβαρηνός, αυλικός αξιωματούχος, συκοφάντησε το Λέοντα στο Βασίλειο, με αποτέλεσμα ο αυτοκράτορας να περιορίσει τον γιο του σε ένα δωμάτιο¹³⁰⁸. Η Θεοφανώ, με δική της απόφαση, έμεινε μαζί του. Μπορούσε ο Λέοντας και η Θεοφανώ να ήταν τρία χρόνια περιορισμένοι, χωρίς να σκέφτηκαν να κάνουν άλλο παιδί¹³⁰⁹; Ο Λέοντας επιθυμούσε την απόκτηση άρρενος διαδόχου¹³¹⁰. Η Θεοφανώ ποτέ δεν έδειξε σημεία απρεπούς συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της ζωής της. Πάντοτε έδειχνε να είναι αφοσιωμένη στα καθήκοντα που της ανέθεταν και να υπηρετεί τον άνδρα της. Η Θεοφανώ ήταν αυτή που φανέρωσε την παράνομη σχέση του Λέοντα με τη Ζωή Ζαούτζαινα στον πεθερό της, δείγμα της αφοσίωσης που έδειχνε και προς την ιερότητα του γάμου της¹³¹¹.

Θα πρέπει λοιπόν ο περιορισμός της Θεοφανούς, δίπλα στο Λέοντα, να είναι επινόηση του συγγραφέα του της. Ο περιορισμός ήταν η κατάλληλη αφορμή, για

¹³⁰⁵ , σ. 424-30. Νικολάου, , σ. 197.

¹³⁰⁶ , σ. 433.

¹³⁰⁷ Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. Νικολάου, Θεοφανώ, σσ. 481-483.

¹³⁰⁸ , σ. 711-87.

¹³⁰⁹ , σ. 39²⁹. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς, στο λόγο που εκφώνησε για τη Θεοφανώ, αναφέρει τρία χρόνια περιορισμού του ζεύγους. Μαζί του συμφωνεί και ο Treadgold, *Byzantine state*, σ. 461. Εκτενής ανάλυση του περιορισμού του Λέοντα και της στάσης της Θεοφανούς βλ. Νικολάου, Θεοφανώ, σσ. 488-490.

¹³¹⁰ Το μοναδικό παιδί που απέκτησε ο Λέοντας Στ' από τη Θεοφανώ ήταν ένα κορίτσι, η Ευδοκία, η οποία πέθανε σε μικρή ηλικία, βλ. Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, , σ. 643⁹⁻¹²: $\epsilon \acute{\alpha} \eta \acute{\alpha} \omega \eta \eta \delta \mu \delta$

$\delta \alpha \eta \iota \delta \eta$. Κωνσταντίνος Μανασσής, , στ. 5298-5300: $\delta \acute{\alpha} \delta \acute{\alpha} \omega \omega \iota \iota \eta \delta \delta$
 δ .

¹³¹¹ μ , σ. 41¹⁻⁶.

να δείξει ο συγγραφέας του , τα χαρίσματα του χαρακτήρα της νέας γυναίκας του Λέοντα. Τοποθετεί δίπλα στον Λέοντα τη Θεοφανώ για να προβάλλει τον άγιο, υπομονετικό και εμπυχωτικό χαρακτήρα της. Παρομοιάζεται με , με P ¹³¹². Αν λοιπόν η Θεοφανώ δεν ήταν φυλακισμένη, αυτά τα τρία χρόνια τότε πού ήταν και τι έκανε; Λόγω της δυστυχίας που την είχε βρεί, αφού ήταν παντρεμένη με έναν φυλακισμένο που δεν την αγαπούσε, θα πρέπει να επέλεξε το δρόμο της καλοσύνης ή να αποσύρθηκε σε μοναστήρι ¹³¹³.

Τρία χρόνια αργότερα, ο Λέοντας βγήκε από τον περιορισμό και την ημέρα του προφήτου Ηλιού, στις 20 Ιουλίου 886, ανακηρύχθηκε συναυτοκράτορας του πατέρα του ¹³¹⁴. Στις 20 Αυγούστου, ο Βασίλειος τραυματίστηκε σε ένα περίεργο επεισόδιο σε κυνήγι και εννιά μέρες αργότερα πέθανε, αφού όρισε τους γιους του, Λέοντα και Αλέξανδρο, ως διαδόχους του ¹³¹⁵.

Ο της αναφέρει ότι η Θεοφανώ, ως αυτοκράτειρα πλέον, ασχολούταν αποκλειστικά με ελεημοσύνες και με προσευχές. Φορούσε απλά και σκληρά ρούχα μέσα από τα βασιλικά φορέματα, τρεφόταν με λιτότητα και βοηθούσε τις χήρες, τα ορφανά και ενίσχυε τη συντήρηση των κτισμάτων των μοναστηριών. Φρόντιζε για τους οικέτες και όλους τους αντιμετώπιζε χωρίς φθόνο ή θυμό. Τα βράδια κοιμόταν σε απλό κρεβάτι και διέκοπτε τον ύπνο της για χάρη της προσευχής. Εξαιτίας λοιπόν αυτής της σκληρής ζωής, ο της επισημαίνει ότι αρρώστησε βαριά και πέθανε σε σύντομο χρονικό διάστημα ¹³¹⁶. Ο Λέοντας δεν αναφέρεται, μετά την αποφυλάκισή του από το Βασίλειο Α΄, παρά μόνο για να ασπασθεί για τελευταία φορά τη Θεοφανώ. Γνωρίζουμε όμως, από άλλες πηγές, ότι η Θεοφανώ επιθυμούσε να

¹³¹² , σ. 8₂₀₋₂₁. Κατά την Rapp (Female sanctity, σ. 330) η Θεοφανώ εξισώνεται με τη Σάρρα και τη Ρεβέκκα, επειδή παρέχει ηθική υποστήριξη στο σύζυγό της. Ο Runciman (*The emperor Romanus Lecapenus*, σ. 40), χαρακτηρίζει τη Θεοφανώ ως θεοσεβή με αυστηρή ιδιοσυγκρασία.

¹³¹³ , σ. 14₂₀₋₂₄: ἡ ἐ ἀ ἰ ὄ ῥ ἐ μ ὠ ἡ ὑ ἄ ἄ ὃ ἦ ἦ ἐ μ ἰ , ὠ ὃ ἰ ὃ ἄ ὃ ἄ ὃ ἰ ἡ μ ἄ μ μ ἰ ὃ ἰ ἄ ὃ ὃ , ὃ ἐ ἐ μ ὃ ὃ ἐ ὃ . Tougher, *The reign of Leo VI*, σσ. 137-138.

¹³¹⁴ , σ. 13₄₋₂₀. Venning, *A chronology*, σ. 279.

¹³¹⁵ Ο (σ. 14₃₋₁₄), παραθέτει τα γεγονότα με τέτοιο τρόπο, που φαίνεται η Θεοφανώ να αρρωσταίνει και να πεθαίνει αμέσως μετά την αναγόρευση του Λέοντα σε αυτοκράτορα. Οι υπόλοιπες πηγές δείχνουν τη Θεοφανώ να ζει ακόμα για ένα διάστημα. ὃ μ , σ. 2₅₋₁₀. Venning, *A chronology*, σ. 279. Shepard, *History of the byzantine empire*, σσ. 302-303.

¹³¹⁶ Ο (σ. 14₂₄₋₁₆₂₀) επισημαίνει τη σκληραγωγία ως αιτία της αρρώστειας της. , σ. 41₃₃₋₃₄: ἐ ἐ ἰ ἄ ὃ ἰ ἄ ὄ ἡ ἡ ὃ μ ἰ μ , μ ἐ μ ἰ . Ο μ (σ. 45₃₃₋₃₅) αφήνει υπαινιγμό ότι η ερωμένη του Λέοντα, Ζωή Ζαούτζαινα, ευθύνεται για το θάνατο της Θεοφανούς.

αποχωρήσει από τα ανάκτορα. Μετά το θάνατο της κόρης του ζευγαριού¹³¹⁷ δε μπορούσε να υφίσταται άλλο την ψυχική οδύνη, να βλέπει δηλαδή το σύζυγο-αυτοκράτορά της να βρίσκεται δίπλα στην ερωμένη του Ζωή Ζαούτζαινα. Θα παραχωρούσε διαζύγιο στον αυτοκράτορα με τον όρο να παραμείνει στο ναό της αγίας Σορού στις Βλαχέρνες¹³¹⁸. Ο μελλοντικός πατριάρχης Ευθύμιος την απέτρεψε από μία τέτοια ενέργεια, για να μην γίνει η ίδια αιτία μοιχείας για τον σύζυγό της¹³¹⁹. Επίσης, ο Λέοντας αρκετές φορές εκφράστηκε με αντιπάθεια για τη γυναίκα του, ενώ κατηγορήσε τη Θεοφανώ ότι εξαιτίας της ο ίδιος χτυπήθηκε βάνουσα από τον πατέρα του, όταν συκοφαντήθηκε ότι είχε σχέσεις με τη Ζωή Ζαούτζαινα¹³²⁰.

Από τα γεγονότα αυτά, συμπεραίνουμε ότι όσο διάστημα ζούσε ο Βασίλειος Α΄, διατηρήθηκε η φαινομενική ομόνοια ανάμεσα στο ζεύγος¹³²¹. Αργότερα, η Θεοφανώ διάλεξε τελειώς διαφορετική ζωή από τον σύζυγό της, ο οποίος ποτέ δε σταμάτησε να τη μισεί. Δεν αναφέρεται ούτε η γέννηση άλλου παιδιού, αλλά ούτε και η κοινή παρουσία τους σε εκδηλώσεις της αυλής¹³²².

Στις δέκα Νοεμβρίου ἡ μ ἰ ὦ ἐ ἄ ἱ
 ἐ ὀ ἐ μ ¹³²³. Ἐ , ἦ ἰ
 μ ὀ ἄ , ἄ ὦ ἦ ἱ ἰ ὦ ἦ
 μ ὀ ὦ ἦ , ἰ ἐ ἐ μ ἰ ἱ ὀ ἄ

¹³²⁴. Όλοι οι ιστορικοί και χρονογράφοι της περιόδου επαινούν τη ζωή της Θεοφανούς. Η αυτοκράτειρα Θεοφανώ δεν πρόδωσε τον γάμο της, τον σύζυγό

¹³¹⁷ Ο Venning (*A chronology*, σ. 281) τοποθετεί το θάνατο της μικρής Ευδοκίας το 892.
¹³¹⁸ Δεν γνωρίζουμε πότε θέλησε η Θεοφανώ να χωρίσει τον άνδρα της. Πάντως αυτό δεν μπορούσε να γίνει μετά την έκδοση του Πρόχειρου Νόμου (907) και των Βασιλικών (890). Τα δύο αυτά νομοθετήματα επέτρεπαν το συναινετικό διαζύγιο μόνο , δηλαδή για να λάβουν και οι δύο σύζυγοι τη μοναχική κουρά. , 28.7.6: ἰ ἐ ἄ ἄ ἄ ἡμῶ μ ἰ
 μ ἰ ὀ μ , μ , ἰ με ἔ , ἱ ἐ ὀ ὦ, ἰ ἐ ἄ
 μ , ἄ ὀ ὀ ὦ ἐ ἄ ἡ ὦ μ , ἰ ὀ ἄ , ἦ ἱ
¹³¹⁹ μ , σσ. 37₂₇- 39₁₃.
¹³²⁰ Ο. π., σσ. 39₁₆-41₂₇.
¹³²¹ Βακαλούδη, , σ. 210.
¹³²² Οι Συμεών Μάγιστρος (, σ. 278₁₋₄), Συνεχιστής Θεοφάνους (, σσ. 360₁₈-361₁₂) & Ψευδο-Συμεών (, σ. 702₉₋₁₇) αναφέρουν ότι ενώ ζούσε η Θεοφανώ, ο Λέοντας κατέλυσε για μικρό διάστημα στη μονή Δαμιανού μαζί με την ερωμένη του Ζωή. Tougher, *The reign of Leo VI*, σ. 138.
¹³²³ μ , σ. 45₃₀₋₃₁. Ιωάννης Σκυλίτζης, , σ. 179₆₆. Ο Venning (*A chronology*, σ. 284) σημειώνει ότι η Θεοφανώ πέθανε στις 10 Νοεμβρίου 897. Το ίδιο και ο Treadgold (*The Bride-shows*, σ. 408). Πρβλ. Karlin-Hayter, *La mort de Théophano*. Η Χριστοφιλοπούλου, (, τ. 2α΄, σ. 49, σημ. 2) υπολογίζει ότι πέθανε στις 10 Νοεμβρίου 893.
¹³²⁴ Συνεχιστής Θεοφάνους, , σ. 361₁₃₋₁₇. Ψευδο-Συμεών, , σ. 702₁₈₋₂₁. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχού, , σ. 856₁₄₋₁₈. Συμεών Μάγιστρος, , σσ. 278₁₅₆-279₁₆₀. Μιχαήλ Γλυκάς, , σ. 555₅₋₇.

της Λέοντα Στ' και την αυτοκρατορική οικογένειά του. Στάθηκε δίπλα στον άνδρα της με παρρησία και υπομονή. Υπέμεινε την αδικία χωρίς στενοχώρια και ζηλοτυπία¹³²⁵ $\acute{\omega} \ \acute{\alpha} \ \acute{\alpha} \quad \eta \ \tilde{\omega} \quad \tilde{\omega} \ \acute{\upsilon} \ \tilde{\varphi} \ \tilde{\eta} \quad \mu$

¹³²⁶ .

¹³²⁵ Ιωάννης Σκυλίτζης, , σ. 172₉₀₋₉₃: $\acute{\eta} \ \acute{\alpha} \ \acute{\eta} \quad \tilde{\eta} \ \acute{\upsilon} \ \tilde{\upsilon} \quad \acute{\iota},$
 $\acute{\epsilon} \ \tilde{\eta} \ \acute{\alpha} \ \mu \quad \mu \quad \acute{\upsilon} \ \tilde{\varphi} \quad \acute{\omicron} \ \tilde{\eta} \ \acute{\upsilon} \quad \tilde{\upsilon}, \ \acute{\alpha} \quad \acute{\iota}$
 $\acute{\alpha} \ \mu, \ \acute{\iota} \ \mu \quad \mu \tilde{\omega} \ \tilde{\varphi} \ \tilde{\eta} \quad \acute{\alpha}$.

¹³²⁶ , σ. 42₂₄ .

4. Η αναφορά της Θεοφανούς (πρώτης συζύγου του Λέοντα Στ') σε συναξάρια και αγιολόγια

Ο αυτοκράτορας Λέοντας Στ' μετά το θάνατο της Θεοφανούς (το 893 ή το 897), το σώμα της $\mu \acute{\alpha} \eta \mu \eta \iota \iota \mu \delta$
 $\acute{\upsilon} \mu \iota \acute{\epsilon} \tilde{\omega} \tilde{\omega} \acute{\alpha} \acute{\Lambda} \acute{\epsilon} \mu \tilde{\upsilon} \tilde{\omega}$ ¹³²⁷.
 Αργότερα έχτισε καινούριο ναό προς τιμήν της στην ανατολική μεριά των αγίων Αποστόλων¹³²⁸. Ορισμένοι όμως επίσκοποι αντέδρασαν σε αυτήν την αυθαίρετη ενέργεια του αυτοκράτορα. Δεν μπορούσε να αφιερώσει ναό, σε γυναίκα που δεν είχε διακηρυχθεί η αγιότητά της από την Εκκλησία. Γι' αυτό και ο ναός μετονομάστηκε σε ναό των αγίων Πάντων, ενώ το σώμα της μεταφέρθηκε αργότερα στη μονή του αγίου Κωνσταντίνου που είχε η ίδια ιδρύσει¹³²⁹.

Το / στις δεκαέξι Δεκεμβρίου αναφέρει: $\eta \acute{\upsilon} \eta \eta \mu \alpha$
 $\mu \mu \eta \acute{\alpha} \iota \acute{\alpha} \mu \tilde{\upsilon} \eta \iota \mu \tilde{\upsilon}$,
 $\mu \tilde{\upsilon}$ ¹³³⁰. Είναι η πρώτη φορά που το συγκεκριμένο συναξάριο αποκαλεί αγία αλλά και θαυματουργό μία σύζυγο αυτοκράτορα. Την ίδια μέρα την αναφέρει και το με μόνη διαφορά ότι δεν την αποκαλεί αγία¹³³¹. Τα στοιχεία που παραθέτει το συναξάριο είναι αντιγραφή από τον της. Εστιάζει με πολλές λεπτομέρειες στις αγαθοεργίες που διέπραττε για τις χήρες, τα ορφανά και τον πλησίον της καθώς και στην άσκηση που υπέβαλλε νυχθημερόν το σώμα της. Αγνοεί, τα αρνητικά γεγονότα της συμβίωσής της με τον Λέοντα Στ'.

¹³²⁷ , σσ. 42₃₅-43₁.
¹³²⁸ , σ. 43₅₋₈. Συνεχιστής Θεοφάνους, , σ. 364₂₀₋₂₂. Ψευδο-Συμεών, , σ. 703₇₋₁₀. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχού, , σ. 860₁₂₋₁₄. Συμεών Μάγιστρος, , σ. 283₂₃₂₋₄. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 446₁₁₋₁₃. Λέων Γραμματικός, , σ. 274₉₋₁₁. Θεόδωρος Σκουταριώτης, , σ. 146₁₄₋₁₇.
¹³²⁹ , σ. 43₈₋₁₂: $\tilde{\upsilon} \acute{\iota} \eta \tilde{\omega} \acute{\Lambda}$ $\mu \eta \acute{\alpha} \acute{\upsilon}$
 $\tilde{\upsilon} \acute{\epsilon} \tilde{\omega}$, $\tilde{\upsilon} \acute{\alpha} \acute{\epsilon} \acute{\iota}$ $\acute{\delta} \mu \acute{\epsilon} \acute{\iota} \iota \mu \eta$
 $\acute{\omicron} \tilde{\omega} \acute{\omicron} \acute{\epsilon} \eta$. $\acute{\alpha} \eta \tilde{\upsilon} \iota$ $\acute{\epsilon} \acute{\omicron} \mu \acute{\epsilon} \acute{\omicron} \mu \eta \eta \tilde{\omega}$
 $\acute{\Lambda} \acute{\Lambda} \mu \eta$, $\acute{\omicron} \acute{\epsilon} \tilde{\omega} \mu \acute{\omicron} \eta \tilde{\upsilon}$ μ
 $\mu \eta$. Βλ. επίσης Majeska, Theophano.

¹³³⁰ / , στ. 314₁₁₋₁₄. Στον Codex Hierosolymitanus S. Crucis 40 αναφέρεται ότι η μνήμη της αγίας Θεοφανούς τελείται $\acute{\epsilon} \acute{\iota} \acute{\alpha} \acute{\Lambda} \acute{\iota} \mu$, βλ. / , στ. 314₅₄. Στον Codex Messanensis 103 η μνήμη της αγίας αναφέρεται στις δεκαεπτά Δεκεμβρίου βλ. / , στ. 322₃₇. Στον Codex Ambrosianus D. 74. S. η μνήμη της αγίας αναφέρεται στις δεκαοκτώ Δεκεμβρίου, βλ. / , στ. 326₅₁.

¹³³¹ , σ. 132₂₅₋₂₇: $\eta \acute{\upsilon} \eta \eta \mu \alpha$ $\mu \mu \eta \acute{\epsilon}$ ι
 $\mu \tilde{\upsilon} \tilde{\upsilon}$. $\acute{\iota} \acute{\epsilon} \acute{\eta} \acute{\upsilon} \eta$ $\acute{\epsilon} \acute{\iota} \acute{\alpha} \acute{\Lambda}$ $\acute{\iota} \mu$, $\acute{\epsilon} \acute{\omicron}$
 $\mu \acute{\upsilon} \eta \tilde{\omega} \mu$.

Το _____ την αναφέρει στις δεκαέξι Δεκεμβρίου χωρίς να την αποκαλεί αγία ή θαυματουργό. Εξιστορεί σε πολύ περιληπτική μορφή τη ζωή της χωρίς να δίνει βαρύτητα σε κάποια στοιχεία. Τελειώνει λέγοντας ότι με τις αρετές και τις φιλανθρωπίες της κέρδισε τη βασιλεία των ουρανών¹³³².

Στο Bdyner Zbornik, ένα χειρόγραφο Μηνολόγιο του 1360, το οποίο περιέχει βίους ενάρετων γυναικών, αναφέρεται σε παλαιοσλαβονική μετάφραση και η μνήμη της Θεοφανούς από το _____¹³³³.

Τη Θεοφανώ την αναφέρει, στις δεκαέξι Δεκεμβρίου και ο Μαυρίκιος, όπως φαίνεται μέσα από το συναξάριο του αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου. Την αποκαλεί μόνο θαυματουργό και όχι αγία. Ο άγιος Νικόδημος είναι ο πρώτος ο οποίος αναφέρει ότι $\delta \acute{\alpha} \quad \upsilon \eta \quad \acute{\upsilon} \quad \acute{\epsilon} \quad \tilde{\omega} \quad \varphi \quad \eta$
 $\acute{\alpha}$ ¹³³⁴. Ούτε το _____, αλλά ούτε και το συναξάριο του Μαυρικίου δεν φανερώνουν θαύματά της. Το Μηναίο του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού και ο Συναξαριστής του Δουκάκη δεν φανερώνουν καινούρια στοιχεία αφού αντιγράφουν πιστά τον άγιο Νικόδημο Αγιορείτη.

Ο αγιολόγος Μανουήλ Γεδεών είναι ο πρώτος, μετά το _____ / _____, που αποκαλεί τη Θεοφανώ αγία αλλά και ο πρώτος ο οποίος φανερώνει την αιτία της εγγραφής της Θεοφανούς στο αγιολόγιο της Εκκλησίας. Η Θεοφανώ αναδείχθηκε αγία $\acute{\alpha} \quad \delta \acute{\alpha} \quad \upsilon \eta \quad \acute{\iota} \acute{\alpha} \mu \quad \acute{\iota} \acute{\epsilon}$
 $\acute{\epsilon} \mu \quad \acute{\iota} \quad \acute{\iota} \acute{\alpha} \quad \acute{\iota} \tilde{\omega} \quad \tilde{\omega}$ ¹³³⁵.

Οι συγγραφείς συναξαρίων του 20^{ου} αι. Ματθαίος Λαγγής, Χρήστος Τσολακίδης, Σωφρόνιος Ευστρατιάδης και Μακάριος Σιμωνοπετρίτης την αναφέρουν ως αγία και θαυματουργή¹³³⁶.

Ο πατριάρχης Τυρνόβου Βουλγαρίας, Ευθύμιος (1375-1393), συνέθεσε στην παλαιοσλαβονική γλώσσα Ακολουθία και Παρακλητικό Κανόνα¹³³⁷. Δεν ήταν η πρώτη ακολουθία η οποία είχε γραφτεί για τη συγκεκριμένη αυτοκράτειρα. Ο

¹³³² Μηνολόγιο Βασιλείου Β', στ. 209B-C.

¹³³³ Αμοιρίδου, Αγία Θεοφανώ, σ. 58.

¹³³⁴ Νικόδημος, _____, τ. 2', σ. 379, υποσ. 1.

¹³³⁵ Γεδεών, _____, σ. 201. Το παραπάνω απόσπασμα, βεβαίως, το έχει αντιγράψει από τους Συνεχιστής Θεοφάνους (_____, σ. 361₁₄₋₁₇), Ψευδο-Συμεών (_____, σ. 702₂₀₋₂₁) & Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχού, (_____, σ. 856₁₅₋₁₈).

¹³³⁶ Λαγγής, _____, τ. Δεκέμβριος, σσ. 471-475. Ευστρατιάδης, _____, σ. 199. Τσολακίδης, _____, σ. 1200. Σιμωνοπετρίτης, _____, τ. Δεκέμβριος, σ. 159.

¹³³⁷ Αμοιρίδου, Αγία Θεοφανώ, σ. 55.

πατριάρχης Ευθύμιος θα πρέπει να είχε κάποιο προηγούμενο πρότυπο ακολουθίας, από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης, η οποία δεν μας σώζεται. Είναι πάντως αξιοσημείωτο το γεγονός της μεταφοράς της τιμής της Θεοφανούς και σε έναν άλλο γειτονικό λαό¹³³⁸. Ανέκδοτη Ακολουθία της Θεοφανούς βρίσκεται και στον Κώδικα Παρισιού 1623, φύλλο 48B. Επιπλέον έχει εκδοθεί στην Κωνσταντινούπολη και Ακολουθία της μαζί με την αγία Ευφημία¹³³⁹. Ο μοναχός και υμνογράφος Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συνέταξε πλήρη πανηγυρική Ακολουθία, Παρακλητικό κανόνα, Χαιρετισμούς με απολυτίκιο και δύο ξεχωριστά απολυτίκια για τη Θεοφανώ¹³⁴⁰.

Το άλυτο λείψανο της Θεοφανούς πέρασε μία περιπέτεια μέχρι να βρεθεί μία μόνιμη κατοικία του αφού στην αρχή τοποθετήθηκε στον ναό των αγίων Αποστόλων¹³⁴¹, μετά στον ναό της αγίας Θεοφανούς¹³⁴², στη συνέχεια, επί Κωνσταντίνου Ζ΄ γύρισε στην εκκλησία των αγίων Αποστόλων¹³⁴³, κατόπιν στη μονή του αγίου Κωνσταντίνου¹³⁴⁴, πάλι στον ναό των αγίων Αποστόλων¹³⁴⁵, μετά στην εκκλησία της Παμμακαρίστου¹³⁴⁶ και τέλος στον ναό του αγίου Γεωργίου στο Φανάρι¹³⁴⁷.

Η ιστορικός Talbot ισχυρίζεται ότι η ανεπίσημη διακήρυξη της αγιότητας της Θεοφανούς έγινε λόγω του φιλανθρωπικού έργου της. Στα τέλη του 9^{ου} αι. αναπτύχθηκε ένας νέος τύπος αγίας γυναίκας, η παντρεμένη γυναίκα που ζούσε μέσα σε έναν αποτυχημένο γάμο και έβρισκε παρηγοριά και διέξοδο στις φιλανθρωπίες¹³⁴⁸. Επιχειρήθηκε και μία διαφορετική ερμηνεία της διακήρυξης της αγιότητας της Θεοφανούς: η Μακεδονική δυναστεία αισθανόταν επιτακτική την ανάγκη καθαγιασμού της με τη διακήρυξη της αγιότητας κάποιου μέλους της. Στην

¹³³⁸ Ο. π., σ. 59.

¹³³⁹ μ - , σ. 58 και εξής.

¹³⁴⁰ Τα παραπάνω μου έγιναν γνωστά κατόπιν τηλεφωνικής επικοινωνίας με τους υποτακτικούς της Καλύβης του.

¹³⁴¹ , σ. 16₂₅₋₂₆. , σ. 43₁.

¹³⁴² Ψευδο-Συμεών, , σ. 703₁₀. Ιωάννης Ζωναράς, μ , σ. 446₁₃₋₁₄. Εφραίμ Αίνιος, I , στίχ. 2654. μ - , σ. 48.

¹³⁴³ Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ όταν περιγράφει, στην εποχή του, τους τάφους που βρίσκονται στον ναό των αγίων Αποστόλων αναφέρει και την λάρνακα της Θεοφανούς, βλ. Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, , σ. 643₉₋₁₂. Majeska, Theophano, σ. 15.

¹³⁴⁴ Ο Νικηφόρος Γρηγοράς σημειώνει ότι στην εποχή του, δηλαδή τον 14^ο αι., το λείψανο της Θεοφανούς βρισκόταν στη μονή του αγίου Κωνσταντίνου, βλ. , σ. 43₁₇: ὁ ἰ μ ὁ ἔ ὁ μ . Majeska, Theophano, σ. 15.

¹³⁴⁵ Γεδεών, , σ. 100. Majeska, Theophano, σ. 16. Γεδεών, , σ. 201.

¹³⁴⁶ Γεδεών, , σ. 100. Majeska, Theophano, σ. 17.

¹³⁴⁷ Γεδεών, , σ. 100. Γεδεών, , σ. 201. Majeska, Theophano, σ. 17.

μ - , σ. 49.

¹³⁴⁸ Talbot, *Women*, σσ. 1107-1114.

προηγούμενη δυναστεία είχε ήδη διακηρυχθεί η αγιότητα συγκεκριμένου μέλους της. Στη δυναστεία του Αμορίου, η αυτοκράτειρα Θεοδώρα. Η Θεοφανώ λοιπόν ήταν το καταλληλότερο πρόσωπο για αυτόν τον σκοπό, έτσι ώστε η βασιλεύουσα δυναστεία όχι μόνο να απαλύνει στη συνείδηση του λαού το άγος της αρχής της, αλλά και να περιβληθεί τον επίσημο μανδύα της αγιότητας. Η Θεοφανώ έγινε αποδεκτή ως αγία για λόγους πολιτικούς¹³⁴⁹. Δεν θα μπορούσε να είναι εσφαλμένη και η υπόθεση, ότι με τη λατρεία της θέλησαν να εκφράσουν τη δημόσια δυσφορία που προκάλεσαν οι ερωτικές απιστίες του αυτοκράτορα και η περιφρόνηση της νόμιμης συζύγου του¹³⁵⁰.

Καμία πηγή ή σύγχρονος ιστορικός ή αγιολόγος δεν απόρησε γιατί ενώ η Θεοφανώ πέθανε στις δέκα Νοεμβρίου¹³⁵¹, εν τούτοις σε όλα τα συναξάρια η μνήμη της αναφέρεται στις δεκαέξι Δεκεμβρίου. Δυστυχώς μόνο μία πηγή μάς αναφέρει την ακριβή ημερομηνία θανάτου της και αυτή είναι ο *μ*. Δεδομένου ότι το έργο αυτό γράφτηκε μεταξύ 920-925¹³⁵², ο συγγραφέας θα πρέπει να υπήρξε δίπλα στα γεγονότα που αναφέρει, ίσως και αυτόπτης και αυτόκοος μάρτυρας σε κάποια από αυτά. Συνεπώς δεν μπορεί να έσφαλε για την ημέρα, τουλάχιστον για τον μήνα που η Θεοφανώ, η αυτοκράτειρα που είχε και πνευματικό της πατέρα τον πατριάρχη Ευθύμιο¹³⁵³, απεβίωσε. Πιστεύω ότι η ημερομηνία αποβίωσης που έχουν δεχθεί όλα τα συναξάρια είναι η ημερομηνία που καταχωρήθηκε στο Συναξάριο της Κωνσταντινουπόλεως. Η ημερομηνία που καταχωρήθηκε στο συναξάριο αυτό του 10^{ου} αι. είναι η ημερομηνία που ήξερε και ο Κωνσταντίνος Ζ΄, παρακινητής της όλης εργασίας αλλά, το πιο σημαντικό και εκπρόσωπος της Μακεδονικής δυναστείας. Είναι η ημερομηνία που θέσπισε η δυναστεία αυτή για το πρόσωπο για το οποίο διακηρύχθηκε η αγιότητά του. Η ημερομηνία λοιπόν αυτή δεν θα μπορούσε να είναι η αληθινή αλλά αυτή που θα δήλωνε κάτι το σημαντικό για να θυμάται όλος ο λαός. Μία ημερομηνία ορόσημο. Έχω την άποψη ότι στις δεκαέξι Δεκεμβρίου, μάλλον του επόμενου έτους της αποβίωσής της, έγιναν τα εγκαίνια, από τον Λέοντα Στ΄, του ναού της αγίας Θεοφανούς, πολύ κοντά στους αγίους Αποστόλους και την ίδια μέρα θα πρέπει να έγινε και η πανηγυρική μεταφορά του λειψάνου της Θεοφανούς από τους

¹³⁴⁹ Νικολάου, Παλινωδίες, σσ. 110-112.

¹³⁵⁰ Beck, *μ*, σ. 87.

¹³⁵¹ *μ*, σ. 45²⁹⁻³⁰. Ο *μ* (σ. 16) αναφέρει μόνο ότι πέθανε την περίοδο του χειμώνα.

¹³⁵² Για το θέμα αυτό, βλ. *μ*, σσ. 9-10.

¹³⁵³ Ο τρόπος που η Θεοφανώ εκμυστηρεύεται αυτά που ζει στον μοναχό Ευθύμιο και η υπακοή που του δείχνει φανερώνει μία πνευματική σχέση μεταξύ των δύο.

αγίους Αποστόλους στον νέο ναό. Τι πιο σημαντικό από το να τοποθετείς το λείψανο ενός, πριν από λίγο καιρό ζωντανού, αγίου, στα εγκαίνια του ναού του; Η ημερομηνία αυτή θα προωθήθηκε ως η επίσημη διακήρυξη της αγιότητας της πρώτης γυναίκας του Λέοντα Στ', από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, ερήμην βεβαίως της Εκκλησίας. Επίσης θα ήταν και η καλύτερη προβολή του ίδιου του Λέοντα Στ' αλλά και ολόκληρης της Μακεδονικής δυναστείας ως ιερής δυναστείας. Μία ημέρα εορτής για όλον τον λαό για να πανηγυρίζουν τα εγκαίνια ενός ναού που αφιερώθηκε σε ένα μοναδικό μέλος της Μακεδονικής δυναστείας, αλλά και για να εορτάζεται επίσης η επίσημη διακήρυξη της αγιότητας αυτού.

Συμπεράσματα

Η εργασία αυτή ξεκίνησε με το αρχικό ερευνητικό ερώτημα των περιστατικών και των κριτηρίων της ανακήρυξης ως αγίων αυτοκρατόρων και μελών αυτοκρατορικών οικογενειών της βυζαντινής περιόδου και κατ' επέκτασιν της σύζευξης της έννοιας της αγιότητας που αυτή έχει στη χριστιανική θεολογία ως έκφραση εκκλησιαστικής εμπειρίας με την ιστορική εμπειρία της χριστιανικής αυτοκρατορίας. Κατά την αναζήτηση των αυτοκρατόρων αγίων της βυζαντινής περιόδου ανακαλύφθηκε ότι υπήρχε πλούσιο σχετικό ιστορικό υλικό για τα πρόσωπα που αναφέρονται στην παρούσα διατριβή. Όμως, τα στοιχεία αυτά δεν είχαν χρησιμοποιηθεί ποτέ από σύγχρονους αγιολόγους ή ιστορικούς για να συντάξουν μία τεκμηριωμένη επιστημονική εργασία η οποία θα εξέταζε τα εν λόγω πρόσωπα από αγιολογικής απόψεως. Καθώς η εργασία προχωρούσε προέκυψε αρχικά η διερεύνηση της ένταξης αυτών των προσώπων στο εγχείρημα ενός «αυτοκρατορικού συναξαρίου» που εμφανίζεται τον 10^ο αιώνα και στη συνέχεια η ίδια αυτή η φύση αυτού του εγχειρήματος.

Στρέφοντας την προσοχή της εκκλησιαστικής και βυζαντινής ιστορίας στο τι σημαίνει αυτοκρατορικό συναξάριο και πώς αυτό συμπυκνώνει συγκεκριμένες πολιτικές και ιδεολογικές επιλογές μιας συγκεκριμένης περιόδου του βυζαντινού κράτους (κατά τη Μακεδονική δυναστεία με αφορμή την προσπάθεια να ξεπλύνει τα ανομήματά της) προκύπτει ότι μέσα από το συναξάριο συντελείται η διαμόρφωση μιας «πολιτικής Ορθοδοξίας» που συνεχίζει την προσπάθεια της αναστήλωσης των εικόνων. Πράγματι, αυτή η κρίσιμη περίοδος, από την επομένη της οριστικής αναστήλωσης το 843 έως την εποχή του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου, δηλαδή από το β' μισό του 9^{ου} αι. μέχρι τα μέσα του 10^{ου} αι., είναι που διαμορφώνει την εξέλιξη της τιμής προς τους αγίους από ένα τοπικό, από τον 2^ο αι., αλλά δυναμικό φαινόμενο που αφορά τις επιμέρους εκκλησιαστικές κοινότητες (και είναι γνωστό στην έρευνα) μέσω του προτύπου του Μ. Κωνσταντίνου και της μητέρας του αγίας Ελένης (που δεν απετέλεσαν μέρος αυτής της εργασίας) και κατόπιν της επιτέλεσης της «ευσεβούς μνήμης» των αυτοκρατόρων, προς ένα κεντρικό συστηματικό, «επίσημο» εκκλησιαστικοπολιτικό πρόταγμα που διαδίδεται στον υπόλοιπο Ορθόδοξο κόσμο εξαιτίας του πολιτικού βάρους της Βασιλεύουσας. Αυτά περιγράφηκαν κυρίως στο α' κεφάλαιο της εργασίας που εξηγεί αυτές τις λειτουργίες.

Κατά την επόμενη περίοδο μετά τον θάνατο του Λέοντα Στ΄ Σοφού, στα χρόνια του γιου του, Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου, δημιουργήθηκε το πρώτο επίσημο και ολοκληρωμένο συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης. Στα μέσα του 10^{ου} αι. έχουμε τη διαμόρφωση για πρώτη φορά ενός εορτολογίου της βυζαντινής οικουμένης. Με το συναξάριο αυτό δημιουργείται και παγιώνεται ένα μοτίβο για τα επόμενα αγιολογικά κείμενα. Η περίοδος αυτή συμπίπτει με την ιδέα της δημιουργίας ενός αγιολογικού κειμένου το οποίο να περιέχει όλους του βίους, όλων των αγίων, ανά τη χριστιανική οικουμένη στο πλαίσιο του «βυζαντινού εγκυκλοπαιδισμού». Αυτό το έργο, με αυτές τις πολιτικές και πνευματικές προϋποθέσεις αποτέλεσε τη βάση για τη βυζαντινή εορτολογική παράδοση και την εξέλιξη που αυτή γνώρισε κατά τους επόμενους αιώνες. Από εδώ και στο εξής η διαδικασία για νέους αυτοκρατορικούς αγίους είναι περίπου τυποποιημένη. Γι' αυτό τον λόγο και η παρούσα εργασία σταματάει την περίοδο αυτή και δεν επεκτείνεται στη μεταγενέστερη προσθήκη παρόμοιων προσώπων στο συναξάριο. Το τελευταίο πρόσωπο το οποίο πραγματευόμαστε εδώ είναι η Θεοφανώ, η πρώτη σύζυγος του αυτοκράτορα Λέοντα Στ΄ Σοφού.

Οι μεταγενέστεροι συγγραφείς συναξαρίων προσέθεσαν δικές τους ερμηνείες, πιθανά στοιχεία, εικασίες κ.λ.π. σε μια προσπάθεια να «εξομαλύνουν» αυτό το κείμενο σε εποχές πολύ διαφορετικές από τη βυζαντινή, που δημιουργούσαν εύλογες αμηχανίες μπροστά σε αγίους αυτοκράτορες των οποίων ο βίος ήταν ελάχιστα συμβατός με τα ευαγγελικά πρότυπα βίου και αγιότητας και κάποιοι από αυτούς υπήρξαν ακόμη και υπαίτιοι φόνων. Όλη αυτή η διαδικασία πρόσληψης και μεθερμηνείας δίνει ένα παράδειγμα ότι η κατανόηση της αγιότητας εντάσσεται σε μια ευρύτερη συνθετική προοδευτική πορεία του εκκλησιαστικού σώματος στην ιστορία, αλλά δεν αποτελεί πιστή και μηχανιστική μεταφορά μορφών του παρελθόντος (όπως η έννοια του «αγίου αυτοκράτορα») σε κάθε εποχή και χρειάζεται μια πιο διεισδυτική και κριτική στάση, όπως αυτή σ' αυτή την εργασία.

Αφού ξεκαθαρίστηκε η διαδικασία σύλληψης ενός κεντρικού συναξαρίου και η πρόσληψή του, εξετάζονται στην παρούσα διατριβή είκοσι δύο περιπτώσεις αυτοκρατόρων και μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας οι οποίοι αναφέρονται στο πρώτο αυτό επίσημο συναξάριο της Εκκλησίας, το / και αξιολογούνται τα περιστατικά και τα ιστορικοκριτικά στοιχεία ένταξης των προσώπων αυτών μέσα σε αυτό. Το Συναξάριο αυτό αποτέλεσε και την κυριότερη

πηγή για τα μετέπειτα συναξάρια και αγιολόγια. Από τα παραπάνω πρόσωπα οι εννέα ήταν άνδρες και οι δεκατρείς γυναίκες. Οι εννέα άνδρες ήταν αυτοκράτορες (Μ. Θεοδόσιος, Θεοδόσιος Β΄, Μαρκιανός, Λέοντας Α΄, Ιουστινιανός Α΄, Μαυρίκιος, Κωνσταντίνος ο Νέος, Ιουστινιανός Β΄, Βασίλειος Α΄) και ακολουθούν δύο αυτοκράτειρες (Ειρήνη Αθηναία και Θεοδώρα Παφλαγονίας), εννέα σύζυγοι αυτοκρατόρων (Πλακίλλα, Ευδοκία, Πουλχερία, Μαρκιανή, Θεοδώρα, Κωνσταντίνα, Ειρήνη Αθηναία, Θεοδώρα Παφλαγονίας και Θεοφανώ Μαρτινακίου) και τέσσερις κόρες αυτοκρατόρων (Αριάδνη, Σωπάτρα, Φεβρωνία, Ανθούσα). Η Ειρήνη Αθηναία ήταν σύζυγος του Λέοντα Δ΄ αλλά στη συνέχεια έγινε αυτοκράτειρα. Το ίδιο και η Θεοδώρα Παφλαγονίας που ήταν σύζυγος του Θεοφίλου. Για τον λόγο αυτό επισημαίνονται δύο φορές στις ιδιότητες των προσώπων. Επιπλέον σε πέντε αυτοκρατορικά ζευγάρια παρατίθενται και οι δύο σύζυγοι (Μ.Θεοδόσιος - Πλακίλλα, Θεοδόσιος Β΄ - Ευδοκία, Μαρκιανός - Πουλχερία, Ιουστινιανός Α΄ - Θεοδώρα, Μαυρίκιος - Κωνσταντίνα). Από τα ζευγάρια αυτά τα τρία μνημονεύονται μαζί την ίδια ημερομηνία (Μαρκιανός - Πουλχερία, Ιουστινιανός Α΄ - Θεοδώρα, Μαυρίκιος - Κωνσταντίνα).

Από τα παραπάνω πρόσωπα, δύο έδρασαν τον 4^ο αι., έξι τον 5^ο αι., άλλα έξι τον 6^ο αι., τρία τον 7^ο αι., δύο τον 8^ο αι. και τρία τον 9^ο αι. Τα περισσότερα πρόσωπα παρατηρούνται τον 5^ο και τον 6^ο αι. σε μία εποχή έντονων δηλαδή θρησκευτικών διανέξεων για την Εκκλησία. Όλα τα πρόσωπα που συγκάλεσαν Οικουμενική σύνοδο, παρόλο που μπορεί να μην εγγράφηκαν, για αυτό τον λόγο, στο Συναξάριο της Βασιλεύουσας, αναφέρονται στο πρώτο επίσημο συναξάριο.

Η μνήμη έξι περιπτώσεων (Ευδοκία, Πουλχερία, Ειρήνη Αθηναία, Αριάδνη, Ιουστινιανός Α΄, Βασίλειος Α΄) αναφέρεται τον μήνα Αύγουστο. Τον μήνα Νοέμβριο αναφέρονται πέντε περιπτώσεις (Μ. Θεοδόσιος, Ιουστινιανός Α΄ - Θεοδώρα, Μαυρίκιος - Κωνσταντίνα). Ακολουθεί ο μήνας Σεπτέμβριος με τρεις περιπτώσεις (Πλακίλλα, Πουλχερία, Κωνσταντίνος ο Νέος). Τον μήνα Φεβρουάριο μνημονεύονται επίσης τρία πρόσωπα (Μαρκιανός - Πουλχερία, Θεοδώρα Παφλαγονίας). Ακολουθεί ο μήνας Ιούλιος με δύο πρόσωπα (Θεοδόσιος Β΄, Ιουστινιανός Β΄) καθώς και ο μήνας Ιανουάριος (Λέοντας Α΄, Μαρκιανή). Τέλος τον Απρίλιο (Ανθούσα), τον Οκτώβριο (Φεβρωνία) και τον Δεκέμβριο (Θεοφανώ) συναντάμε από μία περίπτωση αντίστοιχα.

Το πρώτο που παρατηρούμε είναι ότι υπάρχει ανομοιογένεια για τα περιστατικά και τα κριτήρια καταχώρησης αυτών των προσώπων στα συναξάρια, ενώ εξελίσσεται η κατανόηση και η χρήση του χαρακτηρισμού «άγιος» από την «ευσεβή μνήμη» και τις τιμητικές προσφωνήσεις («ευσεβέστατος», «όσιος») ή τις περιγραφές («θαυματουργός») σε μια δεσμευτική κατανόηση του όρου «άγιος» στα νεώτερα Συναξάρια μετά τον 19^ο αι.

Ο Μέγας Θεοδοσίος για πρώτη φορά, μνημονεύεται, ως άγιος, στον Συναξαριστή του Νικοδήμου¹³⁵⁴ αφού το / αναφέρει μόνο τη μνήμη του χωρίς επιπλέον χαρακτηρισμούς. Το παράδειγμα του Νικοδήμου το μιμήθηκε και ο σύγχρονος αγιολόγος Τσολακίδης¹³⁵⁵. Ο αυτοκράτορας εξυμνήθηκε από τους συναξαριστές κυρίως για την προάσπιση της Ορθόδοξης πίστης και για τη σύγκληση της Β΄ Οικουμενικής συνόδου. Προφανώς αυτοί ήταν και οι λόγοι που τους ώθησαν να τους εντάξουν στο εορτολόγιο της Εκκλησίας, χωρίς όμως να υπάρχει προηγούμενο. Οι παραπάνω παρατηρήσεις δείχνουν ότι επί μακρόν η ένταξη της «μνήμης» επιφανών προσώπων στο Συναξάριο δεν ήταν ακόμη συνώνυμη της ανακήρυξής τους σε αγίους. Αυτή ακολούθησε μέσα από την «κανονιστική» χρήση που απέκτησαν στο Κωνσταντινουπολιτικό Συναξάριο μετά τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Εξαιρείται η υπακοή του στην ανωτερότητα της ιερατικής εξουσίας με τέσσερα τρανταχτά παραδείγματα.

Στην περίπτωση του Θεοδοσίου Β΄, από τον 10^ο μέχρι και τον 19^ο αι., για δέκα αιώνες δηλαδή, επισημαίνεται από όλο το αγιολογικό υλικό μόνο η μνήμη του ονόματός του. Η «μνήμη» αυτή δε φαίνεται να στηρίζεται σε ευσεβείς «κτητορικές» δραστηριότητες. Αυθαίρετη 'αγιοποίησή' του έχουμε από τους συγγραφείς συναξαρίων του 20^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα τον Τσολακίδη και τον Ευστρατιάδη, με μόνο γνώμονα τη σύγκληση της Γ΄ Οικουμενικής συνόδου και παραγνωρίζοντας την υποστήριξη που παρείχε ο αυτοκράτορας στους αιρετικούς Νεστόριο και Ευτυχί. Επίσης τους διέφυγε ότι στις τρεις επιστολές που έστειλε ο Κύριλλος Αλεξανδρείας στον αυτοκράτορα πουθενά δεν τον επαινεί για την αμερόληπτη στάση που κράτησε κατά τη διάρκεια των Νεστοριανικών έριδων και των εργασιών της Γ΄ Οικουμενικής συνόδου. Οι δύο λοιπόν συγγραφείς συναξαρίων καθόρισαν αυθαίρετα την ομολογία

¹³⁵⁴ Νικόδημος, , τ. 2', σ. 38.

¹³⁵⁵ Τσολακίδης, , σ. 74 & 881.

της συνειδήσεως όλης της Εκκλησίας. Υποστηρίχτηκε επαρκώς ότι η Πουλχερία κινούσε τα νήματα πίσω από τον αδελφό της.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω περιπτώσεις, η Πουλχερία αποκλήθηκε από τους αγιολόγους αρκετά νωρίτερα, αγία. Η αυτοκράτειρα Πουλχερία αποκλήθηκε αμέσως αγία από τον συναξαριστή του Μαυρικού, τον Νικόδημο Αγιορείτη, τα Μηναία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως (19^{ος} αι.) και κατόπιν από τους συναξαριστές Δουκάκη, Ματθαίο Λαγγή και Τσολακίδη. Οι τρεις τελευταίοι ήταν και οι μοναδικοί που χαρακτήρισαν εκτός από την Πουλχερία και τον Μαρκιανό άγιο. Η αιτία της εγγραφής του ζεύγους στο εορτολόγιο της Εκκλησίας ήταν επειδή το ζευγάρι έγινε υπέρμαχος της Δ΄ Οικουμενικής συνόδου. Για την Πουλχερία θα πρέπει να υπήρχε και άλλος λόγος. Ανέγειρε πολλές μονές και ναούς οι οποίοι θα πρέπει να την μνημόνευαν σε κάθε κτητορική εορτή τους. Η ευσεβή μνήμη της λοιπόν η οποία αναφερόταν σε κάποιες σημαντικές μονές ή ιδρύματα μεταπήδησε κατόπιν και στο αυτοκρατορικό συναξάριο της Μακεδονικής δυναστείας.

Ο Λέοντας Α΄ αποκλήθηκε αυθαίρετα άγιος μόνο από τον σημερινό συγγραφέα συναξαρίων Ματθαίο Λαγγή. Είναι απορίας άξια η απουσία κάποιου ιδιαίτερου λόγου για την κίνηση αυτή. Η προσωπική μου γνώμη είναι ότι η εγγραφή του στο εορτολόγιο θα πρέπει να πραγματοποιήθηκε λόγω της ανοικοδόμησης δύο σημαντικών ναών στην Κωνσταντινούπολη, της Ζωοδόχου Πηγής και της αγίας Σορού αλλά και επειδή επικύρωσε ὁ ἅ ἡ ἔ

μ¹³⁵⁶. Γι' αυτούς τους λόγους θα πρέπει εξ' αρχής να τοποθετήθηκε η μνήμη του στο πρώτο επίσημο συναξάριο της Εκκλησίας. Η πράξη του Ματθαίου Λαγγή μόνο ως αυθαίρετη και αντικανονική μπορεί να χαρακτηριστεί.

Ο σημερινός συγγραφέας συναξαρίων Τσολακίδης ανυπόστατα επισημαίνει την Ευφημία, σύζυγο του Ιουστίνου Α΄, ως αγία. Ίσως ο συγκεκριμένος συγγραφέας να θεώρησε ότι για να είναι εγγεγραμμένη στο εορτολόγιο θα πρέπει να θεωρηθεί αγία. Δεν προβαίνει σε πιο πολλές εξηγήσεις. Κανένας αγιολόγος δεν ενδιαφέρθηκε, εκτός από τον Γεδεών, να αναρωτηθεί περισσότερο για τον βίο και το αληθινό πρόσωπο που κρύβεται πίσω από το όνομα της Ευφημίας.

Ο Ιουστινιανός Α΄ και η σύζυγός του Θεοδώρα μνημονεύονται μαζί στις 14 Νοεμβρίου, ενώ στις 2 Αυγούστου ο αυτοκράτορας μνημονεύεται μόνος του. Ο γνωστός ιδρυτής της αγίας Σοφίας μνημονεύεται δύο φορές για τον λόγο ότι στη

¹³⁵⁶ Νικόδημος,

, τ. 2', σ. 49, υποσ. 1.

δεύτερη ημερομηνία μνημονευόταν ο θεός του Ιουστίνος Α΄ αλλά στη συνέχεια ξεχάστηκε. Οι αγιολόγοι πίστεψαν ότι είχε γίνει αντιγραφικό λάθος και στη θέση του τοποθέτησαν τη μνήμη του ανιψιού του, Ιουστινιανού Α΄. Το αυτοκρατορικό ζευγάρι δεν αποκλήθηκε ποτέ και από κανέναν αγιολόγο, άγιοι. Θα ήταν πράγματι δύσκολο, αφού ο Ιουστινιανός στα τελευταία του προσπάθησε να επιβάλει τον Αφθαρτοδοκητισμό για λόγους που δεν είναι ξεκάθαροι. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο / δίπλα στο όνομα του Ιουστινιανού Α΄ δεν αναφέρεται η σύγκληση της Ε΄ Οικουμενικής συνόδου. Παρόλο αυτά η μνήμη του έχει εισαχθεί στο εορτολόγιο της Εκκλησίας ίσως για να τιμάται το όνομά του ως κτίτορα των ναών του αγίου Ιωάννη Εφέσου στην Μικρά Ασία και της αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. Για τον λόγο, ότι ο αυτοκράτορας ήταν νυμφευμένος, με την πασίγνωστη Θεοδώρα, δίπλα στο όνομα του Ιουστινιανού Α΄ εισήγαγαν αναγκαστικά και το όνομά της. Πρόκειται για μνήμη-μνημόσυνο των κτητόρων ενός ναού.

Ο Μαυρίκιος, η σύζυγός του Κωνσταντίνα και τα παιδιά τους ποτέ δεν αποκλήθηκαν άγιοι. Ο λόγος ήταν το λάθος του Συναξαρίου της Κωνσταντινουπόλεως. Πίστεψαν ότι τα παραπάνω ονόματα, τα οποία θα μνημονευόντουσαν σε κάποιο τοπικό αγιολογικό κείμενο, ήταν λανθασμένα, τα οποία και άλλαξαν κατά τη μεταφορά τους στο / . Γι' αυτό και στη θέση τους αναφέρεται η μνήμη κάποιων αγνώστων αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου (αντί του ονόματος της Κωνσταντίνας) και Μαρκιανού (αντί του ονόματος του Μαυρικίου με το οποίο έχει κάποια ομοιότητα) αφού οι γνωστοί αυτοκράτορες Μέγας Κωνσταντίνος και Μαρκιανός αναφέρονταν ήδη σε άλλες ημερομηνίες. Αυτό επηρέασε καθοριστικά και τους μετέπειτα αγιολόγους, μέχρι την εποχή μας. Το όνομα του Μαυρικίου επισημαίνεται και στο Παλαιστινογεωργιανό συναξάριο λόγω ίσως της μνήμης του ονόματός του από την μοναχή κόρη του Σωπάτρα, η οποία μόναζε στα ανατολικά μέρη της αυτοκρατορίας. Η Σωπάτρα από τον Νικόδημο Αγιορείτη χαρακτηρίζεται οσία, ο οποίος προσδιορισμός έχει διατηρηθεί μέχρι τις ημέρες μας.

Η κόρη του αυτοκράτορα Ηρακλείου, Φεβρωνία είναι η πρώτη η οποία χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα ως οσία και θαυματουργή από το

/ . Δυστυχώς δεν αναφέρονται θαύματα τα οποία να πιστοποιούν την παραπάνω ιδιότητά της. Επιπρόσθετα δεν μνημονεύονται καθόλου στοιχεία για τη ζωή της τα οποία θα τεκμηρίωναν την αγιότητα του βίου της. Λόγω έλλειψης στις

πηγές και των στοιχειωδών στοιχείων για τη ζωή της, οι επόμενοι αγιολόγοι αρκέστηκαν στην απλή αναφορά των στοιχείων που έλαβαν από το Συναξάριο της Βασιλεύουσας, συνεχίζοντας να την αποκαλούν οσία και θαυματουργή.

Ο Ιουστινιανός Β΄ ποτέ δεν αποκλήθηκε άγιος. Είναι σίγουρο ότι το / ήθελε να τιμήσει τη μνήμη του. Αγνοούμε δυστυχώς τον λόγο. Ίσως επειδή συγκάλεσε την Πενθέκτη Οικουμενική σύνοδο (691). Οι μεταγενέστεροι αγιολόγοι δεν ασχολήθηκαν καθόλου με τη διερεύνηση του θέματος της μνήμης του Ιουστινιανού Β΄, γι' αυτό και κάποιοι στη θέση του προτίμησαν να αναφέρουν τον Ιουστινιανό Α΄. Οι περισσότεροι συναξαριστές μέρδεψαν τα ονόματα, τις ημερομηνίες αποβίωσης αλλά και τα γεγονότα που σχετίζονται με τους δύο αυτοκράτορες, Ιουστινιανό Α΄ και Ιουστινιανό Β΄. Η αίρεση στην οποία έπεσε ο πρώτος και οι δολοφονίες του δευτέρου αποτέλεσαν παράγοντες που οδήγησαν τους αγιολόγους να απορούν για το πιο τελικά όνομα να εγγράψουν στο αγιολόγιό τους.

Το / χαρακτηρίζει την Ανθούσα οσία, όπως και τη Φεβρωνία, αλλά όχι θαυματουργή. Οι μετέπειτα αγιολόγοι, μέχρι τις ημέρες μας, δεν τόλμησαν να αλλάξουν τον παραπάνω χαρακτηρισμό. Οι λόγοι για την εγγραφή της θα πρέπει να αναζητηθούν στην ασκητικότητα της και στις έντονες φιλανθρωπικές της δραστηριότητες.

Η Ειρήνη Αθηναία δε χαρακτηρίστηκε ποτέ αγία από τους αγιολόγους. Εγγράφτηκε στο / , στο Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄ και στο Συναξάριο της Ι.Μ. Μεγίστης Λαύρας, λόγω της μνήμης της στο Στουδίτικο εορτολόγιο και όχι, όπως θα περίμενε κανείς, λόγω της σύγκλησης της Ζ΄ Οικουμενικής συνόδου. Η Ειρήνη υπήρξε το μοναδικό αυτοκρατορικό πρόσωπο το οποίο μνημονευόταν στο εν λόγω εορτολόγιο. Ήταν μία μονομερή κίνηση από τον μεγάλο θαυμαστή της, Θεόδωρο Στουδίτη, ο οποίος της έπλεξε πολλά εγκώμια. Λόγω της ιδιαίτερης σημασίας, για τον χώρο της Εκκλησίας, που είχε η μονή Στουδίου, τα ονόματα του εορτολογίου της εισήχθησαν και στο εορτολόγιο της Εκκλησίας. Η κίνηση του παραπάνω εικονόφιλου αγωνιστή μοναχού δεν φαίνεται να είχε συνέχεια. Αγία επισημαίνεται μόνο στην τελευταία παράγραφο του / της η οποία θα πρέπει να προστέθηκε τα τελευταία χρόνια της εικονομαχίας ή λίγο αργότερα για να εξυμνήσει περισσότερο την εικονόφιλη αυτοκράτειρα. Ίσως στην παραπάνω ενέργεια να είχε συμμετοχή και η έτερη εικονόφιλη αυτοκράτειρα, η Θεοδώρα Παφλαγονίας.

Η Θεοδώρα Παφλαγονίας αναφέρεται λιτά στο / ως η αυτοκράτειρα που αναστήλωσε τις εικόνες. Το κυριότερο γεγονός που επισημαίνει το εν λόγω συναξάριο είναι το στοιχείο της μυστικής προσκύνησης των εικόνων από την ίδια και την αντιδιαστέλλει με τον σύζυγό της, Θεόφιλο, τον οποίο αποκαλεί αιρετικό. Δε χαρακτηρίζεται ως αγία σε αυτό αλλά και στα επόμενα συναξάρια, των επόμενων αιώνων, παρόλο που ο της, ένα κείμενο του 9^{ου} αι., την αποκαλεί επανειλημμένως έτσι. Για πρώτη φορά εγγράφεται ως αγία στον συναξαριστή του Δουκάκη, τον 19^ο αι. Ως αιτία της διαπίστωσης της αγιότητάς της αναφέρεται το άλυτο λείψανό της, ενώ για πρώτη φορά, στον ίδιο αιώνα, εικονογραφείται ως αγία σε εικόνα ανώνυμου ζωγράφου. Το άφθαρτο και ευωδιάζουν λείψανο το οποίο θεραπεύει είναι ένα από τα στοιχεία διαπίστωσης της αγιότητας κάποιου. Οι συγγραφείς συναξαρίων του 20^{ου} αι. Μ. Λαγγής και Χ. Τσολακίδης γνωρίζουν για το άφθαρτο λείψανό της και γι' αυτόν τον λόγο την χαρακτηρίζουν αγία. Από την άλλη πλευρά οι αγιολόγοι του 19^{ου} αι. Νικόδημος Αγιορείτης και Μανουήλ Γεδεών δεν γνωρίζουν την ύπαρξη του άφθαρτου λειψάνου της και δεν την επισημαίνουν ως αγία. Με τους δύο τελευταίους συντάσσεται και ο συγγραφέας συναξαρίων του 20^{ου} αι. Σ. Ευστρατιάδης.

Ο Βασίλειος Α΄ συνδέθηκε στη μνήμη του λαού του με την εορτή του προφήτη Ηλία, αφού κατά τη διάρκεια της εορτής του οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας πραγματοποιούσαν λιτανεία στο παλάτι με την αναφορά του ονόματος του Βασιλείου Α΄, ενώ παράλληλα άναβαν κεριά στην εικόνα του ίδιου αυτοκράτορα. Ενώ όμως είχε ένα ισχυρό «μέσον», τον εγγονό του Κωνσταντίνο Ζ΄, για να μνημονεύεται στο πρώτο επίσημο συναξάριο της Εκκλησίας, εν τούτοις δεν μνημονεύτηκε ποτέ. Η εορτή της μνήμης του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας στις είκοσι εννέα Αυγούστου, την ημέρα δηλαδή που απεβίωσε και όχι την ημέρα που ανέγειρε έναν ναό ή μοναστήρι και η προσφώνησή του ως αγίου, ήταν μία εντελώς προσωπική κίνηση του εγγονού του Βασιλείου Α΄, δηλαδή του Κωνσταντίνου Ζ΄, χωρίς αντίκρισμα τους επόμενους αιώνες. Αυτή ήταν μία από τις πολλές κινήσεις με την οποία ο Κωνσταντίνος Ζ΄ ήθελε να προβάλλει τον Βασίλειο Α΄ ως ένα ενάρετο και αξιόλογο πρόσωπο. Άγιος ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας, άγια η δυναστεία που ίδρυσε, της οποίας συνεχιστής της είναι και ο εγγονός του. Τη μονομερή αυτή κίνηση του Κωνσταντίνου την «ξέθαψε» ο Γεδεών. Στη συνέχεια, η πράξη του Γεδεών αντιγράφηκε αυθαίρετα και χωρίς έλεγχο από δύο σύγχρονους συγγραφείς

συναξαρίων του 20^{ου} αι. Η κίνησή τους το λιγότερο ως αντιεπιστημονική μπορεί να χαρακτηριστεί. Το αποτέλεσμα όλης αυτής της κίνησης και της αντιγραφής ήταν ο Βασίλειος Α΄ να αποκληθεί, για διαφορετικούς λόγους, ως άγιος συγκεκριμένα μόνο τον 10^ο και τον 20^ο αι.

Ο αυτοκράτορας Λέοντας Στ΄ προσπάθησε να αγιοποιήσει την περιφρονημένη νόμιμη σύζυγό του Θεοφανώ. Για τον λόγο αυτό έκτισε και ναό προς τιμήν της. Μετά την αντίδραση επισκόπων ο ναός μετονομάστηκε σε εκκλησία των αγίων Πάντων. Ο χαρακτηρισμός της όμως ως αγία παρέμεινε στο / το οποίο χρησιμοποιεί στοιχεία του, κατά παραγγελία από τον Λέοντα Στ΄, της. Έτσι τα αρνητικά γεγονότα της συμβίωσής της με τον σύζυγό της παραλείπονται. Οι επόμενοι αγιολόγοι την αποκάλεσαν μόνο θαυματουργή, ενώ από τον 19^ο αι. μέχρι σήμερα αποκαλείται πάλι ως αγία μέσα στα αγιολογικά κείμενα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αγιότητάς της είναι το άλυτο λείψανό της που σώζεται μέχρι και σήμερα στον ναό του αγίου Γεωργίου, στο Φανάρι της Κωνσταντινούπολης. Η ημερομηνία αναφοράς της στα αγιολογικά κείμενα δεν πρέπει να έχει σχέση με την ημέρα αποβίωσής της αλλά με τα εγκαίνια του ναού της που έγιναν με εντολή του Λέοντα Στ΄. Στο πρόσωπο της Θεοφανούς η Μακεδονική δυναστεία αποκτά επιτέλους το πολυπόθητο άγιο μέλος της, όπως το είχε αποκτήσει και η προηγούμενη δυναστεία στο πρόσωπο της Θεοδώρας Παφλαγονίας. Τώρα και η Μακεδονική δυναστεία μπορεί να νιώθει ότι έχει καθαγιαστεί και ότι δε μειονεκτεί σε σχέση με την προγενέστερη δυναστεία.

Τέσσερις αυτοκράτορες λοιπόν οι οποίοι συγκάλεσαν Οικουμενική σύνοδο, δεν αποκλήθηκαν ποτέ άγιοι. Αυτοί ήταν ο Ιουστινιανός Β΄, το ζευγάρι Ιουστινιανός Α΄ - Θεοδώρα και η Ειρήνη Αθηναία.

Παρατηρήθηκε δυστυχώς η κίνηση κάποιων αγιολόγων του 20^{ου} αι. να προβαίνουν σε αυθαίρετες αγιοποιήσεις κάποιων αυτοκρατόρων. Η κίνηση αυτή διενεργήθηκε χωρίς να προβούν σε εξονυχιστική μελέτη του προσώπου που αγιοποιούσαν, αλλά και χωρίς να αναφέρουν τα κριτήρια για τα οποία αποφάσιζαν να προβούν σε αυτήν την πράξη. Με το σκεπτικό αυτό αγιοποιήθηκαν οι Θεοδόσιος Β΄, Λέοντας Α΄ και Ευφημία. Ίσως πίστευαν ότι επειδή τα πρόσωπα αυτά ήταν εγγεγραμμένα στο Εορτολόγιο της Εκκλησίας, ήταν άγιοι. Δεν μελέτησαν το ενδεχόμενο η εγγραφή των περιπτώσεων αυτών να ήταν απλώς μνήμη-μνημόσυνο.

Το ίδιο παρατηρήθηκε και από κάποιους σύγχρονους ιστορικούς και θεολόγους. Δυστυχώς, μάλλον, λόγω συναισθηματικών λόγων παρακινήθηκαν να

αναφέρουν ως αγίους αυθαίρετα κάποια πρόσωπα τα οποία συγκάλεσαν Οικουμενική σύνοδο ή προάσπισαν την ορθόδοξη πίστη. Οι περισσότερες τέτοιες περιπτώσεις δεν έχουν αναφερθεί, στην παρούσα διατριβή, επειδή τα πονήματά τους δεν παρουσιάζουν ακαδημαϊκή σοβαρότητα και πληρότητα. Τα βιβλία τους όμως κυκλοφορούν στο εμπόριο και είναι αρκετά προσιτά στον λαό, λόγω της συγγραφικής τους απλότητας, διαστρεβλώνοντας την ιστορική και θεολογική αλήθεια.

Οι συγγραφείς συναξαρίων του 20^{ου} αι. δεν ασχολήθηκαν διεξοδικά με την εύρεση των κατάλληλων πηγών αλλά και των βοηθημάτων, τα οποία θα τους παρείχαν πολύτιμες πληροφορίες για τα αυτοκρατορικά πρόσωπα τα οποία ανέφεραν στα συναξάρια τους. Τους αρκούσε να βασίζονται στις πληροφορίες που τους παρείχε μόνο το / . Πολλές φορές αναφέρθηκε ότι η πιστή αντιγραφή και χωρίς εξέταση καταχωρήσεων, που πραγματοποίησαν οι σημερινοί συγγραφείς συναξαρίων, του συναξαρίου αυτού, οδηγεί στην εσαεί συνέχιση αναπόφευκτων λανθασμένων συμπερασμάτων που δεν τιμούν το σώμα της Εκκλησίας. Οι αυθαίρετες αγιοποιήσεις και η μη διερεύνηση των πηγών δείχνουν ότι αυτοί οι συγγραφείς συναξαρίων προέβησαν σε μία επιφανειακή μελέτη των προσώπων αυτών. Πιστεύω ότι δεν είχαν κάποια σκοπιμότητα και πρόκειται για λάθη.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και η ελευθερία που πίστευε η Μακεδονική δυναστεία ότι είχε και κυρίως ο Λέοντας Στ' και ο γιος του Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, να αγιοποιεί όποιον αυτοκράτορα ήθελε χωρίς να ρωτήσει την Εκκλησία και τον λαό. Εξέλιπε από τη Μακεδονική δυναστεία η διαπίστωση αν το κεκοιμημένο μέλος της Εκκλησίας είχε και συνεχίζει να έχει χαρίσματα αγίου. Άγιος για τη δυναστεία αυτή ήταν κάποιος που υπήρξε απλώς μέλος της. Αυθαίρετα λοιπόν εξυμνήθηκε η δυναστεία με την 'αγιοποίηση' δύο προσώπων, της τρίτης συζύγου του Λέοντα Στ', Ευδοκίας Βαϊανής και του μεγαλύτερου γιού του Βασιλείου Α', Κωνσταντίνου. Όπως αποδείχθηκε και παραπάνω το πρόσωπο αυτό δεν είχε καμία σχέση με τους αυτοκράτορες Ηράκλειο – νέο Κωνσταντίνο Γ' ή Κωνσταντίνο Δ'. Η αυθαιρεσία αυτή προκάλεσε σύγχυση στους νεότερους αγιολόγους, χωρίς να διορθωθεί ποτέ το λάθος.

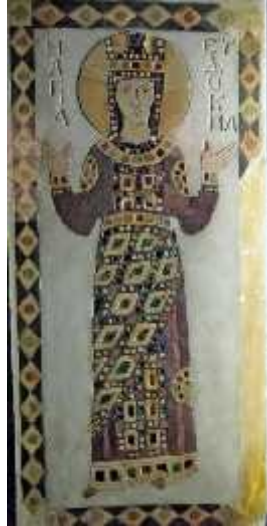
Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό, ότι κάθε περίπτωση αυτοκράτορα ή μέλους της αυτοκρατορικής οικογένειας που εξετάστηκε είναι ξεχωριστή και έχει τους δικούς της ιδιαίτερους λόγους για τους οποίους γράφτηκε στο εορτολόγιο της Εκκλησίας. Έτσι λοιπόν κάθε συμπέρασμα ότι όλοι οι αυτοκράτορες που συγκάλεσαν

Οικουμενική σύνοδο ή προασπίστηκαν την ορθόδοξη πίστη¹³⁵⁷ ενσωματώθηκαν, για αυτόν τον λόγο, στο εορτολόγιο είναι άστοχη και δε χρήζει επιστημονικής τεκμηρίωσης¹³⁵⁸. Η όλη διαδικασία δείχνει περισσότερο πώς από ένα φαινόμενο συστηματοποίησης της τιμής προς τους αγίους που εντάσσεται στο κλίμα του Βυζαντινού Εγκυκλοπαιδισμού αλλά έχει πολιτικά κίνητρα, κατέληξε να δημιουργηθεί ένας «κανόνας» που οδήγησε τους μεταγενέστερους αγιολόγους να εφαρμόσουν αυθαίρετα κριτήρια διακήρυξης αγιότητας αυτοκρατορικών ονομάτων, που κατά τα άλλα προέρχονται από μνήμες κτητόρων, αντιγραφικά λάθη, συνωνυμίες κ.λπ.

¹³⁵⁷ Pitsakis, *Sainteté et empire*, σσ. 205-206.

¹³⁵⁸ Οι Dagron (*Emperor*, σ. 153) και Pitsakis (*Sainteté et empire*, σ. 207) πιστεύουν ότι όλοι οι αυτοκράτορες που συγκάλεσαν Οικουμενική σύνοδο εγγράφηκαν και στο / γι' αυτόν τον λόγο.

★Εικόνες★

Εικ. 1.

Εικ. 2.

Εικ. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Εικ. 7.

εικ. 8.

Εικ. 9.

Εικ. 10.

Συντομογραφίες

AASS.....	Acta Sanctorum
AB.....	Analecta Bollandiana
ACIEGL.....	Actes des congrès internationaux d' Épigraphie gréque et latine.
αι.....	αιώνα
Αρχμ.....	Αρχιμανδρίτης
BF.....	Byzantinische Forschungen
BHG.....	Bibliotheca Hagiographica Graeca
BHGa.....	Auctarium Bibliotheca Hagiographica Graeca
BHGna.....	Novum Auctarium Bibliotheca Hagiographica Graeca
βλ.....	βλέπε
BMGS.....	Byzantine and modern greek studies
BS.....	Byzantinoslavica
BZ.....	Byzantinische Zeitschrift
CCSG.....	Corpus Christianorum Series Graeca
CFHB.....	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CSHB.....	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
DHGE.....	Dictionnaire d' histoire et de geographie Ecclesiastiques
διατρ.....	διατριβή
DOP.....	Dumbarton Oaks Papers
ΔΧΑΕ.....	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρίας.
ΕΕΘΣΠΑ.....	Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.
ΕΕΘΣΠΘ.....	Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
E.I.E.....	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
έκδ.....	έκδοση

ΕΚΠΑ.....	Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
επιμ.....	επιμέλεια
επιστ.....	επιστημονική
FHG.....	Fragmenta Historicorum Graecorum
FM.....	Fontes Minores
Γέν.....	Γένεσις
GCS.....	Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte
GRBS.....	Greek Roman Byzantine Studies
I.M.....	Ιερά Μονή
Ιερομ.....	Ιερομόναχος
ιστ.....	ιστότοπος
κ.ε.....	και εξής
LH.....	Lettres d' humanité
MGH.....	Monumenta Germaniae Historica
ΜΟΧΕ.....	Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια
μτφρ.....	μετάφραση
παρ.....	παράγραφος
πιν.....	πίνακας
PG.....	Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca
PL.....	Patrologiae Cursus Completus, Series Latina
PO.....	Patrologia Orientalis
Π.Δ.....	Παλαιά Διαθήκη
Πρβλ.....	Παράβαλε
Πρεσβ.....	Πρεσβύτερος
r.....	recto
REG.....	Revue des Études Grecques
σ.....	σελίδα
SC.....	Source Chrétiennes
στίχ.....	στίχοι
στ.....	στήλη(-ες)

τ.....τόμος
TM.....Travaux et Mémoires
υποσ.....υποσημείωση
v.....verso
v.....volume
ZPE.....Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Βραχυγραφίες-Βιβλιογραφία

1. Πηγές

AASS, Anthusa	De S. Anthusa virgine, filia Constantini Copronymi imperatoris, sanctimoniali Constantinopoli, AASS Aprilis v. 2', Pari & Rome 1865, σ. 488-489.
AASS, Callinico	Vita de sancto Callinico primo, patriarcha Constantinopolitano, AASS Augusti, v. 4', Antverpia 1739, σ. 644-647.
AASS Constantino	De s. Constantino quondam Iudaeo, monacho in Bithynia, AASS Novembris, v. 4', Bruxellis 1925, σ. 627-656.
AASS, Ioannicii (1)	Vita Ioannicii, AASS Novembris, v. 2', Bruxellis 1894, σ. 332-383.
AASS, Ioannicii (2)	Altera vita S. Ioannicii, AASS Novembris, v. 2', Bruxellis 1894, σ. 384-435.
AASS, Pulcheria	De S. Pulcheria Imperat. Virg. Constantinopoli, AASS Septembris, v. 3', Antverpia 1750, σ. 503-540.
AASS, Sopatrae	Vita SS. Eustoliae et Sopatrae, AASS Novembris, v. 4', Bruxellis 1925, σ. 216-219.
ACO	<i>Acta Conciliorum Oecumenicorum</i> , έκδ. E. Schwartz, Berlin-Lipsia 1933 and on.

μ -

Α η ά Ε
ύ μ ò η̃ η̃ ό μ ð η̃ η̃
ι̃ άμ ύ ò
ύ ð έ μέ ò ω̃
φ̃ 1808 ε̃ ά α ð
ά μ
ð έ ò έ μ ω̃
έ ι̃ ι̃ μ
έ ι̃ έ ά ð
ήμω̃ ð

μ ὄ
 μ ἄ ἦ ἰ ὄ ἄ ἰ
 ἰ ἄ ὄ ὄ ἦ ἰ
 ὄ ἔ ἦ ὄ
 ὄ ἔ ἦ ὄ
 ὄ ὄ ἰ ὄ ὄ ,
 Κωνσταντινούπολη 1857.

Ambrosii, De obitu Theodosii

S. Ambrosii Mediolanensis episcopi, De obitu Theodosii oratio, *PL* 16, στ. 1447-1468.

[Ανόνημος], *menologio Basilio II*

[Ανόνημος], *Il menologio di Basilio II*, vol I-II, Turin 1907.

Barhadbesabba, Histoire

La seconde partie de l'histoire de Barhadbesabba Arbaia et une controverse de Theodore de Mopsueste avec les Macedoniens, *PO* 9, στ. 493-667.

Baronio, *Annales*

Baronio, *Annales Ecclesiastici*, v. 9, Lucae 1741.

ἄ

ἄ, έκδ. Κ.

Emminger, *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln III*, München 1913, 23-73.

Basilicorum Libri LX, έκδ. H. J. Scheltema – N. Van Der Wal, Groningen 1955-1988.

Βίος Ἀθανασίου

Βίος Ἀθανασίου Ἀθωνίτου, έκδ. L. Petit, Vie de St Athanase l'Athonite, *AB* 25 (1906) 5-89.

ἔ

Ἀ

ἔκδ. A. Berger, *Leontios presbyteros von Rom. Das Leben des heiligen Gregorios von Agrigent*, Berlin 1995.

Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου

Βίος και πολιτεία και διήγησις περί τῶν τρισμακάρων και θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου, τῶν ἐν παλαιοῖς και δεινοῖς χρόνοις φωστήρων ἀναλαμπάντων, έκδ. Ἀνωμόμου, Acta Graeca SS. Davidis, Symeonis et Georgii Mitylenae in insula Lesbo, *AB* 18 (1899) 209-259.

- Βίος Ειρήνης
 Βίος τῆς ὁσίας ἐν βασιλεῦσιν Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, ἐκδ. F. Halkin, *La vie de l'imperatrice Sainte Irene*, *AB* 106 (1988) 5-27.
- Βίος Ειρήνης (Treadgold)
 Βίος τῆς ὁσίας ἐν βασιλεῦσιν Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, ἐκδ. W. Treadgold, *The unpublished saint's life of the empress Irene*, *BF* 8 (1982) 236-251.
- μ
 ὁ μ
 , ἐκδ. P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii patriarchae CP.*, Bruxelles 1970.
- G. Dagron, *Vie et Miracles de Sainte Thècle. Texte grec, traduction et commentaire*, Παρίσι 1978.
- Βίος Θεοδώρας
 Βίος σὺν ἐγκωμίῳ τῆς μακαρίας καὶ ἁγίας Θεοδώρας τῆς βασιλίδος, ἐκδ. A. Μαρκόπουλος, Βίος τῆς αυτοκράτειρας Θεοδώρας (BHG 1731), μμ 5 (1983) 249-285.
- Βίος Θεοδώρας (1)
 Ἐκ τοῦ βίου τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς βασιλίσσης, ἐκδ. F. Halkin, *L'imperatrice Sainte Theodora (+867)* (BHG 1734a), *AB* 106 (1988) 28-34.
- Ἐ , ἐκδ. I. Pomjalovskij, *Žitie iže vo sv. octa našego Feodora archiepiskopa Edesskogo*, Petersburg 1892.
- Βίος Θεόδωρου Στουδίτη
 Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου μονῆς τῶν Στουδίου συγγραφεῖς παρὰ Μιχαήλ Μοναχοῦ, *PG* 99, στ. 233-328.
- ἃ Ὁ ὁ ἡμῶν
 Ἀ μ ὦ , ἐκδ. A. Festugiere, *Vie de Théodore de Sykéon*, Bruxelles 1970.
- ὀ ἰ ἔ μ μ μ ὀ
 ὀ ὁ ἡμῶν ὀ ἰ
 Ἰ , ἐκδ. I. Classeni, *S.P.N.*

Theophanis qui et Isaacius, vita atque laudation, [CSHB], v. 1', Bonn 1839, σ. XIII-LIV.

ἰ ἡ ἄ ἰ ἑ
μ ὅ , έκδ.

Ed. Kurtz, *Zwei griechische texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI*, Petersburg 1898, σ. 1-24.

ὅ ὅ ὅ
ἄ ἰ ἡ ἄ ὠ ἡ
, έκδ. Ed. Kurtz, *Zwei*

griechische texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI, Petersburg 1898, σ. 25-45.

Ἰ

, έκδ. J. Duffy,

Nicetae Davidis, Vita Ignatii patriarchae, [CFHB 51], Washington 2013.

Βίος Μεθοδίου

De S. Methodio Confessore, patriarcha Constantinopolitano ejus cultus apud graecos latinosque et vitae acta, PG 100, στ. 1244-1261.

ἡ ὀ , έκδ. D. Gorce,
Vie de sainte Mélanie [SC 90], Paris 1962.

Βίος Νικήτα

Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικήτα πατρικίου τοῦ ὁμολογητοῦ, έκδ. D. Papachryssanthou, *Un Confesseur du second Iconoclasm. La vie du patrice Nicetas (†836)*, TM 3 (1968) 309-351.

Βίος Νικολάου

Βίος τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Νικολάου, ἡγουμένου τῆς εὐαγεστάτης μονῆς τῶν Στουδίου, PG 105, στ. 863-925.

ὅ ἄ ἑ
, έκδ. H. Grégoire – M. Kugener,
Marc le Diacre, Vie de Porphyre, Paris 1930.

Ἰ μ ὅ μ ἡ ἑ ἰ ὀ

- Ευάγριος, *Εὐάγριος Σχολαστικός, Ἐ* *ἢ* *Ἰ*, έκδ. J. Bidez & L. Parmentier, *The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia*, Amsterdam 1964.
- Ευσέβιος Καισαρείας, *Εὐσέβιος Καισαρείας, Εἰ* *ὀ* *ῶ* *μ*, έκδ. I. Heikel, *Eusebius Werke, Über das Leben Constantins, Constantins Rede an die Heilige Versammlung, Tricennatsrede an Constantin* [GCS], Leipzig 1902.
- Ευστράτιος, *Εὐστράτιος, ὕ*, έκδ. C. Laga, *Eustratii presbyteri vita Eutychii patriarchae Constantinopolitani* [CCSG 25], Brepols 1992.
- Εφραίμ Αίνιος, *Ἰ*, έκδ. Ο. Λαμφίδης, *Ephraem Aenii Historia Chronica* [CFHB 27], Αθήνα 1990.
- Φιλοστόργιος, *Φιλοστόργιος, Ἐ* *ἢ Ἰ*, έκδ. J. Bidez, *Philostorgius Kirchengeschichte* [GCS], Berlin 1981.
- Φώτιος, *Φώτιος*, έκδ. R. Henry, *Photius Bibliothèque*, v. I-VIII, Paris 1959-1977.
- Φωτίου, Ἔργον ἀρχοντος, *Φώτιος, Τί ἐστὶν ἔργον ἀρχοντος, PG* 102, στ. 628-696.
- μ* *μ* *μ*, *Ὅμ* *ἰ* *ἦ* *ἦ* *ῶ* *ῶ* *ἰ* *ἰ* *ἦ* *ῶ* *ἰ* *ἰ* *ἰ* *ἦ*, έκδ. Σπ. Λαγοπάτης, *μ*, (1222-1240). *μμ*, *μ*, Τρίπολη 1913, σ. 321-331.
- Γεώργιος Κεδρηνός, *Γεώργιος Κεδρηνός, ἰ* *ῶ*, έκδ. I. Bekker, *Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae opera* [CSHB], τ. 1'-2', Bonn 1838.
- Γεώργιος Μοναχός, *Γεώργιος Μοναχός*, έκδ. C. De Boor, *Georgii Monachi Chronicon*, τ. 2',

- Stuttgart 1978.
- Γράμμα πατριάρχη Φωτίου Β΄
 Γράμμα του Οικουμενικού πατριάρχη Φωτίου Β΄ προς τον πατριάρχη Βουκουρεστίου Μύρωνα περί της τάξεως αναγνώρισεως αγίων στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, 6 (1931) 284-285.
- Γρηγόριος Θεολόγος, Απολογητικός
 Γρηγόριος Θεολόγος, Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς, *PG* 35, στ. 408-513.
- Γρηγόριος Νύσσης, Εἰς Πλακίλλαν
 Γρηγόριος Νύσσης, Ἐπιτάφιος λόγος εἰς Πλακίλλαν βασίλισσαν, *PG* 46, στ. 877-892.
- Γρηγόριος Νύσσης, Εἰς Πουλχερίαν
 Γρηγόριος Νύσσης, Εἰς Πουλχερίαν λόγος, *PG* 46, στ. 863-878.
- Γρηγόριος Νύσσης,
 μ
 Γρηγόριος Νύσσης, *ἰ ὀ ὄ ἄ ὃ μ ὄ*, έκδ. G. Heil-J. Cavarinos-O. Lendle, *Gregorii Nysseni Opera*, v. I-X, Leiden 1990.
- ἰ ὃ ἦ ἰ*
 ὄ, έκδ. W. Regel, *De Theophili imperatoris absolution*, *Analecta Byzantino-Russica*, Petersburg 1891, σ. 19-39 (Codex Londinensis).
- Ἰωάννης Ἀντιοχείας,
 Ἰωάννης Ἀντιοχείας, *Ἰ*, έκδ. C. Mullerus, *Joannis Antiocheni, Chronicorum* [FHG 4], Paris 1851, σσ. 535-622 καὶ [FHG 5], Paris 1883, σσ. 27-38.
- Ἰωάννης Εφέσου,
 Ἰωάννης Ἐφέσου, *Ἐ ἦ*, μτφρ. A. Harrak, *The Chronicle of Zuqnin Parts III and IV AD 488-775*, Toronto 1999.
- Ἰωάννης Εφέσου, Βίοι
 John of Ephesus, *Lives of the Eastern Saints*. Syriac text edited and translated by E. W. Brooks, *PO* 17 (1923) 1-304· *PO* 18 (1983) 311-495· *PO* 19 (1925) 153-283.

- Ἰωάννης Ζωναράς, *μ* Ἰωάννης Ζωναράς, *Ἐ μὴ ἰ ὦ* ,
 έκδ. Th. Büttner-Wobst, *Ioannis Zonarae Epitome Historiarum* [CSHB], τ. 3',
 Bonnae 1897.
- Ἰωάννης Λυδός, Ἰωάννης Λυδός, *ἰ ἄ ὦ ἦ*
μ , έκδ. I. Bekker,
Ioannes Lydus, De magistratibus Romanis [CSHB], Bonnae 1837, σ. 119-
 272.
- Ἰωάννης Μαλάλας, Ἰωάννης Μαλάλας, , έκδ.
 H.-G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell,
Ioannis Malalae Chronographia [CFHB
 35], Berlin 2000.
- Ἰωάννης Νικίου, Ἰωάννης Νικίου, , έκδ. R.
 Charles, *The Chronicle of John, bishop of Nikiu translated from Zotenberg's Ethiopic text*, London-Oxford 1913.
- Ἰωάννης Σκυλίτζης, Ἰωάννης Σκυλίτζης, *Ἰ ὦ* ,
 έκδ. I. Thurn, *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum* [CFHB 5], Berlin 1973.
- Ἰωσήφ Γενέσιος, Ἰωσήφ Γενέσιος, *ὦ* , έκδ. A.
 Lesmueller-I. Thurn, *Iosephi Genesii Regum Libri Quattuor* [CFHB 14], Berlin
 1978.
- , έκδ. A. Morcellus,
sive kalendarium ecclesiae Constantinopolitanae, v. 1', Roma 1788.
- Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Πρώτος Λόγος Κυρίλλου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας ,
 Προσφωνητικὸς ταῖς εὐσεβεστάταις βασιλίσσαις, *PG 76*, στ. 1201-1335.
- Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Δεύτερος Λόγος Κυρίλλου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας,
 Λόγος Δεύτερος Προσφωνητικὸς ταῖς εὐσεβεστάταις βασιλίσσαις περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως, *PG 76*, στ. 1336-1420.
- Κύριλλος Σκυθοπολίτης, Κύριλλος Σκυθοπολίτης, *ὅ ὀ*
ὀ ἡμῶ , έκδ. E. Schwartz,
Kyrillos von Skythopolitani, Leipzig
 1939, σ. 85-200.

- Κύριλλος Σκυθοπολίτης, μ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, ὄ ἐ
 ἄ ὀ ἡμῶ ὅ μ , ἐκδ. E.
 Schwartz, *Kyrillos von Skythopolitani*,
 Leipzig 1939, σ. 3-85.
- Κωνσταντῖνος Μανασσής, Κωνσταντῖνος Μανασσής,
 , ἐκδ. Οδ. Λαμπίδης, *Constantini*
Manassis Breviarium Chronicum [CFHB
 36/1], Αθήνα 1996.
- Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος,
 Ἔ ἦ , ἐκδ.
 J. Reiske, *Constantini Porphyrogeniti*
imperatoris De cerimoniis aulae
Byzantinae, τ. 1΄ [CSHB], Bonnae 1829.
- Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος,
 Ἰ ἦ ὄ ἰ ῶ
 ὄ ἄ μ
 , ἦ ὄ ἐ
 ῶ μ , ὄ ὅ ,
 ἄ ὄ ἄ
 μ ῶ ,
 ἐκδ. A. Kambylis, *Theophanis Continuati*
liber V. Vita Basilii imperatoris [CFHB
 42], Berlin/Boston 2011.
- Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος,
 ὀ μ ὀ ὀ ἰ ὀ μ , ἐκδ. Gy.
 Moravcsik, *Constantine Porphyrogenitus*
De administrando imperio, τ. 1΄ [CFHB],
 Washington 1967.
- Κωνσταντῖνος Ρόδιος, Ἅγιοι Απόστολοι Κωνσταντῖνος Ρόδιος, Ἐκφρασις τῶν
 Ἁγίων Ἀποστόλων, ἐκδ. E. Legrand,
 Description des oeuvres d'art et de
 l'église des Saints Apotres de
 Constantinople. Poème en vers iambiques
 par Constantin le Rhodien, *REG* 9 (1896)
 32-65.
- , ἐκδ. I. Bekker, *Suidae*
lexicon, Berlin 1854.
- Λέων Γραμματικός, Λέων Γραμματικός, ἐκδ. I.
 Bekker, *Leonis Grammatici*
Chronographia [CSHB], Bonnae 1842.
- Λιβάνιος, ὀ Λιβάνιος, ὀ ὀ

	ὁ ἐ ῶ ἰ ῶ , έκδ. R. Foerster, <i>Libanii Opera</i> , Lipsiae 1906, σ. 87-118.
<i>Liber Pontificalis</i> (αγγλ.)	<i>Liber Pontificalis</i> , μτφρ. L. Loomis, <i>The book of the Popes</i> , v. 1', <i>To the pontificate of Gregory I</i> , N. York 1916.
<i>Liber Pontificalis</i> (γαλλ.)	<i>Liber Pontificalis</i> , μτφρ. L' Abbé L. Duchesne, <i>Le Liber Pontificalis, Texte, introduction et commentaire</i> , v. 1', Paris 1886.
Μ. Βασίλειος, Ἀμφιλοχίω	Μ. Βασίλειος, Ἀμφιλοχίω περὶ κανόνων, <i>PG 32</i> , στ. 716-732.
Μάλχος Φιλαδελφείας,	Μάλχος Φιλαδελφείας, , έκδ. C. Mullerus, <i>Malchi Philadelphensis, Byzantina libris septem</i> [FHG 4], Paris 1851, σσ. 111-132.
Mansi	J. Mansi, <i>Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio</i> , τ. 1'-53', έκδ. H. Weiter, Paris et Lipsiae 1901-1927.
Μαρκελλίνος,	Μαρκελλίνος κόμης, , έκδ. Th. Mommsen, <i>Marcellini Comitis Chronicon</i> (MGH 2) Berlin 1894, σ. 37-108.
Μάρκος Διάκονος,	Μάρκος Διάκονος, , έκδ. H. Grégoire - M. Kugener, <i>Marc Le Diacre. Vie de Porphyre, évêque de Gaza. Texte établi, traduit et commenté</i> . Paris 1930.
Μελέτιος,	Μελέτιος Μητροπολίτης Αθηνών, , τ. 1'- 2', Βιέννη 1783.
μ	ἱ ῶ , έκδ. Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός Ἰμβριος, Βενετία 1852.
μ	ἱ ῶ Ι , έκδ. Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός Ἰμβριος, Βενετία 1852.
μ	ἱ ῶ Ι , έκδ. Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός Ἰμβριος, Βενετία

	1863.
μ μ ἱ ῥ μ ,	έκδ. Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός Ἰμβριος, Βενετία 1863.
Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄	Μηνολόγιο Βασιλείου Β΄, <i>PG</i> 117, στ. 9-612.
Μιχαήλ Σύριος,	Μιχαήλ Σύριος, , μτφρ. J. – B. Chabot, <i>Chronicle le Michel le Syrien patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)</i> , v. 1-3, Paris 1899-1905.
	, έκδ. P. Schreiner, <i>Die Byzantinischen Kleinchroniken</i> [CFHB 12/1], Wien 1975.
Μιχαήλ Γλυκάς,	Μιχαήλ Γλυκάς, , έκδ. I. Bekker, <i>Michaelis Glycae Annales</i> [CSHB], Bonnae 1836.
Μιχαήλ Ψελλός, Εγκώμιον	Μιχαήλ Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μεταφραστὴν κύριον Συμεῶνα, <i>PG</i> 114, στ. 183-200.
MM	Fr. Miklosich – J. Müller, <i>Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana</i> , τ. 2΄, <i>Acta Patriarchatus Constantinopolitani</i> , Vindobonae 1862.
	έκδ. R. Cessi, <i>Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense)</i> , Roma 1933.
Νικηφόρος, μ	Νικηφόρος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, <i>I μ</i> , έκδ. A. Vertit, <i>Nicephori patriarchae Constantinopolitani Breviarium Historicum</i> , Washington 1990.
Notitia urbis Constantinopolitanae	Notitia dignitatum accedunt notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi prouinciarum, έκδ. O. Seeck, Berlin 1876.
Νικόδημος,	Νικόδημος Αγιορείτης, ἡ ῶ

- μ ὦ ὄ ἐ ὄ, τ. 1'-3',
Βενετία 1819.
- Νικόλαος Καβάσιλας, Θεία Λειτουργία Νικόλαος Καβάσιλας, Ἑρμηνεία της
θείας Λειτουργίας, *PG* 150, στ. 367-490.
- Ξανθόπουλος, Εκκλησιαστική Ιστορία Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος,
Ἑκκλησιαστική Ἱστορία, *PG* 146, στ. 9-
1274 & *PG* 147, στ. 9-448.
- Οἱ βασιλεύσαντες στην
Κωνσταντινούπολη Οἱ βασιλεύσαντες ἐν Κωνσταντίνου
πόλει χριστιανοὶ καὶ αἰρετικοί, στο J.
Cramer (ἐκδ.), *Anecdota Graeca e. Codd.
Manuscriptis*, τ. 4', Οχοπῆ 1838, σ. 249-
250.
- Οικονόμου, μ Κ. Οικονόμου, ἰ ὦ ὦ ἰ ὦ
ἦ Ἐ μὼ ἐ μ
. Ἐ ἦ ἰ ἰ ἦ
ὦ ἄ ὦ, Ναύπλιο
1835.
- Π.Δ. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο'
(Septuaginta), ἐκδ. Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς
Εταιρίας, Αθήνα 1999.
- Pacatus, Panegyric of Theodosius Latinus Pacatus Drepanius, Panegyric of
Theodosius, στο C. Nixon – Barbara
Rodgers (ἐκδ.), *In praise of later roman
emperors, the panegyrici Latini*, Oxford
1994, σ. 437-522.
- μ μ, ἐκδ. Th.
Preger, *Scriptores Originum
Constantinopolitanarum*, τ. 1', Lipsiae
1901, σ. 19-73.
- μ, ἐκδ. L. A. Dindorf,
Chronicon Paschal [CSHB], Bonn 1832.
- Πατούσας, Ι. Πατούσας,
τ. 2', Βενετία 1819.
- μ, ἐκδ. Th.
Preger, *Scriptores Originum
Constantinopolitanarum*, τ. 1'-2', Lipsiae
1901.

- Προκόπιος, *Ἀ*, έκδ. J. Haury, *Procopii Caesariensis opera omnia*, v. 3 *Historia quae dicitur arcane*, Lipsiae 1963.
- Προκόπιος, *μ* *ῶ*, έκδ. J. Haury, *Procopii Caesariensis opera omnia*, v. 3/2, Lipsiae 1913.
- Ψευδο-Συμεών, Συνεχιστῆς Θεοφάνους, έκδ. I. Bekker, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus* [CSHB], Bonnae 1838.
- Ράλλης – Ποτλής, *μ* Γ. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *μ*, τ. 1'-5', Αθήνα 1855.
- Scriptor incertus* *Scriptor incertus*, έκδ. Gr. Iadevaia, Messina 1987, 2^η ανατύπωση Messina 1997.
- Sidonius carmina* *Sidonius apollinaris sidonii carmina*, μτφρ. W. Anderson, *Sidonius poems and letters*, v. 1, London 1963.
- Συμεών Θεσσαλονίκης, Χειροτονιών Συμεών Θεσσαλονίκης, Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν, *PG* 155, στ. 362-469.
- Συμεών Θεσσαλονίκης, Διάλογος Συμεών Θεσσαλονίκης, Διάλογος ἐν Χριστῷ κατὰ πασῶν τῶν αἰρέσεων καὶ περὶ τῆς μόνης πίστεως τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν τῶν ἱερῶν τελετῶν τε καὶ μυστηρίων πάντων τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲν αὐτοῦ ἴδιον κεκτημένος, ἀλλὰ ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν πατέρων ἐρανισθεὶς αὐτῷ καὶ συντεθεὶ ἀπολογίας διδοὺς ἐκάστῳ τῶν κατὰ καιροὺς ἠρωτηκότων, *PG* 155, στ. 33-696.
- Συμεών Μάγιστρος, Συμεών Μάγιστρος καὶ Λογοθέτης, έκδ. St. Wahlgren, *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon* [CFHB 44/1], Berlin 2006.
- /, έκδ. Η.

Delehay, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, [Acta Sanctorum], Brussels 1902.

39

ἡ ὅ . ὦ μ ὦ
 (ἄ ὀ ἦ), , ἰ ,
 Ἰ , Ἰ ἰ ὀ (μ ἦ
) ἦ . . ὦ Ἀ
 Ὁ .

43

ὦ . ὀ ὦ ἦ
 ὦ ἄ (ὦ μ ὦ
 μ μ) ἦ
 . . ὦ Ἀ Ὁ .

Συνεχιστὴς Θεοφάνους,

Συνεχιστὴς Θεοφάνους, ,
 ἐκδ. I. Bekker, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus* [CSHB], Bonnae 1838.

Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ,

Συνεχιστὴς Θεοφάνους, ,
 ἐκδ. I. Bekker, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus* [CSHB], Bonnae 1838.

ὀ

ὀ ἐ ἐ μῆ ἄ ἄ ὀ ὦ
 ἄ ἰ μ ὦ ὦ
 ἄ ὀ ὀ ἰ
 ἰ ἄ μ ἦ
 ὀ ἰ μ ἦ μ ἄ
 , ἐκδ. J. Duffy – J. Parker,
Synodicon Vetus [CFHB 15], 1979.

Συνοδικὸ τῆς Ὀρθοδοξίας

Τὸ συνοδικὸν ὅπερ ἀναγινώσκειται τῇ κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐκδ. J. Gouillard, *Le Synodikon de l' orthodoxie*, *TM* 2 (1967) 45-107.

Σωζομενός,

Σωζομενός, Ἐ ἦ Ἰ , ἐκδ.
 J. Bidez-G. Hansen, *Sozomenus Kirchengeschichte* [GCS], Berlin 1960.

Σωκράτης,

Σωκράτης, Ἐ ἦ Ἰ , ἐκδ.
 G. Hansen, *Sokrates Kirchengeschichte* [GCS], Berlin 1995.

Θεοδώρητος Κύρου, <i>Ἰ μ ὦ</i>	Θεοδώρητος Κύρου, <i>Ἰ ὦ μ ὦ ἦ</i> , έκδ. P. Canivet-A. Leroy-Molinghen, <i>Theodoret de Cyr. Histoire des moines de Syrie</i> , Paris 1979.
Θεοδώρητος Κύρου,	Θεοδώρητος Κύρου, <i>Ἐ ἦ Ἰ</i> , έκδ. G. Hansen, <i>Theodoret Kirchengeschichte [GCS]</i> , Berlin – N. York 2009.
Θεοδώρητος Κύρου, <i>Ἐ ὦ</i>	Θεοδώρητος Κύρου, <i>Ἐ ὦ ἦ μ</i> , έκδ. P. Canivet, <i>Théodoret de Cyr. Thérapeutique des maladies helléniques [SC 57]</i> , Paris 1958.
Θεόδωρος Αναγνώστης,	Θεόδωρος Αναγνώστης, <i>Ἐ ἦ Ἰ</i> , έκδ. G. Hansen, <i>Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte [GCS]</i> , Berlin – N. York 1995.
Θεόδωρος Σκουταριώτης,	Θεόδωρος Σκουταριώτης, , έκδ. Κ. Σάθας, <i>μ μ</i> , τ. 7', Βενετία 1894, σ. 1-556.
Θεόδωρος Στουδίτης,	Θεόδωρος Στουδίτης, <i>Ἐ</i> , έκδ. G. Fatouros, <i>heodori Studitae Epistulae [CFHB 31/1-2]</i> , Berlin 1992.
Θεόδωρος Στουδίτης, Προς πατριάρχη Ἱεροσολύμων	Θεόδωρος Στουδίτης, <i>Τῶ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ Πατρὶ Πατέρων, φωστήρι φωστήρων, κυρίῳ μου, δεσπότη πατριάρχη Ἱεροσολύμων, Θεόδωρος ἐλάχιστος, πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος τῶν Στουδίου</i> , <i>PG 99</i> , στ. 1160-1164.
Θεόδωρος Στουδίτης, Επιτάφιος Πλάτωνα	Θεόδωρος Στουδίτης, <i>Τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδιτῶν, ἐπιτάφιος εἰς Πλάτωνα τὸν ἑαυτοῦ πνευματικὸν πατέρα</i> , <i>PG 99</i> , στ. 804-850.
Θεοφάνης,	Θεοφάνης, , έκδ. C. de Boor, <i>Theophanis Chronographia</i> , Lipsiae 1883 (ανατ. Hildesheim 1963).
Θεοφύλακτος Σιμοκάττης,	Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, <i>Ἰ</i> , έκδ. I. Bekker, <i>Theophylacti Simocattae</i>

Historiarum libri octo [CSHB], Bonnae 1834.

, έκδ. J. Mateos, *Le typicon de la Grande Église, v. I, Le cycle des douze mois*, Roma 1962.

Vitae patrum

Vitae patrum sive historia eremitica, *PL* 74, στ. 1-244.

Ζαχαρίας Μυτιλήνης,

Ζαχαρίας Μυτιλήνης, έκδ. F. Hamilton, E. Brooks, *The Syriac Chronicle known as that of Zachariah of Mitylene*, London 1899.

Ζώσιμος,

Ζώσιμος, έκδ. I. Bekkeri, *Zosimus* [CSHB], Bonn 1837.

2. Βοηθήματα

- Abel, *Épigraphie* F. Abel, *Épigraphie palestinienne, Revue Biblique* 34/4 (1925) 575-582.
- Αγαθαγγέλου, Ανθούσα Σταματία Αγαθαγγέλου, Ανθούσα οσία, 2 (2011) 485.
- Αγγελίδη, Pulcheria Χριστίνα Αγγελίδη, *De aelia Pulcheria Augusta eiusque fortuna*, 5 (1991-1992) 251-269.
, Αθήνα 1955.
- Αλιβιζάτος, Η αναγνώρισις των αγίων Α. Αλιβιζάτος, *Η αναγνώρισις των αγίων εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, 19 (1941-1948) 18-52.
- Άμαντος, Κ. Άμαντος, μ , Θεσσαλονίκη 1953.
- Αμοιρίδου, Αγία Θεοφανώ Ευαγγελία Αμοιρίδου, *Αγία Θεοφανώ η βασιλίς. Η ζωή μιας αυτοκράτειρας. Ο Βίος μιας αγίας.*
- Αναστασιάδου, Αρχοντούλα Αναστασιάδου, μ . (4 – 15 .) (διατρ.), τ. 1'-2', Θεσσαλονίκη 2004.
- Angold, *Church* M. Angold, *Church and society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge 1995.
- Αντωνιάδου, Περί του Ασματικού Ευαγγ. Αντωνιάδου (αρχιμ.), *Περί του Ασματικού ή Βυζαντινού Κοσμικού τύπου των Ακολουθιών*, 21/4 (1950) 526-540.
- [Ανώνυμος], Icon Eudokia [Ανώνυμος], Icon of saint Eudokia, ιστότοπος *Monastic Matrix* (<https://monasticmatrix.osu.edu/figurae/icon-saint-eudokia>). Ημερομηνία ανάκτησης 10/03/2018.

- Arranz, Les priers presbytérales M. Arranz, Les priers presbytérales de la ‘Pannychis’ de l’ancien Euchologe byzantine et la ‘Pannychida’ des defunts, *Orientalia Cristiana Periodika* 40 (1974) 31-82.
- Βακαλούδη, Αναστασία Βακαλούδη, μ , Θεσσαλονίκη 1998.
- Bangert, Menas Ampullae S. Bangert, Menas Ampullae: a Case Study of Long Distance Contacts, στο A. Harris (έκδ.), *Incipient Globalization? Long-Distance Contacts in the Sixth Century*, Oxford 2007, σ. 27-35.
- Barsanti, Le architecture C. Barsanti, Le architecture ‘ad limited’ del Menologio di Basilio II (Cod. Vat. Greco 1613) e la miniature con la commemorazione del Patriarca Ignazio, *Commenluri* 28 (1977) 3-25.
- Bayan, Le synaxaire Arménien A. Bayan, Le synaxaire Arménien de Ter Israel. VI Mois de Aratz, *PO* 19/1, Paris 1926, σ. 5-150.
- Baynes – Moss, *Byzantium* N. Baynes - L. Moss, *Byzantium, An introduction to East Roman civilization*, London 1948.
- Beck, H. Beck, , μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα 2004 (=H. Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche in byzantinischen Reich*, Göttingen 1980).
- Beck, H. Beck, , μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα 1992 (=H. Beck, *Das byzantinische Jahrtausend*, München 1978).
- Beck, H. Beck, , μτφρ. Ι. Δημητρούκας, Αθήνα 1999 (= H-G. Beck, *Byzantinisches Erotikon*, München 1986).
- Bosch, Anthusa U. Bosch, Anthusa. Ein Beitrag zum Kaisertum der Eirene, *BF* 1 (1966) 24-29.
- Boyd, *The Ecclesiastical Edicts* W. Boyd, *The Ecclesiastical Edicts of the Theodosian Code*, Columbia University Press 1905.

- Βρανούσης, Λ. Βρανούσης, μ , Ιωάννινα 1962.
- Βρανούσης, Μονή Σωσινίου Λ. Βρανούσης, Η εν Ηπείρου μονή Σωσινίου, 6 (1956) 72-129.
- Breckenridge, Justinian II J. Breckenridge, Evidence for the nature of relations between pope John VII and the byzantine emperor Justinian II, *BZ* 65 (1972) 364-374.
- Bréhier, *Vie et mort* L. Bréhier, *Le monde byzantin: Vie et mort de Byzance*, Paris 1946.
- Brock, Syriac sources S. Brock, Syriac sources for seventh-century history, *BMGS* 2 (1976) 17-36.
- Browning, *Justinian* R. Browning, *Justinian and Theodora*, Milano 1971.
- Brubaker, Memories of Helena Leslie Brubaker, Memories of Helena: Patterns in imperial female matronage in the fourth and fifth centuries στο Liz James (έκδ.), *Women, men and eunuchs. Gender in Byzantium*, London – N. York 1997, σ. 52-75.
- Budge, *The Ethiopian Synaxarium* W. Budge (μτφρ.), *Synaxarium. The book of the saints of the Ethiopian orthodox Tewahedo church*, Tewahedo 2017.
- Bury, *later roman empire* J. Bury, *History of the later roman empire, from the death of Theodosius I to the death of Justinian*, v. 1-2, N. York 1958.
- Cameron, A. Cameron, τινοί, μτφρ. Γ. Τζήμας, Αθήνα 2009 (=A. Cameron, *The Byzantines*, London 2006).
- Cameron, *Circus factions* A. Cameron, *Circus factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, N. York 1976.
- Cameron, Akademy of Athens A. Cameron, The last days of the Akademy at Athens, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 195 (1969) 7-29.

- Cange, *Historia Byzantina*
- C. Cange, *Historia Byzantina duplici commentario illustrata*, τ. 1', *Familias ac stemmata imperatorum Constantinopolitanorum, cum eorundem augustorum nomismatibus, & aliquot iconibus; praeterea familias Dalmaticas & Turcicas completitur*, Paris 1680.
- 1495-1821. μ
, Θεσσαλονίκη 1990.
- Cavallo, A
- Gugl. Cavallo, ,
μτφρ. Σμαράγδα Τσοχανταρίδου – P. Odorico, Αθήνα 2008 (=Gugl. Cavallo, *Lire à Byzance*, Paris 2006).
- Cesaretti,
- P. Cesaretti, , μ
, μτφρ. Λ. Καρατζάς, Αθήνα 2003 (=P. Cesaretti, *Teodora, ascensa di una imperatrice*, Milano 2001).
- Χατζηδάκη, μ
- Νανώ Χατζηδάκη,
μ , Αθήνα 1997.
- Citterio, Nicodemo Agiorita
- E. Citterio, Nicodemo Agiorita, στο C. Conticello – V. Conticello (έκδ.), *La Théologie byzantine et sa tradition*, v. 2', Turnhout 2002, σ. 905-978.
- Cohen, *Historique des monnaies*
- H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles imperiales*, v. 8, London 1892.
- Constas, St. Anthousa
- N. Constas, Life of st. Anthousa, daughter of Constantine V στο A. Talbot (έκδ.), *Byzantine defenders of images. Eight saints' lives in English translation*, Washington 1998, σ. 21-24.
- Χρήστου, Βασιλεύς - Ιερέυς
- Π. Χρήστου, Ο βασιλεύς και ο ιερέυς εις το Βυζάντιον, μ 3/1 (1971) 1-22.
- Χρήστου,
- Π. Χρήστου, , τ. 1'-4', Θεσσαλονίκη 1987.
- Χριστοφιλοπούλου, Αντιβασιλεία
- Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, Η

- αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον, μμ 2 (1970) 1-144 (=βυζαντινή αυτοκρατορία-νεότερος ελληνισμός, τ. 1', Αθήνα 2006, 117-279).
- Χριστοφιλοπούλου, Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, τ. 1'-2', Θεσσαλονίκη 1997.
- Χρυσός, Ηγέτης Ε. Χρυσός, Πνευματικός ηγέτης – Πολιτικός ηγέτης, στο Ε.Ι.Ε. (έκδ.), μ , μ , , Αθήνα 2006, σ. 63-72.
- Χρυσός, Ε. Χρυσός, μ , Θεσσαλονίκη 1969.
- Couret, *La Palestine* A. Couret, *La Palestine sous les empereurs grecs, 326-636*, Grenoble 1869.
- Cunningham, *Faith* Mary Cunningham, *Faith in the byzantine world*, Oxford 2002.
- Dagron, *Emperor* G. Dagron, *Emperor and priest: The imperial office in Byzantium*, μτφρ. J. Birrell, Cambridge 2003, (=G. Dagron, *Empereur et pretre. Etude sur le "cesaropapisme" byzantine*, Paris 1996).
- Dagron, G.Dagron, μ μ 330 451, μτφρ. Μ. Λουκάκη, Αθήνα 2009, (G. Dagron, *Naissance d'une capital Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1984).
- Dagron, Le christianisme G. Dagron, Le christianisme dans la ville byzantine, *DOP* 31 (1977) 1-25.
- Dain, L' encyclopédisme A. Dain, L' encyclopédisme de Constantin Porphyrogénète, *LH* 12 (1953) 64-81.
- Darrouzès, J. Darrouzès, *Recherches sur les de l' église byzantine*, Paris 1970.
- Detorakis, Η χρονολόγηση Th. Detorakis, Η χρονολόγηση του αυτοκρατορικού μηνολογίου του Β.

- Latyšev, *BZ* 83.1 (1990) 46-50.
- Deun, Empress Eudocia
P. Deun, The poetical writings of the empress Eudocia. An evaluation, στο J. Boeft-A. Hilhorst (έκδ.), *Early Christian poetry. A collection of essays*, Leiden 1993, σ. 273-282.
- Der Nersessian, Remarks
S. Der Nersessian, Remarks on the date of the menologium and the Psalter written for Basil II', *Études Byzantines et Arméniennes I* (Louvain 1973) 113-128.
- Dölger, *Regesten*
F. Dölger, *Regesten der kaiserkunden des oströmischen reiches von 565-1453, v. 1 , regesten von 565-1025*, München – Berlin 1924.
- Δοσίθεος,
Δοσίθεος Πατριάρχης Ιεροσολύμων,
μ
Θεσσαλονίκη 1982.
- Drake, Holy Sepulchre
H. Drake, A Coptic version of the discovery of the Holy Sepulchre, *GRBS* 20 (1979) 381-392.
- Duval-Pietri, Évergétisme
Y. Duval – L. Pietri, Évergétisme et épigraphie dans l' occident chrétien (IVe-VIe s.), *ACIEGL* 10 (1992) 371-396.
- Dvornik, *Photian*
Fr. Dvornik, *The Photian schism History and legend*, Cambridge 1948.
- Efthymiadis, Hagiography
St. Efthymiadis, Hagiography from the 'Dark Age' to the Age of Symeon Metaphrastes (Eight-Tenth centuries), στο St. Efthymiadis (έκδ.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography vol I: Periods and Places*, U.K. 2011, σ. 95-142.
- Efthymiadis, Greek hagiography
St. Efthymiadis – V. Déroche, Greek hagiography in late antiquity (fourth-seventh centuries), στο St. Efthymiadis (έκδ.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography vol I: Periods and Places*, U.K. 2011, σ. 35-93.

- Ehrhard, *Überlieferung* A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16 Jahrhunderts*, vol. I-III, Leipzig 1938.
- Engelhardt, *Mission und politik* I. Engelhardt, *Mission und politik in Byzanz. Ein Beitrag zur Strukturanalyse byzantinischer Mission zur Zeit Justins und Justinians*, München 1974.
- Ευστρατιάδης, Σ. Ευστρατιάδης, , Αθήνα 2010.
- Ευστρατιάδης, Νικόδημος Σ. Ευστρατιάδης, Νικόδημος ο Αγιορείτης, 1 (1940) 38-57.
- Evans, J. Evans, , μτφρ. Β. Κουρής, Αθήνα 1999 (=J. Evans, *The age of Justinian*, London 1996).
- Evans, *Theodora* J. Evans, *The empress Theodora, partner of Justinian*, Texas 2002.
- Φειδάς, Β. Φειδάς, μ , Αθήνα 1997.
- Φειδάς, Β. Φειδάς, , τ. 1-2', Αθήνα 1997.
- Φειδάς, Β. Φειδάς, . - μ - , Αθήνα 1997.
- Φειδάς, μ Β. Φειδάς, μ . μ μ (451), Αθήνα 1971.
- Fenster, *Constantinopolitanae* E. Fenster, *Laudes Constantinopolitanae*, Munich 1968.
- Φίλιας, μ Γ. Φίλιας, μ , Αθήνα 2002.
- Φίλιας, Οι Θεομητορικές Γ. Φίλιας, «Οι Θεομητορικές εορτές» στον τόμο , Πρακτικά Η' Πανελληνίου Λειτουργικού

- Συμποσίου Στελεχών Ιερών Μητροπόλεων, Βόλος 18-20 Σεπτεμβρίου 2006, σσ. 150-160.
- Follieri, *Codices graeci* Enrica Follieri, *Codices graeci Bibliothecae vaticanae selecti temporum locorumque ordine digesti commentariis et transcriptionibus instructi*, Romae 1969.
- Foss, Theodora C. Foss, *The empress Theodora, Byzantion* 72 (2002) 141-176.
- Φουντούλης, I. Φουντούλης, τ. Α', Αθήνα 1988.
- Φουντούλης, I. Φουντούλης, μ . « ὁ μ ἰ ἄ », Αθήνα 2002.
- Φουντούλης, I. Φουντούλης, Θεσσαλονίκη 2007.
- Frend, *Monophysite Movement* W. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement. Chapters in the history of the church in the fifth and sixth centuries*, London 1972.
- Φυτράκης, Αἱ ἀντιδράσεις Α. Φυτράκης, Αἱ ἀντιδράσεις κατὰ τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ αἷτια αὐτῶν, 10 (1956) 180-195.
- Gaiffier, *Intactam* B. Gaiffier, *Intactam sponsam reliquans. A propos de la vie de saint Alexis*, *AB* 65 (1947) 157-195.
- Garitte, *Le calendrier* G. Garitte, *Le calendrier palestinogéorgien du sinaiticus 34 (Xe siècle)*, Bruxelles 1958.
- Garland, *Empresses* Lynda Garland, *Byzantine empresses. Women and power in Byzantium, AD 527-1204*, London – N. York 1999.
- Γεδεών, Μ. Γεδεών, Κωνσταντινούπολη 1884.
- Γεδεών, Μ. Γεδεών, : μ μ , 36-1884, Κωνσταντινούπολη

- 1885-1890.
- Γεδεών, Μ. Γεδεών, ,
Κωνσταντινούπολη 1899.
- Γεδεών, Μ. Γεδεών,
μ
, μ μ
, Κωνσταντινούπολη 1900.
- Γεδεών, Μ. Γεδεών, .
μ , Θεσσαλονίκη
1984.
- Gerostergios, *Justinian I* A. Gerostergios, *The religious policy of Justinian I and his religious beliefs* (διατρ.),
Boston 1974.
- Γεροστέργιος, Α. Γεροστέργιος, . μ
, Αθήνα 2019.
- Gerstel, Saint Eudokia Sharon Gerstel, Saint Eudokia and the
Imperial Household of Leo VI, *The Art
Bulletin* 79/4 (1997) 699-707.
- Γιάγκου, Θ. Γιάγκου, ,
Θεσσαλονίκη 2006.
- Γιάγκου, Κανονική παράδοση Θ. Γιάγκου, Κανονική παράδοση και
λατρεία, 88/7 (2011) 435-443.
- Γιαννόπουλος, Β. Γιαννόπουλος, μ
, Αθήνα 1996.
- Γκαβαρδίνας, Γ. Γκαβαρδίνας, μ
μ (διατρ.),
Κατερίνη 1998.
- Gouillard, Gregoire II J. Gouillard, *Aux origines de l' iconoclasme:
le témoignage de Gregoire II, TM* 3 (1968)
243-307.
- Graebner, Μαυρίκιε M. Graebner, Μαυρίκιε Μαρκιανιστά,
11/1 (1982) 181-188.
- Gregory, “Marcian” T. Gregory, “Marcian”, *ODB*, v. 2, N. York
- Oxford 1991, σ. 1296-1297.
- Gregory, “Pulcheria” T. Gregory – A. Cutler, “Pulcheria”, *ODB*,

- v. 3, N. York - Oxford 1991, σ. 1757-1758.
- Grierson, *Byzantine coins* Ph. Grierson, *Catalogue of the byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, v. 2', *Phocas to Theodosius III 602-717*, Washington 1968.
- Grierson, Tombs and obits Ph. Grierson, The tombs and obits of the byzantine emperors (337-1042) with an additional note by Cyril Mango and Ihor Ševčenko, *DOP* 16 (1962) 1-64.
- Grumel, Constantin le nouveau V. Grumel, Quel est l' empereur Constantin le nouveau commémoré dans le synaxaire au 3 Septembre? *AB* 84/1-2 (1966) 254-260.
- Grumel, Tibère II et Maurice V. Grumel, La mémoire de Tibère II et de Maurice dans le synaxaire de Constantinople, *AB* 84/1-2 (1966) 249-253.
- Grumel, *Les registes* V. Grumel, *Les registes des actes du patriarchat de Constantinople*, v. I, *Les actes des patriarches*, fasc. II et III, *Les registes de 715 a 1206*, Paris 1989.
- Grumel, *Chronologie* V. Grumel, *La Chronologie*, Paris 1958.
- Guillou, μ A. Guillou, μ , μτφρ. P. Odorico-Σμαράγδα Τσοχανταρίδου, Αθήνα 1996 (=A. Guillou, *La Civilisation byzantine*, Paris 1974).
- Hajjar, *Le Synode* Jos. Hajjar, *Le Synode Permanent dans l'eglise byzantine des origines au XI siècle*, Rome 1962.
- Halkin, Trois dates historiques Fr. Halkin, Trois dates historiques précisées grace au synaxaire, *Byzantion* 24 (1954-1955) 7-17.
- Halkin, 'Menologe imperial' Fr. Halkin, Le mois de janvier de 'Menologe imperial' byzantine, *AB* 57 (1939) 225-236.
- Halkin – Festugière, *Dix textes* Fr. Halkin – Andr. Festugière, *Dix textes inédits tires du ménologe imperial de Koutloumous*, Geneve 1984.
- Hardy, The Justinian E. Hardy, The Egyptian policy of Justinian,

- DOP 22 (1968), 21-41.
- Harrison, *A temple for Byzantium* M. Harrison, *A temple for Byzantium. The discovery and excavation of Anicia Juliana's palace-church in Istanbul*, London 1989.
- Hendy, *Byzantine Economy* M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300 -1450*, Cambridge 1985.
- Herrin, Judith Herrin, *Επιφανείς γυναίκες στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, μτφρ. Α. Εμμανουήλ, Αθήνα 2002, (=Judith Herrin, *Women in Purple*, London 2001).
- Herrin, Political power Judith Herrin, Political power and christian faith in Byzantium. The case of Irene (regent 780-790, emperor 797-802), στο J. Herrin (έκδ.), *Unrivalled influence: women and empire in Byzantium*, Princeton 2013, σ. 194-207.
- Hogel, *Symeon Metaphrastes* Chr. Hogel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, Copenhagen 2002.
- Hogel, The redaction of Symeon Chr. Hogel, The redaction of Symeon Metaphrastes: Literary aspects of the Metaphrastic martyria, στο Chr. Hogel, *Metaphrasis. Redactions and audiences in middle byzantine hagiography*, Bergen 1996, σ. 7-21.
- Hogel, Hagiography Chr. Hogel, Hagiography under the Macedonians: The two recensions of the metaphrastic menologion, στο P. Magdalino, *Byzantium in the year 1000*, Leiden – Boston 2003, σ. 217-232.
- Holum, *Empresses* Kenneth Holum, *Theodosian Empresses, Women and imperial dominion in late antiquity*, Los Angeles 1982.
- Hunger, H. Hunger, *Επιφανείς γυναίκες στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, μτφρ. Ταξ. Κόλιας – Κατερίνα Συνέλλη – Γ. Μακρής – Ι. Βάσσης, Αθήνα 2007 (=H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, München 1978).

- Hunt, Saint E. Hunt, The traffic in relics: some late Roman evidence, στο S. Hackel (έκδ.), *The Byzantine Saint*, New York 2001, σ. 171-180.
- Hutter, *Corpus* I. Hutter, *Corpus der byzantinischen Miniaturenhandschriften*, Stuttgart 1977.
- Ιμβριώτη, Ρόζα Ιμβριώτη, Αθήνα 2002.
- James, Making a name L. James, Making a name: reputation and imperial founding and refounding in Constantinople, στο L.Theis, M. Mullet, M. Grünbart (έκδ.) *Female founders in Byzantium and beyond*, Wien 2012, σ. 63-72.
- Janin, Anthuse R. Janin, Anthuse, *DHGE* 3 (1924) 538.
- Janin, *La géographie ecclésiastique* R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantine. Le siege de Constantinople et le patriarcat oecuménique, v. 3 Les églises et les monasteries*, Paris 1953.
- Janin, Sainte-Euphemie R. Janin, Les églises sainte-Euphemie à Constantinople, *Échos d' Orient* 31 (1932) 270-283.
- Janin, *Les eglises et les monasteres* R. Janin, *Les eglises et les monasteres des grands centres byzantins: (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Paris 1975.
- Jolivert, *Les églises* C. Jolivert-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce*, Paris 1991.
- Jones, *Roman empire* A. Jones, *The later roman empire 284-602*, Oxford 1964.
- Jordan, *Theotokos Evergetis* R. Jordan, *The Synaxarion of the monastery of the Theotokos Evergetis: September-February*, Belfast 2000.
- Καδάς, Σ. Καδάς, μ μ, Άγιον μ

- Όρος 1996.
- Kaegi, W. Kaegi, , μτφρ. Δ. Κωνσταντινάκου, Αθήνα 2007 (=W. Kaegi, *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge 2003).
- A. Kaldellis – S. Efthymiadis, *Byzantine Lesbos* A. Kaldellis – S. Efthymiadis, *The prosopography of byzantine Lesbos 284-1355 A. D. A contribution to the social history of the byzantine province*, Wien 2010.
- Kalinke, *The Book of Reykjaholar* Marianne Kalinke, *The Book of Reykjaholar: The Last of the Great Medieval Legendaries*, University of Toronto Press 1996.
- Καραγιαννόπουλος, Ι. Καραγιαννόπουλος, , τ. 1', , ïμ (324-565), τ. 2', μ (565-1081), Θεσσαλονίκη 1993-1995.
- Καραϊσαρίδης, Η σπουδίτικη μεταρρύθμιση Κ. Καραϊσαρίδης (Πρεσβ.), Ασματικό και μοναχικό τυπικό και η σπουδίτικη μεταρρύθμιση, 11 (Δεκέμβριος 2012) 741-753.
- Karlin-Hayter, Constantin le nouveau P. Karlin-Hayter, Quel est l' empereur Constantin le nouveau commémoré dans le synaxaire au 3 Septembre?, *Byzantion* 36 (1966) 624-626.
- Karlin-Hayter, Icon veneration P. Karlin-Hayter, Icon veneration. Significance of the restoration of orthodoxy? στο C. Sode - S. Takacs (έκδ.), *Novum Millennium. Studies os byzantine history and culture dedicated to Paul Speck*, Aldershot 2001, σ. 171-183.
- Karlin-Hayter, Théodora P. Karlin-Hayter, La mort de Théodora, *JÖB* 40 (1990) 205-208.
- Karlin-Hayter, La mort de Théophano Patricia Karlin-Hayter, La mort de Théophano (10.11.896 ou 895), *BZ* 62 (1969) 13-19.
- Kazhdan, *yzantine literature* A. Kazhdan, *A history of byzantine*

- literature (850-1000)*, Athens 2006.
- Kazhdan – Ann Epstein,
μ
A. Kazhdan – Ann Epstein,
μ 11 12
, μτφρ. Α. Παππάς, Αθήνα 2009 (=Α.
Kazhdan – Ann Epstein, *Change in
byzantine culture in the eleventh and twelfth
centuries*, Berkeley – Los Angeles – London
1985).
- Κεκριδης, Ο μητροπολίτης Ιωσήφ
Κεσελόπουλος, Η τιμή
Ανέστ. Κεσελόπουλος, Η τιμή, η μνήμη και
τα συναξάρια των αγίων, 14
(2004) 83-89.
- King, *Theodosius*
N. King, *The emperor Theodosius and the
establishment of Christianity*, London 1961.
- Kirsch, Pulcheria
J. Kirsch, “Pulcheria”, *The Catholic
Encyclopedia*, v. 12, New York 1911, σ.
561-562.
- Klein, Aelia Eudokia
K. Klein, The patronage of Aelia Eudokia in
Jerusalem, στο *Wiener Jahrbuch für
kunstgeschichte*, v. 60/61, Wien/Köln 2011-
2012, σ. 85-95.
- Κονιδάρης,
Γ. Κονιδάρης,
,
μ (49/50-1951), τ. 1', Αθήνα 1954.
- Κορακίδης,
Αλ. Κορακίδης, μ .
, Αθήνα
2000.
- Κοτσώνης,
Ι. Κοτσώνης (αρχιμ.),
μ :
, Αθήνα 1956.
- Κουκουσάς,
Β. Κουκουσάς,
, Θεσσαλονίκη
2014.

- Κουκουσάς, Β. Κουκουσάς, 5 . , Θεσσαλονίκη 2004.
- Κουντουρά, Ιουστινιανός Β΄ Ελεωνόρα Κουντουρά – Γαλάκη, Ο 39^{ος} κανών της Πενθέκτης Οικουμενικής συνόδου (692) και η εκκλησιαστική πολιτική του Ιουστινιανού Β΄, 6 (1994-1995) 169-178.
- Krautheimer, *Architettura* R. Krautheimer, *Architettura paleocristiana e bizantina*, Turin 1986.
- Krueger, *Liturgical subjects* D. Krueger, *Liturgical subjects. Christian ritual, biblical narrative and the formation of the self in Byzantium*, Philadelphia 2014.
- Kulakovsky, *Vizantii II* J. Kulakovsky, *Istorija Vizantii II: 518-602*, Kiev 1912.
- Κωνσταντέλος, Δ. Κωνσταντέλος, , μτφρ. σύλλογος 'Κοινωνική προσπάθεια', Αθήνα 1983 (= D. Constantelos, *Byzantine philanthropy and social welfare*, New Brunswick-New Jersey 1968).
- Λαγγής, Μ. Λαγγής, , Αθήνα 1995.
- Λάμπρος, Πουλχερία Σπ. Λάμπρος, Τρεις παραδοξογραφικά διηγήσεις περί Πελοποννήσου, Πουλχερία και Θεοδοσίου του Μικρού, μ μ 4/2 (1907) 129-151.
- Lampe, *Lexicon* G.W.H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961.
- Lampros, *Catalogue* Sp. Lampros, *Catalogue of the greek manuscripts on mount Athos*, v. 2, Cambridge 1900.
- Λαμψίδης, Τύφλωση Ο. Λαμψίδης, , Αθήνα 1949.
- Latyšev, *Menologii anonymi* B. Latyšev, *Menologii anonymi byzantine saeculi X quae supersunt*, vol. I-II, Petropoli 1911, 1912. Αναστατική επανέκδοση, Leipzig 1970.

- Laurent, *La Vita de S. Pierre* V. Laurent, *La Vita retractata et les miracles de S. Pierre d' Atroa*, Bruxelles 1958.
- Lemerle, *B* μ μ P. Lemerle, μ μ . μ 10', μτρ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Αθήνα 1981 (=P. Lemerle, *Le premier humanism byzantine. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origins au Xe siècle*, Paris 1971).
- Lemerle, Pauliciens P. Lemerle, L' histoire des Pauliciens d' Asie Mineure d'après les sources grecques, *TM* 5 (1973) 1-145.
- Λεοντσίνη, Μαρία Λεοντσίνη, (668-685). , Αθήνα 2006.
- Limberis, *Divine heiress* Vasiliki Limberis, *Divine heiress: The Virgin Mary and the creation of Christian Constantinople*, London/N.York 1994.
- Lippold, *Theodosius* A. Lippold, *Theodosius der Große und seine Zeit*, Stuttgart 1968.
- Livrea, Eudocia E. Livrea, La slogatura di Eudocia in un' iscrizione Paflagone, *ZPE* 113 (1996) 71-76.
- Livrea, Eudocia santa? E. Livrea, L'imperatrice Eudocia santa?, *ZPE* 119 (1997) 50-54.
- Λουγγής, T. Λουγγής, 6 μ . , Θεσσαλονίκη 2005.
- Luzzi, Synaxaria A. Luzzi, Synaxaria and the Synaxarion of Constantinople, στο St. Efthymiadis (έκδ.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography vol II: Genres and Contexts*, U.K. 2014, σ. 197-208.
- Macridy, Monastery of Lips Th. Macridy, The Monastery of Lips (Fenari Isa Camii) at Istanbul, *DOP* 18 (1964) 249-276.

- Majeska, Theophano G. Majeska, The Body of St. Theophano the Empress and the Convent of St. Constantine, *BS* 38 (1977) 14-21.
- Mango, St. Anthusa C. Mango, St. Anthusa of Mantineon and the family of Constantin V, *AB* 100 (1982) 401-409.
- Mango, Η Κωνσταντινούπολη C. Mango, Η Κωνσταντινούπολη ως Θεοδοκούπολη, στο Μαρία Βασιλάκη (επιμ.), , Αθήνα 2000, σ. 17-25.
- Mango, *Byzantine Art* C. Mango, *Art of the byzantine empire, 312-1453: Sources and documents*, Toronto 1972.
- Mango, A memorial C. Mango, A memorial to the emperor Maurice?, 24 (2003) 15-20.
- Mango – Sevckenko, Tombs and obits C. Mango – I. Sevckenko, Additional note on the tombs and obits of the byzantine emperors, *DOP* 16 (1962) 3-63.
- Maniaci, *Costruzione* Marilena Maniaci, *Costruzione e gestione della pagina nel manoscritto bizantino*, Cassino 2002.
- Μαντουβάλου, μ Μαρία Μαντουβάλου, μ μ , Αθήνα 2004.
- Μάξιμος, μ Μάξιμος Μητροπολίτης Σάρδεων, μ , Θεσσαλονίκη 1989.
- Maraval, *Lieux saints* P. Maraval, *Lieux saints et pelerinages d'Orient. Histoire et geographie Des origins a la conquete arabe*, Παρίσι 1985.
- Maraval, Christian pilgrimage P. Maraval, The earliest phase of Christian pilgrimage in the near east, *DOP* 56 (2002) 63-74.
- Μαρκόπουλος, Αίμα A. Μαρκόπουλος, Αίμα στο Παλάτι στο Σπ. Τρωιάνος (επιμ.) μ μ , Αθήνα 1997, σ. 257-272.

- Νικολάου, Παλινωδίες
Κατερίνα Νικολάου, Παλινωδίες στη νομοθεσία των Μακεδόνων: Η κακοποίηση των έγγαμων γυναικών και ο Βίος της Θωμαΐδος της Λεσβίας, *μμ* 12 (2003) 101-113.
- Νικολάου – Χρήστου, Γυναίκες
Κατερίνα Νικολάου – Ειρήνη Χρήστου, Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση της εξουσίας από γυναίκες (780-1056), *μμ* 13 (1999) 49-67.
- Noret, Ménologes
J. Noret, Ménologes, synaxaires, ménées. Essai de clarification d' une terminologie, *AB* 86 (1968) 21-24.
- Norwich,
J. Norwich, . , μτφρ. Ε. Πιερρής, Αθήνα 1997 (=J. Norwich, *Byzantium. The Apogee*, London 1991).
- ODB
The Oxford dictionary of Byzantium, έκδ. Α. Kazhdan, v. 1-3, N. York 1991.
- Ostrogorsky, Byzantine cities
G. Ostrogorsky, Byzantine cities in the early middle ages, *DOP* 13 (1959) 45-66.
- Παναγοπούλου, *μ*
Αγγελική Παναγοπούλου, *μ* (6 – 12 .) (διατρ.), τ. 1', Αθήνα 2000.
- Παπαδόπουλος,
Α. Παπαδόπουλος, *I: μ* , Θεσσαλονίκη 1996.
- Παπαδόπουλος,
Θ. Παπαδόπουλος, . – , Αθήνα 2000.
- Παπαδόπουλος, Διακήρυξη αγιότητας
Σ. Παπαδόπουλος, Διακήρυξη αγιότητας αγίου (όχι: αγιοποίηση-αναγνώριση-ανακήρυξη), στο Σ. Παπαδόπουλος (επιμ.), ., Εισηγήσεις ΙΒ' Συνεδρίου Πατερικής Θεολογίας, Αθήνα 1994, σ. 170-182.
- Παπαδόπουλος, Δ' Οικουμενική
Σ. Παπαδόπουλος, Η Δ' Οικουμενική Σύνοδος (451), Το οικοδόμημα της Ορθοδοξίας, 77/2 (2006) 451-472.

- Παπαηλιοπούλου, Νικόδημος Αγιορείτης Ελένη Παπαηλιοπούλου – Φωτοπούλου, Νικόδημος ο Αγιορείτης ως επιγραμματοποιός κρινόμενος εκ των συναξαριακών επιγραμμάτων του, μ « μ – 250 », Αθήνα 2005, σ. 212-304.
- Παπαμαστοράκης, Δωρεές γυναικών Τ. Παπαμαστοράκης, Δωρεές γυναικών από τον 8^ο στον 12^ο αιώνα, στο Μαρία Παναγιωτίδη-Κεσίσσογλου (επιμ.), , Ειδικό Θέμα του 26^{ου} συμποσίου βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, Αθήνα 2006, σ. 231-241.
- Πασχαλίδης, Έ Α Συμ. Πασχαλίδης, Έ Α . μ , τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 2011.
- Πασχαλίδης, Συμ. Πασχαλίδης, μ – μ , Άγιο Όρος 2005.
- Πασχαλίδης, Όσιος Νικόδημος Συμ. Πασχαλίδης, Ο τρόπος εργασίας του οσίου Νικοδήμου κατά τη συγγραφή του του και οι πηγές του, μ « μ – 200 μ » , Θεσσαλονίκη 2011, σ. 255-289.
- Πασχαλίδης, Συμ. Πασχαλίδης, μ . μ μμ , Θεσσαλονίκη 2005.
- Paschalidis, The Hagiography Sym. Paschalidis, The Hagiography of the Eleventh and Twelfth Centuries, στο St. Efthymiadis (έκδ.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography vol II: Genres and Contexts*, U.K. 2014, σ. 143-171.
- Πάσχος, Π. Πάσχος, , . , Αθήνα 1995.

- Rapp, Female Sanctity Claudia Rapp, Figures of female sanctity: Byzantine edifying manuscripts and their audience, *DOP* 50 (1996), 313-343.
- Renoux, Le codex Jérusalem A. Renoux, Le codex Arménien Jérusalem 121, *PO* 36.2, Turnhout 1971.
- Richter, *Quellen* J. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1897.
- Riedinger, *Lateinische Übersetzungen* R. Riedinger, *Lateinische Übersetzungen griechischer Häretikertexte des siebenten Jahrhunderts*, Wien 1979.
- Rosser, *Theophilus* J. Rosser, *Theophilus "the unlucky" (829-842): a study of the tragic and brilliant reign of Byzantium's last iconoclastic emperor*, Michigan 1975.
- Runciman, S. Runciman, , μτφρ. I. Ποηλίδης, Αθήνα 2005 (=S. Runciman, *The Byzantine Theocracy*, Cambridge 1977).
- Runciman, *The emperor Romanus Lecapenus* St. Runciman, *The emperor Romanus Lecapenus and his reign, a study of tenth-century Byzantium*, Cambridge 1929.
- Σακκελίων, I. Σακκελίων – Α. Σακκελίων, , Αθήνα 1892.
- Saradi, The byzantine notarial formulas Heleni Saradi – Mendelovici, A contribution to the study of the byzantine notarial formulas: the infirmitas sexus of women and the Sc. Velleianum, *BZ* 83/1 (1990) 72-90.
- Sauget, *Premières recherches* J. Sauget, *Premières recherches sur l'origine et les caractéristiques des synaxaires melkites (XIe - XVIIe siècles)* [Subsidia Hagiographica 45], Brussels 1969.
- Sautel – Leroy, *Répertoire* J. Sautel – J. Leroy, *Répertoire de réglures dans les manuscrits grecs sur parchemin. Base de données établie par Jacques-Hubert Sautel à l'aide du fichier Leroy et des catalogues récents*, Brepols 1995.
- Shepard, *History of the byzantine empire* J. Shepard, *The Cambridge history of the byzantine empire c. 500–1492*, Cambridge

- 2008.
- Shoemaker, *Mary* S. Shoemaker, *Ancient traditions of the virgin Mary's dormition and assumption*, Oxford 2004.
- Ševčenko, “Menologion” Nancy Ševčenko, “Menologion”, *ODB*, v. 3, New York - Oxford 1991, σ. 1341.
- Ševčenko, “Menologion of Basil II” Nancy Ševčenko, “Menologion of Basil II”, *ODB*, v. 3, New York - Oxford 1991, σ. 1341-1342.
- Ševčenko, The Evergetis synaxarion Nancy Ševčenko, The Evergetis synaxarion and the celebration of a saint in twelfth-century art and liturgy, στο P. Ševčenko (έκδ.), *The celebration of the saints in byzantine art and liturgy*, Farnham 2013, σ. 386-399.
- Σιμωνοπερίτης, M. Σιμωνοπερίτης (ιερομ.), , Αθήνα 2009-2017.
- Σινάκος, Η επίδραση των λοιμών A. Σινάκος, Η επίδραση των λοιμών και των φυσικών καταστροφών του τέλους του 6^{ου} και των αρχών του 7^{ου} αι. Στη διαμόρφωση της πολιτικής του αυτοκράτορα Μαυρικού, 6 (2004-2006) 97-121.
- Στεφανίδης, B. Στεφανίδης, , μ μ , Αθήνα 1970.
- Στράτος, A. Στράτος, , τ. 1'-6', Αθήνα 1965-1977.
- Σωτηρούδη, Ελισάβετ Σωτηρούδη, II . (διατρ.), Θεσσαλονίκη 2012.
- Taft - Ševčenko, “Synaxarion” R. Taft – Nancy Ševčenko, “Synaxarion”, *ODB*, v. 3, New York - Oxford 1991, σ. 1991.
- Taft, Prayer R. Taft, Prayer to or for the Saints? A Note on the Sanctoral Intercessions/Commemorations in the Anaphora, στο M. Schneider, W. Berschin, (επιμ.), *Ab Oriente*

- et Occidente (Mt 8, 11): Kircheaus Ost und West*, St Ottilien 1996, σ. 439-455.
- Talbot, *Women* Alice-Mary Talbot, *Women and religious life in Byzantium*, Ashgate 2001.
- Tougher, *The reign of Leo VI* S. Tougher, *The reign of Leo VI (886-912), politics and people*, Leiden-N.York-Köln 1997.
- Touliatos, *The Byzantine Amomos* Diana Touliatos-Banker, *The Byzantine Amomos Chant of the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Θεσσαλονίκη 1984.
- Treadgold, *Marriage* W. Treadgold, *The Problem of the marriage of the emperor Theophilus*, *GRBS* 16 (1975) 325-341.
- Treadgold, *Byzantine state* W. Treadgold, *A history of the byzantine state and society*, Stanford 1997.
- Treadgold, *The Bride-Shows* W. Treadgold, *The Bride-Shows of the byzantine emperors*. *Byzantion* 49 (1979) 395-413.
- Treitinger, *Die Ostromische Kaiser* O. Treitinger, *Die Ostromische Kaiser- und Reichsidee. Vom Ostromischen Staats- und Reichsgedanken*, Darmstadt 1956.
- Τρωιάνος, Ο "Ποινάλιος" Σ. Τρωιάνος, Ο "Ποινάλιος" του Εκλογαδίου: συμβολή εις την ιστορίαν της εξελίξεως του ποινικού δικαίου από το Corpus Iuris Civilis μέχρι των Βασιλικών, Frankfurt 1980.
- Τρωιάνος, Ο βυζαντινός άνθρωπος Σ. Τρωιάνος, Ο βυζαντινός άνθρωπος μπροστά στον Νόμο, στο Ε.Ι.Ε (έκδ.) , Αθήνα 2003, σ. 27-56.
- Τσάμης, Δ. Τσάμης, , Θεσσαλονίκη 1999.
- Τσέτσης, Γ. Τσέτσης, , Κατερίνη 1991.
- Τσιγκαροπούλου, Αθηνά Τσιγκαροπούλου, μ

- Θεσσαλονίκη 2016.
- Τσολακίδης, Χ. Τσολακίδης, Αθήνα 1997.
- Τσορμπατζόγλου, Ιουστινιανός Β΄ Π. Τσορμπατζόγλου (αρχ.), Παρατηρήσεις επί της εκκλησιαστικής πολιτικής του Ιουστινιανού Β΄ (685-695, 705-711), 21 (2000) 435-457.
- Τσορμπατζόγλου, Βίος Γρηγορίου Π. Τσορμπατζόγλου (αρχ.), Ελάχιστα γνωστές πληροφορίες για την εκκλησιαστική πολιτική του Ιουστινιανού Β΄ και τις σχέσεις Ανατολής – Δύσης από τον Βίο Γρηγορίου επισκόπου Ακραγαντίων (BHG³ 707), 21 (2001) 51-75.
- Τωμαδάκης, μ Ευτ. Τωμαδάκης, μ, Αθήνα 1971.
- Vasiliev, Saint Theodore A. Vasiliev, The life of saint Theodore of Edessa, *Byzantion* 16/1 (1942-1943) 165-225.
- Vasiliev, Justin the first A. Vasiliev, *Justin the first. An introduction to the epoch of Justinian the Great*, Cambridge 1950.
- Venning, A chronology T. Venning, *A chronology of the byzantine empire*, New York 2006.
- Victor onnennensis* *Victoris episcopi Tonnennensis Chronica* έκδ. T. Mommsen (MGH 2) Berlin 1894, σ. 178-206.
- Vikan, Pilgrims' Art G. Vikan, Byzantine Pilgrims' Art, στο L. Safran (έκδ.), *Heaven on Earth. Art and the Church in Byzantium*, Pennsylvania 1998, σ. 220-240.
- Vincent – Abel, Jérusalem H. Vincent – F. Abel, *Jérusalem, Recherches de topographie, d'archéologie et d'histoire*, v. 2', *Jérusalem nouvelle*, Paris 1922.
- Vogt, Basile I A. Vogt, *Basile I empereur de Byzance (867-886) et la civilisation byzantine a la*

- fin du ix siècle*, Paris 1908.
- Whitby, Justin II, Tiberius and Maurice M. Whitby, Theophanes' chronicle source for the reigns of Justin II, Tiberius and Maurice (A.D. 565-602), *Byzantion* 53 (1983) 312-345.
- Whitby, *Maurice* M. Whitby, *The emperor Maurice and his historian: Theophylact Simocatta on persian and balkan warfare*, Oxford 1988.
- Whitting, *Coins* P. Whitting, *Byzantine coins*, New York 1973.
- Whittow, *Byzantium* M. Whittow, *The making of Byzantium, 600-1025*, Los Angeles 1996.
- Wigram, *The monophysites* W. Wigram, *The separation of the monophysites*, N. York 1923.
- Williams – Friell, *Theodosius* S. Williams – G. Friell, *Theodosius, the empire at bay*, London 1994.
- Wortley, *The legend* J. Wortley, The legend of the emperor Maurice, *Actes du XV congrès international d'études byzantines* (1980) 382-391.
- Wroth, *Byzantine coins* W. Wroth, *Catalogue of the imperial byzantine coins in the British museum*, v. 1' - 2', London 1908.